

84(0)
6148

Саъдий Шерозий

ГУЛИСТОН

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ
ИНСТИТУТИ
ЭРОН ИСЛОМ РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ЎЗБЕКИСТОНДАГИ
ЭЛЧИХОНАСИ МАДАНИЯТ ВАКОЛАТХОНАСИ

Саъдий Шерозий

ГУЛИСТОН

*Мулло Муродхўжа
таржимаси*

Тошкент

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси
«ФАН» нашриёти
2005

*Нашрга тайёрловчи, масъул муҳаррир
ва тақдим сўзи муаллифи:*

Сайфиддин САЙФУЛЛОҲ

Форсча сўзбоши муаллифи:

Аббосали ВАФОИЙ

Филология фанлари доктори

Сўзбоши муаллифи:

Раҳматулла БАРАКАЕВ

Филология фанлари номзоди

Тақризчи:

Акрам ДЕҲҚОН

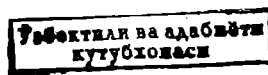
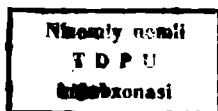
Муҳаррир:

Умурзоқ ҳожи ЗОКИРЖОН ўғли

Муҳтарам китобхон! Ўтган асрнинг бошларида Мулло Муродхўжа томонидан турк (ўзбек) тилига таржима қилинган Шайх Саъдийнинг машҳур «Гулистон» асари илк бор сизга асл матни билан ҳавола қилинаётир. Ўйлаймизки, бу асар ўзбек китобхонларига ҳам ўз кўрки, таровати ва маъно оамлари билан ҳузурбахш маънавий лаззат бағишлаб, дунё ва охираат ҳаёти ҳақида теран мушоҳадаларга ундайди.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги
Тил ва адабиёт институтининг 2005 йил 23 ноябрдаги Илмий кенгаш
йиғилишининг қарори билан нашрга тавсия этилган.

ISBN 5-648-03350-8

© Ўзбекистон Республикаси
ФА «Фан» нашриёти,
Сайфиддин САЙФУЛЛОҲ,
2005 йил

919529

به نام خدا

پیشگفتار

بر حدیث من و حسن تو نیفزاید کس

حد همین است سخندانی و زیبایی را

همه گویند و سخن گفتن سعدی دگر است

همه دانند مزامیر نه همچون داود

(سعدی)

بی شک سعدی شیرازی، بزرگترین شاعری است که پس از حماسه سرای بزرگ ایران، یعنی «فردوسی»، در ساحت شعر و شاعری ظهور کرده است. شاعری که پس از هفتصد سال از ظهورش هنوز در بلندای قاف ادبیات فارسی و چکاد چکامه سرایان کلاسیک، جای داشته و دارد.

سعدی را جز دو سه تن از فحول شعر فارسی، رقیبی نیست. در گونه های مختلف ادبی، استادی خویش را نموده است. در غزل، استاد مسلم است. در قصیده، گوی سبقت را از همگان ربوده و چنان افکار بلند حکمی، عرفانی و اخلاقی را در آن قالب آورده که موجب تعجب بسیاری از بزرگان شعر و ادب گردیده است. در ترجیع و ترکیب بند و اقسام دیگر شعر، بویژه در مثنوی های تعلیمی بوستان، طبع وقاد و بیان ساحرانه خود را به همه نشان داده است.

در نثر نیز، شیوه ای نهاد که بسیاری پس از وی، به تقلید از او روی آوردند ولی کسی نتوانست به او نزدیک شود. شاعری که در دوران استیلای زبان عربی در میان دولتیان و درباریان و در دوره ی پیچیدگی و تکلف نثر فارسی، سبکی بنیاد نهاد که تا زبان فارسی هست، آن اعجاز و شگفتی خواهد ماند و «گلستان» پرتراوتش رنگ پرمردگی را نخواهد دید.

به چه کار آیدت ز گل طبقی

از گلستان من بیر ورقی

گل همین پنج روز و شش باشد

و این گلستان همیشه خوش باشد

سحر بیان و اعجاز قلم شیخ اجل، سعدی شیرازی، چنان ظاهر و بارز است که توصیفش از عهده ی صاحبان قلم و قریحه بر نمی آید و کسی هم تا به حال نشان و منزلت حقیقی وی را در نیافته است. گویی خود می دانست که چه شاهکاری آفریده است. آنجا که گفت: «ذکر جمیل سعدی که بر افواه عوام افتاده است و صیت سخنش که در بسیط زمین رفته، قصب الجیب حدیثش چون شکر می خورند و رقعہ ی منشآتش چون کاغذ زر می برند...»

آری زبانش آسمانی و لطیف است چنانکه خود می گوید:

ز حدیث عشق و مستی چه سخن کنم که سعدی

به زبان آسمانی به از آن نگفته باشد

در کشور فرهنگی ازبکستان، نام سعدی بر کسی پوشیده نیست. هر کس در این دیار نام ایران را بشنود، بی شک، سعدی و حافظ نیز در ذهنش تداعی می شود.

نویسندگان زیادی در این سرزمین از راه و شیوه ی شاعری و نویسندگی سعدی، اقتفا و استقبال کرده اند که مجال بیان آن نیست و خود، موضوعی علی حده است. فقط به شاعر ملی و پر آوازه ی این سرزمین، علیشیر نوایی اشاره می کنیم که در جای جای دیوان فارسی اش، ارادت خویش را به سعدی شیرازی نشان داده است.
او گوید :

«فانی» به ره «سعدی» اگر زد قدمی چند

با او سخنش بین که چو شیر وشکر افتاد

نی نی چه حد، آنکه در آید به مقابل

کز پرتو اکسیر وی این خاک، زر افتاد

«علیشیر نوایی» در این دو بیت، متواضعانه به استاد خویش عرض ارادت کرده و سخن او را کیمیایی دانسته است که خاک را زر می کند و هرگز در جهت مقابله و مقایسه ی شعر سعدی با شعر خود، بر نیامده است.

در دیوان اشعار نوایی، غزل های فراوانی در تتبع از سعدی سروده شده است.

در توجهات فراوان مردم ازبکستان به آثار سعدی، ملامراد خواجه، استاد و شاعر ازبکستان قریب یکصد سال پیش گلستان سعدی را به نثر زیبای ازبکی برگردانده است و ابیات آن را نیز ترجمه ی منظوم کرده است. پس از گذشت سالها به جهت قابلیت ادبی این ترجمه رایزنی فرهنگی بر آن شد تا آن را چاپ نماید و در دسترس علاقمندان قرار دهد و به شکرانه، اینک این کار مهیاست.

سزاوار است از سفیر محترم جمهوری اسلامی ایران در ازبکستان جناب آقای محمد فتحعلی که با اندیشه های فرهنگی مساعدت و حمایت بی دریغشان را در کارها بویژه در طبع این اثر ماندگار داشته ایم قدردانی نماید. همچنین از استاد دانشمند جناب آقای دکتر سیف الدین سیف الله به پاس زحمات فراوانی که در تدوین کار کشیده اند قدردانی نماید و توفیقشان را از خداوند بزرگ مسئلت دارد.

عباسعلی وفایی

رایزن فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران

ازبکستان - تاشکند

1384

ҲАМИША ПОКНАФАС «ГУЛИСТОН»

Муслиҳиддин Саъдий Шерозий жаҳон адабиётининг улкан намояндаларидан бири бўлиб, унинг ижодиёти нафақат форсий, балки умумжаҳон адабиётининг энг баржаста саҳифаларини ташкил этади. Зеро, Саъдий Шерозий ўз ижодиёти билан форсий адабиётни жаҳон адабиётининг чўққиларига олиб чиққан бўлса, унинг асарларида илгари сурилган умуминсоний ғоялар афкор оммани маънавий камолот сари етаклашда юксак маънавий-маърифий ва таълимий-тарбиявий аҳамият касб этиб келмоқда. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Тинчлик Кенгаши иморати пештоқига Саъдий Шерозийнинг «Гулистон» асаридан олинган:

*Бани одам аъзои яқдигаранг,
Ки дар офариниш зи як гавҳаранг.
Чу узве ба гард овараг рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонаг қарор,*

(яъни, «Одам болалари ибтидода бир гавҳардан бино бўлганлари туфайли яхлит бир вужуд кабидирлар. Бинобарин, замон унинг бир аъзосига жароҳат етказса, бошқа аъзолари ҳам ўз тинчини йўқотади) мисралари зарҳал ҳарфлар билан битилгани ҳам улуг ижодкор асарларининг умуминсоний моҳият касб этиши ва бутун дунё халқларини дўстлик, биродарлик ва ҳамжиҳатлик руҳида тарбиялашда нақадар улкан аҳамият касб этишининг ёрқин далолатидир.

Саъдий Шерозий сифатида маълуму машҳур шоирнинг асл исми Мушрифиддин ибн Муслиҳиддин ибн Абдуллоҳ бўлиб, Шероз шаҳрида таваллуд топгани учун тахаллуси «Шерозий»дир. Саъдий баъзи манбаларда 1203 йилда туғилиб, 1292 йилда вафот этган дейилса, бошқаларида 1184 йилда таваллуд топиб, 1292 йилда вафот этган, 108 йил умр кечирган, дейилади. Улуг шоир ижоди бениҳоя серқирра бўлиб, у назм ва насрда кўплаб асарлар яратган, ғазаллари 4 девондан иборат бўлиб, улар «Таййибот» (Латиф ғазаллар), «Бадотъ» («Янги ғазаллар»), «Хавотим» («Хотима ғазаллар») ва «Ғазалиёти қадим» («Эски ғазаллар») деб номланган. Саъдий форсий адабиётда янги ғазалчиликнинг асосчиси бўлиб, унинг номи Фирдавсию Анварийлар қаторида назм пайғамбарларидан бири сифатида тилга олинаши ҳам бежиз эмас. Шунингдек, у форсий бадий насрнинг ҳам асосчиси ҳисобланади. Булардан ташқари, шоир арабча мисра ва байтларни форсий билан уйғунлаштириб, икки тилда ёзиладиган муламмаъ (ширу-шакар) шеърий турини ихтиро қилган, арабча ва форсча қасидалари, қитъа, рубоий ва фардлари ҳам машҳур. Бироқ шоир номини оламга танитган асари «Гулистон»дир.

«Гулистон» 1258 йилда йилда яратилган. Асар саккиз бобдан иборат бўлиб, биринчи боб «Подшоҳларнинг одати», иккинчи боб «Дарвешларнинг ахлоқи», учинчи боб «Қаноатнинг фазилати», тўртинчи боб «Сукутнинг фойдалари», бешинчи боб «Ишқ ва ёшлик баёнида», олтинчи боб «Заъф ва қариллик баёнида», еттинчи боб «Тарбиянинг таъсири» ва саккизинчи боб «Сўхбат одоби баёнида» деб номланади. Боблар сарлавҳаларидан кўриниб турганидек, бу асар панднома бўлиб, китобхонни маънавий камолот сари етаклаш манфаатларига хизмат қилади (бундай тоифалаштириш аслида мумтоз адабиётимиздаги панднома жанрига мансуб асарларнинг кўпчилигига, жумладан, Навоий «Маҳбуб ул-қулуб»ига ҳам хосдир).

Баъзи ҳикоятлардаги диний ва тасаввуфий ғоялар, қиссадан ҳиссалар инсоннинг иймон ва исломга бўлган муҳаббатини оширади, унинг маънавий мақомнинг юксалишига ижобий таъсир қилади.

«Гулистон» ўз давридаёқ шуҳрат топиб, унга ўнлаб лугат ва шарҳлар ёзилди, мактабларда асосий ахлоқ дарслиги сифатида ўқитилди. Ҳазрат Навоийнинг «Лисон ут-тайр»идаги қуйидаги мисралар фикримиз далилидир:

*Ёғима мундоқ келур бу можаро,
Ким, туфулият чоғи мактаб аро...
Истабон ташхиси хотир, устог
Назм ўқутурким, равон бўлсун савод.
Насрдин баъзи ўқур ҳам достон,
Бу «Гулистон» янглиғу ул «Бўстон».*

Агар «Гулистон»нинг форсий тилдаги аслияти мактабларимизда дарслик сифатида ўқитилган бўлса, уни туркийзабон китобхонларга ўз она тилисида етказишга бир неча марта ҳаракат қилинган ҳам адабиётимиз тарихидан маълум. Жумладан, «Гулистон»нинг мулла Муродхўжага қадар амалга оширилган икки таржимаси мавжуд. Уларнинг биринчиси Сайфи Саройи (қ. 793 м. 1391/1392), иккинчиси Муҳаммадризо Огаҳий қаламига мансубдир (XIX асрнинг иккинчи ярми). Шунингдек, XX асрда ҳам «Гулистон» ўзбек тилига бир неча бора ўтирилган.

Ҳижрий 1327 (мелодий 1909) йилда Тошкентдаги Ғуломҳасан Орифжонов матбаасида «Шавқи Гулистони мусаввар» номи китоб chop этилди. Китобдаги «Сабаби таржимаи Гулистон» деб номланган сўзбошидан маълум бўлишича, «бу саҳойифнинг мунаққаш ва бу авроқнинг мураққаш... Муродхўжа биннулҳож Солиххўжаи Тошкандий» экан.

Мутаржим асарнинг тугалланиши муносабати билан ёзган муножотида:

*Ё, Раб, айла бу шарҳни мақбул,
Токи боқсун анга гуруҳи фуҳул.
Мактаб ичра ўқуса ҳар авлог,
Ҳар насихатга они қил мўътоғ,*

дейди. Бинобарин, ушбу таржима мактаб ва мадраса талабаларига мўлжалланган бўлиб, Туркистон мактабларида ўз она тилимизда ёзилган мукамал «Ахлоқ» китобининг йўқлиги, афроди миллатнинг шундай бир асарга ташна ва муҳтожлиги» (Абдулла Авлоний) Мулла Муродхўжани «Гулистон»ни таржима қилишга ундайди.

Таржимашунослигимизда бу таржималарнинг муштарак ва фарқли жиҳатлари нисбатан мукамал ўрганилган, ҳар учала таржима махсус қиёсан таҳлил қилинган ҳамда ҳар бир таржиманинг фазилат ва нуқсонлари хусусида асосли фикрлар билдирилган.

Бизнингча, ҳар бир таржима асарини тадқиқ этганда унинг мақсади ва шу мақсадга қай даражада эришгани дастлабки баҳо мезони бўлиб хизмат қилиши мақсадга мувофиқдир. «Шавқи Гулистон»га ҳам шу нуқтаи назардан ёндашадиган бўлсак, аввало, унинг ўзига хосликларини аниқлаб олайлик:

биринчидан, «Гулистон»нинг ўзбекча таржималари орасида (ҳатто XX асрда қилинган таржималарни кўзда тутганда ҳам) «Шавқи Гулистон» энг тўлиқ таржимадир. Уни «Гулистон»нинг Р.Алиев томонидан тайёрланган илмий-танқидий матни ва С.Сиддиқов томонидан энг мўътабар (қадимий) қўлёзма асосида тайёрланган матнига қиёслаш худди шундай хулосага келишга имкон беради;

иккинчидан, мулла Муродхўжа «Гулистон» таржимасига киришар экан, дастлаб унга тузилган ўнлаб луғат ва шарҳлар жумладан, «Фарҳанги Гулистон», Муҳаммадакрам Мўлтонийнинг «Тозии лиҳозо»си, Суъдий, Гиёсиддин, Нурулло Аҳрорий, Сирожиддин Алихон Орзу, Абдулло Лоҳурий шарҳлари, Сарвари Кошонийнинг арабча шарҳи ва бошқалар билан танишиб, улар асосида аслиятнинг ўзига хос илмий-танқидий матнини ҳам тузган. Аслида мулла Муродхўжанинг шу хизматининг ўзиёқ таҳсинга сазовор, чунки у таржима учун мукаммал матн тузган;

учинчидан, мулла Муродхўжа таржимаси мактаб ва мадраса талабаларига мўлжалланган. Шу сабабли ҳам унда аслият ва таржима ёнма-ён (тепада катта ҳарфларда аслият, пастда кичикроқ ҳарфларда таржима) берилган. Саҳифалар ҳошияларида эса аслиятдаги тушунилиши қийин арабий ва форсий сўз ҳамда ибораларга изоҳ берилган.

Бундан ташқари, китоб мазмунга мувофиқ саксондан ортиқ суратлар билан ҳам безатилганки (бу суратларни китобга котиблик қилган Сирожиддин Сидқий Хондайлиқий чизган), аслида ушбу мисол ҳам XX аср бошлари ўзбек матбуотида болаларга мўлжалланган асарларда болалар адабиётининг ўзига хосликларидан бири ҳисобланмиш кўргазмалилик шартига амал қилина бошлаганидан далолат беради.

Демак, мулла Муродхўжанинг асосий мақсади «Гулистон»ни бадий таржима қилишгина эмас. У асрлар давомида мактабларда ўқитилиб келинган «Гулистон»ни ўзбек тилига таржима қилар экан, ўз китобхоналари мактаб ва мадраса талабаларини кўзда тутиб, таржимани иложи борица соддалаштиришга интилган. Соддалаштиришдан мақсад эса тушунарлилик эди. Тушунарлиликка эришиш учун мутаржим кўпинча арабий ва форсий сўз ҳамда ибораларни ўз ҳолича сақлаб қолиб, уларга изоҳ берган. Бу эса, ўз навбатида, тил ўргатиш нияти ҳам кўзда тутилганидан далолат беради (эски мактаб ва мадрасаларда арабий ва форсий тиллар ўргатилганини инобатга олсак, мутаржим таржима жараёнида муайян арабий ва форсий сўзларни атайлаб сақлаб қолган ва изоҳлаган бўлса керак, деган фикрга ҳам келиш мумкин).

Шунингдек, таржима охирига Шайх Саъдийнинг таржимаи ҳоли ҳам илова қилинган. Демак, мутаржим бу билан ёш китобхонни аввало, Шайх Саъдий таржимаи ҳолидан хабардор қилса, иккинчидан, унинг асарлари хусусида маълумот бериш билан бу асарлардан баҳраманда бўлишга ҳам ундайди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, мулла Муродхўжанинг «Шавқи Гулистон»ини бадий таржимадан кўра филологик (илмий) таржима деб баҳолаш мақсадга мувофиқроқдир деб ҳисоблаймиз.

«Гулистон» яратилганидан буён салкам саккиз юз элик йил ўтди. Бироқ у яратилган пайтида китобхонни юксак маънавий-ахлоқий фазилатлар руҳида тарбиялашга қанчалик беминнат хизмат қилган бўлса, бутунги кунда ҳам шу қадар қадрли ва эътиборлидир. Саъдий «Гулистон» дебочасида:

*Табақи гул дилингни қилмас чоғ,
«Гулистон»имдин ол бир яфроғ.
Гул замони беш-олти кундур, бас,
Бу «Гулистон» ҳамиша покнафас,*

деган эди. Дарҳақиқат, гул беш-олти кун очилиб турса, «Гулистон», шоирнинг ўзи таърифлаганидек, ҳамиша покнафас, яъни мангу барҳаётдир.

Жаҳон адабиёти тарихида айни шу жиҳатлари билан улкан ўрин тутган ва комил инсон тарбиясига асрлар давомида беминнат хизмат қилган «Гулистон» ҳамда унинг таржималарининг қиммати бутунги кунда ҳам заррача пасайган эмас. Билъакс, улар ёш авлодни миллий, маданий, адабий ва диний қадриятларимиз руҳида тарбиялашга, ёш авлод камолотини таъминлашга хизмат қилиши билан бутунги кунимиз учун янада қадрлидир. Дастлабки нашридан буён салкам бир асрдан кейин илк бора нашр қилинаётган Мулла Муродхўжа таржимаси эса «Гулистон» таржималари орасида ўзига хос ўрин тутади. Таржима матн билан бирга асл форсий матннинг ҳам ёнма-ён берилиши ҳамда луғат ва изоҳларнинг илова этилиши ушбу китобнинг қадрини янада оширган. Шу боис ушбу нашр қimmatли бўлиши билан бирга янги тадқиқотларга ҳам манба бўлади, деб умид қиламиз.

Раҳматулла БАРАКАЕВ,
филология фанлари номзоди,
ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги
Тил ва адабиёт институти илмий котиби

НАШРГА ТАЙЁРЛОВЧИДАН (Тақдим)

Ўтмишда ота-боболаримиз араб ва форс тилларини яхши билишган. Ҳофиз, Саъдий ва Бедил каби шарқнинг буюк шоирлари асарларини ёшлиқданоқ мутолаа қилиб, шеърларидан ёд олишган. Юртимизда бу даҳо шоирлар фақат шоир эмас, балки валий зотлар сифатида ҳам ҳурмат билан тилга олинади. Биргина Ҳофиз девонининг ўтган аср бошларида юз мартадан ортиқ чоп этилганлиги халқимизнинг бундай улуғ шоирларга бўлган юксак эҳтиромидан дарак беради.

Қўлингиздаги «Гулистон» асарининг муаллифи Шайх Саъдийнинг номи барчамизга яхши таниш. Биз у кишини буюк шоир, донишманд инсон, Аллоҳнинг дўстларидан деб биламиз.

Ҳазрат Алишер Навоий «Насойим-ул-муҳаббат» асарида Саъдий Шерозийни сўфийларнинг улуғларидан эканлиги, Шайх Шаҳобиддин Суҳравардий билан учрашиб, дарёда бирга сафар қилганлиги, Ҳазрат Хизр алайҳиссалом оғзидаги тупук билан сийлаганлиги ҳақида ёзиб, яна шундай дейди: «Бир қатла анга содоти акобиру ашрофидин бири била гуфтугўй воқеъ бўлди. Ул шариф кеча Ҳазрат Рисолат саллаллоҳу алайҳи васалламни тушда кўрдиким, ул Ҳазрат анга итоб қилди. Ул шариф уйғонди. Шайх хизматиға бориб, узрхоҳлик кўргузуб, истирзои хотири қилди. Шайхнинг ашғори девони ва «Бўстон» маснавийси ва «Гулистон» китоби ва сойир кутуби ва расоили андин машхурроқдурки, андин бирор нима ирод қилғай»¹.

Дунёнинг жуда кўп тилларига таржима бўлган Саъдийнинг «Гулистон» асари дастлаб 793 ҳижрий, 1391-92 милодий йилларда Сайфи Саройи томонидан турк (ўзбек) тилига ўтирилди. Атоқли шоир Оғаҳий (1809-1874) ҳам бу асарни таржима қилган. Биз нашрга тайёрлаган ушбу асар ҳам ўтган аср бошларида Мулло Муродхўжа томонидан тўлиқ ҳолда таржима қилиниб, 1328 ҳижрий 1909 милодий йилларда Тошкент матбаасида «Шавқи Гулистон» номи билан чоп бўлган.

«Бўстон» ва «Гулистон» китоблари мадрасаларда махсус дарслик сифатида ўқитиб келинган. Шунинг учун ҳам бу каби асарларни таржима қилиш шараф саналган ва ҳамиша зиёлиларимизнинг диққат марказида турган. Масалан, 1908 йил 10 январдан чиқа бошлаган «Шўро» журналада «Гулистон» ва «Бўстон»ларни таржима қилиш ҳақида алоҳида фикру мулоҳазалар билдирилган².

Замондошимиз шарқшунос олим ва таржимон Шоислом Шомухаммедов ҳам Саъдийнинг «Гулистон» ва «Бўстон» асарларидан таржималар эълон қилиб хайрли ишларни амалга оширмоқда.

Айтиш керакки, зиёлиларимиз ва шоирларимиз «Гулистон»дек машхур асарни таржима қилишни маънавий бир эҳтиёж деб билганлар. Шу боис, ҳар бир даврда бу нодир манбага такрор-такрор мурожаат этишган.

«Гулистон» асаридаги ҳикоятлар, тамсиллар, ҳикмат ва насиҳатлар энг аввало ҳаётийлиги ва ҳаққонийлиги билан китобхонларни ҳамиша ўзига жалб этиб келган. Донишманд шоир кўп ўқиб, кўпни кўриб, «ақолимни кезиб» (А.Навоий) кўрган ва билганларини назм ва насрда юксак бадий маҳорат билан баён қилиб берган. Асарда ҳикоятлар билан боғлиқ келтирилган оят ва ҳадислар ўша ҳикоятларнинг таъсир даражасини ошириш билан бирга, ўқувчиларнинг имон-этиқодини мустаҳкамлашга ҳам хизмат қилган.

«Шавқи Гулистон» таржимаси бошқа таржималардан ўзига хос ютуқ ва камчиликлари билан ажралиб туради. Мутаржим бу асарни таржима қилишга

¹ Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 20 жилдлик. 17-жилд. «Фан», 2003 й. 462-463-б.

² Жуманиёз Шарипов. Ўзбекистонда таржима тарихидан. Тошкент. Фан. 1965 й. 190-191-б.

катта тайёргарлик билан киришади. У нафақат «Гулистон»ни ўзбекчага ўтирган, балки унга илмий қимматга эга бўлган шарҳу изоҳлар битган.

«Шавқи Гулистон»нинг тошбосма нусхасида аввал чиройли йирик настаълиқ хатида асл форсий матн, остига кичикроқ ҳарфларда сўзма-сўз туркий таржима берилган. Ҳошияларда тушунилиши қийин бўлган сўз, ибора ва шеърлар изоҳланган. Ҳошиялардаги шарҳу изоҳларнинг юксак илмий аҳамиятга моликлигини алоҳида таъкидлаб ўтмоқчимиз. Асарда ҳикоятлар мазмунига мувофиқ жуда кўп суратлар чизилганки, булар айти пайтда китоб қадрини янада оширган. Китоб охирида муаллиф ҳақида берилган маълумот ва ўша давр шоирларининг «Шавқи Гулистон» ҳақидаги шеърлари бу асарнинг илмий аҳамиятини оширган.

Назаримизда, Мулло Муродхўжанинг таржимага қўл уриши фақат унинг ташаббуси билан эмас, балки ўша давр зиёли ва шоирларининг таклифи ва дуоси билан ҳам амалга ошган. Чунки мутаржимга Тошкентда яшаб турган шоирлар ёрдам беришган. Масалан, шоир Камий қўлёзмалари орасида «Шавқи Гулистон» учун таржима қилиб берган 17 та шеърый парчалар учрайди. Шоирнинг ўзи бу ҳақда ёзади: «Толиби ашъор аҳбоблардан бирлари илтимос ва илтижоси бирлан жаноби Шайх Саъдий бузруквор алайҳирраҳманинг «Гулистон» ном китоблариндан ушбу форсий абётларини забони туркийга таъбир қилмоқға мажбур бўлдум. Нуксониди афв мустаржодур. Вассалом. (Камий. Афаллоҳу таоло анҳу)».

Мутаржимнинг ўзи нечта шеър таржима қилган бунини билмаймиз, лекин бошқа шоирларнинг бу борада ёрдам берганлари аниқ. Шунинг учун бўлса керак, ўзбекчага ўтирилган шеърларнинг савияси ҳар хил. Бўшроқ ва саёзроқ шеърый парчалар ҳам йўқ эмас.

Биз «Шавқи Гулистон»ни нашрга тайёрлаб, бир бетда асл форсий матнини, муқобилида кирилл ёзувидаги таржима матнини беришни маъқул кўрдик. Асл матн сифатида «Шавқи Гулистон»нинг тошбосма нусхасидаги матнни беришнинг иложи бўлмади. Шу боис тошбосма матнига мувофиқ Техронда (1381 ҳижрий шамсий йили) чоп бўлган «Гулистон» асарининг матнини илова қилдик. Техрон нусхани - «Т.» нусха деб, «Шавқи Гулистон» нусхасини «Ш.Г.» нусха деб белгиладик. Бу икки нусха орасидаги жузъий фарқларни сноска (матн ости)да кўрсатиб ўтдик.

Китоб охирида «Шавқи Гулистон» ҳошиясида келтирилган айрим сўз ва байтларнинг шарҳини илова қилдик.

Шуни таъкидлаш керакки, «Шавқи Гулистон» асари нашр бўлганидан сўнг жамоатчилик эътиборини ўзига тортиб, маърифий бир ҳодиса сифатида қаралган. Асар ҳақида ўша даврнинг машҳур шоирларидан Аҳмад Васлий Самарқандий, Сирожибдин Маҳдум Сидқий Хондайликий, Юсуф Сарёмий Байзовий, Домла Абдулқодир Кошғарий Олортужий, Муфти домла Турсунмуҳаммад аълам каби улўф зотлар қутлов шеърлар бағишлаган. «Шавқи Гулистон»нинг охирида эълон қилинган шеърлардан ушбу нашр охирида баъзи намуналар илова қилдик.

Биз ўйлаймизки, бу асар бугунги кунда ҳам халқимизнинг эътиборини қозониб, ёш авлодни одоб-ахлоқли ва дину диёнатли бўлиб етиштишига самарали таъсир кўрсатади. Ижод аҳли ва адабиёт мухлисларига янги илҳомлар ва маънавий озукалар бахш этади. Олимларимиздан эса таржима асарга ҳолис ва муносиб баҳо беришларини кутиб қоламиз.

Аллоҳ асар муаллифини ҳам, мутаржимини ҳам ўз раҳматига олиб, охиратларини обод қилсин!

Сайфиддин САЙФУЛЛОҲ
Филология фанлари номзоди

به چه کار آیدت ز گل طبقی؟
از گلستان من بیر ورقى
گل همین پنج روز و شش باشد
و این گلستان همیشه خوش باشد
(سعدى)

Табақи гул дилингни қилмас чоғ,
«Гулистон» имдин ол бир яфроғ.
Гул замони беш-олти кундур, бас,
Бу «Гулистон» ҳамиша покнафас.
(Саъдий)

گلستان سعدى

(متن)

ГУЛИСТОН

(Таржима матн)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مَتَّ خدای را، عَزَّ وَجَلَّ، که طاعتش موجب قُرْبَت است و به شکر اندرش مزید نعمت. هر نفسی که فرو می رود مُمِدِّ حیات است و چون برمی آید مُفْرِحِ ذات. پس در هر نفسی دو نعمت موجودست و بر هر نعمتی شکری واجب.

از دست و زبان که برآید کز عهده شکرش بدرآید؟
إِعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّاكِرِينَ

بنده همان به که ز تقصیر خویش عذر به درگاهِ خدای آورد
و رنه سزاوارِ خداوندیش کس نتواند که بجای آورد
بارانِ رحمتِ بی حسابش همه را رسیده و خوانِ نعمتِ بی دریغش همه جا کشیده. پرده ناموسِ بندگان به گناهِ فاحش ندرد و وظیفه روزی به خطای مُنْكَر نبرد. ای کریمی که از خزانه غیب گبر و ترسا وظیفه خور داری
دوستان را کجا کنی محروم تو که با دشمن این نظر داری؟
فَرَّاشِ بادِ صبا را گفته تا فرشِ زمردین بگسترد و دایه ابرِ بهاری را فرموده تا بناتِ نبات در مهدِ زمین پیرورد. درختان را به خِلْعَتِ نوروزی قَبای سبزِ ورق دربر گرفته و اطفالِ شاخ را به قدومِ موسمِ [ربیع] کلاهِ شکوفه بر سر نهاده. عَصَاةِ تاکی به قدرتِ او شهید فایق شده و تخمِ خرمايي به تربیتش نخلِ باسق گشته.

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند

تا توانایی به کف آری و بغفلت نخوری

همه از بهرِ تو سرگشته و فرمانبردار

شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм

МУҚАДДИМА

Миннат¹ азииз ва жалил бўлгон Худоға махсусдурки, анга итоат яқинликға сабабдур. Ва анинг шукрида неъматнинг издиёди собитдур. Ҳар бир нафасеки, тубанға тушар тирикликға ионат этгучидур. Вақтики, юқори чиқар вужудға хурсандлик бергучидур. Бу суратда ҳар бир нафасда икки неъмат зоҳирдур ва ҳар бир неъматға шукр вожибдур.

Байт:

*Ким ўлғайки, келгай тилу улкидин,
Ки чиқса анинг уҳдаи шукридин.*

اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ

«Эй атбоъи Довуд, амалға келтурингиз шукрни ва ҳолонки, муболага бирлан шукр этадургон бандаларим оздур». (Сабаъ сураси, 13-оят).

Қитъа:

*Бангаға ул яхшики, тақсиридин,
Узр Худо дарғаҳиға келтурур.*

*Йўқса, Худо лойиқида ҳеч киши,
Қодир эмас, шукр бажо келтурур.*

Худонинг ниҳоятсиз эҳсони ямғури ҳар тарафға егушмиш ва даригсиз неъмат-ти дастархони жумла оламға ёзилмиш. Қуллаарининг исмат пардасини ёмон гуноҳ сабаби билан ертмас ва кўнгли вазифасини² номақбул хатолари сабаби билан қатъ айламас.

Қитъа:

*Эй каримийки, ғайб махзанидин,
Габру тарсо вазифаҳоринг бор.*

*Қилмағунг ошнони бе баҳра,
Санки, душманлара нигоҳинг бор.*

Сабо шамоли фаррошиға³ Худо буюрди, токим зумуррад каби чаманларни ёзгай. Ва доя каби баҳор булутиға амр айлади, токим набот қизларини ер беши-гида⁴ тарбият айлағай. Ва дарахтларнинг наврузий хилъат муқобилида кўкбарг жомасини устиға кийдурмиш ва шох болаларининг⁵ фасл баҳорининг духули сабаби билан чечак кулоҳини бошиға кўймиш. Ва асаларисининг қилғон қайи (қус-қиси) Худонинг қудрати билан бол бўлмиш ва хурмо тухми Анинг (Аллоҳнинг) тарбияси сабаби билан узун хурмо дарахти бўлмиш.

Қитъа:

Абру ел, ҳам ою кун осмон корингдадур,

Ема ғафлат бирла келтурсанг қўлингта нонини.

Сан учун бу барчаси саргаштаву фармон тутар,

Бўлмағай инсоф шарти - тутмасанг фармонини.

در خبرست از سرورِ کاینات و مفخرِ موجودات و رحمتِ عالمیان و صفوتِ آدمیان
و تتمهٔ دورِ زمان، محمدِ مصطفیٰ صلی الله علیه و سلم،

شَفِیعُ مُطَاعٍ نَسَبُ کَرِیمِ قَسِیمِ جَسِیمِ نَسِیمِ وَ سِیمِ

بَلَّغِ أَعْلَىٰ بِكَمَالِهِ، كَشَفِ أَلْذَّجِ بِجَمَالِهِ

حَسُنْتَ جَمِيعُ خِصَالِهِ، صَلُّوا عَلَيْهِ وَآلِهِ

چه غم دیوارِ امت را که دارد چون توپشتیبان؟

چه باک از موجِ بحر آن را که باشد نوحِ کشتیان؟

[هرگه] که یکی از بندگانِ گنهکار پریشان روزگار دستِ انابت به امید اجابت
به درگاهِ حق جَلَّ وَعَلَا بردارد، ایزدِ تعالیٰ در او نظر نکند؛ بازش بخواند باز اعراض
فرماید؛ بار دیگرش به [تَضَرَّع و] زاری بخواند، حق سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰی فرماید: يَا
مَلَائِكَتِي قَدْ اسْتَحْيَيْتُ مِنْ عَبْدِي وَلَيْسَ لَهُ غَيْرِي فَقَدْ غَفَرْتُ لَهُ. دعوتش اجابت—
کردم و امیدش برآوردم که از بسیاری دعا [و زاری بنده] همی شرم دارم.

کرم بین و لطفِ خداوندگار گنه بنده کرده ست و او شرمسار
عاکفانِ کعبهٔ جلالش به تقصیرِ عبادت معترف که: مَا عَبَدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ،
واصفانِ جلیهٔ جمالش به تحیرِ منسوب که: مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ.

گر کسی وصفِ اوز من پرسد بی دل از بی نشان چه گوید باز؟
عاشقانِ گشتگانِ معشوقند برنیاید ز گشتگانِ آواز
یکی از صاحبِ دلان سر به جیبِ مراقبت فرو برده بود و در بحرِ مکاشفت مستغرق—
شده. آنکه که از این معاملت باز آمد یکی از یاران بطریقِ انبساط گفت: از این
بوستان که بودی ما را چه تحفه کرامت کردی؟ گفت: به خاطر داشتم که چون به
درختِ گل رسم دامنِ پُرکنم هدیهٔ اصحاب را. چون برسیدم بوی گلَم چنان مست
کرد که دامنم از دست برفت!

ای مرغِ سحر، عشق ز پروانه بیاموز

کان سوخته را جان شد و آواز نیامد

Ҳадисда келмишдур махлуқотнинг раисидин ва мавжудотнинг мо биҳил ифти-хоридин ва аҳли оламнинг раҳматидин ва одам ўғлининг сарасидин ва доираи замоннинг татиммасидин Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи ва салламдур.

Байт:

*Шофиъи уммат, улуғ пайғамбари неку хисол,
Хўбсурат бузругу покизаву соҳибжамол.*

*На ғами девор умматларга сандек бўлса пуштибон,
На қўрқунчи денгиздин анга бўлса Нуҳ киштибон.*

Шеър:

*Етти элийлиги камоли ила,
Очти зулматлари жамоли ила.
Яхши бўлди жамиъи ахлоқи,
Анга айтнинг гуруди оли ила.*

«Ҳар вақтки, аҳволи паришони гунаҳкор бандаларидин бири тавба ва ружуъ қўлини қабул бўлур умиди билан боргоҳи самадонига кўтарса, Аллоҳ таоло анга илтифот этмас эса, яна ул банда талаби мағфират айласун. Аллоҳ таоло иккинчи марра (марта) эъроз айлар эса яна тазарруъ ва фиғон билан талаби мағфират айласун. Сўнгра Аллоҳ таоло айтур: «Эй фаришта-ларим, батаҳқиқ бандамдан ҳаё⁶ айладим. Ваҳолонки, у бандамнинг мендан бошқа маъбууди йўқдур. Пас, батаҳқиқ ман ани мағфират айладим, яъни ул бандамнинг дуосини қабул айладим ва мақсудини ҳосил айладим. Зероки бан-данинг кўп дуо ва фарёдидин уялурман».

Байт:

*Боқ караму лутфи Худойингни бил,
Банда гунаҳ қилғучидур ул хижил.*

Худонинг азамати Катъбасида муқим бўлгонлар ибодатдаги қусурларига иқро-р қилиб дерларки: «**Биз Санига муносиб ибодат билан муносиб ибодат қилолма-дук**». Ва Худонинг жамоли боқмолининг зийнатин васф айлагучилар водии ҳайрат-га гирифтор бўлиб, айтурларки: «**Биз Сени ҳақ маърифатинг билан билолмадук**».

Қитъа:

*Гар киши сўрса васфини мандин,
Бе нишондин на айтадур бегил⁷.
Ишқ эли хўблар ўлукларидур,
Келмагай қуштадин товуш эй гул.*

Орифи комиллардин бири бошини муроқаба⁸ яқосига индурмиш эрди ва мукошафа дарёсига гарқ бўлмиш эрди. Ул вақтки ул ориф олами мукошафадин ҳушёрлиқ оламига келди, асҳобдин бири густохлик тариқи бирла деди: «Ул бўс-тондинки сан эрдинг бизга нима қаромат тухфаси келтурдунг?» Ориф айди: «Хо-тиримда тутдимки, вақтики, гул дарахтига етишар эсам бир этакни тўлдуарман ёронларга ҳаёи учун. Вақтики гулға етушдим, мани гулнинг ҳиди андоғ маст қил-дики, этагим қўлимдин кетти».

Қитъа:

*Булбуло, ўрган рамузи ишқни парвонадин,
Ул куюкнинг жони кетти, келмас овози анинг.*

این مدعیان در طلبش بی خبرانند
کان را که خبر شد خبری باز نیامد

ای برتر از خیال و قیاس و گمان و وهم
وز هر چه گفته اند [و] شنیدیم و خوانده ایم
مجلس تمام گشت و به آخر رسید عمر
ما همچنان در اول وصف تو مانده ایم

* * *

ذکر جمیل سعدی که در افواه عوام افتاده است و صیت سخنش که در بسیط
[زمین] منتشر گشته و قصب الجیب حدیثش که همچون شکر می خورند و رُقعه
مُشآتَش که چون کاغذ زر می برند بر کمال فضل و بلاغت او حمل نتوان کرد بلکه
خداوند جهان و قطب دایره زمان و قایم مقام سلیمان و ناصر اهل ایمان و شاهنشاه
مُعَظَم، اتابک اعظم، مظفر الدنیا و الدین، ابوبکر بن سعد بن زنگی، ظِلُّ اللَّهِ تَعَالٰی فِی
أَرْضِهِ، رَبِّ أَرْضَ عَنَّا وَ أَرْضِهِ، به عین عنایت نظر کرده است و تحسین بلیغ فرموده و
ارادت صادق نموده لاجرم کافه آنان، خاصه و عوام، به محبت گراییده اند که اَلتَّائِسُ
عَلٰی دِینِ مُلُوكِهِمْ.

زائگه که تورا بر من مسکین نظرست آثارم از آفتاب مشهور ترست
گر خود همه عیبه بدین بنده درست هر عیب که سلطان بپسندد هنرست

*

گیلی خوشبوی در حمام روزی رسید از دست مخدومی به دستم
بدو گفتم که مُشکی یا عبیری که از بوی دلاویز تو مستم؟
بگفتا من گیلی ناچیز بودم ولیکن مدتی با گل نشستم
کمالی همنشین بر من اثر کرد وگرنه من همان خاکم که هستم
اللَّهُمَّ مَتِّعِ الْمُتَمَلِّمِينَ بِطَوِيلِ حَيَاتِهِ وَ ضَاعِفِ ثَوَابِ جَمِيلِ حَسَنَاتِهِ وَ ارْفَعْ دَرَجَةَ
أَوْدَاقِهِ وَ وُلَاتِهِ وَ دَمِّرْ عَلَى أَغْدَائِهِ وَ شُنَاتِهِ بِمَا تُكَلِّى فِى الْقُرْآنِ مِنْ آيَاتِهِ، اللَّهُمَّ
آمِنْ بَلَدَهُ وَ أَخَفِّظْ وَلَدَهُ.

لَقَدْ سَعِدَ الدُّنْيَا بِهِ دَامَ سَعْدُهُ وَ آيَدُهُ الْمَوَلَى بِأَلْوِيَةِ النَّصْرِ

*Бе басират мугдаъилардур⁹ талабда беҳабар,
Ким хабар топти, хабар келмас начук ҳоли анинг.*

Қитъа:

*Эй баланд андозаву пиндору занну ваҳмдин,
Айтган, хоҳи эшитгану ўқугандин тамом¹⁰.
Мажлиси дониш тамому умр етти охира,
Аввали васфингда қолдук биз чунон ҳайрону хом¹¹.*

**Подшоҳи ислом Отабек¹² Зангининг ўғли
Саъд ва Саъднинг ўғли Абу Бакрнинг
авсофи жамиласи зикридадур.**

Муаббад ўлсун анинг салтанати. Саъдийнинг зикри жамилики авомунноснинг оғзиларига тушмишдур. Ва анинг сўзининг шуҳратики ер юзига ёйилишдур. Ва найшакар каби ширин сўзларидин мунтафиъ ва муталаззиз бўлурлар. Ва ёздиғи ашғор қоғазпоралариники, қоғаз ақча каби муъаззаз тутуб, атрофга элтарлар. Анинг камоли фазлу балоғатига нисбат айламак мумкин эмасдур. Балки жаҳоннинг соҳиби ва доираи замоннинг қутби ва ҳазрат Сулаймоннинг қоим мақоми, аҳли иймоннинг муовини, шаҳаншоҳи муъаззам Атобеки аъзам Музаффаридин Занги ўғли Саъд ва Саъднинг ўғли Абу Бакрдур. Ер юзида Худонинг сояси. Ё Раб, андин рози бўлғил ва ани ҳам рози айлағил, Саъдийга меҳрибонлик кўзи билан қаромишдур. Ва сўзига кўп офарин буюрмишдур ва чин хоҳиш кўрсатмишдур. Ночор хос ва авомдин жумла халқ Саъдийнинг муҳаббатига майл этмишлардур, зероки, одам боласи подшоҳларининг маслак ва одатига тобеъдур.

Қитъа:

*Ул вақтки, сандин мани мускинға назардур,
Кундин асарим шуҳрати маълуми башардур.
Гарчанд ҳама айб бу бандангда муқаррар,
Ҳар айбки, султон севар айни ҳунардур.*

Қитъа:

*Кунӣ, ҳамомда хушбӯй бир лой,
Қўлумға етти бир дилбар қўлидин¹³.
Дедим анга: ийпору ё абирсан,
Ки сархушман исинг дилкашлигиндин.
Деду: ман ончийин бир лой эрдим,
Насиб олдим вале гул суҳбатигин.
Манга қилди асар ёрим камоли,
Вагарна ман ўшал хоки ганигин.*

Эй бор Худое, Сан мусулмонларни Абу Бакрнинг умри ва ҳаётининг узунлиги сабаби билан фойдаландурғил ва анинг яхши феъли ва хайротининг савобини икки чанг айлағил ва дўстларининг ва ҳокимларининг қадрини баланд айлағил ва анинг душманларини ва бадхоҳларини қаҳр айлағил, Қуръонда ўқуладургон оятлар ҳақи учун. Эй бор Худое, шахрини офотдин ва фарзандини балодин сақлағил.

Қитъа:

*Ул ила дунё гўзал бахти анинг ўлсун давом,
Айласун санжоқи нусратла қавм мавло ани.*

[كَذٰلِكَ يَنْشَأُ لِبَنَاتِهِ هُوَ عِرْقُهَا وَحُسْنُ نَّبَاتِ الْاَرْضِ مِنْ كَرَمِ الْبَدْرِ]
 [ایزد تعالی و تقدس خطه پاک شیراز را به هیبت حاکمان عادل و همت عالمان
 عامل تا زمان قیامت در امان سلامت نگه دارد.
 اقلیم پارس را غم از آسیب دهر نیست
 تا بر سرش بود چوتویی سایه خدا
 امروز کس نشان ندهد در بسیط خاک
 مانند آستان درت مأمین رضا
 بر تُست پاسِ خاطر بیچارگان و، شکر
 بر ما و، بر خدای جهان آفرین جزا
 یا رب زبادِ فتنه نگه دار خاکِ پارس
 چندان که خاک را بود و باد را بقا]

یک شب تأمل ایام گذشته می کردم و بر عمر تلف کرده تأسف می خوردم و
 سنگ سراجۀ دل به الماس آب دیده می سُفتم و این بیتها مناسب حال خود می گفتم:
 هر دم از عمر می رود نفسی چون نگه می کنم نماند بسی
 ای که پنجاه رفت و در خوابی مگر این پنج روز دریابی
 خجل آن کس که رفت و کار نساخت کوسِ رحلت زدند و بار نساخت
 خوابِ نوشین بامدادِ رحیل باز دارد پیاده را ز سبیل
 هر که آمد عمارتی نو ساخت رفت و منزل به دیگری پرداخت
 وان دگر پخت همچنین هوسی وین عمارت بسر نبرد کسی
 یارِ ناپایدار دوست مدار دوستی را نشاید این غدار
 نیک و بد چون همی ببايد مُرد خُشک آن کس که گوی نیکی برد
 برگِ عیشی به گورِ خویش فرست کس نیارد ز پس، ز پیش فرست
 عمر برف است و آفتابِ تموز اندکی ماند و خواجه غره هنوز
 ای تهی دست رفته در بازار ترسمت پُر نیاوری دستار
 هر که مزروع خود بخورد به خوید وقتِ خرمنش خوشه باید چید
 بعد از تأمل این معنی مصلحت آن دیدم که در نشیمنِ عزلت نشینم و دامن از

*Бу каби ўсгай дарахте бўлса ул беҳи анинг,
Ер гиёҳи тухми ҳўб ўлса, бўлур ҳусни ани.*

Тангри таоло ва тақаддас ҳазратлари Шерознинг пок сарҳадини одил ҳокимларининг ҳайбати билан ва илмийла амал эттувчи олимларнинг ҳиммати билан вақти Қиёматгача амну саломатда ҳифз айласун.

Қитъа:

*Порс иқлимига даҳр осибидин ғам бўлмағай,
То анинг бошида сандек сояи Ҳақ, соядор.
Ҳеч нишон бермас киши рўйи заминда бу замон,
Остони дарғаҳингдек жойи хушнуду мадор.
Хотири бечоралар поси санга лозим эрур,
Бизга шукринг, Холиқи оламга ажринг шаҳриёр.
Фитна бодидин замини порсни сақла Худо,
Ул қадарким, боду туфроқни қилурсан барқарор.*

«ГУЛИСТОН» КИТОБИНИНГ САБАБИ ТАЪЛИФИ БАЁНИДАДУР

Бир кеча ўтган кунларни тафаккур айлар эрдим ва зоеъ айладиғим умрга гусса ер эрдим. Ва кўнгил уйининг тошини олмос каби кўзум суйи билан тешар эрдим ва бу байтларни ўз ҳолимга муносиб сўзлар эрдим.

Маснавий:

*Ҳар замон умрдун кетар нафасе,¹⁴
Қаросам қолмади бу умр басе.
Эй, ки ғафлатда кетти эллик йил,
Ушбу беш кунни қил магар ҳосил.
Хишл ул кимки, кетти иш қилмай,
Кўси кўч урдилар юкин ортмай.
Кўч замонида¹⁵ уйқу хуш ширин,
Қолдирадур пиёдани йўлдин.
Кимки янги иморате этти,
Манзилин бошқага қўйиб кетти.
Бу каби ул бири пишурди ҳавас,
Бу бинони киши битирган эмас.
Ёри фонийни ошно тутма,
Бевафо меҳрини сазо тутма.
Неку бад барчаси ўлур ночор,
Яхшилик гўйин элтса ул хуш ёр.
Айш баргин юбор гўрингга ўзинг,
Киши бермас кейин, юборгил ўзинг¹⁶.*

*Умр ул қордур, тамуз кунига,
Қолди оз, хожа ўз ғурурида.
Эй пули йўқ, борур эсанг бозор,
Қўрқаман, анда сан бўлурсан хор¹⁷
Хом еса ўз зироатин ҳар ким,
Вақти хирманда бош тириш лозим.
Огамий айши, асли қорнидур,
Кетса тадриж ила не ғамедур.
Бойласа, ул қадарки, очмас ул,
Умридин дилни узса лоиқ шул.
Очса гар бойламоқ эмас мумкин,
Айт юсун ул ҳаётидин илгин.
Тўрт табъики зиг ва саркашдур,
Неча кун бир-бири ила хушдур.
Ғолиб ўлса бири бу тўртидин,
Жони ширин чиқар маконидин.
Ложарам билган асли ашёни,
Дўст тутмас ҳаёти дунёни.*

*Панди Саъдийни дил қулоқиға ол,
Йўл будур, марғ ўлуб, йўлинг юрақол.*

Бу мазмун абётни мулоҳазасидин сўнгра ани маслаҳат кўрдимки, гўшаи инзи-вода (узлатда) ўлтурарман ва этагимни мусоҳибдин ўзумга йиғиштирурман ва тил дафтаримни беҳуда сўзлардин пок этарман. Ва минбаъд беҳуда сўзламасман.

صحبت فراهم چینم و دفتر از گفته های پریشان بشویم و من بعد پریشان نگویم.

زبان بریده به گنجی نشسته صُم بُکُم

به از کسی که زبانش نباشد اندر حکم

تا یکی از دوستان که در کجاوه انیس من بودی و در حجره جلیس، برسم قدیم از
در درآمد. چندان که نشاط ملاعبت کرد و بساط مداعبت گسترده جوابش نگفتم و سر از
زانوی تعبّد برنگرفتم. رنجیده نگه کرد و گفت:

کنونت که امکان گفتار هست بگوی، ای برادر، بلطف و خوشی

که فردا چو پیک اجل در رسد بحکم ضرورت زبان در کشی

کسی از متعلقان منش بر حسب واقعه مطلع گردانید که فلان عزم کرده است و
نیت جزم که بقیت عمر معتکف نشیند و خاموشی گزیند تونیز اگر توانی سرخوش
گیر و راه مجانبت پیش. گفتا به عزت عظیم و صحبت قدیم که دم بر نیارم و قدم
برندارم مگر آنکه که سخن گفته شود بعادب مألوف و طریق معروف که آزدن
دوستان جهل است و کفارت یمین سهل. و خلاف راه صواب است و نقض رای
اولوالآلباب: ذوالفقار علی در نیام و زبان سعدی در کام.

زبان در دهان، ای خردمند، چیست؟ کلید در گنج صاحب هنر

چو در بسته باشد چه داند کسی که جوهر فروش است یا پيله ور

*

اگر چه پیش خردمند، خامشی ادب است

به وقت مصلحت آن به که در سخن کوشی

دو چیز ظیّرة عقل است: دم فرو بستن

به وقت گفتن و، گفتن به وقت خاموشی

فی الجملة زبان از مکالمه او در کشیدن قوت نداشتیم و روی از محادثه او
گردانیدن مروت ندانستم که یاز موافق بود و ارادت صادق.

چو جنگ آوری با کسی برستیز که از وی گزیرت بود یا گریز

بحکم ضرورت سخن گفتیم و تفرج کنان بیرون رفتیم در فصل ربیعی که صولت
برد آرمیده بود و اوای دولت ورد رسیده.

چون جامه عید نیکبختان*

بلبل گوینده، بر منابر قضا

پیراهن برگ بر درختان

اول ارببشت ماه جلالی

* Бу байт «Ш.Г.» нусхасида учрамайди.

Байт:

*Гунг, кар, тилсиз киши ўлтурса бир кунжигда,
Ул кишигин яхшидур, бўлмас тили ўз ҳукмида.*

Ҳатто дўстлардин бирики, ғам кажавасида ғамхўрим эрди. Ва қайғу ҳужрасида ҳамнишиним эрди, одати қадим узра эшиқдин кириб келди, ул қадарки, хурсандлик ўйунини айлади ва латифа ва мизож бисотини ёзди. Анга жавоб айтмадим ва бошни ибодат тиззасидин кўтармадим. Манга ранжиюб боқти ва деди:

Қитъа:

*Бу дамким, демак қудрате санда бор,
Дегил, эй муҳиб, лутфу хушлик била.
Ки тонгла ажал пайки келган замон,
Хамушсен заруратни ҳукми ила.*

Мани мутааллиқларимдин бириси ёри қадимга узлатим аслини билдурдики, Саъдий қасд этмишдур ва қатъиян ният айламишдурки, қолгон умрини дунёда эътикоф ўлтуруб ўткарғай ва хомушлик ихтиёр айлағай. Сан ҳам агар қодир эсанг бошинг тадорикида бўлғил ва ижтиноб йўлини жустужў қилғил. Ул ёри қадим дедики: «Худойи азийму улфати қадим ҳаққи учунки, нафасимни чиқормасман ва оёғимни кўтармасман илло ул вақтки, сўз-сўзланилса, унс олингон одат ва маъҳуд бўлингон тариқ узра. Зероки, дўстларни ранжитмак жаҳолатдур. Ва қасамнинг каффорати осондур ва тариқи мустақимнинг хилофидур ва уқало фикрининг аксидурки ва ҳазрат Алининг зулфиқори қинида бўлмоқи ва Саъдийнинг тили оғзида турмоқи».

Қитъа:

*Недур тил ақлу киши оғзига,
Ҳунарликни ганж эшигин очқучи.
Эшик гар бўлур берк на билсун киши,
Ки жавҳарсотар ул ва ё доручи.*

Қитъа:

*Ақллик олдида хомушлик - адаб гарчи,
У яхши, қилсанг агар маслаҳат замонига сўз.
Нишони ақли енғиллик эрур ики нарса:
Демак замонига хомуш, хамуш замонига сўз.*

Ҳосили калом тилимни ул ёри қадим билан сўзлашмагондин тортмақга муқтадир бўлолмадим ва юзимни анинг мусоҳабатидин айлантурмоқни мурувват билмадим. Зероки, мувофиқим ва дўсти содиқим эрди.

Байт:

*Урушсанг киши бирла қилғил ситез,
Ки андин санга чорадур ё гурез.*

Зарурат тақозосича анинг билан сўзга келдук ва завқу сафо билан тамошо қилиброқ ташқори чиқдук. Аввали баҳор мавсими эрдик, совуқнинг шиддати ором айламиш эрди ва гулнинг замони салтанати етушмиш эрди.

Қитъа:

*Баҳор ойи эрди беҳишт аввали,
Ки булбул ўқуб шохлар устига.*

بر گل سرخ، از نم اوفتاده لالی همچو عرق بر عذارِ شاهدِ غضبان [و]
شب را به بوستان با یکی از دوستان اتفاقِ مَبِیت افتاد: موضعی خوش [و] حَرَم و
درختان درهم، گفתי که خردۀ مینا بر خاکش ریخته و عقدِ ثریا از تاکش درآویخته.
رَوْضَةُ مَاءٍ نَهْرُهَا سَلْسُلَان دَوْحَةُ سَجْعٍ طَبِیرُهَا مَوْزُون
آن پر از لاله های رنگارنگ وین پر از میوه های گوناگون
باد در سایه درختانش گسترانیده فرشِ بوقلمون
بامدادان که خاطر باز آمدن بر رای نشستن غالب آمد دیدمش دامنِ گل و ریحان
و سنبل و ضیمران فراهم آورده و آهنگِ رجوع کرده. گفتم: گلِ بُستان را چنان که
دانی بقائی و عهدِ گلستان را وفائی نباشد و حکیمان گفته اند: هر چه نباید
دل بستگی را نشاید. گفتا: طریق چیست؟ گفتم: برای نُزْهَتِ ناظران و فُسْحَتِ
حاضران کتابِ گلستانی توانم تصنیف کردن که بادِ خزان را بر ورقِ او دستِ تطاول
نباشد و گردشِ زمان عیشِ ربیعِ آن را به طیشِ خریف مبدل نکند.
به چه کار آیدت ز گلِ طبقی؟ از گلستانِ من ببرورقی
گل همین پنج روز و شش باشد وین گلستان همیشه خوش باشد
حالی که من این حکایت بگفتم دامنِ گلِ بریخت و در دامنم آویخت که:
الْكَرِيمُ إِذَا وَعَدَ وَفَى. فصلی در همان روز اتفاقِ بیاض افتاد در حُسنِ معاشرت و
آدابِ محاورت، در لباسی که متکلمان را بکار آید و مُتَرَتِّلان را بلاغت بیفزاید.
فی الجملة از گلِ بُستان هنوز بقتی مانده بود که کتابِ گلستان تمام شد. و تمام
آنکه شود بحقیقت که پسندیده آید در بارگاهِ شاه جهان پناه و سایه کردگار و پرتو
لطفِ پروردگار، دُخْرِ زمان و کَهْفِ امان، أَلْمُوذُ مِنْ السَّمَاءِ، أَلْمَنْصُورُ عَلَى الْآغْدَاءِ،
عَضُدُ الدَّوْلَةِ الْقَاهِرَةِ، سِرَاجُ أَيْمَلَةِ الْبَاهِرَةِ، جَمَالُ الْآنَامِ، مَفْخَرُ الْإِسْلَامِ، سَعْدُ بْنُ
الْأَنْبَإِ الْآعْظَمِ، شاهنشاهِ الْمُعْظَمِ، مَالِكُ رِقَابِ الْأُمَمِ، مَوْلَى مُلُوكِ الْعَرَبِ
وَالْعَجَمِ، سُلْطَانُ الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ، وَارِثُ مُلِكِ سُلَيْمَانَ، مُظَفَّرُ الدُّنْيَا وَ الدِّينِ ابی بکر بن
سعد بن زنگی آدامَ اللَّهِ اِقْبَالَهُمَا وَ ضَاعَتْ جَلَالُهُمَا وَ جَعَلَ إِلَى كُلِّ خَيْرٍ مَالَهُمَا، و
به کرشمه لطفِ خداوندی مطالعه فرماید.

*Қизил гулға намдин тушуб инжулар.
Арақдек ғазабду жавон юзига.*

Кечқурун дўстлардин бирининг бўстонида кечаланмоқ иттифоқи воқеъ бўлди. Бир яхши мавзеъ эрди ва анинг кўнгил тортгучи дарахтлари бир-бирига етушгон. Агар ул ерни сан кўрсанг дер эрдингики: «Анинг туфроғи устига рангин шиша майдалари тўкулгон ва Ҳуркор (Ҳулкар) юлдузини бўғуми токидин осилгон».

Қитъа:

*Боғдур, наҳрининг суви тоглу,
Шохдур, тайри сажъидур мавзун.
Ул тўла ранг-баранг гулардин,
Мевалардин тўла бу гуногун.
Ёйди ел сояи дарахтлара,
Неча ранглик бисоти буқаламун¹⁸.*

Эрталабки шаҳарга қайтмоқ фикри ўтирмоқ раъйига ғолиб келди. Ул дўстумни кўрдум бир этак гул ва райҳон ва сунбул ва нозбунни тўпламиш. Ва шаҳарга кетмакни қасд айлариш. Дедим: «Бўстон гулининг андоғки билурсан саботи бўлмас ва гулистоннинг аҳдиға вафоси бўлмас». Ва ҳақимлар айтибдурлар: «Ҳар нимарсаки, қарору сабот этмағай кўнгил боғламоққа лоиқ эмас». Ул дўст айди: «Бу суратда йўл надур?». Айдим: «Мутулаа қилғучиларнинг хурсандлиги учун ва ёд этгучиларнинг вусъати учун китоби «Гулистон»ни таълифиға муқтадирманки, куз фасли шамолининг анинг баргига зулму таъаддий қўли бўлмағай. Ва фусули арбаъанинг таъоқуби анинг замони баҳори завқини куз фаслининг хиффатиға табдил этолмағай».

Маснавий:

*Табақи гул гулининг қилмас чоғ,
«Гулистон»имдин ол бир яфроғ.
Гул замони беш-олти кундур бас,
Бу «Гулистон» ҳамиша покнафас.*

Вақтики ман бу сўзни дедим, этагидаги гулни ерга тўкти ва манинг этагимга ёпушти ва айди: «Сахий ваъда айлаганинда вафо этар».

Бир-ики боб ул бир неча кунда таҳрир қилинуб сафҳаи баёзға чиқорилди. Биринчиси, ҳусни мусоҳабат ҳақида ва иккинчиси одоби мушовара ҳақида. Бир алфоздаки форсий тақаллум этгучиларнинг ишиға келар ва муншиларнинг фасоҳату камолини зиёда айлар. Ҳосили калом «Бўстон» гулидин бир миқдор мавжуд эрдик, китоби «Гулистон» гояти илоҳий билан тамом бўлди.

Абу Бакр бин Саъднинг ўғли шахзодаи жаҳон Саъд наввараллоҳу қабраҳунинг зикридадур.

Аммо китоби «Гулистон» ҳақиқатда ул вақт тамом бўлурки, мақбул келса подшоҳи жаҳонпаноҳнинг¹⁹ даргоҳинда – Худонинг сояси ва Аллоҳнинг асари лутфи ва замоннинг заҳираси ва амоннинг мағораси, осмондин зафар топгон, душманлари устиға ғолиб бўлгон, давлати ғолибанинг бозуси²⁰, миллати муътабаранинг нури, халқнинг ҳусни, Исломнинг мо биҳил ифтихори Абу Бакрнинг ўғли Саъддур. Подшоҳларнинг раиси, халоиқнинг молики, араб ва ажам подшоҳларининг соҳиби ва қуруқлуқ ва дарёнинг султони, салтанати Сулаймонга²¹ ворис, Музаффаруддин зангининг ўғли Саъд ва Саъднинг ўғли Абу Бакрдур. Худо аларнинг иқболларини доим айласун ва улўғликларини иккичад айласун ва жумла хайрга қилсун маржъларини. Шоҳға мансуб лутфу жилваси била мутулаа буюрор эса.

گر التفاتِ خداوندیش بسیاراید
نگارخانهٔ چینی و نقشِ آرتنگی است
امید هست که روی ملال در نکشد
از این سخن، که گلستان نه جای دلتنگی است
علی الخصوص که دیباجهٔ همایونش
به نام سعدِ ابوبکر سعدبن زنگی است

*

دیگر، عروسِ فکرِ من از بی جمالی سربرنگیرد و دیدهٔ یأس از پشتِ پای
خجالت بر ندارد و در زمرهٔ صاحبِ دلان متجلی نشود مگر آنکه که متحلی گردد به زیورِ
قبولِ امیرِ کبیرِ عالمِ عادل، مؤیدِ مظفرِ منصور، ظهیرِ سریرِ سلطنت و مُشیرِ تدبیرِ
مملکت، کَهِفُ الْفُقَرَاءِ، مَلَاذُ الْغُرَبَاءِ، مُرَبِّی الْفُضَّلَاءِ، مُجِبُّ الْأَتْقِیَاءِ، افتخارِ آلِ
فارس، یَمِینُ الْمُلْکِ، مَلِکُ الْخَوَاصِّ بَارِکِ، فَخْرُ الدَّوْلَةِ وَالْذِّینِ، غِیَاثُ الْإِسْلَامِ
وَالْمُسْلِمِینِ، عُمْدَةُ الْمُلُوکِ وَالسَّلَاطِینِ، ابُو تَکْرِیْنِ [ابی] نَصْرَ أَطَالَ اللَّهُ عُمُرَهُ وَ أَجَلَ
قُدْرَهُ وَ شَرَحَ صَدْرَهُ وَ ضَاعَفَ أَجْرَهُ، که ممدوحِ اکابرِ آفاق [است] و مجموعِ مکارمِ
اخلاق.

هر که در سایهٔ عنایتِ اوست گنهِش طاعت است و دشمن، دوست
بر هریک از سایرِ بندگان و حواشی خدمتی متعین است که [اگر] در ادای
برخی ازان تهاؤن و تکاسُل روا دارند در معرضِ خطاب آیند و در محلِّ عتاب، مگر بر
این طایفهٔ درویشان که شکرِ نعمتِ بزرگان واجب است و ذکرِ جمیل و دعای خیر. و
ادای چنین خدمتی در غیبتِ اولی ترست که در حضور، که این به تصنعِ نزدیک است
و آن از تکلفِ دور. به اجابتِ مقرون باد!

پشتِ دو تَای فلکِ راست شد از خرمی
تا چو تو فرزندِ زادِ مادرِ ایام را
حکمتِ محض است [۱] گر لطفِ جهان آفرین
خاص کند بنده ای مصلحتِ عام را
دولتِ جاوید یافت هر که نکونام زیست
کز عقبش ذکرِ خیر زنده کند نام را

Қитъа:

*Гар илтифоти Худованд зеб берса анго,
Нигори Чин уйигур ёки нақши Аржанги²².*

*Умид малол юзин тортмағай бу сўздин ул,
Ки ўлмаюр бу «Гулистон» мақоми дилтанги.*

*Алалхусус онинг хутбаи ҳумоюни,
Муборак исмиға Бу Бақри Саъд бин Занги.*

*

Амири кабирнинг зикри баёнидадур

Диннинг мо биҳил ифтихори Аби Бакр бин Аби Насрдур. Яна фикримнинг келини ҳуснсизлиқдин бошни кўтармас ва ҳам ноумидлик кўзини хижолат оёғининг орқасидин кўтармас. Ва соҳибжамоллар гуруҳинда арзи жамол этолмас. Илло ул вақтки мутазаййин ўлса Амири кабирнинг қабули зийнати билан фозил ва одил, ғолиб ва музаффар, тахти салтанатнинг ионатичиси, тадбири мамлакатни ишоратчиси, фақирлар мағораси, ғариблар малжаи, уламнинг тарбиятчиси, аҳли тақвоға муҳаббат этгучи, аҳли форснинг мо биҳил ифтихори, салтанатнинг қуввати, аъёни давлатнинг раиси, дин ва давлатнинг мадорул ифтихори, аҳли исломнинг муъини ва заҳири, мулук ва салотиннинг муътамади Абу Наср ўғли Абу Бақрдур. Аллоҳ таоло умрини узун ва айласун ва мартабасини баланд айласун ва қалбини пурнур айласун. Ва анинг ажрини иккичанд айласун, зероки, атрофи олам улуғларининг мамдуҳидур ва ахлоқи ҳасананинг мажмаъидур.

Байт:

*Хоҳиши соясига кимки бўлур,
Душмани эл гуноҳи тоат ўлур.*

Жамиъи қулла ва хизматкорлардин ҳар бирининг узасига бир хизмат таъйин қилинмушдурки, агар ани адосида бир миқдор мусомаҳа ва бепарволикни раво тутарлар эса албатта, мақоми хитоб ва маҳалли итобға келурлар. Шунчалик бу тоифаи дарвишларға бир хизмат таъйин қилинмагандур, зероки, улуғларнинг неъматига шукр айламоқ аларға вожибдур. Ва зикри жамил ва дуои хайр ҳам лозимдур. Ва бу тариқа хизматни йўқлиғинда адо айламоқ авлороқдур ҳузуринда ийфо айламоқдин. Зероки, бўл дуое ҳузури риёға²³ қарибдур. Аммо ул дуойи гойибона риёдин баъиддур ва қабулға яқиндур.

Қитъа:

*Рост бўлуб каж фалак пушти фараҳ завқидин,
Тўғди ўғул сан каби могоари айём учун.*

*Маҳзи Худойи жаҳон ҳикматидур лутф этиб,
Хос қилур бандасин маслаҳати ом учун.*

*Кимки топар яхши от - давлати боқий топар,
Тиргузадур яхши ёғ, отини анжом учун.*

وصفِ تو را گر کنند ورنکنند اهلِ فضل
حاجتِ مشاطه نیست روی دلارام را

•

تقصیر و تقاعدی که در مواظبتِ [خدمتِ] بارگاهِ [خداوندی] می رود بنا بر آن است که وقتی جمعی [حکمای هندوستان] در فضیلتِ بزرجمهر سخن می گفتند و به آخر جز این عیش ندانستند که در سخن گفتن بطیء است یعنی درنگ بسیار می کند [و مستمع را بسی منتظر می باید بودن تا وی تقریر سخنی کند]. بزرجمهر بشنید و گفت: اندیشه کردن که چه گویم به از پشیمانی خوردن که چرا گفتم.

سخندانِ پرورده، پیرِ کهن بیندیشد، آنگه بگوید سخن
مزن بی تأمل به گفتار دم نکوگو و گر دیر گویی چه غم؟
بیندیش و آنگه برآور نفس وزان پیش بس کن که گویند بس
به نطق آدمی بهترست از دواب دواب از تو به، گر نگویی صواب

فَکَيْفَ در نظرِ اعیانِ حضرتِ خداوندی، غَزَّ نَصْرُهُ — که مجمعِ اهلِ دل است و مرکزِ علمای مُتَبَخَّر — اگر در سیاقِ سخن دلیری کنم شوخی کرده باشم و بضاعتِ مُرْجَاة به حضرتِ عزیز آورده؛ و شَبّه در جوهریان جوی نیارد و چراغِ پیشِ آفتاب پرتوی ندارد و منارهٔ بلند بر دامنِ کوه الوند پست نماید.

هر که گردن به دعوی افرازد خویشتن را بگردن اندازد
سعدی افتاده‌ای است آزاده کس نیاید به جنگِ افتاده
اولِ اندیشه وانگهی گفتار پای بست آمده‌ست و پس دیوار

نخلبندی دانم ولی نه در بُستان، شاهی فروشم ولی نه در کنعان. لقمان را گفتند: حکمت از که آموختی؟ گفت: از نابینایان که تا جای نینند پای ننهند. قَدِمِ الْخُرُوجِ قَبْلَ الْوُلُوجِ. [مردیت بیازمای وانگه زن کن.]

گر چه شاطر بود خروس به جنگ چه زند پیش باز رو بین چنگ؟
گربه شیرست در گرفتنِ موش لیک موش است در مصافِ پلنگ

اما به اعتمادِ سَعَتِ اخلاقِ بزرگان که چشم از عوایبِ زیردستان پپوشند و در افشای جرایم کهتران نکوشند کلمه‌ای چند بطریقِ اختصار از نوادر و امثال و شعر و حکایات و سیرِ ملوکِ ماضی، رَجَمَهُمُ اللَّهُ، در این کتاب درج کردیم و برخی از عمرِ

Қилса ва ё қилмаса васфларинг аҳли фазл,
Ҳожати машшота йўқ рўйи ғилором учун.

*

Хизмати вазирда воқеъ бўлгон қусурнинг узри ва ихтиёри узлатнинг сабаби баёнидадур

Мулозамат хизмати боргоҳи вазирда воқеъ бўлгон шул тақсир ва тақоуд ва хоҳиллик. Анга биноандурки, Ҳиндустон ҳақимларидин бир жамоаси Бузуржмеҳр ҳақимнинг камолоти ҳақида сўз сўзлар эрди. Охир анинг мундин бошқа айбини билмадиларки, сўз сўзламада батийдур, яъни адоий маромға таваққуфни зиёда айлар ва эшиттувчи кимсаға қўб мунтазир бўлмоқ лозим эрдик, токим ул сўзни тақрир қилғай. Бузуржмеҳр эшитти ва айди: «Нима сўзларман деб тафаккур айла-мак аҳсандур. Бу номаъқул сўзни нечун сўзладим деб надомат этмақдин»²⁴.

Маснавий:

Сухангони²⁵ корозмои фаҳмнок,
Сўз айтур бўлуб аввал андишанок.
Сўз айтмоқға фикр этмасанг урма дам,
Кейинроқ десанг яхши, айтсанг на ғам.
Тафаккур қил, андин чиқорғил нафас,
Сўзинг, «бас» дейишдин қил аввалда бас.
Сўз ила баҳойимдин инсон ошуғ,
Савоб айтмасанг сандин ҳайвон улуғ.

Хусусан жаноби вазирнинг аён ва аркони назарида Аллоҳ таоло нусратини азиз айласун. Зероки, орифларнинг мажмаъидур ва уламои комилнинг марказидур. Агар сўз сўрмоқда жасорат этар эсам, густохлик этган бўлурман. Ва эътиборсиз камбаҳо матони ҳузури азизға келтурғон бўлурман. Ва пўрсулдоқ мунчоки жавҳар-фурушлар бозорида бир арфа қийматини келтурмас. Ва шамъ офтобнинг олдида бир равшанлиги бўлмас ва балаңд минора Алванд²⁶ тоғининг этагида паст кўрунур.

Маснавий:

Кимки даъви-ла гарганин чиқорар,	Аввал андеша, сўнггида гуфтор.
Ўзини гаргани ила тошлар,	Пойдевордин кейин девор.
Саъдий, бечоралик ғамгин эмас,	Богбонман вале на бўстонда,*
Киши бечора жангига келмас.	Дилбаре ман вале на Канъонда ²⁷

Луқмони Ҳакимға дедиларки: «Ҳикматни кимдин ўргандинг?». Айди: «Кўр-лардин, то босадурғон ерни ҳис этмагонларича оёғ қўймаслар».

Назм:

Кирмасдин аввал чиқмакни андеша қил,
Эрлигинг билу сўнгра хотун қил.
Гар хурус жангга чобук ҳам ўлса,
Лочин олдида қойда жанг урса.
Сичқон олмоқда гурба шеру жаён,
Лек жангтоҳи шерда сичқон.

Локин улуғларнинг вусъат ахлоқиға эътиمود биланки, таҳти ҳимоялиринда бўлгонларнинг айбларидин кўзни юмарлар. Ва кичикроқларнинг гуноҳларини ошкор айламоқға саъй этмаслар. Бир неча калимани ихтисор тариқи бирла ғариб калималар ва асарлардин ва ҳикоялар ва шеърлардин ва ўтган подшоҳ-ларнинг хислатидин, Худо аларға раҳмат айласун, бу китобда жам айладук. Ва

* Охирги байт «Т.» нусхада учрамайди.

گرانمایه بر او خرج. موجب تصنیف این کتاب این بود و بِاللّهِ التَّوْفِیْقُ.
 بماند سالها این نظم و ترتیب ز ما هر ذره خاک افتاده جائی
 غرض نقشی است کز ما بازماند که گیتی را نمی بینم بقائی
 مگر صاحب‌دلی روزی برحمت کند در کار درویشان دعائی
 [امعانِ نظر در ترتیب کتاب و تهذیب ابواب، ایجازِ سخن را مصلحت دید تا
 مر این رَوْضَةُ غَنَّا و حَدیْقَةُ غَلْبَا را چون بهشت هشت باب اتفاق افتاد. ازان مختصر آمد
 تا به ملالت نینجامد.]

بابِ اوّل: در سیرتِ پادشاهان.

بابِ دوّم: در اخلاقِ درویشان.

بابِ سوم: [در فضیلتِ قناعت].

بابِ چهارم: [در فوایدِ خاموشی].

بابِ پنجم: در عشق و جوانی.

بابِ ششم: در ضعف و پیری.

بابِ هفتم: در تأثیر تربیت.

بابِ هشتم: در آدابِ صحبت.

*

در این مدّت که ما را وقتِ خوش بود
 ز هجرت ششصد و پنجاه و شش بود
 مرادِ ما نصیحت بود و گفتیم
 حوالّت با خدا کردیم و رفتیم

бир миқдор қимматбаҳо умрдин анго сарф айладук. «Гулистон» китобининг сабаби таълифи бу эрди. Ва тавфиқ Аллоҳ таолоға махсусдур.

Қитъа:

*Қолур йилларча бу назму бу тартиб,
Тушар ҳар зарра биздин хок ҳар жой.
Ғараз бу нақш биздин ёд қолсун,
Ки кўрмасман бу бор ўлмоқни барпой.
Магар дил соҳиби раҳматға бир кун,
Дуо дарвишлар корига қилғой.*

Манинг назари диққатим тартиби китоб ва татҳири абвобда ихтисори каломни маслаҳат кўрди. То бу боғчаи зебо ва равзаи ғалбо²⁸ жаннат каби саккиз боғча тасодуф тартиби тушти. Бу сабабдин мухтасар ўлди. Токим малул ва тангдилиққа оқибати мунжир ўлмағай.

Биринчи боб. Подшоҳларнинг одати баёнидадур.

Иккинчи боб. Дарвешларнинг ахлоқи баёнидадур.

Учунчи боб. Қаноатда бўлгон фазилат баёнидадур.

Тўртунчи боб. Сукутда бўлгон фавоид баёнидадур.

Бешинчи боб. Ишқ ва жавонлиқ баёнидадур.

Олтинчи боб. Заъф ва қарилик баёнидадур.

Еттинчи боб. Тарбиятнинг таъсири баёнидадур.

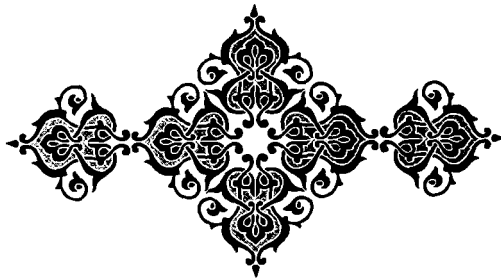
Саккизинчи боб. Суҳбатнинг одоби баёнидадур.

*

Маснавий:

*Ўшал муддатки, хушлик бизни тобти,
Ки ҳижрий олти юзу эллик олти.
Муродимиз насиҳат эрди, айтдук,
Жаноби Ҳаққа топшурдуку кетдук²⁹.*

باب اول

در سیرت پادشاهان

حکایت [۱]

پادشاهی را شنیدم که به کشتن اسیری اشارت کرد. بیچاره در حالتِ نومیدی به زبانی که داشت مَلِک را دشنام دادن گرفت و سَقَط گفتن که گفته اند: هر که دست از جان بشوید هر چه در دل دارد بگوید.

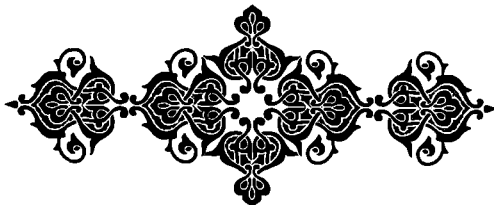
إِذَا يَسِسَ الْإِنْسَانُ طَالَ لِسَانُهُ كَيْتُورٍ مَغْلُوبٍ يَصُولُ عَلَى الْكَلْبِ

*

وقتِ ضرورت چونماند گریز دست بگیرد سر شمشیر نیز مَلِک پرسید که چه می گوید. یکی از وزرای نیک محضر گفت: ای خداوند جهان همی گوید: [وَ الْكَافِرِينَ الْغَافِلِينَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ. مَلِک را رحمت در دل آمد و از سرِ خون او درگذشت. وزیر دیگر [که ضِدّ او بود] گفت: ابنای جنس ما را شاید در حضرتِ پادشاهان جز برآستی سخن گفتن. این مَلِک را دشنام داد و سقط گفت. مَلِک روی از این سخن در هم کشید و گفت: مرا آن دروغ پسندیده تر آمد از این راست که تو گفتی که روی آن در مصلحتی بود و بنای این بر خُبی. [و] خردمندان گفته اند: دروغی مصلحت آمیز به از راستی فتنه انگیز.

هر که شاه آن کند که او گوید حیف باشد که جز نکو گوید
بر طاقِ ایوانِ فریدون نیشته بود:

جهان، ای برادر، نماند به کس دل اندر جهان آفرین بند و بس

БИРИНЧИ БОБ ПОДШОҲЛАРНИНГ ОДАТИ БАЁНИДАДУР

ҲИКОЯТ [1]

Бир подшоҳни эшитдимки, бир асирни ўлдурмоққа амр айлади. Ул бечора ул умидсиз ҳолинда ўз тил ва луғати билан подшоҳни сўқмоққа бошлади. Ва номаъқул сўзламоққа киришти. Зероки айтибдурлар: «Ҳар кимки, қўлни ўз жонидан ювса, ҳар сўзеки қўнглида бўлса айтур».

Шеър:

*Узар инсон тили навмид бўлса муггаосидин,
Забун бўлгон мишиғ ҳамл этгонидек итга доғидин.
Вақти зарурапки, қочиш қолмағай,
Тез қилич бошини қўл ушлагай.*

Подшоҳ савол айладики: «На сўзлар?» Яхши хўйлик вазирлардин бири деди: «Эй малик, сўзларки,

وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ

«Жаннат ғазабни ютгучиларникидур ва мардумларнинг гуноҳларидин ўтгучиларникидур» (Оли Имрон сураси, 134-оят). Подшоҳнинг ул асирга раҳми келди ва анинг қони савдосидин ўтди. Бўлак вазирки, ул вазирнинг зидди эрди, деди: «Биз вазир амсолимизга лоиқ эрмас подшоҳлар ҳузурида тўғрилиқдин бўлак сўз сўзламак. Бу асир подшоҳни сўқти ва номаъқул сўз сўзлади», деди. Подшоҳ вазирнинг бу сўзидин юзини ўтурди ва деди: «Манга ул вазирнинг ёлғони мақбулроқ келди, бу тўғридинки сан дединг. Зероки анинг ёлғони бир маслаҳат жиҳатидин эрди. Ва бу санинг тўғри сўзинг хабосатга мабнидур. Ваҳолонки, ҳақимлар демишларки: «Маслаҳат битургучи ёлғон яхшидур фитна қупоргучи тўғридин».

Байт:

*Кимки, шоҳ они айтгонини қилса,
Ҳайф ўлур, яхшидин бўлакни деса.*

Ҳикмат. Фаридуннинг айвони тоқига бу абёт ёзилмиш эрди.

Маснавий:

*Кишига жаҳон қолмас эй булҳавас,
Жаҳонофаринга қўнгул боғла бас³⁰.*

مکن تکیه بر مُلکِ دنیا و پشت که بسیار کس چون تو پرورد و کُشت
چو آهنگِ رفتن کند جانِ پاک چه بر تخت مردن، چه بر روی خاک

حکایت [۲]

یکی از ملوکِ خراسان محمود سبکتگین را به خواب چنان دید که جمله وجود او ریخته بود و خاک شده مگر چشمان او که همچنان در چشمخانه می‌گردید و نظرمی کرد. سایر حکما از تأویل آن فروماندند مگر درویشی که بجای آورد و گفت: هنوز نگران است که مُلکش با دگران است.

بس نامور به زیرِ زمین دفن کرده‌اند

کز هستیش به روی زمین بر، نشان نماند

وان پیر لاشه [را] که سپردند زیرِ خاک

خاکش چنان بخورد کز او استخوان نماند

زنده‌ست نامِ فرخِ نوشیروان به خیر

گر چه بسی گذشت که نوشیروان نماند

خیری کن ای فلان و غنیمت شمار عمر

زان پیشتر که بانگ برآید فلان نماند

حکایت [۳]

ملک زاده‌ای را شنیدم که کوتاه بود و حقیر و دیگر برادرانش بلند و خو بروی. باری پدر بکراهیت و استحقار در وی نظر همی کرد. پسر بفراس و استبصار بجای آورد و گفت: ای پدر، کوتاه خردمند به از نادان بلند، نه هر چه بقامت مهتر بقیمت بهتر. **أَلشَّاءُ نَظِيفَةٌ وَالْفَيْلُ جَهْفَةٌ.**

أَقْلُ جِبَالٍ أَلْأَرْضِ طَوْرٌ وَإِنَّهُ لَآعْظَمُ عِنْدَ اللَّهِ قَدْرًا وَمَنْزِلًا

*

آن شنیدی که لاغری دانا گفت باری به ابلهی فربه

اسب تازی اگر ضعیف بود همچنان از طویله‌ای خر به

پدر بخندید و ارکان دولت پسندیدند و برادران بجان برنجیدند.

تا مرد سخن نگفته باشد عیب و هنرش نهفته باشد

هریشه گمان مبر که خالی است باشد که پلنگ خفته باشد

*Жаҳон мулкига қилмагил иттико,
Ки чуқ сан кабиларни этти фано.
Агар марг боғлар эса кимга рахт,
Баробар анго англагил хоку тахт.*

ҲИКОЯТ [2]

Хуросон подшоҳларидин бириси Сабуктегиннинг ўғли Султон Маҳмуд Ғазнавийни тушида кўрди. Анинг вафотидин юз йил кейинки, анинг жумла аъзоси тўкулгон эрди ва тупроғ бўлгон эрди. Фақат кўзлари тупроқ бўлмагон эрдик, ҳоли ҳаётидагидек кўз косасида айланур эрди ва боқар эрди. Жамиъи ҳакимлар ул тушнинг таъбиридин ожиз қолдилар. Илло бир дарвешки, ул тушнинг таъбирини ерига келтурди. Ва деди: «Боқғучидурки, анинг салтанати кимлардадур».

Қитъа:

*Қўб катталарни ер тағиға қўмдиларки бил,
Қолмағи ер юзига бор ўлғонидин нишон.
Топшурдилар ер остиға ул нотапонни,
Туфроқ еғи ани шу қадар қолмағи устухон.
Нўширавонни пок оти ағл ила тирик,
Нўширавонга ўтса ағарчанди қўб замон.
Хайре қил эй фалон, ки ғанимат бил умрни,
Овоздин бурун, ки чиқар: «Қолмағи фалон».*

ҲИКОЯТ [3]

Бир подшоҳзодани эшитдимки, қади кўтоҳ ва эътиборсиз ва анинг бўлак биродарлари узун бўйлик ва яхши юзлик эрди. Бир карра анинг падари кароҳият ва ҳақорат билан анга боқти. Ўғул фаросат билан англади ва деди: «Эй ато, ақллик қади паст, яхшидур аҳмоқ дароздин. Андоғ эмасдурки қоматда улугроқ бўлгон нимарса қимматда яхшироқ бўлса, зероки қўй кичикдур аммо покдур ва фил каттадур аммо мурдордур».

Шеър:

*Замин тоғлари камроқи Тур³¹, лек
Худо наздига каттадур рутбаси.*

Қитъа:

*Ул эшитдингмукум заъифи зариф,
Семиз аблаҳа бир кун айди у.
Араби от ағарчи ожиздур,
Шундоғам ўлса қўб эшакдин ийу³².*

Падари завқиндан кулди ва аркони давлат таҳсин қилдилар ва биродарлари жону кўнгилдин ранжидилар.

Қитъа:

*То айтмаса сўз киши тил ила,
Айбу ҳунари хафода бўлғай.
Бўш деб гумон этма ҳар тўқайни,
Қоплон магар анда ётқон ўлғай.*

شنیدم که ملک را در آن مدت دشمنی صعب روی نمود. چون لشکر از هر دو طرف روی درهم آوردند اول کسی که اسب در میدان جهانید این پسر بود و گفت: آن نه من باشم که روز جنگ بینی پشت من آن منم گرد در میان خاک و خون بینی سری کان که جنگ آرد به خون خویش بازی می کند

روز میدان، وان که بگریزد به خون لشکری این بگفت و بر سپاه دشمن زد و تنی چند مردان کاری بینداخت. چون پیش پدر باز آمد زمین [خدمت] بیوسید و گفت:

ای که شخص مَنّت حقیر نمود تا درشتی هنر نپنداری
اسب لاغرمیان بکار آید روز میدان، نه گاو پرواری
آورده اند که سپاه دشمن بی قیاس بود و اینان اندک. طایفه ای آهنگ گریز کردند. پسر نعره ای زد و گفت: ای مردان بکوشید یا جامه زنان بپوشید. سواران را به گفت او تهوّر زیادت گشت و به یک بار حمله بردند. شنیدم که هم در آن روز بر دشمن ظفر یافتند. ملک سر و چشمش بیوسید و در کنار گرفت و هر روز نظر بیش کرد تا ولی عهد خویش کرد. برادران حسد بردند و زهر در طعامش کردند. خواهرش از غُرفه بدید دریچه بر هم زد. پسر دریافت و دست از طعام باز کشید و گفت: مُحال است که هنرمندان بمیرند و بی هنران جای ایشان بگیرند.

کس نیاید به زیر سایه بوم و ر همای از جهان شود معدوم
پدر را از این حال آگهی دادند. برادرانش را بخواند و گوشمالی بواجب بداد. پس هریک را از اطراف بلاد حصه ای مرضی معین کرد تا فتنه بنشست و نزاع برخاست که گفته اند: ده درویش در گلیمی بخشند و دو پادشاه در اقلیمی ننگند. نیم نانی گر خورد مرد خدای بذل درویشان کند نیمی دگر
ملک اقلیمی بگیرد پادشاه همچنان در بند اقلیمی دگر

حکایت [۴]

طایفه ای دزدان عرب بر سر کوهی نشسته بودند و منفذ کاروان بسته و رعیت بلدان از مکاید ایشان مرعوب و لشکر سلطان مغلوب. بحکم آن که ملاذی منبع از قلّه کوهی بدست آورده بودند و ملجأ و مأوای خود کرده. مدبران ممالک آن طرف در

Эшитдимки, ул замонда подшоҳга бир зўр душман юз кўрсатти. Вақтики икки аскар бир-бирига юз келтурдилар. Аввалан бир кимсаки, отни майдони жангга сурди ул ўғул эрди ва деди.

Қитъа:

*Ул ман ўлмасманки, сан арқомни кўрсанг жангга,
Ман ўшалки, қон ила туфроқда кўрсанг бошини.
Чунки ҳар ким жанг қилур ўз қони бирла ўйнар ул,
Ким қочар жангга берур душманга аскар қонини.*

Ва мунӣ сўзларди ва ўзини душман лашкарига урди. Ва муҳориба кўрган баҳодурлардин бир нечасин ўлдурди. Вақтики атосининг ҳузурига келди, хизмат ерини ўпти ва деди.

Қитъа:

*Эй вужудум санга кўрунди кичик,
То семиздур ҳунар гумон қилма.
Ориғ от ишга келғуси жангга,
Мол агарчи семиз яраб гема.*

Нақл этарларки, душманнинг аскари кўп эрди ва булар оз эрди. Мунинг аскарининг бир бўлаги қочмоқ қасдини айладилар. Шаҳзода бир наъра урди ва деди: «Эй баҳодурлар, саъй қилингиз, токим хотинлар либосини киймангиз». Отлиқларнинг анинг сўзи билан журъат ва иқдоми зиёда бўлди ва ҳама бирдан ҳамла қилдилар. Эшитдимки, ҳамон ул кунда душманга зафар топдилар. Подшоҳ анинг бошини ва кўзини ўпти ва оғуши илтифотиға олди ва ҳар кун шафқат назарини зиёда қилди. Ҳатто ўзиға валиаҳд қилди. Биродарлари ҳасад айладилар ва анинг таомиға заҳр солдилар. Ҳамшираси чортоқдин кўрди ва дарчани бир-бирига урди. Шаҳзода англади ва қўлини таомдин кейин тортди. Ва деди: «Мумкин эмасдурки, ҳунарликлар ўлсалар ва ҳунарсизлар аларнинг мақомини олсалар».

Байт:

*Сояи бўма келмагай одам,
Гар ҳумо бу жаҳонда қолмаса ҳам.*

Атосиға бу ҳолатдин хабар бердилар. Анинг биродарларини чақирди. Лозим бўлгон тариқи бирла таъдиб ва тавбих берди. Сўнгра ҳар бирига атрофи мамонлиқдин рози бўладургон миқдор ҳиссани таъйин айлади. Ҳатто фитна ўлтурди. Низоъ ва жидол кўтарилди. Зероки, демишлардурки, ўн дарвеш бир гилемда ухляюрлар, аммо икки подшоҳ бир иқлимда ситмаслар.

Қитъа:

*Гар ярим нонни еса марди Худо,
Ярмини дарвешларға хайр этар.
Подшоҳ иқлим мулкин олса ҳам,
Бошқа бир иқлим олишни фикр этар.*

ҲИКОЯТ [4]

Араб ўғриларининг тоифаси бир тоғнинг бошида ўлтурган эрдилар ва карвоннинг ўтадургон йўлини боғлагон эрдилар ва мамлакат одамлари аларнинг ҳийлаларидин кўрқгон эрдилар. Ва султоннинг аскари мағлуб эрдилар. Анинг учунки алар маҳкам бир сиғинадургон ерни тоғнинг тефасидин қўлга келтургон эрдилар. Ва ўзлариға мақом ва маскан айлагон эрдилар. Ул тараф мамлакатла-

دفعِ مضرتِ ایشان مشورت کردند که اگر این طایفه هم بر این نسق روزگاری مداومت نمایند مقاومت ممتنع گردد.

درختی که اکنون گرفته‌ست پای به نیروی مردی برآید ز جای
وَرَش همچنان روزگاری هلی به گردنش از بیخ برنگسلی
سرِ چشمه شاید گرفتن به بیل چوپُر شد شاید گذشتن به پیل
[سخن] بر این مقرر شد که یکی را به تجسس [ایشان] برگماشتند و فرصت
نگه داشتند تا وقتی که بر سرِ قومی رانده بودند و مکان خالی مانده، تنی چند مردانِ
واقعۀ دیده جنگ آزموده [را] بفرستاد [ند] تا در شِعْبِ جَبَلِ پنهان شدند. شبانگاه که
[دزدان] باز آمدند سفر کرده و غارت آورده سلاح بگشادند و رخت غنیمت بنهادند
نخستین دشمنی که بر سرِ ایشان تاخت خواب بود. چندان که پاسی از شب
درگذشت،

[قرصِ خورشید در سیاهی شد یونس اندر دهانِ ماهی شد]
مردانِ دلاور از کمینگاه بدر جستند [و] دستِ یکان یکان بر کف بستند و
بامدادن به درگاهِ مَلِک حاضر آوردند. ملک همه را بکشتن فرمود. در آن میان جوانی
بود میوهٔ غُنْفُوَانِ شبابش نورسیده و سبزهٔ گلستانِ عذارش نودمیده. یکی از وزرا پای
تختِ مَلِک را بوسه داد و روی بشفاعت بر زمین نهاد [و] گفت: این پسر همچنان از
باغِ زندگانی برنخورده و از رِیْعَانِ جوانی تمتع نیافته. توقع به کرم و اخلاقِ خداوندی
چنان است که به بخشیدنِ خونِ این جوان بر بنده متّ نهد. مَلِک روی از این سخن
در هم کشید و موافقِ رای بلندش نیامد و گفت:
پرتوِ نیکان نگیرد هر که بنیادش بدست

تربیت نا اهل را چون گیرد کان برگنبست
نسلِ فسادِ اینان منقطع کردن اولی ترست و بیخ و تبار ایشان برآوردن که آتش
و انشاندن و اخگر گذاشتن و افعی کشتن و بچه نگاه داشتن کارِ خردمندان نیست.
ابر اگر آبِ زندگی سارد هرگز از شاخِ بید برنخوری
با فرومایه روزگار مبر کز نی بوریا شکر نخوری
وزیر این سخن بشنید. طوعاً و کرهاً پسندید و بر حُسنِ رای مَلِک آفرین خواند و
گفت: آنچه خداوند، [دامِ مُلکُ]، فرمود عینِ مصلحت است و حقیقت که اگر در

рининг мударбирлари араб ўғриларининг дафъи мазарратида машварат айлади-ларки, агар бу тоифа бу услуб узра бир замоне мудовамат гўстарарлар эса алар билан муқобала маҳол бўлур.

Маснавий:

*Дарахтеки, илғиз оса янғидин,
Бир одам кучи-ла чиқор ўрнигин.
Агар неча вақт шўйла қўйсанг ани,
На ҳагдур фалак бирла ювсанг ани.
Булоқ бошин ушлаб бўлур мил* ила,
К-у ёпса, ўтолмас киши фил ила.*

Сўз бу иттифоқ узра муқаррар бўлдики, бир одамни аларни жустижўсиға юбор-дилар. Ва фурсатни кутиб турдилар бир вақтгачаки, бир қавмни урмоққа кетгон эрдилар. Ва масканлари бўш қолгон эрди. Бир неча киши кўп иш кўргон ва жангни тажриба этгон йигитлардин юбордилар. Токим ўғрилар тургон тоғнинг йўлида бер-киндилар. Кеч вақтики ўғрилар қайтиб келдилар сафар қилиб ва моли йағмо кел-туруб салоҳларини ешгилар ва ғанойимни ўртага қўйдилар. Энг аввал бир душман-ки аларнинг бошиға чопти уйқу эрди, ул қадарки кечадин миқдор ўтти.

Байт:

*Қурси³³ кун бўлди шом зулматига,
Юнус ўлди балиқнинг оғзига.*

Паҳлавон йигитлар беркинган жойидин ажрашиб чиқиб ва жумласининг қўлини бирин-бирин орқасиға боғладилар ва эртаси кун подшоҳнинг даргоҳиға ҳозир қилдилар. Жумласини ўлдурмоқға амр айлади. Иттифоқо улар орасида бир йигит бор эрдик, анинг жавонлигининг аввалғи меваси янги етишгон эрди ва гулистон жамолининг сабзаси янги чиқгон эрди. Вазирлардин бири подшоҳнинг тахти оёғини ўпти ва шафоат юзини ерга қўйди. Ва деди: «Бу бола рафиқларидек альон тирик-лик боғидин мева емагондур ва йигитликнинг аввалидин баҳра олгон эмасдур». Подшоҳнинг ахлоқ карамидин умид улдурки, бунинг қонининг афвини бу бандға миннат қўясан. Подшоҳ бу сўздин юзини ўгирди. Ва анинг раъйи олийсиға муво-фиқ келмади ва деди:

Байт:

*Яхшилар ҳўйини тутмас кимки бунёди ямон,
Парвариш бадаслға - гунбаз бошида гирдагон.*

Буларнинг аслу наслини мунтақий айламоқ авлороқдур. Ва буларнинг беҳу бунёдин қумармоқ аълодур. Зероки ўтни ўчуриб ва қўрини қўймоқ ва йилонни ўлдуруб, боласини сақламоқ уқалонинг иши эмасдур.

Қитъа:

*Гар булут ёғдуурса обихаёт,
Тол шохидин емассан асло бар³⁴.
Асли паст бўлса тарбият қилма,
Бурё қамуши берурми шакар?*

Вазир бу сўзни эшитти. Хоҳласун ва хоҳламасун мақбул кўрди. Ва подшоҳ-нинг ҳусни раъйи ва тадбириға таҳсин айлади. Ва деди: «Ул каломики подшоҳ мулки ва давлати доимий бўлсун фармоиш қилди айни савобдурки, агар бу бола ул ёмонларнинг тариқи улфатларида парвариш топса эрди, аларнинг таби-

* «Т.» нусхада «бел» дейилган.

سَلِكِ صَحْبِ آن بَدَانِ مَنَظَمِ مَانَدِ طَبِيعِ ايشان گِرَفْتِ اَمَّا بَنَدِه اميدوارست که به
عَشْرِتِ صَالِحَانِ تَرَبِيتِ پذيرد و خوی خردمندان گيرد که هنوز طفل است و سِیرِ
بَغِي و عِنَادِ اين گروه در [نهاد] او مَتَمَكَّنِ نشده؛ و در حديث است: مَا مِنْ مَوْلُودٍ اِلَّا
وَ قَدْ يُولَدُ عَلٰی الْفِطْرَةِ قَابَوَاهُ يَهُودَانِيَهٗ اَوْ يَنْصَرَانِيَهٗ اَوْ يُمَجْسَانِيَهٗ.

با بَدَانِ يار گشت هَمَسِرِ لُوطِ خانَدَانِ نَبِوتِش گَم شد
سَگِ اصحابِ کَهفِ رُوزِی چَند پي نِیکان گِرَفْت و مَرَدَم شد
اين بَگفت و طایفه ای از نَدَمَا [ای مَلِک با وی] بَشَفَاعَتِ يار شدند تا مَلِک از سِرِ
خُونِ او در گَزَدِشْت و گَفْت: بَخَشِیدَم اگر چه مَصْلَحَتِ نَدِیدَم.

دَانِی که چَه گَفْت زَال با رَسَمِ گُرْدِ دَشْمَن نَتَوَان حَقِیر و بِيچاره شَمَرْد
دِیدِیم بَسِی، که آبِ سِرِچَشْمَه خُرد چُون بِيشْتَر آمد شَتَر و بار بَبَرْد
[فِي الْجُمْلَه] پَسَر را بَناز و نَعْمَتِ بَر آوردن گِرَفْت و اسْتَاذِ اَدِيب به تَرَبِيتِ او
نَصَب کرد تا حُسْنِ خُطَابِ و رَدِّ جَوَابِش در اَمُوخت و سَايِرِ اَدَابِ خَدَمِ مَلُوكِش تَعْلِيم -
کَرْد چَنان که در نَظَرِ بَزَرگان پَسَنَد آمد. بَارِی و زَیْرِ از شَمَائِلِ او در حَضَرِ سُلْطَانِ
شَمَه ای مِی گَفْت که تَرَبِيتِ عَاقلان در او اَثَر کَرْدَه [اَسْت] و جَهْلِ قَدِیم از جِیْلَتِ او
بَدَر بَرْدَه. مَلِک را [از] اِين سَخَن تَبَسَم آمد و گَفْت:

عَاقِبَتِ گَرگِ زَاده گَرگِ شُود گِرَچَه با آدَمِی بَزَرگ شُود
سَالِی دُو بَر اِين بَر آمد. طایفهٔ اَوْباشِ مَحَلَّتِ در او پِیوستند و عَقْدِ مَرافَقَتِ بَسْتند تا
بِه وَقْتِ [فَرَصَتِ و زَیْرِ و هَر دُو پَسَرانِش را بَكشْت و نَعْمَتِی بِي قِیاسِ بَر داشت و به
مَغَارَهٔ دزدان بَجای پَدَر بَنَشْت و عاصِی شد. مَلِک دَسْتِ تَحِیْر به دَنَدان گَزِیدن
گِرَفْت و گَفْت:

شَمَشِیرِ نِیک از اَهْنِ بَد چُون کَند کَسِی؟

نَاکَسِ بِه تَرَبِيتِ نَشُود، اِی حَکِیم، کَسِ
بَاران که در لَطافَتِ طَبِيعِش خِلَافِ نِیست

در بَاغِ لالَه رُويَد و در شُورَه بَومِ خَسِ

*

زَمِینِ شُورَه سَنبِلِ بَر نِیارد در او تَخَمِ و عَمَلِ ضَايِعِ مَگَرْدان
نَکُوبِی با بَدَانِ کَرْدن چَنان اَسْت که بَد کَرْدن بَجای نِیکمَرْدان

атини олур эрди. Ва улардин бири бўлур эрди. Аммо қулингиз умидвордурманки аҳли салоҳнинг мусоҳабати сабаби билан тарбиятни қабул этар ва уқалонинг табиатини олур. Зероки альён ёш боладур. Ва боғийлик одати ва ул тоифанинг саркашлиги анинг табиатида жой олгон эмасдур». Ва ҳадиси шарифда келмишдурки: *«Ҳеч бир таваллуз этган бола бўлмади, фақат таваллуз этар бўлди хилқати Ислому узра. Сўнгра анинг ота-онаси ани яҳудий ва насроний ва оташпараст қиларлар».*

Қитъа:

*Нух ўғли бўлиб ёмонлар ила,
Хонағони атоси йўқ бўлди.
Қаҳф асҳобининг ити неча кун,
Яхшилар орқасига марғ ўлди.*

Буни деди ва подшоҳнинг мусоҳибларидин бир тоифа вазир билан шафоатда ёр бўлдилар. Ҳатто подшоҳ ул боланинг қони савдосидан ўтти ва деди: «Бағишладим, агарчандеки муносиб кўрмадим».

Рубоий:

*Бил Зол³⁵ на гегу Рустама ваъз этганда,
Душманни кичик саналмағай ҳеч онда.
Кўрдук на қадар кичик булоқнинг суйиши,
Тева ила юк оқизди кўп келганда.*

Ҳосили калом вазир болани уйиға олиб борди. Ва ноз-неъмат бирла парварииш айлади. Ва адаб бергучи устодни анинг тарбиясиға таъйин айлади, токим, ҳусни хитобни ва рад жавобни ва жамияи подшоҳлар одоб ва арконини ўргаттилар. Ҳатто жумла ақрону амсоли назарида мақбул келди. Бир карра вазир анинг ахлоқу авсофидин подшоҳ олдида бир андак сўзладики, уқалонинг тарбияси анга таъсир этмишдур ва эски жаҳолати анинг хилқатидин зоил бўлмишдур. Подшоҳға бу сўздин кулгу келди ва деди:

Байт:

*Оқибат бўри насли бўри ўлур,
Гарчи инсон ичига катта бўлур.*

Бир, икки сана бу ҳол узра ўтти. Маҳалла ярамасларидин бир тоифаси анга қўшулдилар ва мувофиқат аҳду паймони бозладилар. Ҳатто вақти фурсатда вазирни икки ўғли билан ўлдурди ва ҳисобсиз молу неъматини кўтарди. Ва ўғриларнинг мағорасида атосининг ўрниға ўлтурди ва осий бўлди. Подшоҳ ҳайрат бармоқини тиши билан тишлади ва деди.

Қитъа:

*Темур ёмон эса насил³⁶ ўлғай гўзал қилич,³⁷
Нокасни тарбият эдамаз, эй ҳаким, кас.
Ямғурни лутф табиға асло хилоф йўқ,
Андин чаманда гул унадур, шўра узра хас.*

Қитъа:

*Замин гар шўр бўлса сунбул ўнмас,
Амал тухмини зоеъ қилма анда.
Ямонларға ийулик ул кабидур,
Ямонликдек ийуларға жаҳонда.*

حکایت [۵]

سرهنک زاده‌ای بر درِ سرایِ اِغْلَمِش دیدم که عقل و کیاستی و فهم و فراستی زاید‌الوصف داشت، هم از عهدِ خُردی آثارِ بزرگی در ناصیه او پیدا.

بالای سرش ز هوشمندی می‌تافت ستاره‌بلندی
فی الجمله مقبولِ نظرِ سلطان آمد که جمالِ صورت و معنی داشت و حکما گفته‌اند: توانگری به هنرست نه به مال، و بزرگی به عقل است نه به سال. آبناي جنس او بر منصبِ او حسد بردند و به خیانتی متهم کردند و در گشتنِ اوسعی بی‌فایده نمودند: دشمن چه زند چو مهربان باشد دوست؟

ملیک پرسید که موجبِ خصمیِ اینان در حقِ تو چیست؟ گفت: در سایهٔ دولتِ خداوندی، دَامَ ظِلُّهُ، همگنان را راضی کردم مگر حسود را که راضی نمی‌شود الا به زوالِ نعمتِ من؛ و اقبال و دولتِ خداوند باد!

توانم آن که نیازارم اندرونِ کسی

حسود را چه کنم کوز خود به رنجِ درست؟

بمیر تا برهی، ای حسود، کاین رنجی است

که از مشقتِ آن جز به مرگ نتوان رست

•

شوربختان بآرزو خواهند	مُقبلان را زوالِ نعمت و جاه
گر نبیند به روز شبِ پره چشم	چشمهٔ آفتاب را چه گناه؟
راست خواهی، هزار چشم چنان	کور بهتر که آفتاب سیاه

حکایت [۶]

یکی را از ملوکِ عجم حکایت کنند که دستِ تطاول به مالی رعیتِ دراز کرده بود و جور و اذیت آغاز کرده [تا به جایی که] خلق از مکایدِ ظلمش به جهان برفتند [و از کُربتِ جورش راهِ غربت گرفتند]. چون رعیت کم شد ارتفاعِ ولایت نقصان پذیرفت و خزینه تهی ماند و دشمنان زور آوردند.

هر که فریادِ ریسِ روزِ مصیبت خواهد

گودر ایامِ سلامت به جوانمردی کوش

ҲИКОЯТ [5]

Бир амирзодани султон Ўғлумишнинг³⁸ саройи эшигида кўрдумки, ақли ва заковати ва фаҳму диroyти васфу баёндин ташқари эрди. Ва кичиклик замонида ҳам катталик аломатлари анинг пешонасида зоҳир эрди.

Фард:

*Бош устина эрди пораи хуш,
Яшнардиги буюк ситорай хуш.*

Ҳосили калом амирзода султоннинг назарида мақбул бўлди. Зероки, суратда жамолға ва ботинда камолға молик эрди. Ва ҳақимлар демишлардурки: «Бойлик ҳунару камол биландур, мол билан эмасдур. Ва катталик (улуғлик) ақл биландур, ёш билан эмасдур». Анинг амсол ва акрони анга ҳасад айладилар ва бир хиёнат билан ани муттаҳам қилдилар ва анинг ўлдурмоқда фойдасиз саъю кўшиш кўрсаттилар.

Мисра:

Душман на қилурки меҳрибон бўлса гўст.

Подшоҳ савол айладики: «Санинг ҳақингда уларнинг хусуматларининг сабаби надур?» Бекзода айди: «Сояи давлати султонида жумласини хушнуд айладим, илло ҳасадчики рози бўлмас. Фақат менинг неъматимнинг заволи билан рози бўлурлар. Давлат ва иқбол подшоҳи доим бўлсун».

Қитъа:

*Мажолим ўлса, ки ранжитмағум киши гулини,
Ҳасудни на қилурманки ўзи ранждадур.
Ўлуб халос бўл эй ҳосид, ушбу ранжиким,
Анинг машаққатидин қуртулиш ўлиш биладур.*

Қитъа:

*Бахти бадлар умид ила истар,
Некбахтларни давлатиға завол.
Шабпарра кўзи кўрмаса кундуз,
Кун кўзини кўринг анга на вабол.
Тўғриси шуки у каби минг кўз,
Кўр бўлсун, кўролмас эса камол.*

ҲИКОЯТ [6]

Ажам подшоҳларидин бирисини ҳикоя этарларки, таъаддий қўлини раъият молиға узатмиш эрди ва жавру изоға бошламиш эрди. Ҳаттоки халқ анинг зулмининг шарридин атрофға чочилиб кеттилар ва жаврининг шиддатидин гурбат йўлини тутдилар. Вақтики раъият азойди ҳусули мамлакатға нуқсон торий бўлди ва хазина бўш қолди ва душманлар ҳар тарафдин зўр келтурдилар.

Қитъа:

*Ким мусибат куни фарёғрас истар ўлса,
Айт, амон кунларида саъйу саховат қилсун.*

بسنده حلقه بگوش ار ننوازی برود

لطف کن لطف که بیگانه شود حلقه بگوش

باری، در مجلس او، کتاب شاهنامه می خواندند در زوال مملکت ضحاک و عهد فریدون. وزیر ملک را پرسید: [هیچ توان دانست فریدون که گنج و ملک و حشم نداشت چگونه بر وی مملکت مقرر شد؟ گفت: چنان که شنیدی] خلقی بر او بتعصب گرد آمدند [و تقویت کردند] و پادشاهی یافت. پس گفت: ای ملک، چون گرد آمدن خلقی موجب پادشاهی است تو مر خلق را پریشان برای چه می کنی؟ مگر سر پادشاهی کردن نداری؟

همان به که لشکر بجان پروری که سلطان به لشکر کند سروری
ملک گفت: موجب گرد آمدن سپاه و رعیت چه باشد؟ گفت: پادشاه را کرم باید
تا بر او رعیت گرد آیند و [رحمت تا] در پناه دولتش ایمن نشینند [و تو را این هر دو
نیست].

نکند جو ز پیشه سلطانی که نیاید ز گرگ چوپانی
پادشاهی که طرح ظلم افگند پای دیوار ملک خویش بکند
ملک را پند وزیر ناصح موافق طبع نیامد. روی از این سخن درهم کشید و به
زندانش فرستاد. بسی بر نیامد که بنی عمش بمنازعت برخاستند و ملک پدر خواستند.
قومی که از [دست] تظاول او بجان آمده بودند و پریشان شده، بر ایشان گرد آمدند و
تقویت کردند تا ملک از تصرف این بدر رفت و بر آنان مقرر شد.

پادشاهی کو روا دارد ستم بر زیر دست

دوستدارش روز سختی دشمن زور آورست

با رعیت صلح کن وز جنگی خصم ایمن نشین

زان که شاهنشاه عادل را رعیت لشکرست

حکایت [۷]

پادشاهی با غلامی عجمی در کشتی نشست و غلام هرگز دریا ندیده بود و محنت کشتی نیازموده، گریه و زاری در نهاد و لرزه بر اندامش افتاد. چندان که ملاطفت کردند آرام نمی گرفت و ملک را عیش از او منقص شد. چاره [نداشتند]. حکیمی در آن کشتی بود [ملک را] گفت: اگر فرمایی من او را خاموش کنم.

*Зархарид қулни агар сийламасанг кетгай ул,
Лутф қил, лутф ила бегона ғуломинг ўлсун.*

Бир кун ул подшоҳнинг мажлисида «Шоҳнома» китобини ўқурлар эрди. Ул мамлакат Заҳҳокни заволи ва Фаридуннинг давр ва замони хусусида эрди. Вазир подшоҳга савол айладики: «Фаридуннинг хазина ва мулки ва худдоми йўқ эрди. Анга подшоҳлик на ваҳж ила муқаррар бўлди?» Подшоҳ айди: «Андоғки эшитгансан бир бўлак халқ анга мадад ва ибонат учун жамъ бўлдилар. Ва жамъийятларига қувват бердилар. Подшоҳлиқни топти». Вазир айди: «Вақтики халқнинг ижмоъи подшоҳлиққа сабабдур. Сан халқни нима учун паришон қилурсан. Магар подшоҳлик қилмақ хаёли санда йўқму?»

Фард:

*Ийу асрагил аскаринг жон била,
Ки султон буюклуви аскар ила.*

Подшоҳ айди: «Шоҳ ва раъиятнинг ижтимоъига сабаб нимадур?» Вазир айди: «Подшоҳга адл ва қарам керак, токим анга халқ жам ўлалар ва марҳамат лозимдур, токим сояи давлатида амин ўлтуралар ва санда бул иккиси йўқдур».

Маснавий:

*Қилмагай зулм аҳли султонлиқ,
Бўригин йўқ умид чўпонлиқ.
Подшоҳики, зулм ёзгай ул,
Пойдевор мулкин узгай ул.*

Подшоҳга вазир носихнинг насиҳати таъйига мувофиқ келмади. Ва юзини бу сўздин ўтурди ва ани зиндонга юборди. Кўп замон ўтмасдин подшоҳнинг амакизодаси жанжал ва мунозаъатга турдилар ва муқобала учун аскар ораста қилдилар. Ва атоларининг мулкани сўрадилар. Бир тоифаики, анинг таъаддисидин жондин безор бўлуб ҳар тарафга чочилмишлар эрди, амакзодаларига жам бўлдилар ва анга қувват бердилар. Ҳатто мамлакат анинг ҳукмидин чиқти ва амакзодаларига муқаррар бўлди.

Қитъа:

*Подшоҳики, раъиятга ситам кўрса раво,
Дўсти қаттиғ кунда душмани зўру бало.
Сулҳ қил, фуқарола, ўлтур хасм жангидин амин,
Ким раъият аскар ўлғай шоҳи оғилға яқин.*

Фард:

*Раъият ғамини егил зинҳор,
Ҳазар қил, баланд ўлмасун рўзгор.*

ҲИКОЯТ [7]

Бир подшоҳ бир эроний қул билан бир кемага кириб ўлтурмиш эрди. Қулки асло денгиз кўрмагон эрди. Ва кеманинг машаққатини тажриба этмагон эрди. Йиғламоқға ва фигон қилмоққа бошлади. Ва анинг вужудиға ларза тушги, улқадарки, илтифот айладилар ором олмади. Подшоҳнинг айшу сафоси анинг йиғламоққидин мукаддар бўлди. Ва ҳеч чорани билмадилар. Бир ҳаким ул кемада эрди подшоҳга айди: «Агар буюрар эсанг ман ани бир тариқ бирла хомуш этарман».

گفت: [غایت] لطف باشد. بفرمود تا غلام را به دریا انداختند. باری چند غوطه خورد. مویش گرفتند و سوی کشتی آوردند. دست در خطام کشتی زد. چون برآمد به گوشه ای بنشست و آرام یافت. ملّیک را پسندیده آمد گفت: در این چه حکمت بود؟ گفت: اوّل محنتِ غرقه شدن نچشیده بود و قدر سلامتِ کشتی نمی دانست. همچنین قدرِ عافیت کسی داند که به مصیبتی گرفتار آید.

ای سیر تو را نای جوین خوش ننماید

معشوق من است آن که به نزدیکِ توزشت است
حورانِ بهشتی را دوزخ بودِ أعراف
از دوزخیان پرس که أعراف بهشت است

*

فرق است میانِ آن که یارش در بر با آن که دو چشمِ انتظارش بر در

حکایت [۸]

هرمز را گفتند: از وزیرانِ پدر چه خطا دیدی که بند فرمودی؟ گفت: خطائی معلوم نکردم ولیکن دیدم که مهابتِ من در دلِ ایشان بی کران است و بر عهدِ من اعتمادِ کَلّی ندارند ترسیدم از بیمِ گزندِ خویش قصدِ هلاکِ من کنند. پس قولِ حکما را کاربستم که گفته اند:

ازان کز تو ترسد بترس ای حکیم و گریبا چنوصد برآیی به جنگ
ازان مار بر پایِ راعی زند که ترسد سرش را بکوبد به سنگ
نبینی که چون گربه عاجز شود برآرد به چنگالِ چشمِ پلنگ؟

حکایت [۹]

یکی از ملوکِ عرب رنجور بود در حالتِ پیری و امید از زندگانی قطع کرده، که ناگه سواری از در درآمد و مژده آورد که فلان قلعه را به دولتِ خداوند گشادیم و دشمنان اسیر شدند و سپاه و رعیتِ آن طرف بجملگی مطیع فرمان گشتند. ملّیک را نفّسی سرد از سرِ درد برآمد و گفت: این مژده مرا نیست دشمنانم راست یعنی وارثانِ مملکت.

در این امید بسر شد، دریغ! عمرِ عزیز
که آنچه در دلم است از دمِ فراز آید

Подшоҳ айди: «Зиёда лутфу карам ўлур». Ҳақим бутурди токим қулни денгизга оттилар, бир неча марта шўнғиб чиқти. Андин сўнгра анинг сочидин тутдилар ва кеманинг тарафиға келтурдилар. Қул ҳар икки қўли ила кеманинг думиға ёпушти. Вақтики кемани устиға чиқти бир гўшада ўлтурди ва таскин ва қарор олди. Подшоҳ кулди ва ҳақимға деди: «Бу тадбирингда нима ҳикмат бор?» Ҳақим айди: «Бул қул илгари ғарқ бўлоқ меҳнатини тортгон эмас эрди. Сихҳатлик қадрини билмас эрди. Яна шунингдек офият қадрини бир кимса билурки, бир мусибатға гирифтор бўлгон бўлса».

Қитъа:

*Эй тўх, санга арфа нони нохуш кўрунур,
Маъшук мангадур, улки қошингда зиштдур³⁹.
Аъроф⁴⁰ биҳишт ҳурлариға дўзах,
Дўзахдагилардин сўра Аъроф биҳиштдур.*

*

*Чуқ ойрудур ул кишики, ёри иладур,
Андинки, ду чашми интизори иладур.*

ҲИКОЯТ [8]

Ҳурмузи⁴¹ тождорға дедилар: «Отангининг вазирларидин нима хато кўрдинги, жумласини ҳабсга булординг?». Айди: «Бир хато маълумим ўлмади ва лекин кўрдимки, менинг хавфим аларнинг кўнгилларида ҳисобсиздур ва манинг замонамға куллий эътимодалари йўқтур. Қўрқдимки, ўзларининг зарарлари хавфидин менинг ҳалоқимға қасд айларлар. Бу суратда ҳукамонинг қавлиға амал айладимки, айтибдурлар»:

Қитъа:

*Ҳақим қўрқил, андинки қўрғучи сандин,
У юздек била бор кучинг гарчи жангта⁴².
Йшлон ниши чўпон оёғиға андин,
Ки қўрқарки, эзгай у бошини сангта.
Назар қил, ки вақте мишиғ ожиз ўлса,
Урар панжаси бирла чашми палангта.*

ҲИКОЯТ [9]

Ажам подшоҳларидин бири касал бўлгон эрди қарилик вақтида. Ва тирикликдин умидни узган эрди. Онгсиздин бир отлик эшиқдин ичкари кирди ва мужда келтурдики, фалон қалъани подшоҳнинг сояи давлатларида фатҳ айладук ва душманлар асир бўлдилар. Ва ул тарафнинг аскар ва раёси жамиян фармонга мутиъ бўлдилар, деди. Подшоҳ вақтики бу сўзни эшитти, бир совуқ нафас чиқарди ва айди: «Бу хушхабар манга эмасдур, балки манинг душманларимгадур, яъни мамлакат ворислариға».

Қитъа:

*Дариғ умри азиз бишти, бу умид ичинда,
Ки улки дилда эшиқдин манга кириб келгай.*

امید بسته برآمد ولی چه فایده زانک
امید نیست که عمر گذشته باز آید

*

کوس رحلت بکوفت دست اجل ای دو چشمم وداع سربکنید
ای کف دست و ساعد و بازو همه تودیع یکدگر بکنید
بر من اوفتاده دشمن کام آخر، ای دوستان، گذر بکنید
روزگارم بشد بنادانی من نکردم شما حذر بکنید

حکایت [۱۰]

بر بالین تربت یحیی پیغامبر، علیه السلام، معتکف بودم در جامع دمشق که یکی از ملوک عرب که به بی انصافی معروف بود به زیارت آمد و نماز و دعا کرد و حاجت خواست.

درویش و غنی بنده این خاک درند و آنان که غنی ترند محتاج ترند
[آنگه مرا] گفت: ازان جا که همت درویشان است [و صدق معاملت ایشان]
خاطری همراه ما کن که از دشمن صعب اندیشناکم. گفتمش: بر رعیت ضعیف
رحمت کن تا از دشمن قوی زحمت نبینی.

به بازوان توانا و قوت سردست
خطاست پنجه مسکین ناتوان بشکست
نترسد آن که بر افتادگان نبخشاید
که گرز پای درآید، کشش نگیرد دست؟
هر آن که تخم بدی کشت و چشم نیکی داشت
دماغ بیهده پخت و خیال باطل بست
ز گوش پنبه برون آر و داد خلق بده
وگر تومی ندهی داد، روز دادی هست

بنی آدم اعضای یکدیگرند که در آفرینش ز یک گوهرند
چو عضوی بدرد آورد روزگار دگر عضوها را نماند قرار
[تو که محنت دیگران بی غمی نشاید که نامت نهند آدمی]

*Умид келди, валекин на фойда андин,
Ки ўтган умримиз, умид йўқ, ёниб кетгай.*

*

Қитъа:

*Қоқти кўч кўсини⁴³ ажал илки,
Кўзларим бош ила видолашингиз.
Эй кафу қўлу соғиду бозу,
Бир-бирингизга алvido айтингиз.
Ман йиқилгонга душман этгонидек,
Охир, эй ошноларим ўтингиз.
Умрим ўлди тамом жаҳл ила,
Ман ҳазар қилмадим, сиз қилингиз.*

ҲИКОЯТ [10]

Бир йил ҳазрат Яҳё пайғамбар алайҳис-салоту вассаломнинг мақбараи шарифининг ёнида ибодатга мулозим эрдим Бани Умайя жомеи шарифида. Араб подшоҳларидин бирики инсофсизлиқ билан маъруф эрди. Иттифоқо зиёратга келди ва намоз адо айлади ва ҳожат тилади.

Байт:

*Дарвешу ғаний ушбу эшик хокиға банда,
Билким, ғанироқ зиёда муҳтож онда.*

Сўнгра юзини манга ўтурди ва деди: «Ул мақомдинки дарвешларнинг ҳиммати бордур ва аларнинг Ҳақ билан муомалаи содиқонаси бордур. Таважжуҳи хотири шарифингизни манга рафиқ этингиз зероки, қавий душмандин хавфликман». Анга дедим: «Заиф фуқарога раҳм айлағил, токи душмани қавийдин заҳмат кўрмағайсан».

Назм:

*Кишики қуввату бозу ила тавонодур,
Хатоки, ожизу мускин қўлини синдирадур.
Атоси йўқ киши бечораларга қўрқмасму,
Агар йиқилса қўлини киши начук тутадур.
Киши ямонлик экиб, яхшилик умид этса,
Ки фикри хом ила ботил хаёлни қиладур.
Қулоқдин чиқориб пахта, халқ доғини бер,
Ки бермасанг ани рўзи жазода ул оладур.*

*

Маснавий:

*Бани одам аъзо эрур бир-бира,
Ки хилқатта бир жавҳар эрди ҳама.
Чу бир узвинг оғригса бу рўзгор,
Қолурму бўлак узварда қарор?
Бўлаклар ғамидин ғаминг бўлмаса,
Сазодур отинг одамий қўймаса.*

حکایت [۱۱]

درویشی مستجاب الدعوة در بغداد پدید آمد. حجاج یوسف [را خبر کردند] بخواندش [و] گفت: دعای خیری بر من بکن. گفت: خدایا جانم بستان. گفت: از بهر خدا این [چه] دعاست؟! گفت: دعای خیر [ست] تورا و جمله مسلمانان را. ای زبردست زبردست آزار گرم تا کی بماند این بازار؟ به چه کار آیدت جهاننداری؟ مردنت به که مردم آزاری

حکایت [۱۲]

یکی از ملوک بی انصاف پارسایی را پرسید که از عبادتها کدام فاضل ترست؟ گفت: [تورا] خواب نیمروز تا در آن [یک نفس] خلق [را] نیازاری. ظالمی را خفته دیدم نیمروز گفتم این فتنه ست خوابش برده به وان که خوابش بهتر از بیداری است آن چنان بد زندگانی، مرده به

حکایت [۱۳]

یکی از ملوک شنیدم که شبی در عشرت روز کرده بود و در پایانِ مستی می گفت:

ما را به جهان خوشتر از این یک دم نیست

کز نیک و بد اندیشه و، از کس غم نیست

درویشی برهنه، به سرما، بیرون خفته بود بشنید و گفت:

ای آن که به اقبال تو در عالم نیست

گیرم که غمت نیست، غم ما هم نیست؟

ملک [را خوش آمد]، صرة ای هزار دینار از روزن بیرون داشت [و] گفت: دامن بدار [ای درویش]. گفت: دامن از کجا آرم که جامه ندارم. [ملک را بر حال ضعیف او رقت زیادت شد و] خلعتی بر آن مزید کرد و پیشش فرستاد. درویش آن نقد و جنس را به اندک مدتی بخورد [و پریشان کرد] و بطمع باز آمد.

قرار بر کفِ آزادگان نگیرد مال

نه صبر در دل عاشق، نه آب در غریب

در حالتی که ملک را پروای او نبود عرضه داشتند که فلان درویش ایستاده است. [بهم برآمد و] روی در هم کشید. و از این جا گفته اند اصحابِ فطنت

ҲИКОЯТ [11]

Дуоси мақбул бир фақир Бағдодда зуҳур айлади. Ҳужжожии Юсуфга хабар бердилар, ани йўқлади ва деди: «Манга бир хайрлик дуони қилғил». Дарвеш айди: «Эй бор Худоё, Ҳужжожнинг жонини олғил». Ҳужжож айди: «Аллоҳ учун бу қандоғ дуодур?». Дарвеш айди: «Бу хайрлик дуодир санга ва жумла мусулмонларга».

Маснавий:

*Золимо, бенавоға озоринг,
То қачонким қизар бу бозоринг.
На ярар санга бу жаҳондорий,
Ўлганинг яхши, марғум озори.*

ҲИКОЯТ [12]

Инсофсиз подшоҳлардин бири бир обиди муттақийга савол айладики: «Ибодатлардин қайси бири афзалдур?» Обид айди: «Санга кун ярмида ухламоқ, токим, ул муддатда халқи оламни ранжитмағайсан».

Қитъа:

*Золиме қўрдим ярим кун уйқуда,
Ушбу фитна, уйқуси яхши дегим.
Улки хоби яхши, уйғоқлиғидин,
Бўйла зинга ўлғони яхши дегим.*

ҲИКОЯТ [13]

Подшоҳлардин бирини эшиттимки, бир кеча ишратда тонг оттурғон эрди ва мастликнинг охирида дер эрди:

Байт:

*Йўқ бизга жаҳонда ушбу дамдин ҳуш дам,
Йўқ фикри ямону яхши ҳеч кимдин ғам.*

Бир яланғоч фақир ташқорида совуқда ётгон эрди, бу байтни эшитти ва деди:

Байт:

*Эй муқбил, агар сан каби йўқ оламга,
Сан беғам эсанг, биз ҳам эмасмиз ғамга.*

Подшоҳга бу сўз ҳуш келди. Минг тилло тўла бир ҳамённи деразадан тошқориға тутди ва деди: «Эй фақир, этагингни тутғил». Дарвеш айди: «Этакни қаёқдин келтурурман, zeroки жомам йўқдур». Подшоҳнинг анинг заъиф ҳолига марҳамати зиёда бўлди. Ва ул минг тилло устига бир неча жома зиёда айлади ва дарвешнинг олдиға юборди. Дарвеш ул ақчани андак замонда еди ва йўқ қилди. ва яна келди.

Байт:

*Қарори мол йўқ ўлғай фақир эли қўлига,
Су ғирбил ичра каби сабри ошқинг гулига.*

Дарвеш бир ҳолатда келдики, подшоҳнинг анга парвоси йўқ эрди. Анинг ҳолини подшоҳга сўзладилар ғазабланди ва юзини ўтирди. Ва бу мақомдан демиш-

و خبرت که از حدّت و سورت پادشاهان بر حذر باید بود که غالبِ همّت ایشان به معظّماتِ امورِ مملکت متعلّق باشد و تحمّلِ ازدحامِ عوام نکند.

حرامش بود نعمتِ پادشاه که هنگامِ فرصت ندادنِ نگاه
مجالِ سخن تا نبینی ز پیش به بیهوده گفتنِ مبر قدرِ خویش
گفت: این گدای مبدّر را که چندان نعمت به چندین مدت بر انداخت [برانید]
که خزینۀ بیت المال لقمۀ مساکین است نه طعمۀ اِخوان الشّیاطین.

ابلهی کو روزِ روشن شمعِ کافوری نهد

زود باشد کش به شب روغنِ نبینی در چراغ
یکی از وزرای ناصح گفت: ای پادشاهِ روی زمین چنین کسان را وجهِ کفاف
بتفاریقِ مُجری باید داشت تا در نفقه اسراف نکنند. اما اشارت که فرمودی از زجر و
منع، مناسبِ سیرتِ اربابِ همّت نیست یکی را به لطف امیدوار کردن و باز به
ناامیدی خسته گردانیدن.

به روی خود در طمّاع باز نتوان کرد چو باز شد، بدرشتی فراز نتوان کرد

کس نبیند که تشنگانِ حجاز به لبِ آبِ شور گرد آیند
هر کجا چشمه‌ای بود شیرین مردم و مرغ و مور گرد آیند

حکایت [۱۴]

یکی از پادشاهانِ پیشین در رعایتِ مملکت سستی کردی و لشکر بسختی
داشتی. لاجرم دشمنی صعب روی نمود همه پشت دادند.

چو دارند گنج از سپاهی دریغ دریغ آیدش دست بردن به تیغ
یکی را از آنان که [غدر کردند] با من دوستی بود ملامتش کردم و گفتم: دون
است و بی سپاس و سفلۀ و ناحق شناس که به اندک تغییرِ حال از مخدومِ قدیم برگردد
و حقوقِ نعمتِ سالیان درنوردد. گفت: اگر به کرم معذور داری شاید، که اسبم
بی جو [بود] و نم‌دزین بگرو، [و] سلطان که به زربا سپاهی بخیلی کند به سربا او
جوانمردی نتوان کرد.

ز ربه مرد سپاهی [را] تا سربنهد

و گرش زرندهی سربنهد در عالم

лар аҳли ирфон ва арбоби имтиҳонки, подшоҳларнинг ҳашму ғазабидан ҳазарда бўлмоқ керакдурки, онларнинг аксари авқотда ҳимматлари аҳволи мамлакатнинг мушкилоти узра мутааллиқ бўлур. Ва авомнинг касратига таҳаммул этмаслар.

Маснавий:

*Ҳаром ангадур неъматӣ подшоҳ,
Ки фурсат замониға қилмас нигоҳ.
Мажоли суҳан кўрмасанг илғари,
Дебон беҳуда, қадринг этма н-орами.*

Подшоҳ айди: «Бу беҳаё, исроф қилғучи гадони қувланғлар, зероки, бу қадар неъмат ва молни замони қалилда талаф айлади, билмаски, байтул мол хазинаси фуқаронинг сабаби майишатидаур. Шайтон биродарларининг луқмаси эмасдур».

Байт:

*Аблаҳиким, кундузи оқ мум шамъини ёқар,
Тез кўрарсан кечаси бўлмас чароғида ёғи.*

Носиҳ вазирлардин бири деди: «Эй подшоҳ, ани маслаҳат кўрарманки, мунингдек кимсаларнинг вайҳи майишатларини кун бакун муайян тутсалар. Токим нифоқда исроф қилмағайлар, аммо ул нимарсаки буюрдунг шиддат ва манъдин арбоби ҳиммат ва асҳоби киромнинг шаъниға лойиқ эмасдур. Бирини лутфу эҳсон бирла умидлик этуб ва яна маъюсийят билан кўнгил паришон айламак».

Байт:

*Тамъ элини юзиға эшик очиб бўлмас,
Очилғонига дурушти ила ёпиб бўлмас.*

Қитъа:

*Киши кўрмас Ҳижоз ташналарин, Қайда бўлса булоқ суйи ширин,
Бўлғонин жамъ шўр сув лабига. Огаму қуш, чумолилар ёнида.*

ҲИКОЯТ [14]

Қадимий подшоҳлардин бири шаҳар аҳлининг риоясида мусомаҳа этарди ва аскарни машаққат бирла тутарди. Вақтики душмани қави юз кўрсатди, жумласи орқа бердилар.

Маснавий:

*Дариғ тутса аскарға пул бермаки,
Дариғдур анга, тиға қўл этмаги.
На эрлик қилур жанг майдонига,
Қўли бўлса бепул, иши зорига.*

Ул тарки вафо этганлардин бирики, анинг биз билан дўстлиги бор эрди. Ани маломат айладим ва дедим: «Пастдур ва шукрсиздур ва данидур, туз ҳақи билмагучидур. Ҳар кимки бир миқдор ҳолнинг тағйири бирлан ўзининг валинеъматини қадимидин эъроз этар ва неча йиллик ҳуқуқи неъматини зое этар». Айди: «Агар сўзлар эсам маъзур тутарсан лойиқмудурки, отим арфасиз бўлса ва эгарнинг тўқуми гаравда бўлса ва подшоҳки, ақчада аскарға бахиллик айласа. Анга жон билан баҳодирлиқ этмак мумкин эмасдур».

Байт:

*Зар бериб марғи сипоҳийни мутиъинг қилғил,
Бермасанг зар анга, ул бошни қўяр оламга.*

إِذَا شَبِعَ الْكَمِيُّ يَضُولُ بَطْشًا

وَخَاوِيَّ الْبَطْنِ يَبْطِشُ بِالْفِرَارِ

حکایت [۱۵]

یکی از وزرا معزول شد به حلقه درویشان درآمد. [برکت] صحبت ایشان در او سرایت کرد و جمعیت خاطرش دست داد. ملک [باردیگر] با وی دل خوش کرد و عمل فرمود قبول نکرد و گفت: معزولی، [به نزد خردمندان]، به که مشغولی.

آنان که به گنج عافیت بنشستند دندان سگ و دهان مردم بستند
کاغذ بدریدند و قلم بشکستند وز دست و زبان حرف گیران رستند
ملک گفت: هرآینه [مارا] خردمندی کافی باید که تدبیر مملکت را بشاید.
گفت: [ای ملک] نشان خردمند کافی جز این نیست که به چنین کارها تن -
درندهد.

همای بر همه مرغان ازان شرف دارد که استخوان خورد و جانور نیازارد
سبه گوش را پرسیدند که ملازمت صحبت شیرت به چه وجه اختیار آمد؟ گفت:
تا فضله صیدش می خورم و از شر دشمنان در پناه صولتش زندگانی می کنم. گفتند:
اکنون که به ظل حمایتش درآمدی و به شکر نعمتش اقرار کردی چرا نزدیک تر نیایی
تا به حلقه خاصانت درآرد و از بندگان مخلصت شمارد؟ گفت: از بطش او همچنان
ایمن نیستم.

اگر صد سال گسبر آتش فروزد چویک دم اندر او افتد، بسوزد
افتد که ندیم حضرت سلطان [را] زر بیاید و باشد که سر برود و حکما گفته اند:
از تلون طبع پادشاهان بر حذر باید بود که [وقتی] به سلامی برنجند و [وقتی] به
دشنامی خلعت دهند و [آورده اند که] ظرافت بسیار هنر ندیمان است و عیب
حکیمان.

تو بر سر قدر خویش باش و وقار بازی و ظرافت به ندیمان بگذار

حکایت [۱۶]

یکی از رفیقان شکایت روزگار نامساعد نزدیک من آورد که کفاف اندک دارم
و عیال بسیار و طاقت بارافاه نمی آرم و بارها در دلم آمد که به اقلیمی دیگر نقل کنم

*

Қитъа:

*Баҳодир тўйса қаттиғ ҳамла қилғай,
Тупар оч қолса қочмоқнинг йўлини.*

ҲИКОЯТ [15]

Вазирлардин бири ўрнидин бекор бўлиб дарвешларнинг ҳалқасига дохил бўлди. Ва онларнинг мусоҳабати баракаати анга таъсир айлади. Ва анга хотиржамлик қўл берди. Подшоҳ яна бошқадин анга илтифот айлади ва вазорат мансабининг фармойиш этди. Қабул этмади ва деди: «Маъзуллик яхшидур, машғуллиқдин»

Рубоий:

*Гумном бўлуб аларки ўлтурдилар,
Мардум тили, иш тишини банд этдилар.
Қоғаз йиртиб қаламни сунгурдилар,
Бағъуй тилишю қавлидин асрандилар.*

Подшоҳ айди: «Албатта, бизга бир ақллик ва мақбул киши керақдур. Мамлакатнинг тадбирига лойиқ бўлса. Вазири маъзул айди: «Ақллик ва мақбул кишининг аломати улдулки мунингдек ишларга тан бермас».

Байт:

*Ҳумо шарофати бошқа паррандага ондин,
Ки ер сўнғак, емағай ҳеч нарса зи жондин.*

Қорақулоқга⁴⁴ айдилар: «Санга арслоннинг суҳбатиға мудовамат нима важҳ билан ихтиёр тушти?» Айди: «Токи анинг овининг ортиғини еюрман ва душманларнинг шарридин анинг маҳобати соясида тириклик этарман». Айдилар: «Аль-онки анинг сояи ҳимоясиға келдинг ва анинг неъматининг шукрини иқрор айладинг нима учун арслонга яқинроқ келмассан? Токи сени хослар мажлисиға дохил айлар ва сени мухлис бандаларидин санар эрди». Қорақулоқ айди: «Андоғ анинг қаҳру ғазабидин эмин эмасман».

Байт:

*Агар юз йил мажусий ўт ёқар ул,
Агар бир ғам тушар ўтга қуяр ул.*

Гоҳо воқеа бўлулки, подшоҳнинг ҳузуридаги мусоҳиби ақча топар ва гоҳ бўлулки боши кетар. Ва ҳақимлар айтибдурлар: «Подшоҳларнинг тағйири мизожларидин ҳазарда бўлмоқ лозимдулки, бир вақтда бир салом сабаби билан ранжур айлар ва гоҳо бир дашном сабаби билан либоси фоҳира берулар». Ва айтибдурлар: «Кўп хуштабълик, надимларга ҳунардур аммо ҳақимларга айбдур».

Байт:

*Тамкин ила қадрингни бошида бўлғил,
Ўюн ва қизиқлиқни надима қўйғил.*

ҲИКОЯТ [16]

Рафиқлардин бири замоннинг номувофиқлигидин шикоят манинг олдимга келтурдики, кунлик ҳосилотим оздур. Ва аҳлу аёлим кўчдур ва фақирлик юкига тоқатим йўқтур. Неча дафъа кўнглимга келдики, бўлак бир иқлимга кетарман,

تا در هر آن صورت که زندگانی کنم کسی را بر نیک و بد من اطلاع نباشد.
بس گرسنه خفت و کس ندانست که کیست

بس جان بلب آمد که بر او کس نگریست
باز از شماتِ اعدا می اندیشم که بطعنه در قفای من بخندند و سعی مرا در حقِ عیال
بر عدمِ مروت حمل کنند [و گویند]:

مبین آن بی مروت را که هرگز نخواهد دید روی نیکبختی
که آسانی گزینند خویشان را زن و فرزند بگذارد به سختی
و در [علم] محاسبت چنان که معلوم است چیزی دانم اگر به جاهِ شما جعتی
معین شود که موجبِ جمعیتِ خاطر باشد بقیّتِ عمر از عهدهٔ شکرِ آن بدر نتوانم آمد.
گفتم: عملِ پادشاه دو طرف دارد: [امید و، بیم یعنی] امید نان و بیم جان و خلافِ
رای خردمندان باشد بدان امید در این بیم افتادن.

کس نیاید به خانهٔ درویش که خراجِ زمین و باغ بده
یا به تشویش و غصهٔ راضی شو یا جگر بند پیشِ زاغ بنه
گفت: این سخن موافقِ حالِ من نگفتی و جوابِ سؤالِ من نیاوردی. نشنیده‌ای
که هر که خیانت ورزد پشتش [از حساب] بلرزد.

راستی موجبِ رضای خداست کس ندیدم که گم شد از ره راست
و حکما گفته‌اند: چهارکس از چهار کس بجان [به] رنجند: حرامی از سلطان، و
دزد از پاسبان، و فاسق از عَمّار، و روسپی از مُحْتَسِب؛ و آن را که حساب پاک است
از محاسبه چه باک است؟

مکن فراخ روی در عمل، اگر خواهی
که وقتِ رفعِ تو باشد مجالِ دشمن تنگ
تو پاک باش و مدار، ای برادر، از کس باک

زنند جامهٔ ناپاک گازران بر سنگ
گفتم: حکایتِ آن روباه مناسبِ حالِ تو است که دیدنش گریزان و
بی خویشان، افتان و خیزان. کسی گفتش: چه آفت است که موجبِ چندینِ مخافت
است؟ گفت: [شنیدم] شتر را بخره می‌گیرند. گفتند: ای شیفتهٔ لایعقل شتر [را]
با تو چه مناسبت و تو را با او چه مشابهت؟ گفت: خاموش! که اگر حسودان بغرض

токим анда ҳар суратдаки тириклик айласам, ҳеч бир кимасанинг менинг яхшилик ва ёмонлигимга иттилоғи бўлмағай.

Байт:

*Кўп одам оч ётар гурбатта ҳеч ким билмади кимдур,
Кўп одам ўлмага етти, киши демас ғарибимдур.*

Яна душманларнинг хурсандлигининг қурқадурман, zeroки, таъна билан менинг орқамдин куларлар. Ва менинг аҳлу аёлим ҳақида саъйимни мурувватсизлигимга ҳамл қилурлар ва айтурлар:

Қитъа:

*Қаро, ул беҳамиятга, ки ҳаргиз,
Кўрарму неқбахшликнинг юзини.
Ки ўз нафсиға осошши излар,
Қўйуб кулфатга фарзанду занини.*

Ва илми ҳисобда андоғки, маълумингиздур бир миқдор нимарсани билурман агар давлатингиз сабабила бир ишга таъйин бўлунса, жамъияти хотирға сабаб бўлур, қолгон умримда анинг шукрини уҳдасидин чиқмоқға қодир бўлолмасман эдим: «Эй рафиқ, хизмати подшоҳида икки жиҳат бордур. Бириси неъмат дунё ва дигари ғазаби султон ва уқалонинг раъйининг хилофидур. Неъмат дунё умиди ила ғазаби султонга дучор ўлмоқ».

Қитъа:

*Киши келмас фақирнинг уйиға,
Ки еру боғ хирожини бергил.
Ёки ташвишу ғамга рози бўл,
Ё жигарбанди зотга қўйғил⁴⁵.*

Рафиқ айди: «Бу сўзни манинг ҳолимга мувофиқ сўзламадинг ва менинг саволимга муносиб жавоб келтурмадинг. Эшитмаганмусанки, ҳар кимки хиёнатликға саъй этса анинг қўли ҳисобда титрар».

Байт:

*Туғрилиқ Ҳақ ризоси мужибидур,
Кўрмадим тўғри йўлда, ким йўқ ўлур.*

Ва уқало айтибдурлар: «Тўрт кимса тўрт кимсадин жону дилдин ранжиюрлар. Қароқчи подшоҳдин ва ўғри қоровулдин ва фосиқ ғаммоздин ва фоҳиша раисдин. Ва ул кимсанингки ҳисоби тўғридур, ҳисоблашмақдин нима қўрқуси бор».

Қитъа:

*Амалда ҳагдидин ўтма, агарки хоҳларсан,
Мурофиъа куну душман мажולי танг ўлғай.
Ўзунгни пок қилу тутма бок ҳеч кимдин,
Палиг чафонни тош устиға шустигар урғай.*

Айдим: «Ул тулкининг ҳикояси санинг ҳолингга муносибдурки, тулкининг йиқилиб, қўпуб, қочқучи кўрдилар». Бир кимса анга айди: «Нима балодурки, бу қадар қўрқунча сабаб бўлди?». Тулки айди: «Эшиттимки арслонни бекорға тутоюрлар». Анга айдилар: «Эй беақл, арслоннинг санга нима муносабати бор ва сенинг арслонга нима мушобаҳатинг бордур?». Тулки айди: «Сукут этингиз, агар ҳасудлар наф-

گویند شترست [و گرفتار آیم] که را غمِ تخلیص من باشد [تا تفتیشِ حال من کند]؟ و تا تریاق از عراق آورده باشند مارگزیده مرده باشد. همچنین تورا فضل است و دیانت و تقوی و امانت، اما متعتان در کمینند و مدعیان گوشه نشین. اگر آنچه حُسنِ سیرت [تو] است بخلافِ تقریر کنند و در معرضِ خطابِ پادشاهِ افتی که را در آن حالت مجالِ مخالفت باشد؟ پس مصلحت آن می بینم که مُلکِ قناعت را حراست - کنی و ترکِ ریاست گویی.

به دریا در منافع بی شمارست و گر خواهی سلامت، بر کنارست رفیق این سخن بشنید و بهم برآمد و روی در هم کشید و سخنانِ رنجش آمیز گفتن گرفت که این چه عقل است و کفایت و فهم و درایت؟ قولِ حکما درست آمد که گفته اند: دوستان در زندان بکار آیند که بر سفره همه دشمنان دوست نمایند.

دوست مشمار آن که در نعمت زند لاف یاری و برادر خواندگی دوست آن دامنم که گیرد دستِ دوست در پریشان حالی و درماندگی دیدم که متغیر [می شود و نصیحت بغرض می شنود. به نزدیک صاحب دیوان رفتم، به سابقه معرفتی که میان ما بود، و صورتِ حالش بیان کردم و اهلیت و استحقاقش] بگفتم تا به کاری مختصرش نصب کردند. روزی چند [بر این] برآمد لطفِ طبعش بدیدند و حسنِ [تدبیرش] پسندیدند کارش ازان درگذشت و به مرتبه ای برتر ازان ممکن شد. همچنین نجمِ سعادتش در ترقی بود تا به اوج ارادت برسید [و] مقربِ حضرتِ سلطان و مشارِ آلِه و مُعْتَمَدُ عَلَیْهِ گشت. بر سلامتِ حالش شادمانی کردم و گفتم:

ز کار بسته میندیش و دل شکسته مدار

که آبِ چشمه حیوان درونِ تاریکی است

*

أَلَا لَيْجَارٌ أَخُو الْبَلِيَّةِ فَلْيَلْزَمْهُنِ الطَّافُ خَفِيَّةً

*

منشین تُرُش از گردشِ ایام که صبر

تلخ است ولیکن بر شیرین دارد

مرا در آن قُربت با طایفه ای یاران اتفاقِ سفر افتاد. چون از زیارتِ مکه باز آمدم دو

соният билан дерлар эсаки: «Бу тулки арслон боласидур ва тутулур эсам кимнинг мани халос айламоқға ғами бўлғай ва менинг ҳолимни ким жустужў айлағай. Ва то тарёк Бағдоддин келтурулгунча йилон чақон киши ўлган бўлур. Ваҳоланки санинг мундоғ фазлу диёнатинг бордур ва салоҳ ва аминлигинг бордур. Лекин ҳасадчилар камингоҳдалар ва муддаъийлар гўшада ўтургучидурлар». Агар ул нимарсаики, санинг ҳусни маслакингдур анинг хилофини тақрир этарлар. Амир ва подшоҳнинг маҳалли хитобиға ва мақоми итобиға келурсан. Ул ҳолда кимнинг санинг ҳақингда сўзга қудрати бўлғай. Бу суратда ани маслаҳат кўрарманки, қаноат мулкини ҳифз айлаб раислик орзусини тарк эттайсан. Зероки оқиллар айтибдурлар».

Фард:

*Бўлур кўп манфаат - гарё ичига,
Саломат истасанг - гарё лабига.*

Рафиқ бу сўзни эшитти маҳзун ва муқаддар бўлди ва юзини ўтурди. Ва алам бергучи сўзларни сўзламақға бошладики бу нима фаҳмдур ва заковат ва нима ақлдор ва нима доноликдур? Ва ҳукамонинг сўзи тўғри келди, зероки, айтибдурлар: «Дўстлар зиндонда ишга ярарлар, зероки неъмат устида жумла душманлар дўст кўрунурлар».

Қитъа:

*Дўст гема улки, неъматга урар,
Дўстлик лофин биродархонгалик.
Дўст билгум, дўст илгин тутса ул,
Ҳоли паришонлиқдаву гармонгалик.*

Кўрдимки ранги мутағаййир бўлур. Ва манинг насихатимни ғараз или тинглаюр. Ночор вазири асрнинг олидға бордим. Бир ошнолик қадимий илаки бизнинг орамизда бор эрди. Рафиқнинг сурати ҳолини сўзладим ва анинг аҳлият ва истиҳқоқини баён айладим ҳатто ани бир жузъий ишга таъйин айладилар. Бир неча кун бу ҳол узра ўтти, анинг мулоийм табиатлигини кўрдилар. Ва анинг ҳусни тадбирини истиҳсон айладилар. Ва анинг хидмати аввалги мартабадин ўтти. Ва ул хидматдин баландроқ бир мартабада қарор олди. Ва бу минвол узра анинг кавкаби толеъи тараққида эрди. Ҳатто мунтаҳои матлабга етушти. Ва султон ҳазратларига муқарраб бўлди. Бармоқ билан анга ишорат қилинурди. Ва аъён наздларида муътамадун алайҳи бўлди. Аннинг саломат ҳолиға изҳори хурсандлик айладим. Ва айдим:

Байт:

*Қийин ишинг қилиб андешаи дилни синдурма,
Начукки, чашмаи ҳайвон қаронғулук ичига.*

*

*Бўл огоҳ, мубтало, ҳаргиз ема ғам,
Худонинг неча пинҳон лутфи бор ҳам⁴⁶.*

*

*Ўлтурма хафа, гардиши айёмдин эт сабр,
Аччиғу валекин мевани ширини бор.*

Ул замондаки, менга бир тоифа дўстлар билан Макка сафарига иттифоқ воқеъ бўлди. Вақтики Маккаи Мукарраманинг зиёратидан қайтиб келдим, икки

منزل استقبال کرد. ظاهر حالش دیدم پریشان و در هیأت درویشان. گفتم: حال چیست؟ گفت: چنان که تو گفتی طایفه ای حسد بردند و به خیانت منسوب کردند و ملک، دام مُلک، در کشف حقیقت آن استقصا نفرمود و یارانِ قدیم و دوستانِ حمیم از کلمه حق خاموش شدند و صحبتِ دیرین فراموش کردند.

نبینی که پیشِ خداوندِ تخت تواضع کنان دست بر بر نهند
چو بینند کارش زدست افتاد همه عالمش پای بر سر نهند
فی الجمله به انواع عقوبت گرفتار بودم تا در این روزها که مژده سلامتِ حُجّاج برسد از بندِ گرانم خلاص کردند و ملکِ موروّم خاص. گفتم: آن نوبت اشارت من قبول نکردی که گفتم عملِ پادشاه چون سفرِ دریاست خطرناک و سودمند یا گنج برگیری یا در طلسم بمیری.

یا زربه هر دو دست کند خواجه در کنار

یا موجِ روزی افگندش مرده بر کنار
مصلحت ندیدم از این بیش ریشِ درونش [را به ملامت] خراشیدن و نمک پاشیدن. بدین دو کلمه اختصار کردم:*

ندانستی که بینی بند بر پای چو در گوشت نیامد پندِ مردم
دگر ره گرنداری طاقِ نیش مبر انگشت در سوراخِ کژدم

حکایت [۱۷]

تنی چند به صحبت من بودند ظاهر ایشان به صلاح آراسته و یکی از بزرگان حُسنِ ظنی بلیغ در حق این طایفه داشت و اداری معین کرد. مگر یکی از اینان حرکتی کرد نه مناسبِ حالِ درویشان. ظنّ آن شخص فاسد شد و بازارِ اینان کاسد. خواستم تا به طریقی کفافِ یارانِ مستخلص کنم. آهنگِ خدمتش کردم. در بانم رها- نکرد و جفا کرد. معذورش داشتم که شنیده بودم که [لطیفان گفته اند]:

درِ میر و وزیر و سلطان را بی وسیلت مگرد پیرامن
سگ و دربان چو یافتند غریب این گریبانش گیرد، آن دامن
چندان که مَقربانِ حضرتِ آن بزرگ بر حالت من وقوف یافتند باعزاز و اکرام درآوردند و برتر مقامی معین کردند. بتواضع فروتن شستم و گفتم:

بگذار که بنده کمینم تا در صفِ بندگان نشینم

* «Ш.Г.» нусхасида юқоридаги икки байт ва ушбу сатрлар утрамайди. (C.C.).

манзил миқдори мени истиқбол айлади анинг зоҳири ҳолини паришонлиқ тасодуф айлаган ва фақирлар қиёфатиға кирган кўрдим. Айдим бу ҳол надур? Айди: «Андоғки муқаддиман сўзлагон эрдинг. Бир тоифа ҳасад қилдилар ва мани хиёнатлиққа нисбат айладилар ва подшоҳ анинг ҳақиқатини кашфида тадқиқ ва тафтиш буюрмади. Ва қадимий ошноларим ва қариб дўстларим ҳақ сўзни демақдин сукут айладилар. Ва мусоҳабати қадимани унуттилар».

Қитъа:

*Кўрарсанки жоҳ соҳиби олдига,
Қўюрлар ситоиш-ла қўл кўксина.
Замон мансабидин тушурса ани,
Аёғин қўяр эл боши устина.*

Ҳосили калом андоғи азобға мубтало бўлдим. Ушбу ҳафтаға қадарки ҳожиларнинг саломати муждаси етти. Оғир занжирдин мени халос қилдилар. Ва мулку маврусимни ғасб айладилар. Айдим: «Ул вақт манинг насиҳатимни қабул айлардингки, подшоҳға хизмат дарё сафарига ўхшашдур. Фойдалиқ ва хавфлик ё хазинани топарсан ё тилсимда ўларсан».

Қитъа:

*Аёғга банг кўрушинг билмадингму,
Ки мардум панди кирмади гўшингга.
Чаён нишиға гар йўқ санга тоқат,
Чаёнға тегма, ниш урғай қўлингга.*

ҲИКОЯТ [17]

Дарвешлардин бир қанча киши манинг суҳбатимда эрдилар. Аларнинг зоҳир ҳоли тақво билан зийнатланган эрди. Улуғлардин бири бу тоифа ҳақида зиёда ҳусни занни бор эрди. Ва буларға бир миқдор вазифани таъйин айлагон эрди. Магарамки, аларнинг биридин бир ҳаракат содир бўлди, дарвешларнинг ҳолиға муносиб эмас. Ул кишининг ҳусни занни фосид бўлди. Ва буларининг вазифалари мақтуъ бўлди. Хоҳладим, токим бир тариқ билан дўстларнинг вазифасини халос айласам, анинг ҳузуриға бормоқни қасд айладим. Эшиқдаги хизматкор кирғали қўймади ва жафо айлади, ани маъзур туттим. Ул сабабға биноанки айтибдурлар:

Қитъа:

*Миру шоҳу вазир эшиғига,
Келмағайсан анга яқин бе мол.
Топса гарбону иш, мусофирни,
Ул яқо, бул этак тутар гарҳол.*

Ул қадарки, ул соҳиби давлатнинг муқарраблари манинг ҳолимға воқиф бўлдилар. Мени таъзим билан ичкариға олиб кирдилар ва олий бир мақомни таъйин айладилар. Локин тавозу билан пастроқ ўлтурдум ва дедим:

Байт:

*Қўйғилки, камшна қул эрурмен,
Қуллар қаторида ўлтурурмен.*

گفت: الله الله! چه جای این سخن است؟

گر بر سر و چشم من نشینی بارت بکشم که نازنینی
[فی الجملة] بنشستم و از هر دری سخن در پیوستم تا حدیث زلت یاران در میان
آمد [و] گفتم:

چه جرم دید خداوند سابقُ الْإِنْعَام؟

که بنده در نظرِ خویش خوار می دارد
خدای راست مسلم بزرگواری و لطف

که جرم بیند و نان برقرار می دارد
حاکم این سخن [عظیم] پیسندید و اسبابِ معاش یاران فرمود تا به قاعده ماضی
مهیّا دارند و مؤنّاتِ ایّام تعطیل وفا کنند. شکرِ نعمت بگزاردم و زمینِ خدمت ببوسیدم و
عذرِ جسارت بخواستم و در وقتِ بیرون آمدن گفتم:
چو کعبه قبله حاجت شد از دیارِ بعید

روند خلق به دیدارش از بسی فرسنگ

تورا تحمّل امثالِ ما ببايد کرد

که هیچ کس نزند بر درختِ بی بر سنگ

حکایت [۱۸]

ملک زاده ای گنج فراوان از پدر میراث یافت. دستِ گرم برگشاد و دادِ سخاوت
بداد و نعمتِ بی دریغ بر سپاه و رعیت بریخت.

نیاساید مشام از طبله عود بر آتشِ نه که چون عنبر ببوید

بزرگی بایدت بخشندگی کن که دانه تا نیفشانی نروید

یکی از جلسای بی تدبیر نصیحتش آغاز کرد که ملوکِ پیشین این نعمت [را]
بسعی اندوخته اند و برای مصلحت نهاده. دست از این حرکت کوتاه کن که واقعه ها
در پیش است و دشمنان در پس. نباید که به وقتِ حاجت درمانی.

اگر گنجی کنی بر عامیان بخش رسد هر کدخدایی را برنجی

چرا نستانی از هریک جوی سیم که گردآید تورا هر روز گنجی؟

ملک روی از این سخن درهم کشید و او را زجر فرمود و گفت: مرا خدای،
عزّ و جلّ، پادشاه این مملکت گردانیده است تا بخورم و ببخشم، نه پاسبانم که

Айди: во таажжуб, бу сўзни жойи эмас.

Байт:

*Гар бошу кўзумда жонишин сен,
Нозинг чекаман, ки нозанинсен*

Ҳосили калом ўлтурдум ва ҳар бир эшикдин сўз улаштирдим ҳатто дўстларимнинг мазаллатининг каломи ўртага келди, дедим.

Қитъа:

*На журм кўрди жаноби қадиймил бахшиш,
Ки бандани назарида залилу хор тутар.
Жаноби Ҳаққа мусаллам улуғлуқ ва ҳам лутф,
Ки журмни кўрадур, нонни барқарор тутар.*

Ҳокимға бу сўз мақбул келди ва дўстларининг асбоби маъийшатларини буюрди, токим илгариги тариқ узра омода тутарлар. Вазифасиз қолгон кунларининг вазифаларини тамом адо этарлар. Илтифотиға ташаккур айладим. Ва мақоми хидматни ўптум. Ва журъатимнинг узрини истадим ва чиқуб кетар замонида дедим

Қитъа:

*Умид қибласидур Каъба чун йироқ ерган,
Зиёратиға борур эл юруб неча фарсанг.
Бизим кабиға таҳаммул қилиш санга лозим,
Отарму кимса емишсиз дарахта ҳеч бир санг.*

ҲИКОЯТ [18]

Бир подшоҳзода кўп хазинани отаси меросидин топти. Карам қўлини очти. Саховат ва карам адолатини берди. Ва ҳисобсиз мол ва ақчани аскар ва риояға тўкти.

Қитъа:

*Димоғинг ғуд зарфидин хуш ўлмас,
Қўй ўтға бўйи, анбардек келадур⁴⁷.
Улуғлуқ бўлса лозим қилғил эҳсон,
Ки дона сочмасанг қандоғ унадур.*

Тадбирсиз мусоҳиблардин бири шаҳзодаға насиҳат қилмоқға бошладики, ўтган подшоҳлар бу қадар молу неъматни саёю ғайрат билан жам этмишлар ва масолиҳи муҳимма учун қўймишлардур. Қўлингни бу ҳаракатдин қисқа қилғил. Зероки начанд воқеалар олдадур ва қонча душманлар орқададур. Мабодоки, эҳтиёж замонида ожиз қолурсан.

Қитъа:

*Агар бахш айласанг ганжени кўлга,
Етар ҳар уй эгасига бир инжи.
Начук ҳар бирдин олмассан бироз пул,
Ки жамъ ўлгай санга ҳар кунда ганже.*

Подшоҳзода юзини бу сўздин ўтурди. Зероки анинг раъйиға мутобиқ келмади. Ва ани сарзинишға буюрди. Ва деди: «Аллоҳ таоло мани бу мамлакатға молик айламишдур. Токи еурман ва эҳсон қилурман, қаровул эмасманки

نگه دارم.

قارون هلاک شد که چهل خانه گنج داشت

نوشیروان نمرود که نام نکو گذاشت

حکایت [۱۹]

آورده اند که انوشروان عادل در شکارگاهی صیدی کباب کرده بود و نمک نبود. غلامی را به روستا فرستاد تا نمک حاصل کند. گفت: زینهار تا نمک به قیمت بستانی تا رسمی نگردد و دیه خراب نشود. گفتند: این قدر چه خلل کند؟ گفت: بنیاد ظلم در جهان [اول] اندک بوده است و به مزید هر کس بدین درجه رسیده است.

اگر زباغ رعیت مَلِک خورد سببی

برآورند غلامان او درخت از بیخ

به پنج بیضه که سلطان ستم روا دارد

زنند لشکریانش هزار مرغ به سیخ

حکایت [۲۰]

غافل را شنیدم که خانه رعیت خراب کردی تا خزینۀ سلطان آبادان کند، بی خبر از قولِ حکما [که] گفته اند: هر که خدای [را]، عز و جلّ، بیازارد تا دلی خلقی بدست آرد ایزد تعالی همان خلق [را] بر او بگمارد تا دمار از روزگارش برآرد. آتش سوزان نکند با سپند آنچه کند دود دلی دردمند سرجملۀ حیوانات گویند شیرست و کمترین [جانوران] خر [و] به اتفاق خردمندان: خربار بریه که شیر مردم در.

مسکین خر اگرچه بی تمیزست چون بار همی برد عزیزست

گاو و خران رنج بُردار به ز آدمیان مردم آزار

[باز آمدم به حکایت وزیر غافل. ملک را طرفی از ذمائم اخلاق او معلوم شد. در شکنجه کشیدش و به انواع عقوبت بگشت.

حاصل نشود رضای سلطان تا خاطرِ بندگان نجویی

خواهی که خدای بر تو بخشد با خلقِ خدای کن نکویی

آورده اند که یکی از ستمدیدگان بر او بگذشت و در حالی تباہ او نظر کرد و

сақласам»

Байт:

*Қорун ҳалок бўлди, ки бор эрди ганжи том,
Нўширавон ўлмади, қўйди яхши ном.*

ҲИКОЯТ [19]

Келтурбдурларким Нўширавони одил учун бир ов жойида бир овни кабоб этарлар эрди. Бир қулни қишлоққа юбордилар ҳатто туз келтурса, Нўширавон айди: «Тузни баҳоси билан олғил. Тоқим бир одат бўлмағай ва қишлоқ хароб бўлмағай». Айдиларки, бу миқдордин нима зарар туғар? Нўширавон деди: «Зулмининг асоси жаҳонда аввал оз бўлмишдур. Ва ҳар кимса келди асоси зулмини зиёда айлади, ҳатто бу даражаға етти».

Қитъа:

*Агар бир олма еса шаҳ раъийят боғидин,
Дарахтни йилғизидин қуллари қўпорғайлар.
Бир, шкки тухмға шаҳ зулмини раво тутса,
Неча товўқни асокири сиха урғайлар.*

ҲИКОЯТ [20]

Бир ҳокимни эшитгимки, фуқаронинг хонасини хароб айлар эрди. Тоқим ҳазинаи султонни маъмур айласа. Гофил бўлубон қавли ҳукамодинки, айтибдурлар: «Ҳар кимки, Аллоҳ таолони ранжитса, бир махлуқнинг кўнглини қўлга келтурмак учун, Аллоҳ таоло дарҳол ул махлуқни анга мусаллат қилур. Ҳатто интиқомни анинг замонидин чиқарар».

Байт:

*Донаи исриқа қилмас ўт ишин,
Мазлуми кўнглин тутуни қилмишин.*

Айтурлар жамиъи ҳайвонларнинг раиси ва улуғи арслондур ва жонварларнинг энг ҳақири эшакдур ва оқилларнинг иттифоқи билан юк келтиргучи эшак яхшидур, одам йиртгучи арслондин.

Маснавий:

*Бечора эшакки бетамиздур,
Чун юк кўторурки, ул азиздур.
Ҳўкизу эшак, ки юкни торттор,
Хўб ул кишидинки мардум озор.*

Подшоҳға анинг ахлоқи замималаридин бир андаки қариналари билан маълум бўлди ани шиканжаға тортиди. Турлук азоб билан ўлдурди.

Қитъа:

*Шаҳ ҳушлиғи санга ҳосил ўлмас,
Қулар дилиники ранжитурсан.
Ҳақ бахшиши санга матлабингдур.
Махлуқға яхшилик қилурсан.*

Бечора мазлумлардин бири анинг ёнидин ўтти ва деди:

گفت:

نه هر که قوتِ بازوی منصبی دارد
 بسطنت بخورد مالِ مردمان بگزاف
 توان به حلقِ فرو بردن استخوانِ درشت
 ولی شکم بدرد چون بگیرد اندر ناف]

*

نماند ستمگارِ بدروزگار بماند براو لعنتِ پایدار

حکایت [۲۱]

مردم آزاری را حکایت کنند که سنگی بر سرِ صالحی زد. درویش را مجالِ انتقام نبود. سنگ [را] با خود همی داشت تا وقتی که ملک را بر آن لشکری خشم آمد و [او را] در چاه کرد. درویش درآمد و سنگش در سر انداخت. گفتا: تو کیستی و مرا این سنگ چرا زدی؟ گفت: من فلانم و این همان سنگ است که در فلان تاریخ بر سر من زدی. گفت: چندین وقت کجا بودی؟ گفت: از جاهت می اندیشیدم، اکنون که در چاهت دیدم فرصت غنیت شمردم.

ناسازی را چوبینتی بخت یار	علاقان تسلیم کردند اختیار
چون نداری ناخن در تده تیز	با ددان آن به که کم گیری ستیز
هر که با پولاد بازو پنجه کرد	ساعید مسکین خود را رنجه کرد
باش تا دستش ببندد روزگار	پس به کام دشمنان مغزش برآر

حکایت [۲۲]

یکی از ملوک را مَرَضی هایل بود که اعادتِ ذکرِ آن ناکردنِ اولی. طایفه حکمای یونان اتفاق کردند که مر این رنج را دوا [ئی] نیست مگر زهره آدمی به چندین صفت موصوف. بفرمود تا طلب کردند. دهقان پسری یافتند بدان صفت که حکما گفته بودند. پدرش را [و مادرش را] بخواند و به نعمتِ بی کران خشنود [کرد] و قاضی فتوی داد که خونِ یکی از آحادِ رعیت ریختنِ سلامتِ نفسِ پادشاه را رواست. [جلاد قصدِ کشتن کرد]. پسر سر سوی آسمان کرد و [تبسم کرد. ملک پرسید که در این حالت چه جای خندیدن است؟] گفت: نازِ فرزندان بر پدر و مادر باشد و حکومت بر قاضی برند و داد از پادشاه خواهند. اکنون پدر و مادر بعلتِ خطامِ دنیا مرا

Қитъа:

*Кимики, қуввати бозуву мансаби бордур,
Киши молини емасун зўр бирла беҳуда.
Қотиқ сўнгакни юбормоқ тамоқға мумкиндур,
Вале қоринни пешар тутса ноф ила руда.*

Байт:

*Бу дунёда қолмас ямон золиме,
Анга қолғуси лаънати доими.*

ҲИКОЯТ [21]

Ранжитгучи золимини нақл этарларки, бир тошни бир солиҳ дарवेशнинг бошига урди. Дарवेशнинг муқобалага қудрати йўқ эрди. Тошни ўзи билан сақлар эрди. Бир вақтгачаки, подшоҳ ул аскарға ғазабланди. Ва анинг чоҳға солдурди. Дарवेश чоҳ бошига келди ва ул тошни анинг бошига отти. Золим айди: «Сен кимсан ва бу тошни манинг бошимға нима учун урдинг?». Дарवेश айди: «Ман фалонман ва бу тош ул тошдурки фалон тарихда менинг бошимға уруб эрдинг. Золим айди: «Бу қадар вақт қайда эрдинг?» Дарवेश айди: «Сенинг мансабингдан қўрқар эрдим. Эмдики сени чоҳда топдим фурсатни ғанимат билдим. Зероки уқало айтибдурлар:

Маснавий:

*Аҳл эмас кимсани кўрсанг бахтиёр,
Оқилондек айла таслим ихтиёр.
Йиритгучи тирноғ токим топмасанг,
Яхши улдурким, ямонла қилма жанг.
Ким темур бозу ила панжа қилур,
Нозанин бозусини ранжа қилур.
Сабр қил, боғлар қўлини рузгор,
Дўстлар фикринча сўнг мағзин чиқор.*

ҲИКОЯТ [22]

Подшоҳлардин бирини бир қўрқинчлик⁴⁸ касали бор эрдик, анинг зикрини иода қилмаслик авлороқдур. Юнон ҳакимларидин бир жамоаси иттифоқ айландиларки, бу дардга бир илож йўқдур. Илло бир одамнинг ўтики, бу бир қанча сифат билан муттасиф бўлса. Подшоҳ буюрди, талаб қилдилар бир деҳқон болани топтилар, ул сифат биланки, ҳукамо демиш эрдилар. Подшоҳ анинг атоаносини талаб қилди. Ва ҳисобсиз неъмат билан хурсанд айлади. Ва қози фатво бердики, фуқародин бирининг қонини тўкмак нафси подшоҳнинг саломатлиги учун жоиз бўлур. Жаллод они ўлдурмакка қасд айлади. Ўғлон юзини осмон тарафиға қилди ва кулди ва подшоҳ айди: «Бу ҳолда нима қилдургон маҳал бордур?» Ўғлон айди: «Болаларнинг нози ота ва онасиға бўлур ва даъвони қозининг ҳузуриға элтарлар. Ва адолатни подшоҳлардин талаб қилурлар. Эмди ота ва

به خون در سپردند و قاضی [به کُشتنم] فتویٰ داد و [پاد] شاه راضی شد به ریختنِ خونم. در این حال جز خدای پناه نیست.

پیش که برآورم ز دستت فریاد؟ هم پیش تو از دست تو گر خواهم داد
سلطان را از این سخن دل بهم برآمد و آب در دیده بگردانید و گفت: هلاک من
اولی تر که خون بی گناهی ریختن. سر و چشمش بیوسید [و در کنارش گرفت] و
نعمت بی کران داد و آزاد کرد و گویند هم در آن هفته شفا یافت.

همچنان در فکر آن بیتم که گفت پیلبانی بر لب دریای نیل
زیر پدایت گربدانی حال مور همچو حال تست زیر پای پیل

حکایت [۲۳]

یکی از بندگانِ عمرو لیث گریخته بود. کسان در عقبش برفتند و باز آوردند.
وزیر را با وی غرضی بود. به کشتنش اشارت کرد تا دیگر بندگان چنین حرکت
روا ندارند. [بنده پیش عمرو] سر بر زمین نهاد و گفت:

هر چه رود بر سرم، چون تو پسندی رواست

بنده چه دعوی کند؟ حکم خداوند راست

اما بموجب آن که پرورده نعمت این خاندانم نخواهم که در قیامت به خون من
گرفتار آیی. اگر بی گمان این بنده را بخواهی کُشت به تأویلی شرعی بکُش تا در
قیامت مأخوذ نباشی. گفت: تأویل چگونه است؟ گفت: اجازت فرمای تا وزیر را
بکُشم آنگه فرمای تا مرا بقصاص بکُشد [تا بحق کشته باشی]. ملک بخندید. وزیر
را گفت: چه مصلحت می بینی؟ گفت: ای پادشاه، [از بهر خدای]، به صدقه گور
پدرت این شوخ دیده [را] رها کن تا مرا در بلائی نیفکند. گناه [از] من است که قول
حکما معتبر نداشتم که گفته اند:

چو کردی با کلوخ انداز پیکار سر خود را به دست خود شکستی
چو تیر انداختی در روی دشمن حذر کن کاندر آماجش نشستی

حکایت [۲۴]

ملک زوزن [را] خواجه ای بود کریم النفس، [نیک محضر] که همگان را در
مواجهه خدمت کردی و در غیبت نکویی گفتی. اتفاقاً حرکتی از او در نظر سلطان
ناپسند آمد. مصادره کرد و عقوبت فرمود. سرهنگان ملک به سوابق انعام او معترف

онам дунё матоъи сабаби бирла мани қонға топшурдилар. Ва қози мани ўлдурмоқға фатво берди. Ва подшоҳ уз сирҳатини манинг ҳалоқимда кўрар. Бу суратда Аллоҳ таолодин бўлак бир сифинчигим қолмади».

Байт:

*Ким олдида зулмингдин этарман фарёд,
Ҳам олдингга қулунгдин истармен доғ.*

Подшоҳнинг кўнгли бу сўздин мутаассир бўлди ва кўзлари ёш билан тўлди. Ва айди: «Манинг ҳалоқим зиёда авлодур мунигдек бир бегуноҳнинг қонини тўкмақдин». Ўғлоннинг боши ва кўзини ўпти ва оғуши илтифотиға олди. Ва ҳисобсиз неъматни эҳсон айлади ва озод қилди. Нақл этарларки, подшоҳ ҳам ул ҳафтада шифо топти.

Қитъа:

*Ҳоли ҳам ул байтни фикригаман,
Нил лабига нилбон деган эрур:
Оёғинг остида билсанг ҳоли мур,
Нил аёғигаги ҳолингдек бўлур.*

ҲИКОЯТ [23]

Лайсининг ўғли Амрунинг қулларидин бири қочмиш эрди. Неча одамлар анинг орқасидин кеттилар ва келтурдилар. Вазирнинг анга бир нафсонияти бор эрди. Анинг ўлдурмоқға ишорат айлади. Токи бўлак қуллар бу қабила ҳаракат қилмагилар. Қул Амрунинг олдида бошини ерга қўйди ва айди:

Байт:

*Ҳарна кечар бошима хушласанг ўлғай раво,
Банда на гаъво қилур, амр санингдур шаҳо.*

Локин ул сабабға биноанки бу хонадоннинг неъматни билан парвариш топганман. Хоҳламасманки, Қиёматда манинг қоним учун муоқаб бўлғайсан. Агар бу бандани ўлдурмоқ истасанг, лоиқ улки шаръга татбиқ билан ўлдургил. Ҳатто Қиёматда муоҳазада бўлунмагилар. Подшоҳ айди: «Шаръга қайдоғ татбиқ этарман?» Қул деди: «Амр айлагил, ҳатто ман вазирни ўлдурурман, сўнгра анинг қасоси-ла манинг ўлдурмоқға буюргил. Ҳатто ҳақ билан ўлдурган бўлурсан». Подшоҳ кулди, вазирға айди: «Нима маслаҳат кўрарсан?» Вазир айди: «Эй малик, падаринг қабри садқасиға бу ҳаромзодани озод айлагил. Ҳатто мани ҳам балоға ташламасун. Гуноҳ мандиндурки, ҳукамонинг сўзини муътабар тутмадим. Зероки айтибдурлар»:

Қитъа:

*Кесак отғучила чун жанг қилдинг,
Жаҳолат бирла бошингни сундурдинг.
Чу душман юзиға ўқники оптинг,
Нишонгоҳида билғилким ўтурдинг.*

ҲИКОЯТ [24]

Зузан подшоҳнинг бир дафтардори бор эрди. Яхши нафслик ва яхши ахлоқлики, ҳар кимнинг ҳузурида икром ва эъзоз этар эрди. Ва арқосида яхшиликни сўзлар эрди. Қазоро андин бир ҳаракат подшоҳнинг назарида мақбул келмади. Молини ғасб айлади ва азобға буюрди. Подшоҳнинг сараскарлари анинг неъматни

بودند و به شکر [آن] مُرْتَهَن. در مدّت توکیلِ اورفق و ملاطفت کردند و زجر و معاقبت روا نداشتندی.

صلح با دشمن اگر خواهی هر گه که تورا

در قفا عیب کند، در نظرش تحسین کن

سخن آخر به دهان می‌گذرد مودی را

سخنش تلخ نخواهی دهند شیرین کن

آنچه مضمون خطابِ مَلِک بود از عهدهٔ بعضی بدر آمد و به بقیت در زندان بماند. یکی از ملوکِ نواحی در خُفیه پیغامش فرستاد که ملوکِ آن طرف قدر چنان بزرگواری ندانستند و بی عزّتی کردند. اگر رایِ عزیز [فلان]، أَحْسَنَ اللَّهِ خَلَاَصَهُ، به جانبِ ما التفات کند در رعایتِ خاطرش هر چه تمامتر سعی کرده شود و [اعیانِ این] مملکت به دیدارِ او مُفْتَقِرند و جوابِ این حروف [را] منتظر.

خواجه بر این وقوف یافت [و] از خطر اندیشید. [در حال] جوابی مختصر، چنان که مصلحت دید، بر قفا [ی ورق] نِیشت و روان کرد.

یکی از متعلّقانِ مَلِک [که بر این] واقف بود مَلِک را اعلام کرد که فلان را که حبس فرموده‌ای با ملوکِ نواحی مراسله دارد. مَلِک بهم بر آمد [و] کشفِ این خبر فرمود. قاصد را بگرفتند و رسالت را بخواندند. نِیشته بود که حُسنِ ظَنِّ بزرگان در حقِ این ضعیف بیش از فضیلتِ اوست و تشریفِ قبولی که ارزانی فرموده‌اند بنده را امکانِ اجابتِ آن نبود، بحکمِ آن که پروردهٔ نعمتِ این خاندانم و به اندک مایه تغییرِ خاطر با ولی نعمت بی وفائی کردن نه کار خردمندان است.

آن را که بجای تست هر دم گرمی عذرش بنه ار کند به عمری ستمی مَلِک را سیرتِ حق شناسی [از] او پسند آمد و خلعت و نعمت بخشید و عذر خواست که خطا کردم که تورا بی گنه بیازردم. گفت: [ای مَلِک] من تورا در این که کردی خطائی نمی بینم بلکه تقدیرِ باری، عَزَّاشُمُ، چنان بود که مرا مکروهی رسد. پس به دستِ تو اولی تر که حقوقِ سوابقِ نعمت داری [و آیادیِ مَت] و حکما گفته‌اند:

که نه راحت رسد ز خلق و نه رنج

گر گزندت رسد ز خلق مرنج

که دلِ هر دو در تصرفِ اوست

از خدا دان خلافِ دشمن [و] دوست

собиқаларига муқаррар эрдилар. Ва ул неъматнинг шукрига гарав эрдилар. Бинобарин анга замони ваколатда мулотифат ва мулойимат қилур эрдилар. Ва изо ва иқобни лойиқ тутмаслар эрди.

Қитъа:

*Истасанг душман ила сулҳ, ки ҳар вақт сани,
Орқада айб қилур, олдида сан таҳсин қил.*

*Сўз оғиздин кечар охир бу жафокор сўзин,
Оччиғин истамасанг, оғзини сан ширин қил.*

Мазкур дафтардор амри малик муқтазосинча талаб қилинғон молнинг баъзисини адо айлади. Ва бақяси сабабийла зиндонда қолди. Ул атроф подшоҳларидин бири махфиян анга хабар юбордики, ул тараф подшоҳлари ўшандоғ бир олий зотнинг қадрини билмадилар ва ҳурматсизлик айладилар. Агар фалоннинг хотири азизи Аллоҳ таоло оқибатларини яхши айласун, бизнинг тарафимизга илтифот қилур эса, анинг хотирини риоясида ҳар нимарсаки атамм бўлур ғайрат қилинур. Зероки бу мамлакатнинг улуғлари дийдорларига муштоқдурлар ва бу калимотнинг жавобига мунтазирдурлар. Дафтардор вақтики мазмуни мактубга мутталиъ (огоҳ) бўлди. Мухотирадин хавф айлади, дарҳол бир мухтасар жавобники, агар зоҳир бўлса фитна бўлмас эрди, мактубнинг орқасига ёзди ва ирсол айлади. Подшоҳнинг мутааллиқларидин бири бу хусусга мутталиъ бўлди. Ва подшоҳга хабар берди ва деди: «Фалон одамники, ҳибсга буюрмиш эрдинг атроф подшоҳлари билан мактублашиюр». Подшоҳ ғазабланди ва бу хабарнинг таҳқиқ ва изоҳини буюрди ва ҳомили мактубни туттилар. Ва мактубни ўқидилар, ёзилмиш эрдик: «Улуғларнинг ҳусни занни бу банданинг фазилатидин зиёдадур. Ва хизматларини қабул шарафини буюрмишлар бандангизга ани қабул имкони йўқдур. Анинг учунки, бу хонадоннинг неъматини билан тарбият топмишман ваҳоланки бир миқдор хотирнинг тағйири ила ўз соҳиб неъматимга вафосизлик айламак мумкин эрмасдур, зероки айтибдурлар:

Байт:

*Ул кимки, санга карам қилурди ҳар дам,
Маъзур тут, агар умрида бир қилса ситам.*

Подшоҳга хожани ҳақ билгучилиги мақбул келди. Либоси фоҳира ва неъматни эҳсон қилди ва узр талаб қилдики, хато айладимки, сани гуноҳсиз ранжида қилдим. Хожа айди: «Эй малик, қулингиз бу хусусда сиздин бир қусуре кўрмасман. Балки тақдири илоҳи шундоғ эрдик бу қулингизга бир мусибат етса, бу суратда сизининг қулингиз билан етмоғи зиёда авлодур, зероки, бу банданинг зиммасида ҳуқуқи ниами собиқингиз ва беҳисоб лутфингиз бордур. Ҳакимлар айтибдурлар:

Маснавий:

*Етса элдин зарар сан оғринма,
Ранжу роҳатни халқдин билма.*

*Дўсту душман хилофи Ҳақдин эрур,
Ким икков кўнгли Они ҳукмидадур.*

گرچه تیر از کمان همی گذرد از کماندار بیند اهلِ خرد

حکایت [۲۵]

یکی از ملوکِ عرب [شنیدم] متعلقانِ دیوان را فرمود که مرسومِ فلان را چندان که هست مضاعف کنید که مُلّازِمِ درگاه است و مترصدِ فرمان و سایر خدمتگاران به لُهو و لعب مشغول و در ادای خدمت مُتّهاوِن. صاحبِ دلی بشنید [و] گفت: علوِ درجاتِ بندگان [به درگاه] حقّ تعالی همین مثال دارد.

دو بامداد اگر آید کسی به خدمتِ شاه سیم هر آینه در وی کند بلطف نگاه
امید هست پرستندگانِ مخلص را که ناامید نگردند از آستانِ اله

*

مهوری در قبولِ فرمان است ترکِ فرمان دلیلِ حرمان است
هر که سیمای راستان دارد سرِ خدمت بر آستان دارد

حکایت [۲۶]

ظالمی را حکایت کنند که هیزمِ درویشان خریدی بحیف و توانگران را دادی بطرح. صاحبِ دلی بر او بگذشت و گفت:

ماری تو که هر که را ببینی بزنی یا بوم که هر کجا نشینی بگنی

*

زورت ار پیش می رود با ما با خداوندِ غیب دان نرود
زورمندی مکن بر اهلِ زمین تا دعائی بر آسمان نرود
حاکم از این سخن برنجید [و روی از نصیحت او درهم کشید] و بر او التفاتی نکرد، أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ، تاشبی آتشِ مطبخ در انبارِ هیزمش افتاد و سایر املاکش بسوخت و از بسترِ نرمش به خاکستر گرم نشاند. اتفاقاً همان شخص در گذار بود و شنید که با یاران می گفت: ندانم این آتش از کجا در انبارِ هیزم افتاد. گفت: از دودِ دلِ درویشان.

حذر کن ز دودِ درونهای ریش که ریشِ درون عاقبت سرکند
بهم بر مکن تا توانی دلی که آهی جهانی بهم برکند
بر تاجِ کیخسرو شنیدم که نیسته بود:

*Ўқ агарчи камончадин чиқрай,
Ақл аҳли камончидин билгай.*

ҲИКОЯТ [25]

Араб подшоҳларидин бири дафтар мутасаддилариға амр айладики, фалонининг вазифаси на миқдор эса, ул қадар зам қилингиз, зероки, мудовими даргоҳдир. Ва амрға мунтазирдур ва бўлак хизматкорлар ўйин ва кулгу бирла машғулдурлар. Ва хизматни адосида мутакосилдурлар. Бирови эшитти ва деди: «Банда-ларнинг даражаларининг олий бўлмоғи боргоҳи самадонияда бу мисоли кабидир».

Назм:

*Агар киши шки бор шоҳ олдиға келадур,
Анга учунчида албатта, лутф ила боқадур.
Умид мунга кўра бандагони мухлислар,
Худой даргоҳидин ноумид начук ёнадур.*

Маснавий:

*Катталиқ - амрни қабулида,
Ноумид ўлмоқ - амр таркида⁴⁹.
Кимда ким ростлар нишонаси бор,
Бошни хизматга остонаға тутор.*

ҲИКОЯТ [26]

Бир золимни нақл этарларки, фақирларнинг ўтинини олур эрди зулм ила ва бойларға сотар эрди қимматбаҳо ила. Бир вали анинг ёнидин ўтти ва деди:

Байт:

*Эрдингму йилон кимни кўрарсан чоқасан,
Ё бумки, қайда ўлтурарсан юласан.*

Қитъа:

*Зўрлиғинг гар зиёда етса биза.
Ғайб билувчи Худоға етмағай.
Зўрмандликни қилма ер элиға,
То гуоуси фалакға кепмағай.*

Золим бу сўздин ранжида бўлди ва юзини соҳибдилдин ўтирди. Ва анга илтифот этмади ва *أَخَذَتْهُ الْعُرَّةُ بِالْإِثْمِ* «Ани давлат ғурури исёнға ҳамл айлади» (Бақара сураси, 206-оят). Ҳатто бир кечаки ўт ошхонадин анинг ўтин анбориға тушти ва анинг жамиъи амлокини ёндурди. Ва юмшоқ тўшоқдин иссиқ кулға ўлтурғузди. Қазоро ул соҳибдили анинг ёнидин ўтти. Ани эшиттики, ўз дўстлариға дер эрдик: «Билмасманки бу ўт на ердин манинг саройимға тушти». Соҳибдил айди: «Фақирларнинг кўнгли тутунидин».

Қитъа:

*Ҳазар қил аламлик кўнгли оҳидин,
Ки бир кун кўнғил ёраси уч берур.
Илож ўлса ҳеч дилни ранжитмағил,
Ки оҳи жаҳонни паришон қилур.*

Бу латифа Кайхисравнинг тожи устида ёзилиш эрди:

چه سالهای فراوان و عمرهای دراز
 که خلق بر سرِ ما بر زمین بخواهد رفت
 چنان که دست بدست آمده‌ست مُلک به ما
 به دستها [ی] دگر همچنین بخواهد رفت

حکایت [۲۷]

یکی در صنعتِ کُشتی گرفتن سرآمده بود چنان که سیصد و شصت بندِ فاخر بدانستی و هر روز بنوعی کُشتی گرفتگی. مگر گوشهٔ خاطرش با جمالِ یکی از شاگردان میلی داشت. سیصد و پنجاه و نه بند وی را درآموخت مگر یک بند که در تعلیم آن دفع انداختی و تهاون کردی. فی الجمله پسر در قوت و صنعت سرآمد و کس را [با او] مجالِ مقاومت نبود تا بحدی که پیشِ مَلِک وقت گفته بود: استاد [را] فضیلتی که بر من است از روی بزرگی است و حقِ تربیت و گر نه به قوت از او کمتر نیستم و به صنعت [با او] برابر [م].

مَلِک را این ترکِ ادب ناپسند آمد. بفرمود تا مصارعت کنند. مقامی متسع ترتیب کردند و ارکانِ دولت و اعیانِ حضرت و زورآورانِ اقلیم گرد آمدند. پسر چون پیل مست درآمد بصدمتی که اگر کوه آهنین بودی از جای بکندی. استاد دانست که جو [آن] از او بقوت ترست به آن یک بندِ غریب [که از وی نهان داشته بود] با او درآویخت. پسر دفعِ آن ندانست بسر درآمد. [استاد از زمینش برداشت، به بالای سر برد و فرو کوفت]. غریب از خلق برآمد. [مَلِک فرمود] استاد را نعمت و خلعت دادند و پسر را زجر و ملامت کردند که با پروراندۀ خود دعوی کردی و بسر نبردی. گفت: ای خداوند [به زورآوری بر من دست نیافت بلکه] مرا از علمِ کُشتی دقیقه‌ای مانده بود و از من دریغ می داشت. امروز بدان دقیقه بر من دست یافت. گفت: از بهر چنین [روزی] نگاه می داشتم که حکما گفته اند: دوست را چندان قوت مده که اگر دشمن گردد بر تو غالب شود. نشنید [ه] [ی] [که چه گفت] آن که از پروردهٔ خویش جفا دید:

یا وفا خود نبود در عالم یا مگر کس در این زمانه نکرد
 کس نیاموخت علمِ تیر از من که مرا عاقبت نشانه نکرد

Қитъа:

*Неча замону узун умрларки, аҳли замон,
Бошимиз узра кечуб ер юзига ўтса керак.
Чунонки мулк биза қўлма-қўл келиб эрди,
Бўлакни қўллариға шул тариқа кетса керак.*

ҲИКОЯТ [27]

Бир одам кураш тутмоқ санъатида даражаи ғоятга келмиш эрди. Уч юз олтмиш ифтихорға муносиб ҳийла бу илмда билур эрди. Ва ҳар кун бир навъ билан кураш тутар эрди. Магар анинг кўнглида шогирдларидин бирининг жамолига муҳаббати бор эрди. Уч юз эллик тўққиз ҳийлани анга ўргатди илло бир ҳийлаики, ани таълимида ихмол этарди ва таъхир қилар эрди. Ҳосили калом шогирд қувватда ва курашда ҳамадин мумтоз бўлди. Ва бир кимсани шогирд билан муқобалаға имкони йўқ эрди. Ҳатто шул даражадаки, бир кун подшоҳнинг ҳузурида шогирд айтди: «Устодимнинг бир ортуқлиғики манга бордур катталик юзасидандур ва ҳақ тарбият жиҳатидиндур, йўқ эрса қувватда андин камроқ эмасман ва ҳунарда анинг билан баробарман».

Подшоҳға шогирднинг бу адабсизлиғи маҳбул келмади. Амр айлади токим курашлар. Бир жойи васеъ таъйин қилдилар. Аркони давлат ва аъёни мамлакат ва ер юзининг паҳлавонлари ҳозир бўлдилар. Ўғлон маст филдек келди. Бир шиддат биланки, агар темурдан тоғ бўлса эрди, еридин қўпарур эрди. Устоди билдики, шогирди қувватда ўзидин зиёдароқдур. Ул фан ва ҳийлаи нодирки, шогирдин махфий тутмиш эрди. Анинг билан ёпушти, шогирд ул банднинг дафъини билмади. Устод икки қўли билан ердин кўтарди ва боши устиға элтти ва ерға урди. Халқдин фарёд қўпти. Подшоҳ амр айлади, ҳатто устодига либоси фоҳира ва атийя бердилар ва шогирдға итоб ва сарзаниш айлабон айдиларки: «Ўз мураббий ва валинеъматинг билан муқобала даъвосини қилдинг ва анжомиға еткуролмадинг». Шогирд айди: «Эй подшоҳ, устодим зўр ва қувват билан манга зафар топмади, балки паҳлавонлик илмида бир ҳийла қолмиш эрдик, мандин дариф тутар эрди. Бу кун ул ҳийла билан манга ғолиб келди». Устоди айди: «Бу тариқа кунлар учун сақлар эрдим. Зероки ҳукамо айтибдурлар: «Дўстға ул қадар қувват бермагики, агар душманлик этар эса адоватға қодир бўлғай». Эшитмадунгмуки, на сўзлади ул кимсаки ўз шогирдидин жафо кўрди».

Қитъа:

*Ё вафо йўқ эди оламда,
Ё киши бу замонда қилмади.
Мандин ўқ илмини билан йўқ ким,
Мани охир нишона қилмади⁵⁰.*

حکایت [۲۸]

درویشی مجرّد به گوشهٔ صحرا [ئی] نشسته بود. یکی از پادشاهان بر او بگذشت. [درویش ازان جا که فراغِ مُلکِ قناعت است] سر بر نیاورد و التفاتی نکرد. سلطان ازان جا که سَطَوَتِ سلطنت است بهم برآمد [و] گفت: این طایفهٔ خرّقه‌پوشان امثالِ حیوانند [و اهلِیت و آدمِیت ندارند]. وزیر [نزدیکش آمد و گفت]: ای درویش، پادشاه وقت بر تو بگذشت [چرا] سر بر نیاوردی و شرایطِ ادب بتقدیم نرسانیدی؟ گفت: مُلک را بگویی که توقّع خدمت از کسی دار که توقّع نعمت [از] تو دارد. دیگر بدان که ملوک از بهرِ پاسِ رعیتند، نه رعیت از بهرِ طاعتِ ملوک.

پادشه پاسبانِ درویش است	گرچه نعمت به فرِ دولِت اوست
گوسفند از برای چوپان نیست	بلکه چوپان برای خدمتِ اوست

*

یکی امروز کامران بینی	دیگری را دل از مجاهده ریش
روزی چند باش تا بخورد	خاک، مغزِ سرِ خیال اندیش
فرقِ شاهی و بندگی برخاست	چون قضایِ نِیشته آمد پیش
بالّه ارخاکِ مرده بازکنند	ننماید توانگر از درویش

مُلک را گفتارِ درویش استوار آمد، گفت: چیزی از من بخواه. گفت: می‌خواهم که دیگر زحمَتِ من ندهی. گفت: مرا پندی بده. گفت:

دریاب کنون که نعمتت هست به دست

کاین نعمت و مُلک می‌رود دست بدست

حکایت [۲۹]

یکی از وزرا پیشِ ذوالنونِ مصری آمد و همّت خواست که روز و شب به خدمتِ سلطان مشغول و به خیرش امیدوار و از عقوبتش ترسان. ذوالنون بگریست [و] گفت: اگر من خدای را چنان پرستیدمی که تو سلطان را، از جملهٔ صدیقان بودمی.

گر نبودی امیدِ راحت و رنج	پای درویش بر فلک بودی
و روزی از خدا بترسیدی	همچنان کز مُلک، مُلک بودی

حکایت [۳۰]

پادشاهی به کشتنِ بی گناهی فرمان داد. گفت: ای پادشاه بواسطهٔ خشمی که تو

ҲИКОЯТ [28]

Торики мосиво ўлғон бир дарвеш бир саҳронинг гўшасида ўлтурмиш эрди. Бир подшоҳ анинг ёнидин ўтти. Дарвеш ул мақомдинки, фароғи мулки қаноатдур бошини кўтармади. Ва илтифот этмади. Подшоҳ ул мақомдинки, салтанатнинг савлати муқтазосидур ранжида хотир бўлди ва айди: «Бу хирқаўшлар тоифаси ҳайвон мисолидурларки, истеъдод ва инсониятлари йўқтур». Вазир дарвешнинг ёнига келди ва айди: «Эй дарвеш, подшоҳи рўи замин сенинг ёнингдин ўтти, нечун хизмати лозимани қилмадинг ва одоби таъзимнинг ерига келтурмадинг?». Дарвеш айди: «Подшоҳга айғилки, хизмат умидини бир кимсадин тутсинки, ул кимса андин неъмат умидини тутар ва муни ҳам билғилки, подшоҳлар раёни ҳифзи учундур. Раёе подшоҳларга хизмат учун эмасдур».

*

Қитъа:

*Подшаҳ посбони дарвешдур,
Ул мутиъ гарчи шаъну шавқатиға.
Қўй эмас ҳеч вақт чўпон учун,
Балки чўпонду қўйни хизматиға.
Гар бирини муродлик кўрсанг,
Кўрасан бири ранжи кўнглини.
Неча кун сабр қил, егай туфроқ,
Ул хаёлоти боши мағзини.
Шоҳу қул ўртасида қолмас фарқ,
Тутса, битган қазо икковини.
Гар киши очса мурда қабрини,
Танимас бой, гадо эконини.*

Подшоҳга дарвешнинг каломи муҳкам ва муассир келди. Айди: «Мандин бирор нимарса талаб қилғил?». Дарвеш айди: «Ани талаб қилурманки, иккинчи манга заҳмат бермағайсан». Подшоҳ айди: «Манга бир насиҳат берғил». Дарвеш айди:

Байт:

*Тагорук айлагилким, неъмат илгингда эрур алъон,
Кетар бу мулку давлат қўл-бақўл, фахр этмағил эй жон.*

ҲИКОЯТ [29]

Вазирлардин бири Ҳазрати Зуннуни Мисрий ҳузурига келди ва имдоди руҳоний талаб қилдики, кеча ва кундуз подшоҳнинг хизматиға машғулман ва анинг хайру эҳсонига умидликман ва анинг азобидин кўрқувчиман. Зуннуни Мисрий йиғлади ва айди: «Агар ман Аллоҳ таолодин шунингдек кўрқсам эрдик, сан подшоҳдин кўрқдинг, содиқлар силкидин бўлур эрдим».

Қитъа:

*Ранжу роҳат умиди бўлмаса гар, Қўрқса Ҳақдин вазир қўрққанидек,
Осмонда фақир аёғи ўлур. Подшоҳдинки, ул фаришта бўлур.*

ҲИКОЯТ [30]

Бир подшоҳ бир гуноҳсизни ўлдурмоқга амр берди. Ул бегуноҳ айди: «Эй подшоҳ, манга бўлғон ғазабинг муқтазосий-ла ўзингни озорингни талаб қилма».

را بر من است آزار خود مجوی. گفت: به چه معنی؟ گفت: از برای آن که این عقوبت بر من به یک نفس بسر آید و بزه آن جاوید بر تو بماند.

دورانِ بقا چو بادِ صحرا بگذشت تلخی و خوشی و زشت و زیبا بگذشت
پنداشت ستمگر که جفا بر ما کرد در گردنِ او بماند و بر ما بگذشت
[ملک را نصیحتِ او سودمند آمد و از سرِ خون او برخاست.]

حکایت [۳۱]

وزرای نوشیروان در مهمتی از مصالح مملکت اندیشه همی کردند و هریک رای همی زدند و ملک همچنین تدبیری اندیشه همی کرد. بزرگمهر را رای ملک اختیار آمد. وزیران در خُفیه پرسیدند که: رای ملک [را] چه مزیت دیدی بر فکرِ چندین حکیم؟ گفت: بموجبِ آن که [انجام] کار معلوم نیست و رایِ همگنان در مشیت است که صواب آید یا خطا. پس موافقتِ رایِ ملک اولی ترست تا اگر خلافِ صواب آید بعَلّت متابعتِ او از معاتبتِ ایمن باشم.

خلافِ رایِ سلطان رای جُستن به خونِ خویش باشد دست شُستن
اگر خود روز را گوید شب است این بیاید گفتنِ اینک ماه و پیرون

حکایت [۳۲]

شِتادی گیسوان بافت که من غلّویم و با قافلهٔ حجاز به شهر در رفت که از حج همی آیم و قصیده‌ای پیشِ ملک برد یعنی خود گفته‌ام. [نعمتِ بسیار فرمودش و اکرام کرد. تا] یکی از ندیمانِ ملک [که] در آن سال از سفرِ دریا آمده بود گفت: من او را عیدِ اُضحی در بصره دیدم حاجی چگونه باشد؟! دیگری گفت: من او را می‌شناسم. پدرش نصرانی بود [در مَلَطِیه] پسر، غلّوی چگونه باشد؟ و شعرش را همان روز در دیوانِ انوری یافتند. ملک بفرمود تا بزنندش و نفی کنند تا چندین دروغ در هم چرا گفت. گفت: ای ملک یک سخن [دیگر] در خدمت بگویم اگر راست نباشد به هر عقوبت که خواهی سزاوارم. گفت: بگوی [تا چیست]. گفت:

غریبی گرت ماست پیش آورد دو پیمانه آب است [و] یک چمچه دروغ
گر از بنده لغوی شنیدی ببخش جهان‌دیده بسیار گوید دروغ
[ملک را خنده گرفت، گفت: از این راست تر سخن تا عمرِ تو نبوده است نگفته‌ای. فرمود تا آنچه مأمولِ اوست مهیا دارند تا بدلخوشی برود.]

Подшоҳ айди: «Нечун?». Мазлум айди: «Бу азоб манга бир нафасда тамом бўлур ва анинг гуноҳи сенинг узарингда абадий қолур».

Рубоий:

*Бақодур анга саҳро ели чобук инон ўтти,
Ачиғ бирлан сучук ҳам қолмади яхши ямон ўтти⁵¹.
Гумон айлар ситамгар айлади жабру жафо бизга,
Жафоси қолди ўз бўйнида, биздин шул замон ўтти.*

Подшоҳга анинг насиҳати фойдалиқ келди. Ва анинг қони савдосидин ўтти.

ҲИКОЯТ [31]

Нўширавоннинг вазирлари мамлакат маслаҳатларидин бир амри муҳимда фикр этарлар эрди ва ҳар бири ўз билгонига мувофиқ бир раъй урарди. Подшоҳ ҳам бунлардек тафаккур этар эрди. Бузуржмеҳрға подшоҳнинг раъйи ихтиёр воқеъ бўлди. Вазирлар анга махфийда айдилар: «Подшоҳнинг раъйининг нима ортўқлигини кўрдинг, бу қадар ҳақимнинг фикри узра?» Бузуржмеҳр айди: «Ул сабабга биноанки, ишнинг сўнгги маълум эмасдур. Ва жумласининг раъйи Худонинг иродасига манутдурки, тўғри келур ё хато келур. Бу суратда подшоҳнинг раъйига мувофиқат зиёда авлодур. Ҳатто агар савобга муҳолиф келур эса. Раъйи подшоҳга таъбият сабаби билан анинг азобидин амин бўлурманки, айтибдурлар»:

Маснавий:

*Хилофи раъйи султон раъйи қумоқ,
Бўлур ўз қонийла қўлини ювмоқ.
Агар кундузни шаҳ дерса бу – кеча,
Демак лозим мана Ҳуркар⁵², мана маҳ...*

ҲИКОЯТ [32]

Бир каззоб сочларини ўрди, деди: «Ҳазрат Алининг авлодидинман». Ҳижоз қофиласи бирла шаҳарга дохил бўлди, деди: «Ҳаждин келурман». Ва подшоҳнинг ҳузурига бир қасида тақдим айлади, «Ман айтдим», – деб. Подшоҳнинг нудамоларидин бирики, ул санада сафардин келмиш эрди, айди: «Ман ани ийди Қурбонда Басрада кўруб эрдим. Ул қандоғ ҳожи бўлур?». Ва бир надими дигар деди: «Ман ани тониюрманки, отаси насроний эрди, Малатияда алавий ва саййид қандоғ бўлур?». Ва анинг шеърини Анварий девонида топтилар. Подшоҳ буюрди токим ани урарлар ва шаҳардин сургун этарларки, «бу қадар ялғонни нечун сўзладинг?» деб. Каззоб айди: «Эй ер юзининг подшоҳи, яна бир сўз сўзлаюрман, агар тўғри бўлмас эса ҳар азобки буюрурсан лойиқ ва мустаҳиқман». Подшоҳ айди: «Ул сўз надур?» Каззоб айди:

Қитъа:

*Мусофир олиб келса олдинга дур⁵³,
Қотиқ бир қошиқ, икки паймона су.
Агар матлабинг рост мандин эшит,
Жаҳонгуда – ялғончи, беҳудугў.*

Подшоҳ кулди ва деди: «Мундин тўғрироқ сўзни ўзинг умрингда дегон эмасан». Буюрди, токим ул нимарсаки анинг матлубидур ҳозир тутарлар, токим кўнгил хушлиғи билан кетгай.

حکایت [۳۳]

یکی از وزرا زبردستان را رحمت آوردی و صلاح همگنان [را] بخیر
توسط کردی. اتفاقاً به خطابِ ملک گرفتار آمد. همگنان در استخلاص او سعی -
کردند و گماشتگان در عقوبتش ملاطفت نمودند و بزرگان ذکرِ سیرتِ خوش به افواه
بگفتند [تا] ملک از سرِ خطابِ او درگذشت. صاحبِ دلی بر این سخن مطلع گشت
و این بیت گفت:

تا دلِ دوستان بدست آری باغ و ملکِ پدر فروخته به
پختنِ دیگِ نیکخواهان را هر چه رختِ سراسر سوخته به
با بداندیش هم نکویی کن دهنِ سگ به لقمه دوخته به

حکایت [۳۴]

یکی از پسرانِ هارونُ الرشید پیشِ پدر آمد خشمناک که فلان سرهنگ زاده مرا
دشنام [مادر] داد. هارون جلسای حضرت را گفت: جزای چنین کس چه باشد؟
یکی اشارت به کشتنش کرد و دیگر [ی] به زبان بریدن و دیگر [ی] به مصادره کردن
[و نفی]. هارون پسر را گفت: ای پسرِ کرم آن است که عفو کنی و اگر ضرورت
انتقام خواهی تو نیز دشنام [مادر] ده، نه چندان که [انتقام] از حد بگذرد که آنگه
ظلم از طرفِ تو باشد [و دعوی از قتل خصم].

نه مردست آن به نزدیکِ خردمند که با پیلِ دمان پیکار جوید
بلی مرد آن کس است از روی تحقیق که چون خشمِ آیدش باطل نگوید

*

یکی را زشت خوئی داد دشنام تحمل کرد و گفت: ای خوب فرجام
بتر زانم که خواهی گفتنِ آنی که دامنِ عیبِ من چون من ندانی.

حکایت [۳۵]

با طایفه بزرگان به کشتی [در]، نشسته بودم. زورقی در پیِ ما غرق شد. دو برادر
به گردابی درافتادند. یکی از بزرگان ملاح را گفت: بگیر این هر دو را تا صد دینار
بخشم. ملاح [در آب افتاد] تا یکی برهانید دیگری مرده بود. گفتیم: بقیَّتِ عمرش
نمانده بود [از این سبب در گرفتنِ او تأخیر کرد و در آن دیگر تعجیل]. ملاح بخندید
[و] گفت: آنچه تو گفتی یقین است. دیگر آن که میلِ خاطرِ من به رهانیدنِ این

* Ушбу икки байт «Ш.Г.» нусхасида учрамайди.

ҲИКОЯТ [33]

Келтурубдурларки вазирлардин бири қўл остида бўлгон фуқарога тараҳхум айлар эрди. Ва жумласини анинг осойишини талаб қилурди. Қазоро подшоҳнинг итобиға мубтало бўлди. Жамийи аъёни давлат анинг сабаби халосида ғайрат айлардилар. Ва анга вакил қилинғонлар анга азоб айламақда мулойимат ва итифот қилурлар эрди. Ва бўлак улуғлар анинг ахлоқи ҳасанасини подшоҳға сўзлар эдилар, токим подшоҳ ул вазирнинг хатоси савдосидин ўтти ва афв айлади. Бир соҳибдил бу ҳолға мутталиъ бўлди ва деди.

Қитъа:

*Қўлга дўстларни кўнглин олмоқ учун,
Бўстони ато сотилгани хўб.
Дўстларға таом пишурмоқ учун,
Уй матоин борин ёнилғони хўб.
Душмана ҳам талаштуф этғил нон,
Айла ит оғзини тикилғони хўб.*

ҲИКОЯТ [34]

Ҳорун ар-Рашиднинг³⁴ ўғилларидин бири атосининг ҳузуриға келди, ғазаблик бўлиброқки, фалон сараскарнинг ўғли манинг аномни сўкти. Ҳорун ар-Рашид аркони давлатға деди: «Мунинг жазоси нима бўлур?» Аларнинг бириси ўлдурмақға ишорат айлади ва бириси тилини кесмақға ва бири молини забтға ва ўзин нафийға. Ҳорун айди: «Эй ўғул, қарам ва лутф улдурки, афв қилосан ва агар қодир бўлмасанг сан ҳам анинг аносини сўқғил ул қадар сўмаки, интиқом ҳаддидан тажовуз этар, андин сўнгра гуноҳ сенинг тарафингдин бўлур ва даъво тарафи хасмдин бўлур».

Қитъа:

*Эмас марғ ул киши оқил қошиға,
Ки қайнар фил ила жанг айлагай ул.
Бале таҳқиқ юзидин марғ улдур,
Ки қаҳри келса ботил демагай ул.*

ҲИКОЯТ [35]

Бир жамоа улуғлар билан кемада эрдим. Бир қайиқ орқамизда ғарқ бўлди. Ва икки қариндош бир гирдобға тушгилар. Улуғлардин бириси кемачиға деди: «Ул икки қариндошни халос айлагил ҳатто санга юз олтун берурман». Кемачи анинг бирини қутқарганча ул бириси ғарқ ва ҳалок бўлди. Айдим: «Анинг бақяи умри қолмағон эрди, ул сабабдин ани тутмоқда таъхир айладинг. Ва ул бирин ушламоқда шитоб». Кемачи кулди ва айди: «Ул каломеки сан сўйладинг тўғридир. Ва лекин манинг хотиримнинг майли муни қутқармоқда зиёда эрди.

یکی بیشتر بود که وقتی در راه مانده بودم و مرا بر شتر [ی] نشانند و از دست آن یکی تازیانه خورده بودم در طفولیت. گفتیم: **صَدَقَ اللَّهُ: مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا.**

تا توانی دروین کس مخراش کاندرا این راه خاها باشد
کار درویش مستمند برآر که تورا نیز کارها باشد

حکایت [۳۶]

دو برادر یکی خدمت سلطان کردی و دیگر به سعی بازو [نان] خوردی. باری توانگر گفت درویش را: چرا خدمت نکنی تا از مشقت کار کردن برهی؟ گفت: تو چرا کار نکنی تا از مذلت خدمت رهایی یابی؟ که حکما گفته اند: نان خود خوردن و نشستن به از کمر زرین بخدمت بستن.

به دست آهن تفته کردن خمیر به از دست بر سینه پیش امیر

•

عمر گرانبایه در این صرف شد تا چه خورم صیف و چه پوشم شتا
ای شکم خیره به نانی بساز تا نکنی پشت بخدمت دوتا

حکایت [۳۷]

یکی مرده آورد پیش انوشروان عادل که: خدای تعالی فلان دشمنت برداشت. گفت: هیچ شنیدی که مرا فرو گذاشت؟ اگر بمرد عدو، جای شادمانی نیست که زندگانی ما نیز جاودانی نیست

حکایت [۳۸]

گروهی حکما در حضرت کسری به مصلحتی در سخن می گفتند و بزرجمهر که مهتر ایشان بود خاموش بود. گفتند: چرا با ما در این بحث سخن نمی گویی؟ گفت: وزرا بر مثال اطباءند و طبیب دارو ندهد جز سقیم را. پس چون می بینم که رای شما بر صواب است مرا بر سر آن [سخن] گفتن حکمت نباشد.

چو کاری بی فصول من برآید مرا در وی سخن گفتن نشاید
وگر بینم که نابینا و چاه است اگر خاموش بنشینم گناه است

حکایت [۳۹]

هارون الرشید را چون ملک مصر مسلم شد گفت: بخلاف آن طاغی که به غرور

Ул сабаб биланки, бир вақтида чўлда қолгон эрдим. Бу мани теваға мин-
дурди. Ва ул бирининг қўлидин ёшлиқда қамчи еган эрдим». Айдим: «Рост
бужормишдур Худои Бузург:

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا

«Ҳар кимки яхши иш қилса, анинг зотиға оиддур ва ямон иш қилса ҳам
ўзиғадур» (Жосия сураси, 15-оят).

Қитъа:

*Қудратинг бор кишини ранжитма,
Чунки бу ўлда хорлар бўлғай.
Ҳожат аҳлини ҳожатини чиқар,
Ки дахи санга корлар бўлғай.*

ҲИКОЯТ [36]

Икки биродар бор эрдилар. Бири подшоҳға хизмат айлар эрди. Ва дигари
қўллари жаҳду тарадудди бирла нон ер эрди. Бир дафъа ул бой биродари бу
фақирға деди: «Нечун султонға хизмат этмассан. Токи иш қилмоқ машаққатидин
қутулурсан». Фақир айди: «Сан нима учун иш қилмассан то хизмат мазаллатидин
халос топарсан». Зероки ҳукамо айтибдурлар: «Ўз нонини емак ва ўлтурмак ях-
шидур олгун камарни боғламак ва хизмати амирда турмақдин».

Байт:

*Қўл ила қизиқ оҳақ олмоқ амал,
Шаҳ олғуда қўл сийнагандур, гўзал.*

Қитъа:

*Умри муъаззаз бу ила бўлди сарф,
То на егум ёзда, на кийгум қишин.
Хира қорин⁵⁵, нона қаноат қилу,
Орқангни хизматда дутто қилма сен.*

ҲИКОЯТ [37]

Бир одам Нўширавони Одилнинг ҳузуриға мужда келтурдики, Аллоҳ таоло фалон
душманингизни кўтарди. Нўширавон айди: «Ҳеч эшиттингмуки мани боқий қўйди?»

Байт:

*Агарчи душман ўлур, хуш бўлур макони эмас,
Ки биз тириклигимиз ҳамда жовидони эмас.*

ҲИКОЯТ [38]

Ҳукамодин бир тоифаи Кисронинг боргоҳида бир маслаҳат ҳақида музокара
айларлар эрди. Бузуржмеҳр сукут этар эрди. Айдилар: «Нима учун бу баҳсда
бизлар билан сўз сўламассан?» Айди: «Вазирлар атиббо кабидурлар. Ва табиб
дору бермас касалдин бўлакға. Бу суратда кўроюрманки, сизларнинг раъйингиз
тариқи мустақим узрадур. Манга ул мабҳасда сўз сўзламак ҳикмат бўлмас».

Маснавий:

*Агарда мансизин иш ҳосил ўлғай,
Манга анда сўз айтмоқ ҳайф бўлғай.
Ва гар кўрсам қудуқ ёнидадур кўр,
Агар хомуш ўлтурсам гунаҳдур.*

ҲИКОЯТ [39]

Ҳорун ар-Рашидға вақтики салтанати Миср таслим қилинди. Айди: «Ул осий
Фиръавнинг хилофиғаки салтанати Миср ғурури билан Худолик даъвосини айла-

مُلکِ مصر دعویٰ خدایی کرد نبخشم این مُلک را مگر به خسیس‌ترین کسی از بندگان. سیاهی داشت خَصیب نام، مُلکِ مصر به وی ارزانی داشت. و گویند عقل [و درایت] آن سیاه تا بحدی بود که وقتی طایفه‌ای حُرّاتِ مصر شکایت آوردند [ش] که: پنبه کاشته بودیم در کنار نیل و بارانِ بی وقت آمد و تلف شد. گفت: پشم بایستی کاشت تا تلف نشدی. دانشمندی درویش این سخن بشنید و گفت:

اگر دانش به روزی در فزودی ز نادان تنگ‌روزی تر نبود
به نادانان چنان روزی رساند که دانا اندران عاجز بماند

*

بخت و دولت به کاردانی نیست جز به تأییدِ آسمانی نیست
اوتاده‌ست در جهان بسیار بی‌تمیز ارجمند و، عاقل خوار
کیمیایِ بَغْضَه مُرده ورنج ابله اندر خرابه یافته گنج

حکایت [۴۰]

یکی [را] از ملوک کنیزکی چینی آورده بودند. خواست تا در حالتِ مستی با وی جمع شود. دختر ممانعت کرد. مُلک در خشم رفت و او را به سیاهی بخشید که لب زَبَرینش از پَرّه بینی در گذشته بود وزیرین به گریبان [فرو] هشته. هیکلی که صَخْرَ الْجَنِّ از طلعتش بر میدی و عَینِ الْقَطَر از بغلش بدمیدی.

تو گفستی تا قیامت زشت رویی بر او ختم است و بر یوسف نکویی

*

شخصی نه چنان گریه‌منظر کز زشتی او خبر توان داد
وانگه بغلی، نَعُوذُ بِاللّهِ مُردار به آفتابِ مرداد
[آورده‌اند که] سیاه را در آن مدت نفس طالب بود و شهوت غالب. مهرش بجنبید و مهرش برداشت. بامداد [ان که مُلک کنیزک را جُست و نیافت حکایت بگفتند. خشم گرفت و] فرمود تا [سیاه را با] کنیزک دست و پای استوار ببندند و از بامِ جوسق به قعرِ خندق اندازند. یکی از وزرای نیک محضر روی شفاعت بر زمین نهاد و گفت: سیاه بیچاره را در این خطائی نیست بلکه سایر بندگان و خدمتگاران به بخشش و انعامِ خداوندی مُتَعَوِّذ [ند]. گفت: اگر در مفاوضتِ او شبی تأخیر رفتی چه شدی که من او را به قیمتِ کنیزک بیش نوازش کردمی. گفت: ای پادشاه نشنیده‌ای

ди. Бу мамлакатни бағишламасман илло қулларимнинг аҳқариға бағишларман». Бир аҳмақ қули бор эрди. Анинг исми Хасиб эрди. Салтанати Мисрни анга лойиқ кўруб ҳокимлигини берди. Айтуларки, анинг ақли ва фаросати бир мартабада эрдик, Миср деҳқонларидин бир тоифаси шикоят айладиларки пахта эккан эрдук. Нил дарёсининг лабиға ямғур вақтсиз келди, пахта зоеъ бўлди. Хасиб айди: «Юнг экмак муносиб эрди». Бир соҳибдили эшитти ва сўзлади.

Маснавий:

*Агар ризқ илм ила ортуқ бўлурди,
 Фабулдин ризқи торроқ кам ўлурди.
 Худо жоҳилға ризқ андоғ юборгай,
 Ки илм аҳли анга ҳайратда қолгай.
 Давлату бахт иш билишла эмас,
 Мадади Ҳақдин ўзга бирла эмас.
 Воқеъ ўлмиш жаҳонда қўп эй ёр,
 Жаҳл аҳли азизу оқил хор.
 Ранжу ғам бирла кимёгар ўлур,
 Аҳмақ аҳли бузукда ганж топур.*

*

ҲИКОЯТ [40]

Подшоҳлардин бириға диёри Чиндин бир жория келтурмиш эдилар. Подшоҳ мастлик ҳолатида хоҳладик анинг бирла мужомаят айлағай. Жория мухолифат айлади. Подшоҳ дарғазаб бўлди ва ани бир ҳабаший қулға бағишладик анинг устунғи лаби бурнининг паррасидин ошмиш эрди. Ва остинғи лаби яқосиғача осилимиш эрди. Бир бадшақл эрдик, Заҳраи жини анинг талъатидин қочар эрди ва Айнул қутр анинг қўлтиғидин томар эрди.

Байт:

*Хунуклик хатм анга то Қиёмат,
 Дегунг андоғки Юсуфға малоҳат.
 Бўлмас киши бўйла баднамонинг,
 Зишти хабарини бермакида.
 Ул қўлтиғидин паноҳ Худоға,
 Мурдор каби асаг кунига.*

Келтурубдурларки ҳабашийнинг ул замонда нафси толиб ва шахвати голиб эрди. Меҳру муҳаббати ҳаракатға келди. Ва анинг бакоратини зоил айлади. Эрта-си кун подшоҳ жорияни истади ва тополмади. Анга воқеаи ҳолни сўзладилар. Подшоҳ дарғазаб бўлди ва буюрди, токим ҳабашийни жория билан қўл аёғини маҳкам боғлағайлар. Ва қалъа кўшқини томидин хандақға отгайлар. Яхши хўйлик вазирлардин бириси шафоат юзини ерга қўйди. Ва айди: «Ҳабаш бечоранинг бу хусусда хатоси йўқтур. Балки жамиги бандалар ва хизматкорлар бахшиш ва эҳсони худовандиға одат қилғондурлар». Подшоҳ айди: «Агар анга муқоринатда бир кеча таъхир қилса эрди, нима бўлур эрдик ман анга жория баҳосидин зиёдароқ ақча берур эрдим». Вазир айди: «Эй подшоҳ, ул нимарсаики буюрдингиз маълумдур. Ва локин эшитмаганмусизки ҳақимлар айтибдурлар:

که گفته اند:

تشنه سوخته در چشمه روشن چورسید تو پندار که از پیل دمان اندیشد
ملحد گرسنه در خانه خالی بر خوان عقل باور نکند کز رمضان اندیشد
ملک را این لطیفه پسند آمد [و] گفت: سیاه را [به تو] بخشیدم کنیزک را چه
کنم؟ [گفت]: کنیز [گی] سیاه را بخش که نیم خورده او، هم او را شاید.
دست سلطان دگر کجا بیند چون به سرگین در افتاد ترنج
تشنه را دل نخواهد آب زلال کوزه بگذشت بر دهان سکنج

حکایت [۴۱]

اسکندر رومی را پرسیدند که دیار مشرق و مغرب به چه گرفتی که ملوک پیشین را
خزاین و عمر و لشکر بیش از این بود و چنین فتحی میسر نشد؟ گفت: به عونِ خدای،
عز و جل، هر مملکت را که بگرفتم رعیتش نیازردم و نام پادشاهان جز بنیکی نبردم.
بزرگش نخوانند اهل خرد که نام بزرگان بزشتی برد

Қитъа:

*Дили куюк ташна агар чашмаи ҳайвонга етар,
Сан гумон қилмаки, ул фили дамондин қўрқар.
Киши йўқ, неъматни кўп уй ичига динсиз оч,
Ақл боварми қилур ул рамазондин қўрқар⁵⁶.*

Подшоҳға бу латифа мақбул келди ва айди: «Ҳабашийни санга бағишладим, жорияни нима қилурман?» Вазир айди: «Жорияни ҳабашийға бағишлағил, зероки анинг сарқути ҳам анга лойиқдур».

Қитъа:

*Хушлама ёрликға ҳаргиз ани,
Ки макони палидга ул борса.
Истамас кўнгли ташна ширин сув,
Оғзи бағбўйдин ул ошуб қолса.*

ҲИКОЯТ [41]

Искандар Румийға савол қилдиларки, диёри мағриб ва машриқни нима бирла забт айладинг? Зероки аввалғи подшоҳларнинг хазиналари ва мулки ва умри ва аскари мундин зиёда эрди. Ва аларға мундоғ бир фатҳ муяссар бўлмади эди. «Аллоҳ талонинг инояти билан ҳар мамлатни забт айладим, анинг халқини ранжитмадим ва подшоҳларнинг номини яхшилигидин бўлак бирла зикр этмадим».

Байт:

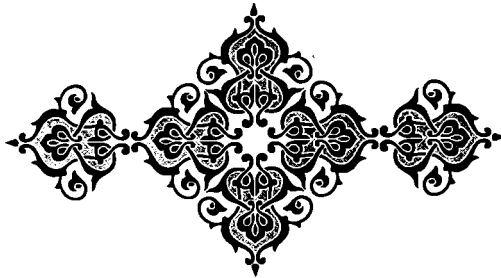
*Демаслар улуғ они аҳли яқин,
Ки зиштий-ла айғай улуғлар отин.*

Қитъа:

*Ҳечдур бу жумла чунким ўтгуси,
Бахту тахту амру наҳю ҳукмдор.
Қилма зоеъ ўтган эл яхши отин,
Токи қолсун яхши номинг барқарор.**

* Бу қитъа «Т.» нусхасида учрамади.

باب دوم

در اخلاق درویشان

حکایت [۱]

یکی از بزرگان پارسایی را گفت: چه گویی در حقِ فلان عابد که دیگران در حقِ او بطعنه سخنها گفته اند؟ گفت: بر ظاهرش عیب نمی بینم و در باطنش غیب نمی دانم.

هر که را جامه پارسا بینی پارسا دان و نیکمرد انگار
ورندانی که در نهادش چیست محتسب را درونِ خانه چه کار؟

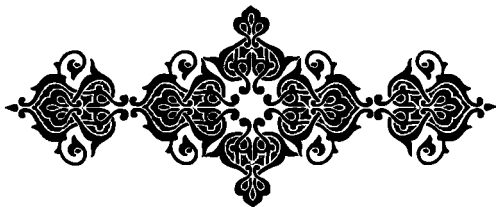
حکایت [۲]

درویشی را دیدم سر بر آستانِ کعبه نهاده همی نالید که: یا غفور، یا رحیم! تو دانی که از ظُلومِ جهول چه آید.

عذرِ تقصیرِ خدمت آوردم که ندارم به طاعت استظهار
عاصیان از گناه توبه کنند عارفان از عبادت استغفار
عابدان جزای طاعت خواهند و بازرگانان بهایِ بضاعت. من بنده امید آورده ام نه طاعت، بدریوزه آمده ام نه بتجارت. اِصْنَعْ [پی] مَا أَنْتَ أَهْلُهُ.

گر گشتی و ر جُرمِ بخشی روی و سر بر آستانم
بنده را فرمان نباشد، هر چه فرمایی بر آتم

بر در کعبه ساییلی دیدم که همی گفت و می گرسی خوش

ИККИНЧИ БОБ ДАРВЕШЛАРНИНГ АХЛОҚИ БАЁНИДАДУР

ҲИКОЯТ [1]

Улуғлардин бири бир зоҳидга айдик: «Нима дерсан фалон обиднинг ҳақидаки, бўлақлар анинг ҳақида лавму мазаммат бирла сўзлар сўзлармишлардур». Айди: «Анинг зоҳирида айб кўрмасман ва аҳволи ботинийсида ғайбдур, билмасман».

Қитъа:

*Кимники жандалик кўрар бўлсанг,
Порсо билу марди хушқирдор.
Билмасанг гар они гулида надур,
Муҳтасибга уй ичига нима кор?*

ҲИКОЯТ [2]

Бир дарवेशни кўрдумки, бошини Каъбаи Мукарраманинг эшигига қўймиш эрди ва юзини ерга сурар эрди ва йиғлар эрди. Ва дер эрди: «Ё Ғафур ва ё Раҳийм, Сан билурсанки кўп ситам қилғучи ва ғоят жоҳилдин на ҳосил бўлурки, санга лойиқ бўлса».

Қитъа:

*Нўҳси хизматга узр келтурурдум,
Чунки тоатга така йўқ ҳеч бор.
Тавба қилғай гунаҳдин осийлар,
Ориф ўз тоатидин истиғфор.*

Обидлар ибодатларини ажрини истарлар ва савдогарлар молининг баҳосини истарлар. Ва ман осий қулинг даргоҳингга умид келтурдум, тоат йўқ ва соиликга келгонман тижоратга эмас. Қил менга нимарсаники, Сан анга лойиқсан. Ва қилма манга ул нимарсаники, ман анга лойиқман.

Байт:

*Ўлдурурсан ё этарсан афв бош қўйдум Санга,
Банданинг фармони йўқдур ҳар на десанг, ман анга.*

*

Қитъа:

*Каъба эшигида бир гадо кўрдум,
Ки дер эрдиву йиғлоғай эди нур.*

می‌نگویم که طاعت‌م‌بپذیر قلمِ عفو بر گناه‌م‌کش

حکایت [۳]

عبدالقادر گیلانی [را]، رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ، در حرمِ کعبه دیدند روی بر حَضْبَا نهاده
همی‌گفت: ای خداوند ببخشای! وگر هراینه مستوجبِ عقوبتم در قیامت نایبنا
برانگیز تا در روی نیکان شرمسار نشوم.

روی بر خاکِ عجز، می‌گویم هر سحرگه که باد می‌آید:
ای که هرگز فراموش نکنم هیچت از بنده یاد می‌آید؟

حکایت [۴]

دزدی به خانهٔ پارسایی درآمد. چندان که جُست چیزی نیافت. دلتنگ شد.
پارسا را خبر شد. گلیمی که در آن خفته بود برداشت و در راه دزد انداخت [تا
محروم نشود].

شنیدم که مردانِ راهِ خدای دلی دشمنان را نکردند تنگ
تورا کی میسر شود این مقام که با دوستانِ خلاف است و جنگ؟
مودتِ اهلِ صفا، چه در روی و چه در قفا؛ نه چنان که از پستِ عیب گیرند و
پشت بیش میرند.

در برابر، چو گوسفندِ سلیم در قفا، همچو گرگِ مردم‌خوار

*

هر که عیبِ دگران پیشِ تو آورد و شمرد
بی‌گمان عیبِ تو پیشِ دگران خواهد بُرد

حکایت [۵]

تنی چند از روندگانُ متفق سیاحت بودند و شریکِ رنج و راحت. خواستم تا
مرافقت کنم موافقت نکردند. گفتم: از کرم و اخلاقِ بزرگان بدیع است روی از
مصاحبتِ مسکینان تافتن و فایده دروغ داشتن که من در نفسِ خود این قدر سرعت و
قوت می‌شناسم که در خدمتِ درویشان یارِ شاطر باشم نه بارِ خاطر.
إِنْ لَمْ أَكُنْ رَاكِبَ الْمَوَاشِي أَسْعَى لَكُمْ حَامِلَ الْغَوَاشِي
یکی ازان میان گفت: از این سخن که شنیدی دل تنگ مدار که در این روزها
دزدی بصورتِ صالحی برآمد و خود را در سلکِ صحبتِ ما مُنْتَظَم کرد.

*Демагайман, ки тоатим қабул эт,
Қалами афв ила гуноҳим ўчур.*

ҲИКОЯТ [3]

Абдулқодир Гийлони қуддиси сирруху ҳазратларини кўрдиларки, Ҳарами Каъбада юзини тошлар устига қўйиб дер эрди: «Эй Худойи мутаол, мағфират айлағил ва агар азобға лойиқ бўлсам, Қиёмат кунда мани кўзсиз ҳашр айлағил, токим яхшилар рўбарўсида хижил ва шармисор бўлмайин».

Қитъа:

*Туфроқ узра юзум қўйиб герман, Эй, ки асло Сени унутмасман,
Ҳар саҳар вақтидаки, келгай бог. Ҳеч Санга бандагин келурму ёғ.*

ҲИКОЯТ [4]

Бир ўғри бир обиднинг уйига кирди. Ул қадар ахтарди, бир нимарса топмади, мағмум бўлди. Обиднинг хабари бўлди. Бир гилимки анинг устида ухламиш эрди, ўғрининг ўтадурғон йўлига ташлади, токим маъюс қайтмасун.

Қитъа:

*Эшитдимки Ҳақ йўлининг эрлари,
Адувлар гулини-да қилмади танг.
Қачон санга бўлгай муяссар бу кор,
Ки дўстунг бори бирла ғавғову жанг.*

Аҳли сафонинг муҳаббати ҳузурда ва ғиёбда мусовийдур. Ундоқ эмаски, арқангдин айб тутарлар ва ҳузурингда фидои жон этарлар.

Байт:

*Олдида дўстдур ёввош қўйдек,
Орқада бўри янглиғ одамхўр.*

*

Байт:

*Бошқалар айбини ҳар ким сенинг олдингда санар,
Бошқалар олдида жазман сенинг айбингни очар.*

ҲИКОЯТ [5]

Сайёҳлардин бир неча киши саёҳатга муттафиқ эрдилар ва меҳнат ва роҳатда шерик эрдилар. Хоҳладимки, йўлдош бўламан. Мувофиқат этмадилар. Айдим: «Улуғлар ахлоқи карамидин ажаб ва нодирдур мискинларнинг мусоҳабатидин юз қайтармоқ ва фойдани дариг тутмоқ. Зероки мен ўз нафсимда шул миқдор қувват ва қудратни англарманки, ёронинг хизматида чаққон ва чобук йўлдош бўлурман. Хотир юки бўлмасман».

Шеър:

*Бўлмасам гарчи чорпоға сувор,
Бўламан сизлара ёпуқбардор.*

Аларнинг орасидин бири айди: «Бу сўздинки эшиттинг озурдахотир бўлма, зероки бу кунларда бир ўғри дарвешлар суратида келди. Ва ўзини бизнинг жамъиятимиз силкига дохил айлади».

[چه دانند مردم که درجامه کیست نویسنده داند که در نامه چیست]
و ازان جا که سلامتِ حالِ درویشان است گمانِ فضولش نبردند و به یاری قبولش کردند.

ظاهرِ حالِ عارفان دلق است این قَدربس، چوروی درخلق است
در عمل کوش و هر چه خواهی پوش تاج بر سر نه و عَلم بر دوش
ترکِ دنیا و شهوت است و هوس پارسایی، نه ترکِ جامه و بس
در قزا کنند مرد باید بود بر مختّث سلاح جنگ چه سود؟
روزی تا به شب رفته بودیم و شبانگه به پای حصاری خفته [که] دزد بی توفیق
ابریقِ رفیق برداشت که به طهارت می روم و خود به غارت می رفت.

پارسا بین که خرقة در بر کرد جامهٔ کعبه را جُلِ خر کرد
چندان که از نظر درویشان غایب شد به بُرجی [بر] رفت و دُرُجی بدزدید. تا روز
روشن شد آن تاریکِ مبلغی راه رفته بود و رفیقانِ بی گناه خفته. بامدادان همه را به
قلعه درآوردند و بزدند و به زندان کردند. ازان تاریخ ترکِ صحبت گفتیم و طریق
عزلت گرفتیم [که] [السَّلامَةُ فی الْوَحْدَةِ].

چو از قومی یکی بی دانشی کرد نه که را منزلت ماند، نه می را
ندیدستی که گاوی در علف خوار بیالاید همه گاوانِ ده را
گفتم: سپاس و متت خدای را که از برکتِ درویشان محروم نماندم. اگر چه
[بصورت] از صحبت وحید افتادم بدین عبرت مستفید گشتم و مرا همه عمر این
نصیحت بکار آید.

به یک ناتراشیده در مجلسی برنجد دلِ هوشمندان بسی
اگر بر که ای پرگُنی از گلاب سگی در وی افتد، شود منجلاب

حکایت [۶]

زاهدی مهمانِ پادشاهی بود. چون به طعام بنشستند کم [تر] ازان خورد که ارادت
او بود و چون به نماز برخاستند بیش ازان کرد که عادتِ او بود تا ظَنّ صلاح در حقِ او
زیادت کنند.

ترسم نرسی به کعبه، ای اعرابی کاین ره که تومی روی به ترکستان است
چون به مقامِ خویش بازآمد سفره خواست تا تناولی کند. پسری داشت

Байт:

*На билсун улуским, тўн ичра на бор,
Билур нома сирини кимки ёзор.*

Ул мартабадинки, дарвешларнинг ҳоли зарарсиз ва покдур. Анинг ҳақида сун зан этмадилар ва йўлдошлиқга ани қабул айладилар.

Маснавий:

*Зоҳири ҳоли орифондур галқ,
Бу қадар баски, мудгаодур халқ.
Истасанг ҳарнаки амал қил ҳам,
Бошинга тож кўйу китфа алам.*

*Тарки гунёву орзуву ҳавас,
Порсолик - либос тарки эмас.
Совут ичига мард лозим эрур,
Ҳиза жанг олати на наф берур.*

Ҳосили калом бир кун оқшомгача юруб эрдук ва оқшом вақти бир қалъанинг остида ухламиш эрдук. Ногоҳ ўғрини бетавфиқ рафиқининг обдастасини кўтардики, таҳоратга борурман деб. Ул номард магар ўғрулуқ ва йағмога кетар эмиш.

Байт:

*Сўфини кўрки, хирқа китфа қўяр,
Каъба эгнин эшак ёпуқи этар.*

Ул қадарки дарвешларнинг назаридин ғойиб бўлди. Бир қалъа бўржиға чиқти ва бир жавҳар қутисини ўғурлади. Кун ёрушгунча ул юзи қора бир хейли йўл юрмиш эрди ва бегуноҳ йўлдошлар ухламиш эрди.

Алас сабоҳ жумласини қалъага келтурдилар ва урдилар ва зиндонга солдилар. Ул замондин бери суҳбат ва улфатни таркига сўз эттук ва узлат тариқини туттук, зероки саломат ёлғузликдадур.

Қитъа:

*Бир бир қавмдин ногонлик этса, Алафзор ичра кўрмайсанму бир мол,
Кичик - каттага қўймас рутбасини. Мулаввас айлағай мол жумласини.*

Дедим: «Шукр Азизу Жалил бўлгон Худога махсусдурки, дарвешларнинг фойдаларидин маҳрум қолмадим. Агарчандики ҳар на қадар аларнинг суҳбатидин жудо тушгум ва бу ҳикоя бирлаки сан дединг, фойда касб айладим. Ва амсолимнинг ҳам бутун умрида бу насиҳат ишига ярағай».

Маснавий:

*Бир аҳмақ агар мажлис ичра бўлур, Гулобдин агар кўлни⁵⁷ тўлдурсалар,
Неча ҳуш элининг гули ранжшор. Бўлур юнди жойи агар анга ит тушар.*

ҲИКОЯТ [6]

Бир обид бир подшоҳнинг меҳмони эрди. Вақтики таомга ўлтурдулар, андин озроқ едики, анга хоҳиш бор эрди ва чунки намозга турдилар. Андин зиёдароқ ўқудики анинг одати эрди. Токим халқ ҳусни занни анинг ҳақида зиёда қилсалар.

Фард:

*Эй соға, насил Каъбая восил бўласан,
Бу йўлки борарсен - раҳи Туркистондур.*

Вақтики ўз уйига қайтиб келди, дастурхонни талаб қилди таом емак учун.

صاحب فریاد فریاد. گفت: ای پدر، باری به دعوتِ سلطان طعام نخوردی؟ گفت: [در نظر ایشان] چیزی نخوردم که بکار آید. [گفت: نماز را هم قضا کن که چیزی نکردی که بکار آید].

ای هنرها نهاده بر کف دست عیبها برگرفته زیر بغل
تا چه خواهی خریدن، ای مغرور، روز درماندگی به سیمِ دغل؟

حکایت [۷]

یاد دارم که در [ایام] طفلی متعبد بودم و شب خیز و مولع زهد و پرهیز. شبی در خدمت پدر، عَلَیْهِ الرَّحْمَةُ، نشسته بودم و همه شب دیده بر هم نبسته و مُضَحَفِ عزیز در کنار گرفته و طایفه‌ای گرد ما خفته. پدر را گفتم: یکی از اینان سر بر نمی دارد که دوگانه‌ای بگزارد. [چنان خواب غفلت برده‌اند که گویی نخفته‌اند که مرده‌اند]. گفت: جان پدر تو نیز اگر بختی به که در پوستین مردم افتی.

نبیند مدعی جز خویشان را که دارد پرده‌پسندار در پیش
گرت چشمِ خدابینی ببخشند نبینی هیچ کس، عاجزتر از خویش

حکایت [۸]

بزرگی را در محفلی همی ستودند و در اوصافِ جمیلش مبالغه می نمودند. سر از جیب تفکر برآورد و گفت: من آنم که من دانم.
كُفَيْتُ اَذَى يَا مَنْ يَعُدُّ مُحَاسِنِي عَلَانِيَتِي هَذَا وَلَمْ تَذَرِ مَا بَقْنُ

•

شخصم به چشمِ عالمیان خوب منظرست
وز خُبِّ باطنم سرِ خجلت فتاده پیش
طاووس را به نقش و نگاری که هست خلق
تحسین کنند و او خجل از پای زشتِ خویش

حکایت [۹]

یکی از صلحای لبنان که مقامات او در دیار عرب مذکور بود و کرامات مشهور، به جامع دمشق در آمد و در کنار برکهٔ کَلَّاسه طهارت می ساخت. [پایش بلغزید و] به حوض درافتاد و بمشقتِ بسیار ازان جا رهایی یافت. چون از نماز برداشت یکی از یاران گفت: مرا مشکلی هست. گفت: آن چیست؟ گفت: یاددارم که شیخ بر روی

Фаросатлик бир ўғли бор эрди. Айди: «Эй ато, подшоҳнинг зиёфатида бир нимарса емадингму?». Зоҳид айди: «Аларнинг назарида бир нимарса емадимки кифоя қилур». Ўғул айди: «Намозни ҳам қазо қил, зероки бир нимарса этмадинг-ки, қабул бўлур».

Қитъа:

*Эй ҳунарларни қўл кафиға қўюб,
Ёшурон айбларни қўлпуқига.
То на олмоқ тиларсан эй ғофил,
Ожиз ўлғонда нуқраи қалбакига⁵⁸.*

ҲИКОЯТ [7]

Хотиримда бордурки, ёшлиқ замонида ибодат қилгучи эрдим ва мутаҳажжид эрдим ва зуҳду тақвоға ҳарис эрдим. Бир кеча падари азизим хизматида ўлтурган эрдим. Ва бу тун кеча кўзумни юммаган эрдим. Ва Каломи шарифни кучоғимда тутган эрдим. Ва бир тоифа атрофимизда ухлаган эрди. Атомға айдим: «Буларни бириси бошини кўтармаски, икки рақъат намоз Аллоҳ ваҳдаҳу учун адо айласа. Андоғ ухламишлардурки, гуёки ўлмишлардур». Отам айди: «Эй атосининг жони, сан ҳам агар ухласанг яхши эрди. Зероки халқнинг мазамматиға туштунг».

Қитъа:

*Ўзидин бошқани кибр аҳли кўрмас,
Тутар олдиға ўзлук пардасини.
Анга бахш этсалар ҳақни кўрар кўз,
Ўзидин хорроқ кўрмас кишини.*

ҲИКОЯТ [8]

Улуғлардин бирини бир мажлисда мадҳ қилурлар эрди. Ва анинг авсофи жамиласида муболаға этар эрди. Ул зот бошини кўтарди ва айди: «Ман ул кишиман-ки, ман билурмен».

Шеър:

*Эй ки фазлимни санарсан бас, санга озордин,
Бу ташимдур, йўқ шууринг ғилдаги асрордин.*

Қитъа:

*Ташим жаҳон элиға хуш кўрингуси,
Хижлат боши тубанга тушар ич фасодимдин.
Товус нигору нақшиғакам халқ қилғуси
Таҳсин, вале хижил ул ўзининг оёғидин.*

ҲИКОЯТ [9]

Жабали Лубнон⁵⁹ солиҳларидан бирики, анинг мартабалари диёри арабда мазкур эрди. Ва анинг кароматлари машҳур эрди. Дамашқ жомеъиға келди. Ва Калоса деган ҳавзнинг лабида таҳорат қилар эрди. Анинг оёғи тойди ва ҳавзға тушти ва кўп машаққат билан ҳавздин халос топти. Вақтики намоздин фориг бўлдилар, асҳобдин бири айди: «Менинг бир шубҳам бордур». Шайх айди: «Ул шубҳанг недур?». Айди: «Хотиримдадурки, мағриб дарёсининг юзида кетардинг

دریای مغرب برفت و قدمش تر نشد. امروز [چه حالت بود که] در این یک قامت آب از هلاک چیزی نمانده بود؟ زمانی تفکر کرد و گفت: نشیدی که سید المرسلین، عَلَيْهِ السَّلَام، فرمود که: [إِلَى مَعَ اللَّهِ وَقْتُ] لَا يَسْعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ، [و نگفت: عَلَى الدَّوَام]. وقتی چنین که فرمود به جبرئیل و میکائیل نپرداختی و دیگر وقت با حَفْصَه و زینب در ساختی. مُشَاهِدَةُ الْأَبْرَارِ بَيْنَ التَّجَلِّي وَالْإِسْتِبَارِ. می نمایند و می رُبایند.

دیدار می نمایی و پرهیز می کنی بازارِ خویش و آتشِ ما تیز می کنی

[أ] شَاهِدٌ مِّنْ أَهْوَى بَغْيَرٍ وَسِيلَةٍ فَيَلْحَقُنِي شَأْنٌ أَضَلُّ طَرِيقاً
يُوجِجُ نَاراً ثُمَّ يُظْفِي بِرَشَّةٍ لِّذَاكَ تَرَانِي مُخْرَقاً وَغَرِيقاً

یکی پرسید ازان گم کرده فرزند که ای روشن گهر پیرِ خردمند
ز مصرش بوی پیراهن شنیدی چرا در چاهِ کنعانش ندیدی؟
بگفت: احوالِ ما برقِ جهان است دمی پیدا و دیگر دمِ نهان است
گاهی بر طارِمِ اعلیٰ نشینم گاهی در پیشِ پایِ خود نبینم
اگر درویش در حالی بماندی سرِ دست از دو عالم برفشاندی

حکایت [۱۰]

در جامع بَغْلَبَك [وقتی] کلمه ای چند بطریقِ وعظ می گفتم با قومی افسرده دل مُرده [و] راه از صورت به معنی نبرده. دیدم که نَقَسَم در نمی گیرد و آتشم در هیزمِ تراثر نمی کند. دریغ آمدم تربیتِ ستوران و آینه داری در محلّیتِ کوران، ولیکن در معنی باز بود و سلسله سخن دراز، در معنی [این] آیت: وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ. سخن به جایی رسانیده بودم که [می گفتم]:

دوست نزدیک تر از من به من است و پشت مشکل که من از وی دورم!

چه کنم؟ با که توان گفت که او در کنارِ من و من مهجورم؟!

من از شرابِ این سخن سرمست و فضله قَدَح در دست که رونده ای در کنارِ مجلس گذر کرد و دور آخر در او اثر کرد. نعره ای چنان بزد که دیگران بموافقتِ او در خروش آمدند و خامانِ مجلس بجوش. گفتم: سُبْحَانَ اللَّهِ! دورانِ باخبر در حضور و

ва аёгинг ҳўл бўлмас эрди. Ва бутун бир одам бўйи сув ичида сенинг ҳалокингдин андак қолмагон эрди. Мунда нима ҳикмат бордур?». Шайх бир замон бошини тафаккур яқосига элти ва кўп тафаккурдин сўнг бошини кўтарди ва айди: «Эшитмадингмуки, жаҳоннинг саййиди Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи ва саллам буюрди: «Ул вақтда менинг Худо билан бир вақтим бордурки, ул вақтда менга йўл топмас на малаки муқарраб ва на набийи мурсал» ва давом узра буюрмади. Ва бир вақтда шундоғ эрдик, Жаброил ва Микоил билан машғул бўлмас эрди ва дигар вақтда Ҳафса ва Зайнаб билан мусоҳабат айлар эрди. Зероки, улуғларнинг мушоҳадаси зуҳур билан сатр орасидадур, кўринур ва беркинур.

Байт:

*Дийдор кўрсатурсану парҳез қиларсан,
Бозоринг ила оташимиз тез қиларсан.*

Назм:

*Кўрарман гилбаримни бевасила,
Манга бир ҳол келур йўл кам қиларман.
Ёқар ўт ўчурад васли сувий-ла,
Анингчун кўрарсан куюб, чўкарман.*

Маснавий:

*Бири сўрди уган гум қилди фарзанд,
Ки эй покиза асл, пири хирагманд.
Мисрдун искадинг кўйлак исини,
Нега бу чаҳда кўрмадинг ўзини»⁶⁰.
Дегу аҳволимиз барқи жаҳондур,
Гаҳи пайдо ўлур, гоҳи ниҳондур.
Гаҳи торам»⁶¹ ўза жо айлагайман,
Оёғим устини гаҳ кўрмагайман.
Агар дарвеш бир ҳолда қолурди,
Қўлини икки оламдин йиғурди.*

ҲИКОЯТ [10]

Бир замонда Баълабакка жомеъида бир неча сўз ваъз тариқи билан дер эдим бир жамоағаки, ўзлари яхлаган ва кўнгиллари ўлган ва йўлни олами сурадин олами маъноға элтмаган. Кўрдумки, нафсим таъсир этмас. Ва ҳароратлик оташим аларнинг ҳўл ўтуларига асар қилмас. Манга ҳайф келди, ҳайвонларни тарбия этмак ва кўрлар маҳалласида оинадорлик қилмак ва лекин маъни эшиги очуқ эрди. Ва сўз силсиласи узун бу ояти кариманинг маъносида эрдик:

وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

«Ва Биз азимуш-шаън зиёда яқинмиз инсонга гардан тамуридин» (Қоф сураси, 16-оят).

Сўзни бир маҳаллиға еткаруб эрдимки дер эдим:

Қитъа:

*Дўстум манга яқиндур мандин, На қилай, кимга демак бўлғайким,
Бул ажаброқки, йироқман андин. Ул қучоғимда, узоқман андин.*

Ман бу сўзнинг шаробидин маст эрдим. Ва қадахнинг фазласи қўлда экан ногоҳ бир йўлчи мажлисининг ёнидин ўтти. Ва мажлисининг кейинги даври анга таъсир айлади. Бир наъра урдик, дигарлари анга мувофиқат бирла хурушга келдилар. Ва мажлисининг хомлари қайнаштилари. Айдим: «Субҳаналлоҳ! Ажаб ҳолатдурки йи-

نزدیکانِ بی بصر دور.

فهمِ سخن چون نکند مستمع قوتِ طبع از متکلم مجوی
فُحَّتِ میدانِ ارادتِ بسیار تا بزند مردِ سخنگوی گوی

حکایت [۱۱]

شبی در بیابانِ مگه از [بی] خوابی پایِ رفتنم نماند سر بنهادم [و شتر بان را گفتم: دست از من بدار].

پای مسکین پیاده چند رود؟ کز تحملِ ستوه شد بُختی
تا شود جسمِ فربه‌ی لاغر لاغری مرده باشد از سختی
گفت: ای برادرِ حرم در پیش است و حرامی از پس. اگر رفتی بُردی و اگر خفتی مُردی.

خوش است زیرِ مغیلان به راهِ بادیه خُفت

شبِ رحیل ولی ترکِ جانِ بیاید گفت

حکایت [۱۲]

پارسایی را دیدم بر کنارِ دریا که زخمِ پلنگ داشت و به هیچ دارو پة نمی شد. [مَدَّتْهَا در آن رنجور بود و شکرِ خدای، عَزَّ وَجَلَّ، عَلَی الدَّوام گفתי. پرسیدندش که شکرِ چه می‌گویی؟ گفت: شکرِ آن] که به مصیبتی گرفتارم نه به معصیتی.

گر مرا زار بگُشتن دهد آن یارِ عزیز

تا نگوویی که در آن [دم] غمِ جانم باشد

گویم: از بندهٔ مسکین چه گنه صادر شد

که دل آزرده شد از من؟ غمِ آنم باشد

حکایت [۱۳]

درویشی را ضرورتی پیش آمد. گلیمی از خانهٔ یاری بدزدید. حاکم فرمود که دستش بپزند. صاحبِ گلیم شفاعت کرد که من او را بپل کردم. گفتا: به شفاعتِ تو حدِّ شرع فرو نتوان گذاشت. گفت: [آنچه فرمودی] راست گفתי [ولیکن] هر که از [مال] وقف چیزی بدزدد قطعش لازم نیاید وَالْفَقِيرُ لَا يَمْلِكُ. هر چه درویشان راست وقف محتاجان است. حاکم دست از او برداشت، پس ملامت کردن گرفت که جهان بر تو تنگ آمده بود که دزدی نکردی الا از خانهٔ چنین یاری! گفت: ای

роқдаги хабирлар ҳузурда ва яқинда бўлгон идроксизлар йироқдадурлар».

Қитъа:

*Сўзни эшитгучи агар билмаса,
Излама сўзлагувчи зўр таъбини.*

*Вусъати майдони иродат кетур,
Токи урар, сўз дегучи гўйини.*

ҲИКОЯТ [11]

Бир кеча Макка саҳросида зиёда уйқусизликдин юрмоққа тоқатим қолмади. Бошимни қўйдум ва тевачиға айдим: «Қўлингни мендан тортгил».

Қитъа:

*Қанча юрғай пиёдадинг оёғи,
Чунки нортуня юкдин ожиздур.
Бир семиз жисм заиф бўлгонча,
Сахтликдин заиф жисм ўлур.*

Тевачи айди: «Эй биродар, Ҳарами Макка олдадур ва душман орқада. Агар кеттинг, жонни қутқардинг ва агар ухладинг, ўлдинг. Эшитмадингмуки, айтибдурлар:

Байт:

*Хуш уйқу, чўл йўлида, сояи муғилонда,
Кўчар кечаси вале тарки жон демак анда.*

ҲИКОЯТ [12]

Бир обидни кўрдим дарё лабидаки, анда қоплоннинг ёраси бор эрди. Ва ҳеч дору билан яхши бўлмас эрди. Ва неча муддатлар анда мариз эрди. Ва мутамадди-ян Худойи азза ва жаллаға шукр айтур эрди. Сўрдиларки: «Ниманинг шукрини айтурсан?». Обид айди: «Алҳамду лиллаҳки, бир мусибатға мубтало бўлдум, бир маъсиятға мубтало эмасман».

Қитъа:

*Ўлтурур комини гар зор берур ёри азиз,
Демагунг асло удам жон ғами манда бўлғай.
Чорасиз бандасидин нима гунаҳ чиқти дегум,
Ки гули ранжиди мендан, ғами манда бўлғай.*

Бале, Худо йўлидаги мардлар мусибатни маъсиятға ихтиёр қилурлар. Кўрмадингмуки, Юсуфи сиддиқ алайҳиссалом хотунлар таклифида нима деди. Айди:

قَالَ رَبِّ السَّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ

«Эй Парвардигори ман, зиндон маҳбуброқ манга нимарсадинки, чақира-дурлар хотунлар мани анинг тарафиға» (Юсуф сураси, 33-оят).*

ҲИКОЯТ [13]

Бир фақирға бир эҳтиёже зуҳур айлади. Бир гилимни бир дўстининг уйи-дин ўғурлади ва ҳожатиға яратти. Қози амр айладики: «Анинг қўлини кесун-глар». Гилимнинг эгаси шафоат қилдики, ман анинг гуноҳини афв қилдим. Қози айди: «Сенинг шафоатинг билан ҳукми шаръийни тарк этмасман». Ги-лим эгаси айди: «Тўғри буюрдинг, лекин ҳар кимки моли вақфдин бир ни-марсани ўғурласа, анинг қўлини кесмак лозим келмас. Зероки фақир бир нимарсаға молик бўлмас. Ва ҳар нимарсаки дарвешларникидур, муҳтожларға вақфдур». Қози қўлини ўғридин тортди ва айдики: «Жаҳон сенга тор келди-муки, бўлак уйдин ўғурлуқ этмадинг. Фақат шундоқ дўстнинг уйидин эт-

*«Т.» нусхасида ушбу оят ва юқоридаги икки сатр берилмаган.

خداوند، نشنیده ای که گفته اند: خانهٔ دوستان بروب و در دشمنان مکوب.

چون فرومائی به سختی تن به عجز اندر مده

دشمنان را پوست برکن، دوستان را پوستین

حکایت [۱۴]

[یکی از پادشاهان پارسایی را دید، گفت: هیچت از ما یاد می آید؟] گفت:

بلی، هر وقت که خدای را فراموش [می] کنم.

هر سو دود آن کش زیرِ خویش براند

وان را که بخواند به در کس ندواند

حکایت [۱۵]

یکی از [جمله] صالحان بخواب دید پادشاهی [را] در بهشت و پارسایی در دوزخ. پرسید که موجبِ درجاتِ این چیست و سببِ ذرکاتِ آن؟ که مردم بخلافِ این همی پنداشتند. ندا آمد که این پادشاه به ارادتِ درویشان در بهشت است و این پارسا به تقرّب پادشاهان در دوزخ.

دلقت به چه کار آید و تسبیح و مرقع؟

خود را ز عملهای نکوهیده بری دار

حاجت به کلاهِ برّکی داشتنت نیست

درویش صفت باش و کلاهِ تشری دار

حکایت [۱۶]

پیاده ای سروپا برهنه با کاروانِ حجاز از کوفه بدر آمد و همراه ما شد. نظر کردم و معلومی نداشت. خرامان همی رفت و می گفت:

نه به اشتر بر سوام، نه چواشتر زیر بارم

نه خداوند رعیت، نه غلامِ شهریارم

غمِ موجود و پریشانیِ معدوم ندارم

نفسی می زنم آسوده و عمری می گذارم

[۱] اشترسواری گفتش: ای درویش کجا می روی؟ برگرد که به سختی بیماری.

نشنید و قدم در بیابان نهاد و برفت. چون به نخلهٔ محمود رسیدیم توانگر را آجل فرا-

رسید. درویش به بالینش [فراز] آمد و گفت: ما به سختی بنمردیم و تو بر بُختی

тинг?». Ўғри айди: «Қози эшитмадингмуки, айтибдурлар, дўстлар уйини супур-гил ва душманларнинг эшигин қоқмагил».

Байт:

*Сахтликда ожиз ўлсанг ажзга тан бермагил,
Душман элнинг терисин ол, дўстларнинг пўстинин.*

ҲИКОЯТ [14]

Подшоҳлардин бири бир обидни кўрди ва айди: «Санга асло мандин таҳаттур келурму?». Айди: «Бале, ҳар вақтки Худони унутар эсам».

Байт:

*Ўз эшигидин қувса елар ҳар тараф ул кас,
Улники чоқурса, киши эшикига югуртмас⁶²...*

ҲИКОЯТ [15]

Обидларнинг бири подшоҳни тушида кўрди, жаннатда. Ва бир зоҳидни дўзахда. Сўрдики: «Анинг сабаб даражоти нимадур. Ва мунинг боиси даракоти нимадур? Зероки бизлар бунинг хилофини гумон этардук. Айдилар: «Ул подшоҳ дарвешларга муҳаббати сабабийла жаннатга дохил бўлди. Ва бу зоҳид подшоҳларга тақарруби сабабийла дўзахга кирди».

Қитъа:

*Хирқанг на ярар, жангаву тасбеҳинг ҳам,
Ўзингни амали бағлардин поку барий тут.
Тутмоқ барагий қулоҳи⁶³ санга на керак,
Дарвешсифат бўлу қулоҳи татари тут.*

ҲИКОЯТ [16]

Бир пиёда боши ва аёғи яланг Ҳижоз қарвони билан Куфадин чиқди ва бизга йўлдош бўлди. Назар қилдимки, дунявидин бир нимарсаси йўқдур. Уйнаб-уйнаб кетарди ва дер эрди:

Назм:

*На теваға савор ва на хачирдек зери борам ман,
Раъиятға на хону на ғулом, шаҳриёрам ман.
На борлиқни ғамин чеккум, на йўқлиқдин паришонлиғ,
Урарман бир нафас роҳат билан умр ўтқарорам ман.*

Бир теваға минган бой анга айди: «Эй қаландар, қайда борурсан, орқангга ёнғил, зероки машаққат билан ўлурсан». Эшитмади ва оёғини саҳрога қўйди ва кетти. Вақтики Нахлаи Маҳмуд деган жойга етгук, бойга ажал етти ва ўлди. Қаландар анинг ёстуқи устига келди ва айди:

Мисра:

Ўлмагук сахтийла биз, нортевада сан ўлдунг.

بمردی.

شخصی همه شب بر سر بیمار گریست
چون روز آمد، بمرد و بیمار بزیست

*

ای بسا اسب تیز رو که بماند که خیر لنگ جان به منزل بُرد
بس که در خاک تندرستان را دفن کردیم و زخم خورده نمرد

حکایت [۱۷]

عابدی را پادشاهی طلب کرد. عابد اندیشید که دارویی بخورم [تا ضعیف شوم]، مگر اعتقادی که در حق من دارد زیادت شود. آورده اند که داروی قاتل بخورد و بمرد.

آن که چون پسته دیدمش همه مغز پوست بر پوست بود همچوپياز
پارسایان روی در مخلوق پشت بر قبله می کنند نماز

*

چون بنده خدای خویش خواند باید که بجز خدا نداند

حکایت [۱۸]

کاروانی در زمین یونان بزدند و نعمت بی قیاس ببردند. بازرگانان گریه وزاری کردند و خدای و پیغمبر شفیع آوردند سودی نداشت.

چوپیر و زشد دزد تسیره روان چه غم دارد از گریه کاروان؟
لقمان حکیم در آن میان بود. یکی از کاروانیان گفتش: کلمه ای چند از موعظه و حکمت با اینان بگوی مگر طرفی از مال ما دست بدارند که دریغ است چندین مال که ضایع شود. گفت: دریغ کلمه حکمت باشد با ایشان گفتن.

آهنی را که مورچانه بخورد نتوان بُرد از او به صیقل زنگ
با سیه دل چه سود گفتن وعظ؟ نرود میخ آهنین در سنگ
[همانا که جرم از طرف ماست]:

به روزگار سلامت شکستگان دریاب
که جبر خاطر مسکین بلا بگرداند

Байт:

*Йиғлади киши кечаси бемор узра,
Ул ўлди, касал тирилди кундуз ичра.*

Қитъа:

*Ажабо, тез юран кўп от қолди,
Чулоқ эшақ, кўр, элпти манзила жон.
Баски соғларни хок аро кўмдуг,
Ўлмади захм егучи инсон.*

ҲИКОЯТ [17]

Бир обидни бир подшоҳ йўқлади. Обид таъаммул айладики, бир дору егайман токи наҳиф (заиф) ўлғайман. Маъмулдурки, подшоҳ ҳусни занни менинг ҳақимда зиёда айласа. Нақл этарларки, ул дору захри қотил эрди, еди ва ўлди.

Қитъа:

*Кўрдум оники, пистадек ҳама мағз,
Пўст ўза пўст экан, чунончи пиёз.
Порсоларки мугдаодур халқ,
Қилалар қибла орқа ёқда намоз.*

*

*Ўз Худосини ёд этар чун қул,
Билмағай ғайри Ҳақни лозим шул.*

ҲИКОЯТ [18]

Бир карвонни Юнон заминида ўғрилар урдилар. Ва ҳисобсиз молни олдилар. Савдогарлар фарёду фиғон айладилар ва Худо ва Расулни шафеъ келтурдилар, фойда бермади.

Байт:

*Зафар топса ўғри ботини қаро,
На ғам карвон гиёсидин анго.*

Луқмони Ҳаким аларнинг ичида эрди. Карвонлардин бири айди: «Бир неча сўз ҳикмат ва мавъизадин буларга айғил, шоядқи бир миқдор бизнинг молимиздин қўл тортарлар. Зероки, ҳайф буларга бу қадар неъмат зоеъ бўлса». Луқмон айди: «Ҳайф бўлур ҳикмат сўзини аларга сўзламак».

Қитъа:

*Темуриким, еди ани зангор,
Сайқал урмоқла кетмас андин занг.
Ваъз айтмоқ дили қароға на суг,
Қабул этмас темур қозуқни санг.*

Қитъа:

*Омон замонларида топ шикасталар дилини,
Дили синуқни хуш этмак балони қайтарғай.*

چو سایل از تو بزاری طلب کند چیزی
 بده و گرنه ستمگر بزور بستاند

حکایت [۱۹]

چندان که مرا شیخ [أَجَل] ابوالفرج ابن جوزی، رحمه الله علیه، به ترکِ سماع فرمودی و به خلوت و عُزَلت اشارت کردی عنفوانِ شبابم غالب آمدی و هوی و هوس طالب؛ ناچار بخلافِ رایِ مربّیِ قدمی چند برفتمی و از سماع و مجالستِ حَقّیِ برگرفتمی [و] چون نصیحتِ شیخم یاد آمدی، گفتمی:

قاضی اربا ما نشیند برفشان دست را

مُحتسب گر می خورد، معذور دارد مست را

تا شبی به مجمعِ قومی برسیدم که در آن میانِ مطربی دیدم:

گویی رگی جان می گسلد زخمهٔ ناسازش

ناخوشر از آوازهٔ مرگی پدر آوازش

گاهی انگشتِ حریفان [از او] درگوش و گاه بر لب که خاموش.

نُهَاجُ إِلَى صَوْتِ الْأَغْنَانِي لَطِيبُهُ

وَأَنْتَ مُغْنٍ إِنْ سَكَّتْ نَظِيرُهُ

•

نبیند کسی در سماعت خوشی مگر وقتِ رفتن که دم درکشی

•

چون در آواز آمد آن بربط سرای کدخدا را گفتم: از بهرِ خدای

زیبقم در گوش کن تا نشنوم یا درم بگشای تا بیرون روم

فِي الْجُمْلَةِ بَاسِي خَاطِرِ يَارَانِ [را] موافقت کردم و شبی بچند مجاهده بروز آوردم.

مؤذّن بانگ بسی هنگام برداشت نمی داند که چند از شب گذشته ست

درازِ شب از مَرگانیِ من پرس که یک دم خواب در چشم نگشته ست

بامدادان بحکم تبرک دستاری از سر و دیناری از کمر بگشادم و پیشِ مُغَنّی

نهادم و در کنارش گرفتم و بسی شکر گفتم. یاران ارادتِ من در حقِ وی خلافِ

عادت دیدند [و بر خَفّتِ عَقْلِمْ نهفته بخندیدند]. یکی ازان میانِ زبانِ تعرضِ دراز-

کرد و ملامت [کردن] آغاز که این حرکتِ مناسبِ سیرتِ خردمندان نکردی، خرقهٔ

*Тиламчи нарса талаб қилса зор ила сандин,
Бер анга, бўлмаса, золим ситам билан олгай.*

ҲИКОЯТ [19]

Ул қадарки манга шайхи аъзам Шамсуддин абул Фараж ибнул Жавзий нағма эшитмакни таркини буюрди. Ва хилват ва халқдин узлатга амр этарди. Йигитлигимнинг аввали голиб келурди. Ва ҳавою ҳавас толиб бўлурди. Ло илож шайхимнинг раъйининг хилофиға юрар эрдим. Ва истимоъи создин ва халқ бирла улфатдин насиба олур эрдим. Вақтики шайхимнинг насиҳати хотиримға келганда дер эрдим.

Байт:

*Қози гар бизлар билан ўлтурса ул ташлар қўлин,
Муҳтасиб гар ичса май маъзур тутарди маст ишин.*

Ҳатто бир кеча бир жамоанинг мажлисиға бориб қолдим. Ва аларнинг ичида бир созанда кўрдум.

Байт:

*Жон риштасин узгай дегунг ул нохун сози,
Нохушроқ, отанг ўлғони овозидин, овози.*

Баъзи вақтда дўстларнинг бармоқи анинг овозидин қулоққа эрди. Ва баъзи вақтда «хомуш бўл», - деб лабда эрди.

Шеър:

*Хуш сурудлар савтиға қўзғалғумиз,
Сан муғанний хомуш ўлсанг чоғмиз.
Таронангга хушлик киши кўрмаюр,
Магар ўлганингга гамингдин олур.*

Маснавий:

*Келди овоза ўшал барбатсаро⁶⁴,
Уй эгосига дегим баҳри Худо.
Пахта тиқ қулоқға то мен англамай,
Ё эшик оч манга, то тошра чиқай.*

Ҳосили калом дўстларнинг хотирини ҳифзи учун мувофиқат айладим. Ва кечани қанча машаққат билан тонг оттурдим.

Қитъа:

*Азон айтти муаззин бемаҳал чоғ,
У билмайдур кечадин қонча ўтмиш.
Кеча узунлигин сўр қирпиқимдин.
Ки ўйқ бир дамки, қўз уйқуға кетмиш.*

Эрталаб табаррук қасдийла саллани бошимдин ва тиллони белимдин ешдим. Ва ҳофизнинг олдиға қўйдум ва ани қучоққа олдим. Ва кўп ташаккур айтдим. Аҳбоб менинг муомала муҳаббатимни анинг ҳақида одатнинг хилофида кўрдилар ва менинг ақлимнинг хиффатиға ҳамла қилдилар. Ва пинҳонан кулиштилар. Онлардан бири таъна ва эътироз тилини узатти ва сарзаниш этмоққа бошладики: «Бу ҳаракатни уқалонинг ҳолиға муносиб этмадинг. Машойих хирқасини шундоқ

مشایخ به چنین مطربی دادن که [در] همه عمرش درمی برکف و قراضه‌ای در دَف نبوده است.

مطربی، دور از این خجسته‌سرای، کس ندیدش دو بار در یک جای
راست چون بانگش از دهن برخاست خلق را موی بر بدن برخاست
مرغ ایوان ز هَوَلِ او برمید مغز ما بُرد و حلقِ خود بدرید
گفتم: مصلحت آن است که زبان تعرض کوتاه کنی که مرا کرامتِ شیخ
ظاهر شد. گفت: مرا بر کیفیتِ آن واقف گردان [تا همچنین تقرّب نمایم و بر
مطایبه‌ای که کردم استغفار گویم]. گفتم: [بعَلّت آن که] شیخ اَجَلَمَ بارها به ترکِ
سماع فرمودی و موعظه‌های بلیغ گفتی و در سماع قبولِ من نیامدی تا امشب که طالع
میمون [و بختِ همایون] بدین بقیعه رهبری کرد [و به دستِ این] توبه کردم که بقیّت
عمر گرد سماع و مجالست نگردم.

آوازِ خوش از کام و دهان و لبِ شیرین
گر نغمه کند ورنکند دل بفریبد
ور پرده‌ عشاق و حسینی و حجازست
از حنجره‌ مطربِ مکروه نزیبند

حکایت [۲۰]

لقمان را گفتند: ادب از که آموختی؟ گفت: از بی ادبان؛ هر چه از ایشان در
نظم ناپسند آمدی از فعلِ آن احتراز کردم.

نگویند از سر بازیچه حرفی کزان پندی نگیرد صاحبِ هوش
وگر صد باب حکمت پیشِ نادان بخوانی، آیدش بازیچه در گوش

حکایت [۲۱]

عابدی را حکایت کنند که شبی ده من طعام بخوردی و تا سحر ختمی بکردی.
صاحب‌دلی بشنید و گفت: اگر نیم نانی بخوردی و بختی [بسیار] از این فاضل‌تر
بودی.

اندرون از طعام خالی دار تا در او نور معرفت بینی
تهی از حکمتی بعَلّت آن که پُری از طعام تا بینی

бир ҳофизга бердинги, анинг бутун умрида бир тангта қўлида бўлмагандур. Ва бир зар қириндиси чирмаңдасига тушмагандур».

Маснавий:

*Нағмасози бор эрди бағ овоз,
Бир эшитган иккинчи кўрмади боз.
Бешак овози турса оғзидан,
Эл танида турарди мўи бадан.
Ҳуркиб айвон қуши наво чоғи,
Мийямиз еғи, йиртиб ўз тамоғи.*

Айдим маслаҳат улдулки, таъарруз тилини қисқа қилгайсан. Зероки, манга бу одамнинг каромати зоҳир бўлди. Мутаъарриз айди: «Мани анинг кайфияти кароматиға мутталиғ айлағил. Токим ман ҳам санингдек яқинлиқ кўрсатайин ва қизиқчиликки, қилдим анга истигфор айтайин». Айдики: «Ул сабабға биноанки, манинг шайхи азизим неча дафъа самоғнинг таркиға буюрмиш эрди. Ва кўп ваъз ва насиҳат этмиш эрди. Ва менинг самғи қабулимға кирмади. Бу кеча манга муборак толеим ва саодатли бахтим бу уйда раҳнамо ва раҳбарлик айлади. Токим бу ҳофизнинг қўлида тавба айладимки, иккинчи соз ва садо атрофида улфати аҳиб-бода айланмасман».

Қитъа:

*Ширин лаби, кому тилигин чиқса хуш овоз,
Дилни хуш этар қилса ва ё қилмаса ҳам соз⁶⁵.
Хоҳ пардаи ушшоқу сифоҳону ҳижозу,
Бағқарда муғаннийни тамоқиға ярашмаз.*

ҲИКОЯТ [20]

Луқмонға савол айладилар: «Адабни кимдан ўргандинг?». Айди: «Адабсизлардин, зероки алардин ҳар нимарсаки, назаримда номақбул келди ани қилмоқликдин ижтиноб айладим».

Қитъа:

*Мизоҳу лутф илан бир сўз демаслар,
Ки андин олмаса бир панд доно⁶⁶.
Десаңг юз боби ҳикмат назди аҳмақ,
Келур онинг қулоқиға томошо.*

ҲИКОЯТ [21]

Бир обидни нақл этарларки, бир кечада ўн ботмон таом ер эрди. Ва саҳар вақтигача намозда бир хатми Қуръон қилур эрди. Бир валий бу ҳолни эшитти ва айди: «Агар бир ноннинг нисфини еса эрди ва ухласа эрди, кўп андин афзал бўлур эрди».

Қитъа:

*Ични холи таомдин тутғил,
Маърифат нури кўр даруниңдин⁶⁷.
Ул сабабдурки, санда ҳикмат йўқ,
То бурун тўлагур емакиңдин.*

حکایت [۲۲]

بخشایش الهی گمشته‌ای را در مناهی چراغِ توفیق فرا راه داشت تا به حلقهٔ اهل تحقیق درآمد. به یمنِ قدم درویشان و صدقِ نفسِ ایشان دمایم اخلاقش به حماید مبدل گشت. دست از هوای و هوس کوتاه کرد و زبانِ طاعنان در حقِ وی همچنان دراز [که: بر قاعدهٔ اول است و زهد و صلاحش بی‌مُعَوَّل].

به عُذر و توبه توان رستن از عذابِ خدای

ولیک می‌نستوان از زبانِ مردم رست

طاقتِ جورِ زبانها نیاورد و شکایت پیشِ پیرِ طریقت برد. شیخ بگریست [و] گفت: شکر [این نعمت چگونه گزاری که بهتر از آنی که پندارندت].

چند گویی که بداندیش و حسود	عیب گویانِ من مسکینند
که به خون ریختنم برخیزند	که به بدخواستنم بنشینند
نیک باشی و بدت گوید خلق	به که بد باشی و نیکت بینند
اما مرا که حُسن ظنِ مردمان در حقِ من بکمال است و من در عین نقصان، روا بود اندیشه بردن و تیمار خوردن!	

گر آنها که می‌گفتمی کردمی نکوسیرت و پارسا مردمی

إِنِّی لَمُسْتَتِرٌ مِنْ عَیْنِ جِبْرَانِی وَاللّٰهُ یَعْلَمُ إِشْرَارِیْ وَإِغْلَابِیْ

در بسته به روی خود ز مردم تا عیب نگسترند ما را
در بسته چه سود [و] عالم الغیب دانای نهان و آشکارا

حکایت [۲۳]

گله کردم پیش [یکی از] مشایخ که فلان به فسادِ من گواهی داد [ه است]. گفت: به صلاحش خجل کن.

تونیکوروش باش تا بدسگال به نقصِ توگفتن نیابد مجال
چو آهنگِ بر ربط بود مستقیم کی از دستِ مطرب خورد گوشمال؟

حکایت [۲۴]

یکی [را] از مشایخِ شام پرسیدند که حقیقتِ تصوّف چیست؟ گفت: از این

ҲИКОЯТ [22]

Эҳсони илоҳий тарафи маноҳида ўзини йўқотган бир одамнинг йўлига тавфиқ ва ҳидоят чироғини тутти. Токим ҳалқаи аҳли тавфиққа дохил бўлди. Дарвешларнинг нафасларининг сидқи билан анинг ва аларнинг муборак нафасларининг сидқи билан анинг ахлоқи заммияси ахлоқи ҳамидага мубаддал бўлди. Ва қўлни ҳавову ҳавасдин қисқа қилди. Ва таъна қилғучиларнинг тили анинг ҳақида андоғ узун бўлдики, қондан аввалдагидек ва анинг салоҳ ва тақвосига эътиمود этмаслар эрди.

Фард:

*Худо уҳубатигин тавба бирла қутулунур,
Вале халос бўлиш мумкин эрмас эл тилигин.*

Тилнинг жаврига тоқат келтуролмади. Ва шикоятни тариқат шайхининг олдига элтти. Ва айди халқнинг тилидин ранжиярман. Шайх йиғлади ва айди: «Бу неъматнинг шукрини қандоғ адо қилурсан зероки, сени гумон қилгонларидан яхшироқсан».

Қитъа:

*Неча дерсанки агув бирла ҳасуд,
Мен ҳақир айбини кўп айтарлар.
Гар қонинг тўкмоққа югургайлар,
Вар ямон демакка ўтургайлар.
Яхши бўлсангу ямон деса халқ,
Беҳки, бағ бўлсангу хуш айгайлар.*

Лекин мани кўргилики, халойиқнинг ҳусни занни менинг ҳақимда камолдадур. Ваҳоланки ман маҳзи нуқсондаман.

Байт:

*Махфийман албатта ўз қўшиларимнинг кўзигин,
Ошкора бирла пинҳоним Худойим билғуси.*

Қитъа:

*Халқдин юз уза эшик бекиттук,
То айбимизи таротмасунлар.
На фойда берк эшик, Худойинг,
Билғучи ёпуқ-очуқ фусунлар.*

ҲИКОЯТ [26]

Улуғ шайхлардин бирининг ҳузурида шикоят айладимки, фалон одам менинг ҳақимда фасодга шаҳодат бермушдур. Шайх айди: «Ани яхшилиқ бирла уёлтургил».

Назм:

*Сен айт яхши рафтор то бадсигол,
Сенинг нуқсинг айтмоққа топмас мажол.
Агар ўлса танбур уни мустақим,
Муғанний қўлигин емас гўшмол.*

Шом шайхларидин бирига савол айладиларки, тасаввуфнинг ҳақиқати надур?

پیش، طایفه‌ای در جهان پراکنده بودند بصورت و بمعنی جمع و این زمان قومی بصورت جمعند و به دل پراکنده.

چو هر ساعت از توبه جایی رود دل
به تنهایی اندر صفائی نبینی
ورت جاه و مال است وزرع و تجارت
چو دل با خدای است، خلوت نشینی
حکایت [۲۵]

یاد دارم که شبی در کاروانی همه شب رفته بودم و سحر در کنار بیشه‌ای خفته. شوریده‌ای [که در آن سفر همراه ما بود] نعره برآورد و راه بیابان گرفت و یک نفس آرام نیافت. چون روز شد گفتم: این چه حالت بود؟ گفت: بلبلان را شنیدم که بنالش در آمده بودند از درخت و کبکان در کوه و غوکان در آب و بهایم در بیشه؛ اندیشه کردم که مروت نباشد همه در تسبیح و من [بغفلت خفته].

دوش مرغی به صبح می‌نالید عقل و صبرم ببرد و طاقت و هوش
یکی از دوستانِ مخلص را مگر آواز من رسید به گوش
گفت: باور نداشتم. که تورا بانگِ مرغی کند چنین مدهوش
گفتم: این شرطِ آدمیت نیست مرغ تسبیح گوی و ما خاموش!

حکایت [۲۶]

وقتی در سفر حجاز جماعتی جوانان صاحب‌دل همدم [من] بودند و همقدم. وقتها زمزمه‌ای بکردندی و بیتی محققانه بگفتندی [و] عابدی در سبیل، مُنکرِ حالِ درویشان و بی‌خبر از درد ایشان. تا برسیدیم به نخله بنی هلال. کودکی سیاه از حیّ عرب بدر آمد و آوازی برآورد که مرغ از هوا درآورد. [۱] شتر عابد را دیدم که به رقص اندر آمد و عابد را بینداخت [و راه بیابان گرفت]. گفتم: [ای] شیخ، در حیوانی اثر کرد و در تو اثر نمی‌کند!

دانی چه گفت مرا، آن بلبلِ سحری؟ تو خود چه آدمی کز عشق بی‌خبری؟
اشتر به شعر عرب، در حالتِ سحر و طرب گرزوق نیست تورا، کز طبع جانوری

[وَعِنْدَ هُبُوبِ النَّاشِرَاتِ عَلَى الْجُمَى
تَمِيلُ عُصُوفُ الْبُيَاحِ لَا الْحَجَرُ الصَّلْدُ]

Шайх айди: «Мундин аввал жаҳонда бир тоифа бор эрдилар. Зоҳирда паришон ва ботинда мунтазим. Ва эмди бир қавм бордурки, зоҳирда мунтазим ва ботинда паришон».

Қитъа:

*Чу ҳарвақт сандин дилинг жоя кетса,
Сафо яккаликда тўзум кўрмагайсан.
Санга молу жоҳу зироат, тижорат,
Дилинг Ҳақ била бўлса, хилватнишинсан.*

ҲИКОЯТ [25]

Хотиримдадурки, бир кеча бир карвон миёнасида бутун кеча юрган эрдук. Ва саҳар вақти бир ўрмон лабида ухламиш эрдук. Бир девона одамки ул сафарда бизга йўлдош эрди. Бир наъра урди ва саҳро йўлини тутти ва бир дам ором топмади. Вақтики кундуз бўлди анга айдим: «Бу на ҳолдур?». Девона айди: «Бул-булларни кўрдумки, дарахтдин фарёду фиғонга келмишлар эрди. Ва какликлар тоғдин ва қурбоқалар сувдин ва ҳайвонлар тўқайдин. Тафаккур айладимки, мурувват ўлмас жумласи зикруллоҳға бормишлар ва ман рафлатда ухласам».

Қитъа:

*Тун саҳар нола айлади бир қуш,
Тоқату ақлу сабр олдиву ҳуш.
Дўсти холисларим бириға магар,
Етти овозим анга солди гўш,
Дегди, тасдиқ қилмадимки сани,
Бу каби қуш уни қилур мағҳуш...
Дедим анга бу шарти инсон эмас,
Мурғ тасбиҳ ўқуру ман хомуш.*

ҲИКОЯТ [26]

Бир вақт Ҳижоз сафарида бир жамоаи соҳибдил йигитлар мусоҳибим ва аёқдошим эрдилар. Аксар авқот тағанний ва тараннум этарлар эрди. Ва бир неча байт балиғона айтурлар эрди. Ва ул йўлда дарвешларнинг ҳолиға мункар бир зоҳид бор эрди. Ва аларнинг дардидин ғофил эрди. Ҳатто Нахил бани Ҳилол деган мавзеъға етгук. Бир қора ўғлон араб қабиласидин пайдо бўлди. Ва бир овоз чиқардики, ҳаво қушини учмоқдин ва оқғувчи сувни оқмоқдин қайтарди. Зоҳиднинг тевасини кўрдумки, шавқдин ўюнға келди ва зоҳидни ерга отти. Ва чўлларнинг йўлини тутти ва кетти. Айдим: «Эй шайх, ҳуш овоз ҳайвонға таъсир айлади ва сенга таъсир этмасму?»

Назм:

*Билгил, на дегди манга ул булбул саҳари,
Одаммусанки, муҳаббатдин, ки беҳабари.
Тева араб байтига завқу тарабдагур,
Завқ ўлмаса сенга гар, кажтабъи, жонвари.*

Шеър:

*Тунд еллар эсдики вақтида ўтлу ерлара,
Хам бўлур бон шохлари аммо қаттиқ тош хам бўлмас.*

به ذکرش هر چه بینی در خروش است دلی داند در این معنی که گوش است
نه بلبل بر گلش تسبیح خوانی است که هر خاری به تسبیحش زبانی است

حکایت [۲۷]

یکی از ملوک مدتی عمرش سپری شد و قایم مقامی نداشت. وصیت کرد که بامدادان نخستین کسی که در این شهر آید تاج شاهی بر سر وی نهید و تفویض مملکت بدو کنید. اتفاقاً اول کسی که درآمد گدایی بود همه عمر لقمه اندوخته و خرقه بر خرقه دوخته. ارکان دولت و اعیان حضرت وصیت [ملک] بجای آوردند [و تسلیم مفتاح قلاع و خزاین بدو کردند و] مدتی مُلک راند. پس بعضی امرای دولت گردن از مطاوعت او پیچیدند و ملوک از هر طرف بمنازعت برخاستند و بمقاومت لشکر آراستند. فی الجمله سپاه و رعیت بهم برآمد [ند] و برخی طرف بلاد از قبض تصرف او بدر رفت. درویش از این جهت خسته خاطر همی بود تا یکی از دوستان [قدیمش] که در حالت درویشی قرینش بود از سفر بازآمد و در چنان مرتبه دیدش. گفت: مَت خدای را [، غَرْ وَ جَلْ]، که گلت از خار برآمد و خار از پای بدرآمد و [بخت بلندت یآوری کرد و اقبال [و سعادت] رهبری تا بدین پایه برسیدی؛ [إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا].

شکوفه گاه شکفته ست و گاه خوشیده

درخت وقت برهنه ست و وقت پوشیده

گفت: ای یار عزیز تعزیم گوی، چه جای تهنیت است؟ آن دم که تو دیدی غم نانی داشتم و امروز تشویش جهانی.

اگر دنیا نباشد دردمندیم وگر باشد به مهرش پای بندیم
بلائی زین جهان آشوب تر نیست که رنج خاطرست، ارهست ورنیست

[مطلب، گر توانگری خواهی جز قناعت که دولتی است هنی
گر غنی زربدامن افشاند تا نظر در ثواب او نکنی!
کز بزرگان شنیده ام بسیار: صبر درویش به که شکر غنی]

Маснавий:

*Хурушда ҳарна кўрсанг ёди бирла,
Вале билгай киши қулоғи бўлса.
На булбул гулига тасбиҳхондур,
Ул тасбиҳида ҳар тикон забондур...*

ҲИКОЯТ [27]

Подшоҳлардин бирининг умрининг муддати тамом бўлди. Ва бир валиаҳди йўқ эрди. Васият айладики, эрталаб аввал ҳар кимки шаҳарнинг дарвозасидин кирса, подшоҳлиқ тожини анинг бошига қуюнгиз. Ва мамлакатнинг умурини анга таслим этингиз. Қазоро, аввалан бир одамки шаҳарнинг дарвозасидин кирди. Бир соил эрдик, бутун умрида луқма-луқма касб этарди ва ямоқни-ямоқ устига тикарди. Вазирлар ва улуғлар подшоҳ ҳазратларининг васиятини ерига келтурдилар. Ва салтанатни ва хазиналарни анга таслим ва тафвиз айладилар. Гадо бир неча замон ҳукумат сурди. Ҳатто умарои давлатдин баъзиси анга итоатдин бўюнларини тобладилар ва атроф мамлакатнинг подшоҳлари ҳар тарафдин мунозаъатга турдилар. Ва муқобалага аскарни ораста айладилар. Ҳосили калом аскар ва раъиятлар бир-бирига келдилар. Ва шаҳарларнинг бир миқдори анинг ҳукмидин чиқти. Подшоҳ бу ҳодисадин кўнгли паришон бўлур эрди. Ҳатто анинг қадимий дўстларидин бирики дарвешлик замониде анинг рафиқи эрди, сафардин қайтиб келди. Ва ани андоғ марбатада кўрди ва айди: «Миннат азиз ва жалил бўлган Худога махсусдурки, бахти балаң санга муованат айлади ва иқбол ва давлат раҳнамолиқ айлади. Токим гулинг тикондин ва тикон оёғингдин чиқти ва бу мартабага етуштунг. *إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا* «Батаҳқиқ заҳматга мутаоқиб-дур роҳат» (Шарҳ сураси, 6-оят).

Байт:

*Очилур ғунча гоҳи, гаҳ қуруқдур,
Дарахт гоҳи яланғоч, гаҳ ёпуқдур.*

Айди: «Эй биродари азиз, манга «сабр қилгил», - деб тасалли бергилки, табир ери эмасдур. Ул вақтки сан кўрдунг бир нон ғамин чекардим, аммо бу кун жаҳонни ғамини чекарман».

Маснавий:

*Агар бўлмаса дунё ғамланурмиз,
Бўлурса меҳрига побанд ўлурмиз.
Жаҳондин ҳеч боло эрмас паришон,
Бўлур ё йўқ қилур хотирни вайрон.*

*

Қитъа:

*Истасанг бойлиқ талаб қилма,
Жуз қаноатки, давлати яҳши.
Тиллони гар этакка ташласа бой,
Ул савобиға қилмағил назаре.
Кўп эшитган эдим улуғлардин,
Сабри дарвеш гўзалки, базли ғаний.*

*

[اگر بریان کند بهرام گوری نه چون پای ملخ باشد ز موری]

حکایت [۲۸]

أَبُو هُرَيْرَةَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، هَر رَوْزَ بِهِ خَدَمَتِ مُصْطَفَى، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ،
آمدی. یک روز فرمود: يَا أَبَا هُرَيْرَةَ زُرْنِي غَيًّا تَزِدُّ حُبًّا: هر روز میا تا محبت زیادت
شود.

صاحب‌دلی را گفتند: بدین خوبی که آفتاب است نشنید [ه]م که کسی او را
دوست گرفته است [و عشق آورده]. گفت: سبب آن که هر روز توان دیدن مگر در
زمستان که محجوب است و محبوب.

به دیدار مردم شدن عیب نیست ولیکن نه چندان که گویند بس
اگر خویشان را ملامت کنی ملامت نباید شنیدن ز کس

حکایت [۲۹]

یکی را از بزرگان بادی مخالف در شکم پیچیدن گرفت و طاقت ضبط آن
نداشت. بی اختیار از وی جدا شد. گفت: [ای دوستان] مرا در آنچه کردم اختیاری
نبود و بزه‌ای بر من ننوشتند و راحتی به من رسید؛ شما هم به گرم معذور دارید و به
عفو در گذارید.

شکم زندانِ بادست، ای خردمند ندارد هیچ عاقل باد در بند
چو باد اندر شکم پیچد فروهل که باد اندر شکم بارست بر دل

*

حریفِ تُرُش رویِ ناسازگار چو خواهد شدن دست پیش مدار

حکایت [۳۰]

از صحبتِ یارانِ دمشق ملامتی پدید آمد [ه] بود؛ سر در بیابانِ قدس نهادم و با
حیوانات انس گرفتم تا وقتی که اسیر قیدِ فرنگ شدم و در خندقِ طرابلس با جهودانم
به کارِ گِل داشتند. یکی از رؤسای حَلَب که سابقهٔ معرفتی میانِ ما بود گذر کرد و
شناخت. گفت: این چه حالت است؟ گفتم: [چه گویم؟]

همی گریختم از مردمان به کوه و به دشت
که جز خدای نبودم به دیگری پرداخت

Байт:

*Агар бирён этар Баҳром бир гўр,
Малах пойшнча йўқ, келтурса бир мўр*⁶⁸.

ҲИКОЯТ [28]

Абу Ҳурайра разияллоҳу анҳу ҳар кун ҳазрат Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи ва саллам хизмати шарифлариға келур эрди. Буюрдилар: «Эй Абу Ҳурайра, мани кун ошгуруб зиёрат айлагил. Зиёда бўлурсан муҳаббат жиҳатидин, яъни ҳар кун келмагил, токим муҳаббат зиёда бўлсун». Бир соҳибдилға айдилар: «Эшпитмадуки, офтобнинг бу яхшилиги бирла бир киши ани дўст тутуб ошиқ бўлганини». Соҳибдил айди: «Анинг учунки ҳар кун ани кўрмоқ мумкинду. Лекин кишдаки, булут остида мастурду ва маҳбубду».

Қитъа:

*Кишини кўрурга бориш айб эмас,
Вале ул қагар борма, дерларки «бас».
Агар сан ўзингни маломат қилсанг,
Кишигин маломат эшитмоқ кemas.*

ҲИКОЯТ [29]

Улуғлардин бирининг қорнида муҳолиф ел печиш қилмоқға олди. Ва ани сақламоқға тоқат келтуролмади. Ихтиёрсиз андин содир бўлди. Айди: «Эй дўстлар, менга бу қилгон ишимда бир ихтиёр йўқ эрди. Ва анинг гуноҳини менга ёзмаслар. Ва бир роҳати азийм манга етди. Сиз ҳам лутфингиз бирла маъзур тутингиз».

Маснавий:

*Қорин ел зиндонигур эй хирагманг,
Ани банг этмағай асло ҳунарманг.
Агар қорнингга ел тўлғанса қўйғил,
Нечун, қоринда ел юкдулки, мушқил.*

*

Байт:

*Ҳарифеки, бағхулқ ва носоз ул,
Кетиш истаса, тутма олдиға қўл.*

ҲИКОЯТ [30]

Димашқдаги дўстларнинг суҳбатидин бир нафрат зуҳурға келмиш эрди. Бошни Қуддус саҳролариға қўйдим. Ва ҳайвонлар билан улфат олдим бир вақтгачаки, занжири Фарангга асир бўлдум. Тироблаус хандақида мани жухудлар билан лойишиға туттилар. Ҳатто Ҳалаб раисларидин бирисики орамизда маорифаи собиқамиз бор эрди, ўтти. Ва мани таниди, айди: «Бу на ҳолатдулки, мужиби кулфатдур». Айдим: «Нима деюрман».

Қитъа:

*Қочар эрдим кишигин тоғ бирла даштлара,
Ки Ҳақдин ўзгага машғул эмас эди ҳолим.*

قیاس کن که چه حال بود در این ساعت
که در طویلۀ نامردمم بساید ساخت

•

پای در زنجیر پیش دوستان به که با بیگانگان در بوستان
بر حالت من رحمت آورد و به ده دینارم از قیدِ فرنگ خلاص داد و با خود به
حلب برد و دختری [که] داشت به عقدِ نکاح من [در] آورد به کاوین صد دینار.
مدتی برآمد. اتفاقاً دختری بدخوی، ستیزه روی، [نافرمان‌بردار] بود؛ زبان درازی کردن
گرفت و عیش مرا منقص داشتن. چنان که گفته اند:

زین بد در سرای مرد نکو هم در این عالم است دوزخ او
زینهار از قرین بد، زنهار! و قینا رینا عذاب الثار
باری زبانِ تعنت دراز کرده همی گفت: تو آن نیستی که پدر من تورا از قید
فرنگ به ده دینار خلاص داد؟! گفتم: بلی، به ده دینارم [از قید فرنگ] خلاص کرد
و به صد دینار در دست تو گرفتار.

شنیدم گوسفندی را بزرگی رهانید از دهان و دستِ گرگی
شبانگه کارد بر حلقش بمالید روانِ گوسفند از وی بنالید
که از چنگالِ گرگم در ربودی چو دیدم عاقبت خود گرگ بودی

حکایت [۳۱]

یکی از پادشاهان عابدی را پرسید که اوقاتِ عزیزت چون می‌گذرد؟ گفت: همه
شب در مناجات و سحر در دعای حاجات و همه روز در بندِ اخراجات. ملک را
مضمونِ اشارتِ عابد معلوم گشت. فرمود تا وجهِ کفافِ او معین دارند تا بارِ عیال و
اطفال از دلی او برخیزد.

ای گرفتارِ پائی بنده عیال دگر آزادگی مبیند خیال
غمِ فرزند و برگ و جامه و قوت بازت آرد ز سیر در ملکوت
همه روز اتفاق می‌سازم که شبی با خدای پردازم
شب چو عقدِ نماز می‌بندم چه خورد بامداد فرزندم؟

حکایت [۳۲]

یکی از متعبدانِ شام چند سال در بیشه‌ای زندگانی کردی و برگِ درختان

*Қиёс қилки на ҳолим бор ушбу соатга,
Ки нокас эл қаторида мувофиқат лозим.*

Байт:

*Дўстлар олдида занжирга аёқ,
Яхши, ғайр ила қилурган сайри боғ.*

Менинг ҳолимга тараҳхум айлади. Ва ўн тилло билан мани Фарангнинг бандидан халос айлади. Ва ўзи билан Ҳалаб шаҳрига элти. Бир қизи бор эрди. Менинг ақди никоҳимга келтурди. Ва маҳри муъажжални юз тилло айлади. Вақти ки бир муддат ўтти, қиз бадтабиат ва ғавғочи эрди ва сўз тингламас эрди. Тилини узатмоқга бошлади ва менинг айшимни (ҳаётимни) муқаддар (ғамли) айлади.

Маснавий:

*Яхшининг уйида ёмон хотун,
Бу жаҳондур анга жаҳаннам чун.
Бағ қариндин паноҳ, сўнгра паноҳ,
Сақлағил ўт азобидин Аллоҳ.*

Бир карра ҳақорат тилини узатуб дер эрди: «Сан ул одам эмасмусанки, менинг отам сени Фарангнинг бандидин ўн тиллога сотиб олди». Айдим: «Рост, ўн тиллога сотиб олди. Ва юз тиллога сенинг қўлингга мубтало айлади».

Маснавий:

*Эшитдим қўйни қутқарди бир одам,
Бўри оғзи қўлигин ейдуган дам.
Пичоқ сурди кечаси ҳалқумига,
Анингдин йиғлади қўй бу ишига.
«Ки бўридин халос этдинг мани сан,
Кўрурман оқибат бўлдинг бўри сан».*

ҲИКОЯТ [31]

Подшоҳлардин бири бир зоҳидга савол айладики, хотун ва фарзандлари кўп эрди: «Азиз вақтларинг қандоқ ўтар ва ҳолинг надур?». Айди: «Бутун кеча муножотда ва вақти саҳар дуо ва ҳожатларда ва бутун кун нафақаи аҳли аёл фикридаман». Подшоҳга зоҳиднинг ишоратининг мазмуни маълум бўлди. Буюрди токим анинг кунги маъишатиға етгудек нимарса таъйин қилғайлар. Ва анинг кўнглидин аҳли аёли юкини кўтарғайлар.

Маснавий:

*Эй гирифтори қайди аҳли аёл,
Яна озодалиқни қилма хаёл.
Болалар нониши ғамин айтасан,
Сайри маъни этолмайин қоласан.
Ҳама кун иштифоқ қилғумдур,
Бу кеча Ҳақга машғул ўлғумдур.
Кеча, ақди намоз боғларман,
Эрта, фарзанд на егай герман.*

ҲИКОЯТ [32]

Шом обидларидин бири, бир ўрмонда неча йиллар тириклик қилур эрди. Ва

خوردی. یکی از پادشاهان آن طرف بحکم زیارت [به] نزدیکی او رفت [و] گفت: اگر مصلحت بینی در شهر از بهر تو مقامی سازم که فراغ عبادت به از این دست دهد و دیگران هم به برکات آنفاس شما مُستفید شوند و به صلاح اعمال شما اقتدا کنند. زاهد قبول نکرد. وزرا گفتند: پاس خاطر ملک را روا باشد اگر چند روزی به شهر [اندر] آیی و کیفیت مکان معلوم کنی. پس اگر صفای وقت عزیزان [را] از صحبت خلق کدورتی باشد، اختیار باقی است. عابد به شهر درآمد و سرا بُستانِ خاصِ ملک بدو پرداختند: مقامی دلگشای، روان آسای.

گلِ سرخش چو عارضِ خوبان سنبُلش همچو ریفِ محبوبان
همچنان از نهیبِ بردِ عَجوز شیر ناخورده طفلِ دایه هنوز
[وَأَفَانِينَ عَلَيْهِمْ جُلُنَار] عَلَيَّتْ بِالشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَار]

[ملک] در حال کنیزکی خوبروی پیشش فرستاد:

از این مه پاره‌ای، عابد فریبی ملایک صورتی، طاووس زیبی
که بعد از دیدنش صورت نبندد وجودِ پارسایان را شکیبی
همچنین در عقبِ او غلامی بدیع الجمال، لطیف الاعتدال که زور بازوی
جمالش پنجهٔ تقوی شکسته بود و دستِ قوتِ صاحبِ دلان بر کتف بسته:
هَلْكَ الْإِنْسَانُ حَوْلَهُ عَظْشاً وَهُوَ سَاقٍ يَسْرِي وَلَا يَنْقَبِي
دیده از دیدنش نگشتی سیر همچنان کز فُرات مُتَشَقِي
عابد طعام [های] لطیف خوردن گرفت و کسوت [های] نظیف پوشیدن و از
قَوَاکِه و مَشْمُوم و حلاوت [های] تمتع یافتن و در جمالِ غلام و کنیزک نگریستن و حکما
گفته‌اند: زلفِ خوبان زنجیرِ پای عقل است و دامِ مرغِ زیرک.
در سرِ کارِ تو کردم دل و دین با همه دانش

مرغِ زیرک بحقیقت منم امروز [و] تودامی
فی الجملة دولتِ وقتِ مجموع بزوالِ آمد چنان که گفته‌اند:

هر که هست از فقیه و پیر و مُرید وز زبانِ آورانِ پاکِ نَفَس
چون به دنیایِ دونِ فرود آمد به عملِ در، بماند پایِ مَکَس
باری ملک به دیدنِ او رغبت کرد. عابد را دید از هیأتِ نخستین بگردیده و سرخ و
سپید [برآمده] و فربه شده و لبسِ ثَمین پوشیده و بر بالشِ دیبا تکیه زده و غلامی پری -

дарахтларнинг биргини ер эрди. Ул тараф подшоҳларидин бири зиёрат қасди бирла анинг олдиға борди ва айди: «Агар муносиб кўрар бўлсанг шаҳарда сенинг учун бир жой тайёр қилурман. Зероки, ибодатда хотиржамлик мундин яхши муяссар бўлур ва бўлаклар ҳам жанобингизни муборақ нафаслари баракоти бирла фойдаманд бўлурлар. Ва аъмоли солиҳангизға пайравлик қилурлар». Обидға бу сўз мақбул келмади ва юзун ўтирди. Вазирлардин бири обидға айди: «Подшоҳнинг хотирини риояси учун маслаҳат улдурки, бир неча кун шаҳарға тушарсан. Ва мақомнинг кайфиятини билурсан. Бу суратда агар азизларнинг сафои вақти ағёрнинг суҳбатидин бир халал қабул этар бўлса, ихтиёр боқийдур». Нақл этарларки, обид шаҳарға келди. Подшоҳнинг хос боғчасаройини анинг учун ҳозирладилар. Ул жой кўнгилга кушойиш ва жонга осойиш бергучи жаннатдек эрди.

Маснавий:

*Гули сурхи жавонлар юзидек,
Сунбули ёрларни зулфидек.
Уйла барди ажуз⁶⁹ ғоридин,
Эммаган сутни тифл доясидин.
Шохлар устида бўлуб гулнор,
Кўк дарахта осилди, гўё нор.*

Подшоҳ ўшал онда обиднинг ҳузуриға бир соҳибжамол ҳурни юборди.

Назм:

*Чунон ойпарчадур обидни алдор,
Малак суратда, товус зийнати бор.
Ки кўргандин кейин суратға келмас,
Вужуди порсоға сабру осор.*

Чўри юборгандек, онинг орқасинча ҳусни беназир ва шеваси мўътадил бир қул ҳам юборди.

Қитъа:

*Ташна атрофиди ўлуб мардум,
Сувни кўрсатубон ичур масти.
Тўймағай эрди кўз қўришдин ани,
Топлу сувдин кабики, мустасқий⁷⁰.*

Обид ширин таомлардан емакға бошлади. Ва нафис жомаларни киймакға ва мевалардин ва хушбўй нимарсалардин лаззат ва манфаат топмоқға бошлади. Ва қул ва чўрининг юзлариға назар қилмоқға. Ва оқиллар айтибдурлар, маҳбубларнинг кокули ақл оёғининг занжиридур. Зийрак қушнинг тузоғидур.

Байт:

*Ҳама дониш билан дину дилимни сарфи бог эштим,
Ҳақиқатда зийрак қўшман бу кун йўлда тузоқ сансан.*

Ҳосили калом зоҳиднинг хотиржамлик замонининг давлати заволға келди. Андоғки айтибдурлар.

Қитъа:

*Кимки бордур фақиҳу пиру мурид,
Шоирони фасиҳ, воизи дин.
Паст дунёға келганда билинг,
Қолди деб, гўё асалда чибин.*

Бир кун подшоҳ обидни кўрмоқға рағбат айлади. Обидни кўрди. Аввалги ҳайъатидин қайтмиш ва қизили қизил ва оқи оқ бўлмиш ва семирмиш ва пар ёстуқға

پیکر با مِرْوَحَه طاووسی بالای سرش ایستاده. مَلِک بر سلامتِ حالش شادمانی - کرد و از هر دری سخن گفتند [تا] به انجام [سخن] مَلِک گفت: من این دو طایفه دوست می‌دارم [از عالمیان]: [یکی] علما و [دیگر] زهاد. وزیری فیلسوفِ جهان‌دیده حاضر بود گفت: ای پادشاه، شرط دوستی آن است که با هر دو طایفه احسان کنی: علما را زربده تا دیگر بخوانند و زهاد را [چیزی] مده تا زاهد بمانند.

خاتونِ خوب صورتِ پاکیزه روی را
نقش و نگار و خاتمِ پیروزه گومباش
درویشِ نیک سیرتِ فرخنده‌رای را
ننانِ رباط و لقمهٔ دریوزه گومباش

*

تا مرا هست [و] دیگرم باید گر نخوانند زاهدم، شاید

حکایت [۳۳]

مطابق این سخن، پادشاهی را مهمتی پیش آمد. گفت: اگر انجام این حالت به مراد من برآید چندین درم دهم زاهدان را. چون حاجتش برآمد و تشویشِ خاطر [ش] برفت وفای نذرش به وجود شرط لازم آمد. یکی را از بندگانِ خاص کیسه‌ای درم داد تا صرف کند [بر زاهدان]. گویند غلامی عاقلِ هشیار بود. همه روز بگردید و شبانگه بازآمد و درمها بوسه داد و پیشِ مَلِک بنهاد و گفت: زاهدان را چندان که طلب کردم نیافتم. گفت: این چه حکایت است؟ آنچه من دانم در این مُلک چهار-صد زاهدست. گفت: ای خداوندِ جهان، آن که زاهدست نمی‌ستاند و آن که می‌ستاند زاهد نیست. مَلِک بخندید و ندیمان را گفت: چندان که مرا در حقِ خدا-پرستان ارادت است [واقرار]، مر این شوخ دیده را عداوت است و انکار و حق به جانب اوست.

زاهد که درم گرفت و دینار زاهد تر از او کسی بدست آر

حکایت [۳۴]

یکی [را] از علمای راسخ پرسیدند که چه فرمایی در نانِ وقف؟ گفت: اگر نان از بهرِ جمعیتِ خاطر می‌ستاند حلال است و اگر جمع از بهرِ نان می‌نشیند، حرام.

суянмиш ва паричехра қул, товусий елфугуч билан анинг боши устида турмиш. Подшоҳ анинг саломат ҳолига изҳори хурсандлик айлади. Ва ҳар тарафдин сўз сўз-ладилар. Ҳатто подшоҳ сўз охирида дедик: «Ман бу икки тоифани жаҳонда дўст тутганимдек ҳечким тутмас. Бири олимлар ва дигари зоҳидлар». Бир вазир ҳакиму доно, мужаррибул аҳволи моҳирки, подшоҳ бирла эрди, айди: «Эй подшоҳ, дўстлуқнинг шарти улдурки, ҳар икки тоифага яхшилик қилгайсан». Подшоҳ айди: «Қандок қилурман?». Вазир айди: «Олимларга олтун ва ақча бергил токим зиёда ўқуғайлар ва зоҳидларга бир нимарса бермагил, токим зоҳидликда қолғайлар».

Байт:

*На зоҳидга танга лозим на тилло,
Агар олса, кетур бошқани қўлго.*

Қитъа:

*Ул кимки сийрати хушу Ҳақ бирла сиригур,
Бе нони вақфу луқма гадои эрур нажиб.
Соҳибжамол илки, гил ошўб қулоғи,
Бегушвору, хотами фируза ҳам ҳабиб.**

Қитъа:

*Хотуни ҳўбсурапу соҳибжамолға,
Нақшу нигори хотами фируза ўлмасун.
Дарвеш яхши сийрату раъйи мубораки,
Савмиға ноне бирла гадо оши бўлмасун.*

Байт:

*Бир нимарсам бўлуб, десам яна бер,
Мани зоҳид демаса лоиқ гер.*

ҲИКОЯТ [33]

Бу сўзга мутобиқ, бир подшоҳнинг бир амри муҳимми зуҳур айлади, айди: «Агар бу ҳолатнинг оқибати менинг муродимча бўлур эса, бир қанча танга зоҳидларга берурман». Вақтики анинг ҳожати ҳосил бўлди, кўнглининг паришонлиғи кетти. Ва назрининг вафоси шарти мутаҳаққиқ бўлгон учун лозим келди. Хос қулларидин бирига бир ҳамён танга бердики, зоҳидларга тарқатгай. Нақл этарлар ул қул оқил ва ҳушёр эрди. Бутун кун айланди ва кечкурун қайтиб келди. Ва тангаларни ўпти, подшоҳнинг олдига қўйди ва айди: «Зоҳидларни ниҳоятда кўп талаб қилдим, топмадим». Подшоҳ айди: «Бу нима сўздур, ул зоҳидларки, ман билурман бу мамлакатда тўрт юз зоҳиддур». Қул айди: «Эй подшоҳи олам, ул кишики зоҳиддур олмас ва ул кишики олур зоҳид эмасдур». Подшоҳ кулди ва ҳамсуҳбатлариға айди: «Қанчаки мани Худоға ибодат айлагон тоифага муҳаббат ва иқрорим бордур. Бу густохнинг адоват ва инкори бордур. Лекин ҳақ анинг тарафидадур».

Байт:

*Зоҳид, ки олур тиллову танга,
Зоҳидроқини кетур қўлингта.*

ҲИКОЯТ [34]

Уламои матин ва муҳкамдин бириға савол айладиларки: «На деюрсан вақф нони ҳақида?». Айди: «Агар жамият хотири учун ва ийфои ибодат учун олурлар эса ҳалолдур. Ва агар вақф нони учун жам бўлуб ўлтурурлар эса ҳаромдур».

* Ушбу қитъа ва юқоридаги байт «Т.» нусхада йўқ.

نان از برای گنج عبادت گرفته‌اند
صاحب‌دلان، نه گنج عبادت برای نان

حکایت [۳۵]

درویشی به مقامی درآمد که صاحب [آن] بقعه مردی کریم‌التفس بود و خردمند و طایفه‌ای اهل فضل و بلاغت در صحبت او بودند. هریک بذله و لطیفه‌ای، چنان که رسم ظریفان باشد، می‌گفتند. درویش راه بیابان کرده بود و مانده و چیزی نخورده. یکی ازان میان بطریق انبساط گفت: تورا هم چیزی بیاید گفت. [گفت:] مرا چون دیگران فضل و ادب نیست و چیزی نخورده‌ام. به یک بیت از من قناعت— کنید. همگنان برغبت گفتند: بگوی. گفت:

من گرسنه در برابر سفره نان همچون عَزِیم بر در حَمَامِ زنان
یاران بخندیدند و ظرافتش بیسندیدند و سفره پیش آوردند. صاحب دعوت گفت:
ای یار، زمانی توقف کن که پرستار منم کوفته [بریان] می‌سازند. [درویش سر برآورد و
بخندید و گفت:]

کوفته بر سفره من گو مباش کوفته را نان تهی کوفته ست

حکایت [۳۶]

مریدی گفت پیر را: چه کنم که از خلق به رنج اندرم از بسیاری که به زیارت من آیند و اوقات من از تردید ایشان مشوش می‌شود. گفت: هر چه درویشانند [مر] ایشان را وامی بده و آنچه توانگراند از ایشان چیزی بخواه که دیگر گرد تو نگردند. گر گدا پیشرو لشکر اسلام بود کافر از بیم توقع برود تا در چین

حکایت [۳۷]

فقیهی پدر را گرفت: هیچ از [این] سخنان [رنگین دلاویز] متکلمان در من اثر— نمی‌کند. سبب آن که نمی‌بینم از ایشان کردار [ی] موافق گفتار.

ترک دنیا به مردم آموزند خویشان سیم و غله اندوزند
[عالمی را که گفت باشد و بس هر چه گوید نگیرد اندر کس]
عالم آن کس بود که بد نکند نه بگوید به خلق و خود نکند
أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ؟

Байт:

*Нон олдилар ибодат учун гил эгалари,
Қилмадилар ибодати ноннинг ҳусуличун.*

ҲИКОЯТ [35]

Бир дарвеш бир уйга кирдики, ул уйнинг соҳиби бир сахий одам эрди. Аҳли фазл ва балоғатдин бир жамоа анинг суҳбатида ҳар бири яхши сўзлар ва латифаларни андоғки зарифларнинг одатидур, дер эрдилар. Ва дарвеш саҳро йўлини қатъ қилгон ва чарчагон ва бир нимарса емагон эрди. Аларнинг ичидин бири густохлик тариқи билан деди: «Санга ҳам бир нимарса демак лозимдур». Дарвеш айдик: «Манинг бўлақлардек фазлу балоғатим йўқдур. Ва бир нимарса ўқимаганман. Бир байт ила маъдин рози бўлингиз». Жумласи рағбат билан айдилар: «Айғил». Дарвеш айдди:

Байт:

*Тўб-тўла хон узра нон қаршумда турса оч эсам,
Чун хотунлар ҳаммоми эшигига турган бўйдоқам.*

Аҳбоблар кулуштилар ва анинг хуш табълигини мақбул кўрдилар ва дастурхонни анинг олдиға кетурдилар. Зиёфат эгаси айдди: «Эй биродар, андак таваққуф айлагилки, хизматкорларим қийма кабоб қилурлар». Дарвеш бошини кўтарди ва кулди ва айдди:

Байт:

*Қийма менинг суфрама де бўлмасун,
Чарчагана нони қуруқ қиймадур.*

ҲИКОЯТ [36]

Бир мурид бир пирға деди: «На қилурманки, халойиқдин ранж ва кулфатдаман зиёратимға кўп келган сабабларидин. Ва менинг азиз вақтларимға аларнинг келиб кетмоқларидин паришонлиқ ҳосил бўлур». Пир айдди: «Одамлареки, фақирдурлар аларға қарз бергил ва одамлареки ғанидурлар алардин бир нимарса талаб қилғилки, иккинчи марра сенинг атрофингда айланмаслар».

Байт:

*Гар гадо лашкари Ислоннинг олдиға юрур,
Тамас қўрқувидин Чинға қочар кофирлар.*

ҲИКОЯТ [37]

Бир фозил атосиға деди: «Асло бу олам носихларининг рангин адо сўзлари менга таъсир этмас. Анинг учунки, кўрмасман аларнинг бирор амалини сўзлариға мувофиқ».

Маснавий:

*Тарки гунёни элга ўргатарлар,
Ўзлари тангаву ғала жам этарлар.
Олименики, сўзи бўлсаву бас,
Ҳар на геса кишиға мақбул эмас.
Олим улдурки, қилмағай ямон иш,
Нега қилмай ўзи, бировға дейиш.*

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ

«Ўз зотларингизни унутиб, одамларни тақвоға амр этармусизлар?»
(Баҳара сураси, 44-оят).

عالم که کامرانی و تن پروری کند

او خویشتن گم است، که را رهبری کند؟

پدر گفت: ای پسر، بمجرد این خیال باطل نشاید روی از تربیت ناصحان بگردانیدن و [علما را به ضلالت منسوب کردن و] در طلبِ عالم معصوم از فواید علم محروم ماندن، همچون نابینایی که شبی در وحل افتاده بود [ومی] گفت: آخر، [ای] مسلمانان، چراغی فرا راه من دارید. زنی مازحه [بشنید و] گفت: تو [که] چراغ نبینی به چراغ چه بینی؟ همچنین مجلس واعظ چون کلبه بزازست؛ آن جا تا نقدی ندهی بضاعتی نستانی و این جا تا ارادتی نیاوری سعادتى نبری.

گفت عالم به گوش جان بشنو	ور نماید به گفتش کردار
باطل است آنچه مدعی گوید:	خفته را خفته کی کند بیدار؟
مرد باید که گیرد اندر گوش	ور نبشته ست پند بر دیوار

*

صاحب‌دلی به مدرسه آمد ز خانقاه	بشکست عهد صحبت اهل طریق را
گفتم: میان عالم و عابد چه فرق بود	تا اختیار کردی ازان این فریق را؟
گفت: آن گلیم خویش بدر می‌برد ز موج	وین جهد می‌کند که بگیرد غریق را

حکایت [۳۸]

یکی بر سر راهی مست خفته بود و زمام اختیار از دست رفته. عابد [ی بروی] گذر کرد و در [آن] حالتِ مُسْتَقْبَحِ او نظر کرد. مست سر برآورد و گفت: وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا.

[إِذَا رَأَيْتُ أَتِبْمًا كُنْ سَائِرًا وَخَلِمْ] يا مَنْ تُقْبَحُ أَمْرِي لِمَ لَا تَمُرُّ كَرِيمًا؟

*

متاب، ای پارسا، روی از گنه‌کار
ببخشایندگی در روی نظر کن
اگر من ناجوانمردم به کردار
تو بر من چون جوانمردان گذر کن

Байт:

*Олимки, мугдаосийла танпарвари қилур,
Гумраҳ ўзи, кишига нечук раҳбари қилур.*

Атоси айди: «Эй писари мужаррад, бу хаёли ботил ила лоиқ эмас юзни нонсиҳларнинг тарбиясидин ўтурмоқ ва бекорлиқ йўлини тутмоқ. Ва уламони залотга нисбат этмоқ. Ва олими пок ва гуноҳсиз талабида илмнинг фойдаларидин маҳрум қолмоқ. Ул кўр кабики, бир кеча ботқоқга ботмиш эрди ва дер эрди охир: «Эй мусулмонлар, бир шамъ менинг йўлумга тутунгиз». Бир фосиқа хотун эшитти ва айди: «Санки шамни кўрмассан, шам билан нимани кўрарсан». Ушбу тариқа насиҳат мажлиси жомафурушлар дўкони кабидир. У жойга модомики ақча бермассанг бирор мол ололмассан. Ва бу мажлиси насиҳатга модомики муҳаббат келтурмассанг бирор насиба элتماғайсан».

Қитъа:

*Жон қулоғийла мулло сўзин эшит,
Гарчи сўзиға ўхшамас кирдор.
Ботил ул нарса мугдаи айтур,
Хуфтани хуфта кай қилур бедор?
Эрга лозим қулоғида тутгай,
Гарчи ёзилса панд бар девор.*

Ҳикояти манзума:

*Дил аҳли келди мағрасага хонақоҳдин,
Синдурди аҳди суҳбати аҳли тариқни.
Айдим на фарқ олиму обид аросида,
То ихтиёр қилдинг удин бу фариқни.
Айди, у ўз ғилмини сувдин чиқородур,
Илм аҳли саъй этарки, олур ул фариқни⁷¹.*

ҲИКОЯТ [38]

Бир киши бир йўл устида маст бўлуб ётмиш эрди. Ва анинг ихтиёрининг жилови қўлидин кетмиш эрди. Бир обид анинг ёнидин ўтти. Ва анинг ёмон ҳолига назар айлади. Йигит мастлик уйқусидин бошини кўтарди ва айди:

وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا

«Худо қуллари вақтики ношониста нимарсадин ўтсалар, тағофул бирла ўтарлар» (Фурқон сураси, 72-оят).

Шеър:

*Кўрсанг гунаҳ қилғувчини бўл, ёпғучи ҳалим,
Эй айб этувчи, корими ўтгил, бўлиб карим.*

Қитъа:

*Гунаҳлудин юзинг қайтарма обид,
Анга шафқат кўзи бирла назар қил.
Агар яхши амалдаман, бахилман,
Сахийлардек ёнимдин сан гузар қил.*

حکایت [۳۹]

طایفه رندان به انکارِ درویشی بدر آمدند و سخنانِ ناسزا گفتند و بزدند و برنجانیدند. شکایت [از بی طاقتی] پیشِ پیرِ طریقت بُرد که چنین حالی رفت. گفت: ای فرزند، خرقه درویشان جامهٔ رضاست هر که در این جامه تحملِ بی‌مرادی نکند مدعی است و خرقه بَرِ وی حرام است.

[دریای فراوان نشود تیره به سنگ

عارف که برنجد تُشک آب است هنوز]

*

گر گزندت رسد تحمل کن که به عفو از گناه پاک شوی
ای برادر چو عاقبت خاک است خاک شو، پیش ازان که خاک شوی

حکایت [۴۰]

این حکایت شنو که در بغداد رایت و پرده را خلاف افتاد
رایت از گرد راه و رنجِ رکاب گفت با پرده از طریقِ عتاب:
من و تو هر دو خواه تاشانیم بندهٔ بارگاهِ سلطانیم
من ز خدمت دمی نیاسودم گاه و بیگاه در سفر بودم
تو نه رنج آزموده‌ای نه حصار نه بیابان و باد و گرد و غبار
قدم من بسمی پیشترست پس چرا عزتِ تو بیشترست؟
تو بر بندگانِ مه‌رویی با کنیزانِ یاسمن بویی
من فتاده به دستِ شاگردان به سفر پای بند و سرگردان
گفت: من سر بر آستان دارم نه چو تو سر بر آسمان دارم
هر که بیهوده گردن افرازد خویشتن را بگردن اندازد

حکایت [۴۱]

یکی از صاحب‌دلان زور آزمایی را دید بهم برآمده و در خشم شده و کف بر دماغ آورده. گفت: این را چه شده است؟ گفتند: فلان دشمنش داد. گفت: این فرومایه هزار من سنگ برمی دارد و طاقتِ سخنی نمی‌آرد!

لافِ سرپنجگی و دعویِ مردی بگذار
عاجزِ نفسِ فرومایه، چه مردی، چه زنی

ҲИКОЯТ [39]

Риндлар тоифаси бир дарвешнинг хилофига чиқтилар ва нолоиқ сўзлар сўзладилар ва ранжитдилар. Дарвеш бетоқатликдин тариқат пирининг ҳузурига шикоят элттики, манга шундоқ бир ҳол воқеъ бўлди. Пир айди: «Эй ўғул, дарвешларнинг жандаси ризо жомасидур. Ҳар кимки бу либос ичида номуродликга таҳаммул этмаса даъвосида козибдур. Ва жанда анга ҳаромдур».

Байт:

*Дарёи азийм тош билан лойқаланмас
Орифки агар ранжиса альён кичи сувдур⁷².*

Қитъа:

*Етса ранже санга таҳаммул қил,
Ки гунаҳдин кечишла пок ўлғунг⁷³.
Эй биродар, ки хоксан охир,
Хок бўл илгари, ки хок ўлғунг⁷⁴.*

ҲИКОЯТИ МАНЗУМА [40]:

*Англа Бағдоғ аро бу қиссаву роз,
Синжоқу парда бўлдилар носоз.
Йўл ғубори рикоб ранжидин,
Пардага санжоқ⁷⁵ айди таънигин.
Ману сан бирла киши қулумиз,
Подшоҳи боргоҳини бандасимиз.
Хизматигин даме йўқ оромим,
Вақту бевақт йўлдадур корим.
Билмагайсан сафар надур, нима жанг,
Не елу дашту туфроқу нима чанг?
Қадамим саъйида илих сандин,
На учун иззатинг ошук мандин.
Юзи ой бандаларни сан ёнида,
Ёсуман ис канизлар қошида.
Хизмат аҳли қўлига ман тушгон,
Сафара пойбанду саргардон.
Дегу, ман остонга бош қўяман,
Ва на сандек фалакка бош тутаман.
Кимки беҳуда гарганин чиқорар.
Ўзини гаргани ила ташлар.*

ҲИКОЯТ [41]

Соҳибдиллардин бири бир паҳлавонни кўрдик, ҳиддатлангон ва ғазаблангон ва оғзи кўпургон. Соҳибдил айди: «Мунга нима ҳолат бўлмишдур?». Айдилар: «Ани фалон киши сўкмишдур». Айди: «Бу паст ва бад асл минг ботмон тошни кўтарур. Ва бир сўзга тоқат келтурмасму?».

Қитъа:

*Зўрлик лотийла мардияти даъвосин қўй,
Паст нафс ожизисан, эркак эсанг ё хотун.*

گرت از دست برآید، دهنی شیرین کن
مردی آن نیست که مشتی بزنی بر دهنی

*

اگر خود بردرد پیشانی پیل
نه مردست آن که دروی مردمی نیست
بنی آدم سرشت از خاک دارند
اگر خاکی نباشد، آدمی نیست

حکایت [۴۲]

بزرگی را پرسیدم از سیرتِ اخوانِ صفا. گفت: کمینه آن که مراد [خاطر] یاران
بر مصالح خویش مقدم دارد و حکما گفته‌اند: برادر که در بند خویش است نه برادر
و نه خویش است.

همراه اگر شتاب کند همراه تو نیست
دل در کسی مبنده دل بسته تو نیست

*

چون نبود خویش را دیانت و تقوی قطع رجم بهتر از مودت قُربی
یاد دارم که یکی مدعی در این بیت بر قول من اعتراض کرد و گفت: حق
تعالی [در کتاب مجید] از قطع رجم نهی کرده است و به مودت ذی القربى فرموده،
و آنچه تو گفتی منافض آن است، گفتم: غلط کردی [که] موافق قرآن است: وَإِنْ
جَاهَدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا.

هزار خویش که بیگانه از خدا باشد
فدای یک تن بیگانه کاشنا باشد

حکایت [۴۳]

پیرمردی لطیف در بغداد
مردی سنگدل چنان بگزید
دامدادان پدر چنان دیدش
کای فرومایه، این چه دندان است؟
بمزاحمت نگفتم این گفتار
خوی بد در طبیعتی که نشست
دخترک را به کفشدوزی داد
لب دختر که خون از او بچکید
پیش داماد رفت و پرسیدش
چند خایی لبش؟ نه انبان است
هزل بگذار و جد از او بردار
ندهد جز به وقت مرگ از دست

حکایت [۴۴]

[آورده‌اند که] فقیهی دختری داشت بغایت زشت روی، [به جای زنان رسیده و]
با وجود جهاز و نعمت کسی به مناکحت او رغبت نمی نمود.

*Гар келур бўлса қўлингдин бир оғиз ширин қийл,
Мардлик ўйла эмаским, оғиза мушт урсун.*

Қитъа:

*Агар йиртса киши пил жабҳасини,
Эмас мард улки, мардумлик йўқ анда.
Бани одамни туфроқдин сиришти,
Эмас одам, у хоки бўлмағонда.*

ҲИКОЯТ [42]

Бир улуғ зотга савол айладилар, аҳли сафонинг ахлоқидин. Айди: «Аларнинг адноси ул кишидурки, дўстларнинг муродини ижросини ўз матлабларига муқаддам қилур. Ва ҳақимлар айтибдурлар: «Бир қариндошки, ўз ғаразининг пайидадур қариндош ва хеш эмасдур».

Байт:

*Йўлдош агар сафарга шитоб этса, тўхтатгил,
Дилбоғлуинг эмас, кишига дилни бермагил.*

Фард:

*Йўқ бўлса ақрабода тақво билан гиёнат,
Мундоқ қариндошингдин уз, риштаи муҳаббат.*

Хотиримдадурки, бир муддаи бу байтда менинг сўзимга зътироз айлади ва айдики: «Аллоҳ таоло Китоби Мажидда ақрабо муҳаббатини тарк этмакни манъ қилмишдур. Ва ақрабога муҳаббатни буюрмишдур. Ва ул сўзики, сўзладинг анинг зиддидир». Айдим ғалат айладинг, балки мувофиқи Қуръондур, Аллоҳ таоло буюрди:

وَأِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا

«Ва агар ато ва анонг сан билмагон нимарсани Манга шерик этмоқингга жаҳду саъй этар бўлсалар, сан аларга итоат этмагил» (Луқмон сураси, 15-оят).

Байт:

*Ҳазор хешки, ул душмани Худо бўлса,
Фидои бир тани ётдурки, ошно бўлса.*

Ҳикояти манзума [43]:

*Шаҳри Бағдоғ аро латиф марди,
Қизини кафшдўзга берди.
Тишлади ўйла қўнгли тош, худбин,
Қиз лабиниқи оқти қон андин.
Эрталаб ўйла атоси кўрди,
Куёвин олдиға бориб сўрди.*

*Айди, бу тишламак недур аблаҳ?
Чойнадинг лабини, эмас тираҳ.
Демадим ушбу сўз мазах ила ман,
Ростин ол, ҳазл қўй, анингдин сан.
Табъиға ўлтурур ямон ахлоқ
Қўлидин, ўлмагунча йўқ кешмоқ.*

ҲИКОЯТ [44]

Бир олимнинг бир қизи бор эрди, ниҳоятда ёмон юзлик ва хунук. Ҳадди булуғга етган эрди. Қанча мол ва зевар ва неъмат бирла ҳеч бир киши ани олмоққа майл этмас эрди.

[زشت باشد دبیقی و دیبا که بود بر عروسِ نازیبا]
 فی الجمله، بحکم ضرورت با ضریری عقدِ نکاحش بستند. آورده‌اند که حکیمی
 [در آن تاریخ] از سرندید آمده بود که دیده‌نابینا روشن همی کرد. فقیه را گفتند:
 چرا داماد را معالجت نکنی تا بینا شود؟ گفت: ترسم که بینا شود و دخترم را
 طلاق دهد؛ شوی زنِ زشت روی نابینا به.

حکایت [۴۵]

پادشاهی به چشمِ حقارت در طایفه‌ی درویشان نظر کرد. یکی ازان میان بفراست
 دریافت [و] گفت: ای مَلِک، [ما] در [این] دنیا بجیش از تو کمتریم و بعیش
 خوشتر و بمرگ برابر و در قیامت بهتر، إِنَّ شَاءَ اللَّهُ.

اگر کشور خدای کامران است وگر درویش حاجتمندِ نان است
 در آن ساعت که خواهند این و آن مُرد نخواهند از جهان بیش از کفن بُرد
 چورخت از مملکت بر بست خواهی گدایی بهترست از پادشاهی
 ظاهرِ حالِ درویشان جامه‌ی ژنده است و مویِ سترده و حقیقتِ آن دلِ زنده و نفسِ
 مُرده.

نه آن که بر درِ دعوی نشیند از خلقی

وگر خلاف کنندش، به جنگ برخیزد

اگر زکوه فرو غلطد آسیاسنگی

نه عارف است که از راهِ سنگ برخیزد

طریقِ درویشان ذکرست و شکر و خدمت و طاعت [و ایثار] و قناعت و توحید و
 توکل و تسلیم و تحمّل. هر که بدین صفتها موصوف است [بحقیقت] درویش است
 اگرچه در قباست، اما هرزه‌گردی بی‌نماز، هواپرست، هوسباز که روزها شبِ آرد در
 بندِ شهوت و شبها روز کند در خوابِ غفلت [و] بخورد هر چه در میان آید و بگوید
 هر چه بر زبان آید، رندست اگرچه در عباست.

ای درونت برهنه از تقوی کز برون جامه‌ی ریا داری
 پرده‌ی هفت رنگ در مگذار تو که در خانه بویا داری

حکایت [۴۶]

دیدم گلِ تازه چند دسته بر گنبدی از گیاه بسته

Байт:

*Ифак эгни, ҳарир эрур бежо,
Келин устидаким, эмас зебо.*

Ҳосили калом, ночор хунук қизни бир кўрға ақди никоҳини боғладилар. Ривоят этарларки, бир ҳақим ул тарихда мамлакати Сарандибдин келгон эдики, кўрларнинг кўзини очар эрди. Олимға айдилар: «Нима учун куёвингга илож эт-массан?» Айди: «Қўрқамен, кўрадургон бўлур ва қизимни талоқ қилур. Хотунки, юзи хунук, эри кўр яхши».

ҲИКОЯТ [45]

Бир подшоҳ ҳақорат кўзи билан бир жамоа дарвешларға назар этарди. Алардин бири фаросат билан англади. Деди: «Эй подшоҳ, биз бу дунёда аскар хусусида сендин камроқмиз, айшгу сафода сендан яхшироқмиз ва ўлимда баробармиз ва Қиёматда аъломиз. Иншааллоҳу таоло».

Маснавий:

*Агар кишвар очувчи комрондур,
Ва гар дарвеш ким, муҳтожи нондур.
У соатда бул, ул ўлмакни истар,
Эмас мумкин кафандин ортиқ элтар.
Бу оламдин юкинг чун боғламоқдур,
Гадолик, салтанатдин яхшироқдур.*

Дарвешнинг зоҳири эски, ямоқлик либосдур ва соқол ва мўйлабнинг олинмоғидур. Ва анинг ҳақиқати, Худонинг ёди билан кўнгли тирик бўлмоқ ва нафси ўлмоқдур.

Қитъа:

*На улки, даъво қапусинда элдин ўлтурса,
Анга хилоф қилонларни жангига турса.
Бил улки, тушса тегирмон тоши агар тоғдин,
Эмасдур ориф, агар тош йўлидин ўлтурса.*

Дарвешларнинг тариқи Худонинг ёди, шукр, ибодат, итоат, ийсор ва қаноатдур. Худони бир билмоқ, таваккул ва таслим ва балоға таҳаммулдир. Ҳар кишики бу сифатлар билан мавсуфдур, ҳақиқатда дарвешдир, агарчандики, либоси фоҳира ичинда бўлса ҳам.

Аммо беҳуда сўзлагувчи бенамоз, ҳавопараст, аҳли ҳаваски, шаҳват пайида кунларни кечга келтирур ва ғафлат уйқусида кечаларни кундуз қилур. Ҳар нимарсаики, ўртага келса еюр, ва ҳар нарсаки тилға келса деюр. Ринд ва фосиқдур, агарчандики, жомаи сўфийда бўлса ҳам.

Қитъа:

*Эй ичинг холи зуҳду тақводин,
Ташрадин жомаи риё тутасан.
Етти ранг парда эшигингга осма,
Сенки уйингда бурё тутасан.*

ҲИКОЯТИ МАНЗУМА [46]

*Кўрдим неча даста тоза гул,
Қубба устида ўт-ла боғланиб ул.*

گفتم: چه بود گیاهِ ناچیز
بگریست گیاه و گفت: خاموش
گر نیست جمال و رنگ و بویم
من بنده حضرت کریمم
گر بی هنرم و گر هنرمند
با آن که بضاعتی ندارم
او چاره کار بنده داند
رسم است که مالکانِ تحریر
ای بارخدایِ عالم آرای
سعدی ره کعبه رضاگیر
بدبخت کسی که سربتابد
تا در صفی گل نشیند او نیز؟
صحبت نکند گرم فراموش
آخر نه گیاهِ باغِ اویم
پرورده نعمتِ قدیمم
لطف است امیدم از خداوند
سرمایه طاعتی ندارم،
چون هیچ وسیلتش نماند
آزاد کنند بنده پیر
بربنده پیر خود ببخشای
ای مردِ خدا، ره خدا گیر
زین در، که دری دگر نیابد

حکایت [۴۷]

حکیمی [را] پرسیدند که از سخاوت و شجاعت کدام بهترست؟ گفت: آن که را سخاوت است به شجاعت حاجت نیست.

نماند حاتمِ طائی و لیک تا به ابد
زکوة مال بدرکن که فضلۀ رزرا
بماند نام بلندش به نیکویی مشهور
چو باغبان بزند بیشتر دهد انگور

[نیشته ست برگورِ بهرامِ گور که دستِ گرمِ به که بازوی زور]

Дедим: «На эди гиёҳи беқадр,
 То гул ила ўлтурадур ҳамсадр».
 Йиғлади гиёҳу деди хамуш:
 «Сухбати гарме қилмас фаромуш,
 Гар гулдек эрмас жамолу бўйим,
 Гулнинг боғининг ўти вужудим».
 Мен банди Ҳазрати Каримман,
 Парвардаи неъматии қадимман.
 Гар беҳунару ҳунарилик ўлдум,
 Ҳақ лутфини мен уммид қилғум.
 Гарчангки, менга йўқ бизоат,
 Ҳам бўлмаса менга мояи тоат.
 Ул билгувчи қул ишига чора,
 Чун қолмаса анда ҳеч васила.
 Озод қилувчиларни ҳўйи,
 Озод қилур қари қулини.
 Эй олами зеб эдан Илоҳим,
 Мен банди қари, кечир гуноҳим.
 Саъдий, раҳи Каъбаи ризо тут,
 Эй Ҳақни қули, раҳи Худо тут.
 Бағбахт киши, ки олса бошин,
 Топмас бу эшикнинг дегарисин.

ҲИКОЯТ [47]

Бир ҳақимга савол айдиларки, саховат ва шижоатдин қайси бири яхшироқ-
 дур? Айди: «Ул кишинингки саховатии бордур, шижоатга ҳожати йўқдур».

Байт:

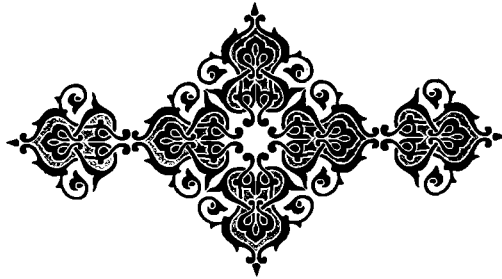
Битик гўри Баҳром Гўра будур:
 «Карам илки яхши, ул қўлдинки, зўр».
 Жаҳонда қолмади Тоғи Ҳотамий вале дойим,
 Қолиб баланд оти - яхшилик билан машҳур.

*

Закот молини бергил, ки тоқнинг ошуқин,
 Кесарса боғ эгаси ул узум зиёд берур».*

* Ушбу байт «Т.» нусхада йўқ.

باب سوم در فضیلت قناعت

حکایت [۱]

خواهنده مغربی در صفی بزازان حلب می‌گفت: ای خداوندانِ نعمت، اگر شما را انصاف بودی و ما را قناعت، رسم سؤال از جهان برخاستی.

ای قناعت، توانگرم گردان که ورای تو هیچ نعمت نیست
گنج صبر اختیارِ لقمان است هر که را صبر نیست حکمت نیست

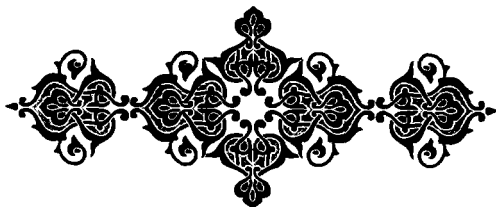
حکایت [۲]

دو امیرزاده در مصر بودند: یکی علم آموخت و [آن] دگر مال اندوخت. عاقبة الامراین یکی علامه عصر گشت و آن دگر عزیز مصر شد. باری توانگر به چشم حقارت در درویش فقیه [نظر] کرد و گفت: من به سلطنت رسیدم و این همچنان در مسکنت بمانده است. گفت: ای برادر، شکرِ نعمتِ باری، غَرَّ أَشْمُهُ، مرا بیش می‌باید کرد که میراثِ پیغمبران یافتم یعنی علم، و تو میراثِ فرعون و هامان یعنی مُلکِ مصر.

من آن مورم که در پایم بمالند نه زنبورم که از دستم بنالند
کجا خود شکرِ این نعمت گزارم که زورِ مردم آزاری ندارم؟

حکایت [۳]

درویشی را شنیدم که در آتش فاقه می‌سوخت و خرقه بر خرقه می‌دوخت و تسکینِ خاطرِ [خود] به این بیت می‌کرد:

УЧИНЧИ БОБ ҚАНОАТНИНГ ФАЗИЛАТИ

ҲИКОЯТ [1]

Мағриблик бир соил Ҳалаб шаҳрида жомафурушлар бозорида дер эрди: «Эй неъмат соҳиблари бойлар! Агар сизнинг учун инсоф бўлса эрди ва бизнинг учун қаноат бўлса эрди, тиланмоқ одати жаҳондан кўтарилар эрди».

Қитъа:

*Эй қаноат, Тавонгар айла мени,
Сендин ортиқ жаҳонда неъмат йўқ,
Кунжи сабр ихтиёри Луқмондур,
Кимдаким сабр йўқки, ҳикмат йўқ.*

ҲИКОЯТ [2]

Мисрда икки бекзода бор эдилар. Бириси илм ўрганди ва бириси мол жам қилди. Охирул амр илм ўргангани алломаи замон бўлди ва мол йиққани ҳокими Миср бўлди. Бу ҳолда ҳокими Миср бўлғони ҳақорат назари билан олим биродариға назар қилди ва дедик: «Мен салтанатқа етиштим, ваҳоланки сен қадимгидек зиллатда қолдинг». Олим биродари айди: «Эй биродар, Аллоҳ таолонинг неъматининг шукри мени зиммамға кўпроқдур, зероки пайғамбарлар меросини топтим, яъни илмни. Сен эса Фиръавн ва Ҳомоннинг меросини топтинг, яъни салтанати Мисрни».

*Оёқ остида қолгон мўрдурман,
Қачон ниш ургувчи занбурдурман.
Бу неъмат шукриға бўлдум сазовор,
Биҳамдиллоҳ, эмасман мардумозор.*

ҲИКОЯТ [3]

Бир дарвешни эшитдимки фақирлик оташиға ёнар эрди ва ямоқни ямоқ устига еткарар эрди. Ўз кўнглиға ором бермоқ учун дер эрди:

به نان خشک قناعت کنیم و جامه دلق

که بار محنت خود به که بار منت خلق
کسی گفتش: چه نشینی که فلان [در این شهر] طبعی کریم دارد و گرمی
عمیم، میان به خدمت [آزادگان] بسته است و بر در دلها نشسته. اگر بر [صورت]
حال تو چنان که هست مطلع گردد پاسی خاطر عزیزان [داشتن] منت دارد [و]
غنیمت شمارد]. گفت خاموش که به گرسنگی مردن به که حاجت به کسی
بردن.

هم رُقعۀ دوختن به و الزام گنج صبر
کز بهر جامه رُقعۀ بر خواجهگان نیست
حقا که با عقوبتِ دوزخ برابرست
رفتن به پایمردی همسایه در بهشت

حکایت [۴]

یکی از ملوکِ عجم طبیبی حاذق به خدمتِ مصطفی، صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ،
فرستاد. سالی در دیارِ عرب بود، کسی تجربتی پیش وی نبرد و معالجتی از وی [در]-
نخواست. پیش پیغامبر، عَلَیْهِ السَّلَام، رفت و شکایت کرد که مرا برای معالجتِ
اصحاب فرستاد [ه] اند و کسی در این مدت التفاتی نکرد تا خدمتی که بر بنده معین
است بجای آورد. خواجه، عَلَیْهِ السَّلَام، فرمود: این طایفه را طریقتی است که تا اشتها
غالب نباشد نخورند و هنوز اشتها باقی باشد که دست از طعام بدارند. حکیم گفت:
موجبِ تندرستی این است. [زمینِ خدمت بیوسید و برفت].

سخن آنگه کند حکیم آغاز یا سرانگشت سوی لقمه دراز
که ز ناگفتنش خَلَل زاید یا ز ناخوردنش بجان آید
لاجرم حکمتش بود گفتار خوردنش تندرستی آرد بار

حکایت [۵]

در سیرتِ اردشیر بابکان آمده است که حکیمی [عرب] را پرسید که روزی چه
مایه طعام مصلحت است خوردن؟ گفت: صد درم [سنگ] کفایت کند. گفت: این
قدر چه قوت دهد؟ [گفت]: هَذَا أَلِمَقْدَارُ یَحْمِلُکَ وَمَا زَادَ عَلَی ذَلِکَ قَانَتْ
حَامِلُهُ، [یعنی این قدر تورا بر پای می دارد و هر چه بر این زیادت کنی تو حمال]

Байт:

*Кифоя бизга йиртиқ тўн, қуруқ нон,
Халойиқ миннатидин будур осон.*

Бир киши анга айди: «Нимага ўлтиурсен? Фалон киши бу шаҳарда табъи карим ва карами амим соҳибидур ва белини дарвешларнинг хизматиға боғлаган ва кўнгулларнинг эшигиға ўлтурган. Агар сенинг суврати ҳолинға мутталеъ бўлса, хоотири азизингни сақламоқликни миннат билур ва ғанимат санар эди». Дарвеш айди: Сукут айлагил, зероки йўқлуқда ўлмоқ, яхшидур бир кишининг олдида арзи эҳтиёж айламоқдин. Зероки дебдурлар:

*Ямоқтек, айлагил бардош яхши,
Ямондур тўн тилагида қул ўлмоқ.
Эрур дўзах азобиға баробар,
Суқунчоқлик била жаннатда бўлмоқ.*

ҲИКОЯТ [4]

Ажам подшоҳларидан бири моҳир табибни Пайғамбар алайҳиссаломни хизмати санийялариға юборди. Табиб бир неча йил араб мамлакатларида қолди. Бир кимса бир тажриба ила анинг олдиға келмади ва бир муолажа андин сўрамади. Бир кун табиб Расул алаҳиссаломни олдиға келди ва шикоят айладики: «Мени асҳоби киромға муолажа учун юборгандурлар. Бу қадар замон ичида ҳеч ким менга илтифот этмади. Ҳатто бир хизматки, бу бандангизга тайин ўлингандур, адо этар эрдим».

Ҳазрати Пайғамбар алайҳиссалом буюрдиларки: «Бу жамоаи асҳобнинг бир маслағи бордурки, иштаҳолари голиб бўлмагунча бир нимарса емаслар ва иштаҳолари қонмасдан туриб таомдин қўл тортарлар». Сўнгра замини хизматни ўпти ва кетди.

Маснавий:

*Ҳикмат аҳли ҳамиша сўзламагай,
Ё емакни доимо кўзламагай.
Сўзлагай сўз, сўзи бўлар чоғи,
Ё емакни егай ўлар чоғи.
Ложарам ул сўзи бўлур ҳикмат,
Еганидин тани бўлур сихҳат.*

ҲИКОЯТ [5]

Ардашери Бобаконнинг таржимаи ҳолида «Шоҳнома»и Фирдавсийда келиб-дурки, араб ҳақимиға савол айладики: «Бир кунда на миқдор таом емак лозимдур?» Айди: «Юз танга тошнинг вазни кифоя қилур». Ардашер айди: «Бу миқдор нима қувват берур?». Ҳаким айди: «Бу миқдор нимарса сени кўтарур ва бу миқдордин зиёдани сен кўтарурсен», яъни бу миқдор таом сени оёқ устида тутар ва ҳар нимарсаки шунинг устиға зиёда айласанг сен унинг ҳаммолисан.

آنی.]

خوردن برای زیستن و ذکر کردن است

تو معتقد که زیستن از بهر خوردن است

حکایت [۶]

دو درویش خراسانی ملازم صحبت یکدیگر سیاحت کردند [ی]. یکی ضعیف بود که هر [به] دوشب [به] اندک طعام افطار کردی، و آن دیگر قوی [که هر روز] سه بار خوردی. قضا را بر در شهری به تهمت جاسوسی گرفتار آمد [ند]. هر دو را به خانه ای کردند و در بیکل برآوردند. بعد از دو هفته که معلوم شد بی گناهند [در بازگشادند]. قوی را دیدند مُرده و ضعیف جان سلامت برده. در این تعجب کردند. حکیمی گفت: [بخلاف این عجب بودی]. این یکی بسیار خوار بوده است و طاقت بینوایی نیاورد و [به سختی] هلاک شد و آن دگر [خویشان دار بود لاجرم بر عادت خویش] صبر کرد و سلامت بماند.

چو کم خوردن طبیعت شد کسی را چو سختی پیش آید سهل گیرد
وگر تن پرورست اندر فراخی چو تنگی بیند، از سختی بمیرد

حکایت [۷]

یکی از حکما پسر را نهی [همی] کرد از بسیار خوردن که سیری شخص را رنجور دارد. گفت: ای پدر گرسنگی مرد را بکشد. [نشیده ای که ظریفان گفته اند: بسیری مُردن به که گرسنگی بردن]. گفت: اندازه نگه دار، کُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا. نه چندان بخور کز دهانت برآید نه چندان که از ضعف جانت برآید

*

با آن که در وجود طعام است حظ نفس رنج آورد طعام که بیش از قدر بود
گر گلشکر خوری بتکلف زیان کند ورنان خشک دیر خوری، گلشکر بود

*

مکن، گر مردمی، بسیار خواری که سگ زین می کشد بسیار خواری*

حکایت [۸]

رنجوری را گفتند: دلت چه می خواهد؟ گفت: آن که دلم چیزی نخواهد.
معده چوپُر گشت و شکم درد خاست سود ندارد همه اسباب راست

* Бу байт «Ш.Г.» нусхасида йўқ.

Байт:

*Емаклик, соғ ўлуб, «Аллоҳ» гемаклик,
Эмас мақсағ тирикликдиги, емаклик.*

ҲИКОЯТ [6]

Хуросонлик икки дарвеш бир - бирлари бирла суҳбатлашиб саёҳат этар эрди. Бири ориқ ва нотавон эрдик, ҳар икки кечада бир таом ер эрди. Бири эса семиз, тавоно эрдик, ҳар кунда уч марта таом ер эрди. Ногаҳон бир шаҳарнинг дарво-засида жосуслик тўхмати билан тутдилар. Ҳар иккисини бир уйга қўйдилар ва уйнинг эшигини лой билан урдилар. Икки ҳафтадин сўнгра маълум бўлдики, гуноҳсиздирлар. Эшикни очдилар. Семизини кўрдиларки, ўлган, ориқ эса жони-ни саломатқа элтган. Одамлар мунда таажжубда қолдилар. Бир ҳаким айди: «Агар мунинг хилофи бўлса эрди таажжуб этар эрдим. Зероки ул бири кўп егувчи эрди, очлиққа тоқат келтиролмади ва ҳалок бўлди. Ул бири эса кўп емоқдин ўзини сақлар эрди, ўз одатида сабр айлади ва саломат қолди».

Қитъа:

*Киши гар қилса камхўрликка оғат,
Ёмон кун тушса бошига қутулғай.
Агар кенгликда кўп танпарвар ўлса,
Қатиқ кун бошига келганда ўлғай.*

ҲИКОЯТ [7]

Ҳакимлардан бири ўғлини манъ айлади кўп таом емоқдин, зероки тўқлик кишини касал этар. Ўғли айди: «Эй ато, очлик ўзи одамни ўлдирур. Эшитмадин-гизму зарифлар айтибдурлар: «Тўқлик бирла ўлмоқ яхшидур, очлик бирла яша-моқдин». Ато айди: «Эй ўғул, эътидолни ҳифз айлагил. Аллоҳ таоло буюрди:

وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا

«Енгиз ва ичингиз ва исроф этмангиз» (Аъроф сураси, 31-оят).

*Ема, чиққунча оғзингдин еганинг,
Егил андоғ, чиқиб кетмасин жонинг.
Таом аҳлидин олғай нафс ором,
Ва лекин ҳаддан ошғони касалдур.
Агар зўрлаб есанг шаккар зарарлик,
Қуруқ нон вақтида қанду асалдир.*

ҲИКОЯТ [8]

Бир касалга айдилар: «Кўнглинг нима истар?» Айди «Кўнглум ҳеч нимарса истамас».

Байт:

*Қорин тўқ бўлсаву бўлса юрак гам,
Кўзунгта тор ўлуру атрофи олам».*

حکایت [۹]

بقالی را درمی چند بر صوفیان گرد آمده بود در واسط. هر روز مطالبت کردی و سخنها [ی] باخشونت گفתי. اصحاب از تعنتِ وی پریشان خاطر همی بودند [و از تحمل چاره نبود]. صاحبِ دلی در آن میان گفت: نفس را به طعام وعده دادن آسان ترست که بقال را [به دِرم].

ترکِ احسانِ خواجه اولی تر کاحتمالِ جفای بَوایان
به تمتای گوشت مردن به که تقاضای زشتِ قصابان

حکایت [۱۰]

جوانمردی را در جنگِ تاتار جراحتی هول رسید. کسی گفت: فلان بازرگان نوش دارو دارد، اگر بخواهی باشد که قدری ببخشد. و گویند آن بازرگان به بُخل معروف بود.

گر بجای نانش اندر سفره بودی آفتاب

تا قیامت روز روشن کس ندیدی در جهان
جوانمرد گفت: اگر نوش دارو خواهم دهد یا ندهد و اگر دهد منفعت کند یا نکند. [باری]، خواستن از وی زهر گُشنده است.
هر چه از دوان بمنتِ خواستی

در تن افزودی و از جان کاستی
و حکما گفته اند: اگر آب حیات فروشد [فی المثل] به آبِ روی، دانا نخرد که مردن به علت به از زندگانی بمذلت.

اگر حَنْظَل خوری از دستِ خوش خوی

به از شیرینی از دستِ تُرش روی

حکایت [۱۱]

یکی از علما خورنده بسیار داشت و کفافی اندک. شکایتِ حالِ خویش پیش یکی از بزرگان که در حقِ وی حسنِ ظنی بلیغ داشت بگفت. روی از توقع او در-هم کشید و تعرضِ سؤال [از اهل ادب] در نظرش ناپسند آمد.

ز بخت روی تُرش کرده، پیش یار عزیز

مرو، که عیش بر او نیز تلخ گردانی

ҲИКОЯТ [9]

Бир қассобнинг Восит ном шаҳрида сўфилар устида бир неча тангаси йиғилмиш эрди. Ва ҳар кун ақчасини истар эрди ва ноъмаъқул сўзларни сўзлар эрди. Сўфилар анинг жафосидан кўнгул озурда эрдилар. Таҳаммулдан бўлак чоралари йўқ эрди. Аларнинг орасидан бир вали айди: «Нафсга таом билан ваъда бермоқ осонроқдур, қассобга танга билан ваъда бермоқдин».

Қитъа:

*Хайру эҳсонни олмаган авло,
Эҳтимоли изо кўрурингдин.
Яхшидир, гўшт умидига ўлмоқ,
Ки ёмон юзга термулурингдин.*

ҲИКОЯТ [10]

Бир сахий одамга тотор⁷⁶ жангида бир қўрқинчлик яра етти. Бир одам анга айди: «Фалон савдогарнинг нўшдориси бор. Агар истар эсанг, эҳтимоли борки, бир миқдор берса. Ваҳоланки ул савдогар даноат (пасткашлик) ва хиссат бирла машҳур эрди».

Байт:

*Офтоб агар ўлса нон ўрнида дастурхонига,
То қиёмат кўрмағай эрди ёруғлук ҳеч киши.*

Сахий одам айди: «Агар нўшдоруни истасанг берур ё бермас. Ва агар берса манфаат етар ё етмас. Ҳар ҳолда андин бир нимарса истарлик захри қотилдур».

*Пастлардин ёлбориб парча нон тилов,
Нафсин ором қолғони курсин, етар жонга эгов.*

Ва ҳукамо айтибдурлар: «Агар оби ҳаётни масалан обрўга сотсалар, оқил киши сотиб олмас, зероки: «Иززат билан ўлмоқ яхши, зиллат ва ҳақорат билан яшамоқдин».

*Заҳар ичган яхши хушхў илгидин,
Қанд тошгандин туршрў илгидин.*

ҲИКОЯТ [11]

Олимлардан бирининг аҳли аёли кўп эрди, кунлик маишати оз эрди, Улуғлардин бириғаки, анинг ҳақида зиёда ҳусни занни бор эрди, баёни ҳол айлади. Ул улуғ зот юзини анинг ражосидин ўтурди. Ва аҳли адабдин арзи ҳожат айламак анинг назарида мақбул келмади.

Қитъа:

*Садиқнинг олдиға борма туршрў,
Қаро бахтинг қилур, айшинг қаронғу⁷⁷.*

به حاجتی که رَوی، تازه روی و خندان رو
 فرو نبندد کنار گشاده پیشانی
 آورده اند که [اندکی] در وظیفه اوزیادت کرد و بسیاری از ارادت کم. دانشمند
 پس از چند روز چون محبتِ معهود برقرار ندید، گفت:
 [يَسَّ الْمَطَاعِمُ حِينَ الذَّلُّ يَكْسِبُهَا
 الْقِدْرُ مُنْتَضَبٌ وَالْقِدْرُ مَخْفُوضٌ]

*

نامم افزود و آبرویم کاست بینوایی به از مذلتِ خواست

حکایت [۱۲]

درویشی را ضرورتی پیش آمد. کسی گفت: فلان نعمتی وافر دارد، اگر بر
 حاجتِ تو واقف شود در قضا [ی] آن توقف روا ندارد. گفت: من او را ندانم. گفت:
 مَتَّ رهبری کنم. دستش گرفت و به منزل آن کس در آورد. یکی را دید لب-
 فروشته و ابرو در هم کشیده [و تند نشسته]. برگشت و سخن نگفت. پرسیدندش:
 چه کردی؟ گفت: عطای او به لقای او بخشیدم.

مهر حاجت به نزدیک ترش روی که از خوی بدش فرسوده گردی
 اگر گویی غم دل، با کسی گوی که از رویش بنقد آسوده گردی

حکایت [۱۳]

خشکسالی در اسکندریه عنانِ طاقتِ درویش از دست رفته [بود] و در [های]
 آسمان بر زمین بسته و فریادِ اهلِ زمین به آسمان پیوسته.

نماند جانور از وحش و ظییر و ماهی و مور

که بر فلک نشد از بی مرادی افغانش

عجب که دودِ دلِ خلق جمع می نشود

که ابر گردد و سیلابِ دیده بارانش

در چنین سالی مُخَنَّثی، دور از دوستان، که سخن در وصفِ او ترکِ ادب است
 خاصه در حضرتِ بزرگان و بطریقِ اِهمال ازان در گذشتن هم موجه نیست که
 طایفه ای بر عجزِ گوینده حمل کنند، براین دو بیت اختصار کردم که اندکی دلیلِ
 بسیار [ی] است و مثنی نمودارِ خرواری.

*Очиқ юзлик билан қилғил саволинг,
Ки боғланмас ишинг бўлсанг кулумсу.*

Нақл этарларки, бир миқдор ул олимнинг вазифасини зиёда айлади ва ҳусни илтифотидин қисми куллийсини танқис айлади. Олим бир неча кундин сўнгра вақтики қадимги муҳаббатни қарор узра кўрмади, айди:

Шеър:

*Ёмондур таъма, хорлик келтургон,
Қозонинг қайнашиб, қадринг йитургон.*

Байт:

*Йўқ ўлди обрў нон ёрлигидин,
Кишига яхши йўқлик, борлиқдин.*

ҲИКОЯТ [12]

Бир дарвешнинг бир зарурати зуҳур айлади. Бир киши анга айди: «Фалон одамнинг ҳисобсиз мол ва давлати бордур. Агар сенинг ҳожатинга мутталеъ бўлса, умиддурки ани адо айламақда таъхирни муносиб кўрмагай». Айди: «Мен ани билмасмен». Ул киши айди: «Мен сенга йўл бошлағувчилик этармен». Анинг қўлини тутти ҳатто ул кишининг уйига келтурди. Дарвеш бир кишини кўрдик, лабини пастга ташлаган ва тунд ўлтургон. Дарвеш ҳеч сўз сўзламади ва кейнига қайтди. Бир киши анга айди: «Нима айладинг?». Дарвеш айди: «Анинг эҳсонини суратиға бағишладим».

Қитъа:

*Оборма ҳожатинг беҳудаларға,
Чекарсан ранжани хўйи бағидин.
Заруратни очик юзларға айғил,
Қилур хурсанд сени «хуш омадий» гин.*

ҲИКОЯТ [13]

Искандарияда бир қаҳатлик йил зоҳир бўлди, андоқки халқнинг тоқатининг тизгини қўлдин кетган эрди. Осмоннинг эшиклари ер юзига боғланган эрди ва ердагиларнинг фарёду фиғони осмонға етушган эрди.

Қитъа:

*Жонварлардин туюру мўру моҳи қолмаги,
Чиқмаган бечоралиқдин оҳи афғони ҳануз.
Халқнинг гуғи гули бир жамъ бўлмайдур ажаб,
Абр бўлса, бўлса борони тўқулгон ёши кўз.*

Мундоғ қаҳат йилида бир номард, дўстлардин йироқ бўлсинки, анинг васфида сўз сўзламак тарки адабдур, хусусан улуғлар ҳузурида. Ва бепарволик тариқи билан васфини зикридин ўтмоқ ҳам лойиқ эмасдур, зероки баъзи жамоа дегувчининг ажзига ҳамл этарлар. Бинобарин, бу икки байт била ихтисор айларман. Зероки оз нимарса кўшлиқ далили бўлур ва бир ҳовуч нимарса эшак юкидин намуна бўлур.

گر تشر بکشد آن مخنث را تتری را عوض نباید گشت
چند باشد چو چشربغدادش آب در زیر و آدمی بر پشت؟
چنین شخصی که ظرفی از نعمت او شنیدی در آن سال نعمتی وافر داشت.
تنگدستان را سیم و زردادی و مسافران را سفره نهادی. طایفه‌ای درویشان از جور
فاقه بجان آمده بودند، آهنگ دعوت او داشتند و مشاورت پیش من آوردند. سر از
موافقت بازدم و گفتم:

نخورد شیرنیم خورده سگ و ربمیرد به سختی اندر غار
تن به بیچارگی و گرسنگی بنه و دست پیش سفله مدار
گر فریدون شود به نعمت و ملک بی هنر را به هیچ کس شمار
پرنیان و نسیم بر نا اهل لاجورد و طلی است بر دیوار

حکایت [۱۴]

حاتم طائی را گفتند: از تو بزرگ همت‌تر در جهان دیده‌ای یا شنیده‌ای؟ گفت:
[بلی]، یک روز چهل شتر قربان کرده بودم امرای عرب را و خود به گوشه صحرا [به
حاجتی] بیرون رفتم. خارکنی را دیدم پشته فراهم نهاده. گفتم: به مهمانی حاتم چرا
نروی که خلقی بر سباط او گرد آمده‌اند؟ گفت:

هر که نان از عمل خویش خورد متبت حاتم طائی نبرد
من او را [به همت و جوانمردی از خود] برتر دیدم.

حکایت [۱۵]

موسی، عَلَيْهِ السَّلَام، درویشی را دید از برهنگی به ریگ در شده. دعا کرد تا
خدای، عَزَّ وَجَلَّ، مر او را نعمتی داد. پس از چند روز دیدش گرفتار و خلقی [انبوه]
بر او گرد آمده. گفت: این را چه حالت است؟ گفتند: خمر خورده است و
عریده کرده و خون کسی ریخته، قصاصش همی کنند. [لطیفان گفته‌اند]:
[گرچه مسکین اگر پر داشتی تخم گنجشک از جهان برداشتی]

*

عاجز، باشد که دست قدرت یابد برخیزد و دست عاجزان برتابد
وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ. موسی به حکمت حق تعالی اقرار-
کرد و از تجاسر خویش استغفار.

Ул муханнасни ўлдурур тотор,
Ўрнига они ўлдуруб бўлмас⁷⁸.

Мисли кўфрук турар қачонгача ул,
Остида оби жорий, устида кас.

Мундоғ бир одамки, анинг васфидин бир андагини эшитдинг, ул санада ҳисобсиз молға молик эди, бечора ва камбағалларға танга ва тилло берар эрди ва мусофирларға дастурхон қўяр эрди. Дарвешлардин бир жамоасики, фақирлиқ жавридан жондин тўймишлар эрди, анинг дастурхониға қасд айладилар ва мунга маслаҳат келтирдилар. Аларға мувофақатдин бош қайтардим ва дедим:

Қитъа:

Емағай итни сарқутини йўлбарс,
Фор ичига очигин ўлса ҳам.
Оч ва бечоралиқға сабр айла,
Пастдин айлама умиди карам.

Мулку неъматда бўлса Африугун,
Бетамиз бўлса демагил одам.
Олабайроқ чофон ила ноаҳил,
Бўлагир нақшлик сутундин кам.

ҲИКОЯТ [14]

Ҳотам Тойға айдилар: «Ўзингдин зиёда олийҳиммат кимсани жаҳонда кўрдингму ё эшитдингму?» Ҳотам айди: «Оре бир кун қирқ тевани сўйган эрдим ва араб беклари ила саҳронинг бир тарафиға бир зарурат учун кетган эрдик. Бир ўроқчини кўрдимки бир орқа тиканни тўплаган, анга айдим: «Ҳотам Тойнинг меҳмонлиғиға нима учун бормассан? Зероки бир жамоа халқ анинг дастурхониға йиғилгандурлар». Ўроқчи айди:

«Еса нон ҳар киши ўзи ишигин,
Ҳеч миннат эшитмағай кишигин».

Инсоф айладимки, мен ани ҳиммат ва саховатда ўзимдин зиёда кўрдим.

ҲИКОЯТ [15]

Ҳазрат Мусо алайҳиссалом бир фақирни кўрдики, яланғочлиғидин қум ичига кўмилгон эрди. Ул айди: «Эй Мусо, бир дуо айлагил, токим Ҳақ таоло менга бир ризқ берса, зероки тоқатсизлиқдин жонға келдим. Ҳазрат Мусо алайҳиссалом дуо айлади, ҳатто Худои таоло анга бир қудрат берди. Бир неча кундин сўнграки Мусо алайҳиссалом муножотдин қайтиб келди. Ани кўрди тутулмиш ва бир кўп халқ анинг устиға йиғилмиш. Айди (Мусо алайҳиссалом): «Мунинг ҳоли надур?». Айдиларки (одамлар): «Шароб ичмиш ва гавғо айламиш ва бировни ўлдирмиш, эмди қасос айларлар».

Шеър:

Пишакни бўлса гар эрди қаноти,
Жаҳонда қолмағай чумчуқни оти.

Киши олдиға бормас эрди бўлса,
Ҳўкуздек шохлиқ эшакнинг зоти.*

Байт:

Гадоийи нотавон топса эди зўр,
Қилур бошқа гадолар кўзини кўр.

Ояти жалила: وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ

«Ва агар Аллоҳ таоло қуллаариға ризқни васиъ айласа улар ер юзида фасод этарлар эрди» (Шўро сураси, 27-оят)ни ўқиди.

Ҳазрат Мусо алайҳиссалом Худои жаҳонофариннинг ҳикматиға иқрор ва ўз жасоратларидин талаби мағфират айладилар,

* Бу байт «Т.» нусхада учрамайди.

[مَا ذَا أَخَاكَ بِاْمَغْرُورِ فِي الْخَطَرِ
حَتَّى هَلَكْتَ فَلَيْتَ اَلْتَّمَلْتَ لَمْ يَطْرِ]

*

سفله چو جاه آمد و سیم و زرش سیلی خواهد بضرورت سرش
آن نشیدی که حکیمی چه گفت مور همان به که نباشد پرش
پدر را غسل بسیارست ولیکن پسر گرمی دارست.
آن کس که توانگرت نمی گرداند او مصلحت تو از تو بهتر داند

حکایت [۱۶]

اعرابی را دیدم در حلقه جوهریان بصره حکایت می کرد که وقتی در بیابانی
راه گم کرده بودم و از زاذ [معنی] با من چیزی نبود [و دل بر هلاک نهاده که] ناگاه
کیسه ای یافتم پر مروارید. هرگز آن ذوق [وشادی] فراموش نکنم که پنداشتم گندم
بریان است و باز آن تلخی [و نومیدی] که بدانستم که مرواریدست.

در بیابان خشک و ریگی روان تشنه را در دهان چه در چه صدف
مرد بی توشه کاو فتاد از پای بر کمر بند او چه زر چه خزف

حکایت [۱۷]

یکی از عرب در بیابانی از غایت تشنگی می گفت:

يَا لَيْتَ قَبْلَ مَنِيتِي يَوْمًا أَفُوزُ بِمُنْيَتِي
نَهْرٌ تَلَاظِمُ رُكْبَتِي وَأَظِلُّ أَمَلًا قِرْبَتِي

حکایت [۱۸]

همچنین درویشی در قاع بسیط گم شده بود و قوت و قوتش به آخر آمده و درمی
چند [بر میان] داشت. بسیار بگردید و ره به جایی نبرد و عاقبت هلاک شد. طایفه ای
برسیدند و درمها دیدند [پیش رویش] نهاده و بر خاک نبشته:

گر همه زر جعفری دارد مرد بی توشه بر نگیرد گام
در بیابان فقیر سوخته را شلغم پخته به که نقره خام

حکایت [۱۹]

هرگز از دور زمان ننالیدم و روی از گردش آسمان درهم نکشیدم مگر وقتی که
بایم برهنه [مانده] بود و استطاعت پائی پوشی نداشتم، به جامع کوفه در آمدم دلتنگ،

Шеър:

*Нега гирдоби ғурур ичра қилурсен талваса,
Фавт ўлдунг оқибат, яхши чумоли учмаса.*

Назм:

*Беҳираг киссасига сийму тилло, Билмадингму деб эрди Афлотун,
Бўлур албатта ўз бошига бало. Чумоли қилмасун қанот пайдо.*

Ҳикмат. Отанинг асали кўпдур, лекин ўғил иссиқ мижоз.

Фард:

*Улки, бечора, камбағал қилди,
Маслаҳат ушбу сенгадир билди.*

ҲИКОЯТ [16]

Бир саҳройини кўрдум, Басра жавҳарфурушлари растасида нақл айлардики, «Бир вақт чўлда йўлни йўқотган эрдим. Еядурғон нимарсадин менинг бирла бир нимарса қолмаган эрди. Кўнгулни ҳалокга қўйгон эрдим. Ногаҳон бир ҳамён топтим, инжуга тўла. Асло ул хурсандлик ва завқни ёдимдан чиқармасман, зеро-ки гумон айладимки, қоврилган буғдойдур деб. Ва яна ул аччиғлик ва ноумидлик-ни унутмасменки, ул ҳамёнда марварид эканини билганимдан сўнг».

Қитъа:

*Чўлу саҳрода ташна оғзида,
Ҳоҳ бўлсин садафу хоҳи дур.
Фойда йўқ бўлса марг бетўша,
Ҳамёнида пули агарчи пур.*

ҲИКОЯТ [17]

Арабдин бири чўлда ниҳоят сувсизлиқдин дер эрди:

Шеър:

*Умидим - ўлмайин мақсадга етсам,
Қониб ичсам сувин, мешким тўлатсам.*

ҲИКОЯТ [18]

Шунингдек бир кенг саҳрода бир мусофир ғойиб бўлгон эрди. Қуввати ва озуқаси қолмаган эрди. Белида бир неча тангаси бор эди. Кўп айланди, йўлни бир жойга элтмади. Ва очлиқдин ўлди. Бир жамоа етуштилар ва тангаларни кўрдиларки, юзини олдида қўйгон ва туфроққа ёзган:

Қитъа:

*Гар ҳама бўлса қил-қизил олтун, Чўлда очлиқда қолмиш одамга,
Тўшасиз одаме қўюрму қадам? Ёмбидан яхшидир, пишиқ шолғам.*

ҲИКОЯТ [19]

Асло давру замондин фарёд этмаган эрдим. Ва юзумни фалакнинг айланишидин буруштирмаган эрдим, магар бир вақтки, оёғим яланг қолгон эрди ва бир кафш олмоққа қудратим йўқ эрди. Ғамгин бўлиб Кўфанинг масжиди жомеъига келдим.

یکی را دیدم که پای نداشت. شکرِ نعمتِ حق تعالی بجای آوردم و بر بی‌کفشی صبر کردم.

مرغ بریان به چشمِ مردمِ سیر کمتر از برگِ تره بر خوان است
وان که را دستگاه و قدرت نیست شلغمِ پخته مرغِ بریان است

حکایت [۲۰]

یکی از ملوک با تنی چند از خاصان در شکارگاهی [به زمستان] از عمارت دور افتاد [تا] شب درآمد [خانهٔ دهقانی دیدند]. ملک گفت: شب آن جا رویم تا زحمّت سرما نباشد. یکی از وزرا گفت: لایقِ قدرِ پادشاهان نباشد به خانهٔ دهقانی التجا کردن، هم این جا خیمه زنیم و آتش کنیم. چنان کردند. دهقان را خبر شد، ماحضری [ترتیب کرد و پیش] آورد و زمین ببوسید و گفت: قدرِ بلندِ سلطان بدین قدر نازل نشدی ولیکن نخواستند که قدرِ دهقان بلند شود. ملک را سخن گفتن او مطبوع آمد، شبانگه به منزل او نقل کردند. بامدادان خلعت و نعمت فرمودش. دهقان [قدمی چند] در رکابِ ملک می‌رفت و می‌گفت:

ز قدر و هیبتِ سلطان نگشت چیزی کم

از التفات به مهمان‌سرای دهقانی

کلاه‌گوشهٔ دهقان به آفتاب رسید

که سایه بر سرش آورد چون تو سلطانی

حکایت [۲۱]

گدایی هول را حکایت کنند که نعمتِ بی‌قیاس اندوخته بود. [یکی از پادشاهان گفتش: همی نمایند که مالِ بی‌کران داری و ما را مهمتی هست اگر به برخی ازان دستگیری کنی چون ارتفاع رسد وفا کرده شود و شکر گفته]. گفت: [ای خداوندِ روی زمین] لایقِ قدرِ بزرگی سلطان کجا باشد دستِ [همت] به مالِ چون من گدایی آلوده کردن که جوخو [به گدایی] فراهم آورده‌ام! گفت: غم نیست که به تتری می‌دهم. [الْخَيْشَاتُ لِلْخَيْشِئِ].

گر آبِ چاهِ نصرانی نه پاک است جهودِ مرده می‌شویی چه باک است؟

Бир одамни кўрдим оёғи йўқ эрди. Неъматни илоҳийнинг ҳамд ва шукрини ерига келтирдим, кафшсизликқа сабр айладим.

Қитъа:

*Тўқ киши олдида товухбирён,
Қағаридур ончунин кўк ўтдин кам.
Очу бедастгоҳ одамга,
Мурғи бирён қағарлидур шалғам⁷⁹.*

ҲИКОЯТ [20]

Подшоҳлардин бири муқарраблардин бир неча киши билан бир ов жойида қиш куни шаҳардин узоқ тушти. Тоқим кеча дохил бўлди, бир деҳқоннинг уйини кўрдилар. Подшоҳ айди: «Бу кеча у жойга борурмиз, тоқим совуқнинг заҳмати бўлмағай». Вазирлардин бири айди: «Подшоҳларнинг қадрига лойиқ бўлмас бир заиф деҳқоннинг уйига паноҳ элтмоқ. Бу жойда чодир қурармиз ва ўт ёқармиз». Деҳқонга хабар бўлди, ул нимарсаики таомдин мавжуд эрди, тартиб айлади ва подшоҳнинг ҳузурига келтирди ва хизмат ерини ўпти ва деди: «Султоннинг баланд мартабалари бу миқдор бирла таназзул айламас ва лекин хоҳламадиларки, деҳқоннинг мартабаси баланд бўлса». Подшоҳга анинг сўз сўзлаши мақбул келди ва кеч вақтда анинг уйига кўчди. Эрталаб подшоҳ анга мол ва дунё ва яхши жомалар эҳсон айлади. Эшиттимки бир неча қадам подшоҳнинг узангиси ёнида кетар эрди:

Қитъа:

*Қағри султонга бердиму нуқсон,
Ушбу деҳқон уйига меҳмонлиғ?
Етти деҳқонни боши гардунга
Сарафроз этти шўйла султонлиғ.*

ҲИКОЯТ [21]

Кўп тилагувчи бир гадойни нақл этарларки, кўп мол ва дунё жамъ айлаган эрди. Подшоҳлардин бири анга айди: «Кўринурки, кўп молинг бордур ва бизнинг бир муҳим ишимиз бордур. Агар бир миқдор андин муованат этар эсанг орият тариқи ила, вақтики мамлакатнинг даромади етишар бўлса, яна қайтиб берилур». Гадо айди: «Шоҳи жаҳоннинг мартабаи олийсиға муносиб бўлмаски, ҳиммат қўлини менингдек бир гадонинг молиға олуида айламоқ, зероки андак-андак гадолик билан жамъ айлаганман». Подшоҳ айди: «Ғам йўқдур, зероки кофирга берурман.

الْخِيَّاتُ لِلْخَيْثَيْنِ

«Мурдорлар мурдорлар учундир». (Нур сураси, 26-оят).

Байт:

*Чу насроний қудуғи бўлса нопок,
Жуҳудни мурдасин ювмоқда йўқ бок.*

قَالُوا عَجِبْنُ الْكِلْسَ لَيْسَ بِطَاهِرٍ
قُلْنَا نَسُدُّ بِهِ شُقُوقَ الْمَبْرَزِ
شنیدم که سر از فرمانِ ملک باز زد و حجت آوردن گرفت و شوخ چشمی [کردن].
ملک فرمود تا مضمونِ خطاب [از وی] به زجر و توبیخ مستخلص کردند.

به لطافت چوبرنیاید کار سربه بی حرمتی کشد ناچار
هر که بر خویشان نبخشاید گر نبخشد بر او کسی، شاید

حکایت [۲۲]

بازرگانی را دیدم که صد و پنجاه شتر بار داشت و چهل بنده و خدمتگار. شبی در جزیره کیش مرا به حجره خویش برد. همه شب دیده بر هم نیست از سخنانِ پریشان گفتن که فلان انبازم به ترکستان است و فلان بضاعت به هندوستان و این قبالة فلان زمین است و فلان مال را فلان کس ضمین. گاه گفתי: خاطرِ اسکندرِیه دارم که هوائی خوش است. باز گفתי: نه، [که] دریا [ی] مغرب مشوش است. سعدیا، سفری دیگر [م] در پیش است، اگر کرده شود بقیتِ عمر به گوشه ای بنشینم. گفتم: آن کدام سفرست؟ گفت: گوگردِ پارسی خواهم بردن به چین که شنیدم عظیم قیمتی دارد و ازان جا کاسه چینی به روم [آورم] و دیبای رومی به هند و فولادِ هندی به حلب و آبگینه حلبی به یمن و بُردِ یمانی به پارس و ازان پس ترک تجارت کنم و به دکانی بنشینم. [انصاف]، از این ماخلولیا چندان فروگفت که بیش طاقتِ گفتنش نماند. گفت: [ای سعدی]، تو هم سخنی بگوی از [آنها که] دیده ای و شنیده ای. گفتم:

آن شنیدستی که روزی تاجری در بیابانی بیفتاد از ستور
گفت: چشم تنگی دنیا دارا یا قناعت پُر کند یا خاکِ گور

حکایت [۲۳]

مالداری [را شنیدم که] به بخل چنان معروف بود که حاتمِ طائی در کَرَم. ظاهرِ حالش به نعمتِ [دنیا] آراسته و باطنش بخیل و بخل آگنده چنان که نانی به جانی از دست ندادی و گربه بُوهَرِیه را به لقمه ای نواختی و سگی اصحاب الکهف [را] استخوانی نینداختی. فی الجمله خانه او را کس ندیدی درگشاده و سفره او [را] سرگشاده.

Шеър:

Дегилар: «Пок эмас оҳакни лойи»,

Дедик: «Анга хало жойи сувармиз».

Эшитдимки, (гадо) бошни подшоҳнинг фармонидин қайтарди ва далил кел-турмоққа шуруъ айлади ва юзсизлиқ этмоққа бошлади. Подшоҳ буюрди, токим амрининг мазмунини андин қаҳр ва галаба бирла халос айладилар.

Маснавий:

Яхши сўзда гар ўлмаса таъсир,

Кетадур ҳурмату бўлур таҳқир.

Обрўйин киши ўзи билмас,

Ложарам бошқанинг ҳурматин қилмас⁸⁰.

ҲИКОЯТ [22]

Бир савдогарни кўрдум, юз эллик тева юки моли бор эрди. Қирқ кул ила хизматкори бор эрди. Бир кеча жазираи Кишда мени ўз ҳужрасига элтиди ва бутун кеча ором олмади, беҳуда сўзлар сўзламоқдинки: «Фалон шеригим Туркистондадур ва фалон сармоям Ҳиндистондадур ва бу қоғоз фалон ернинг ҳужжатидадур ва фалон нимарсага фалон киши кафилдур». Гоҳ дер эдики: «Искандария бормоқ фикридамен зероки, анинг ҳавоси яхшидур». Ва гоҳ дер эдики: «Йўқ, зероки Мағриб дарёси қуруқчиликдур». Яна айди: «Эй Саъдий, бўлак бир сафар олдимдадур. Агар ул сафарни айласам, қолгон умримда бир бурчақда ўлтирурмен ва тижоратни тарк қилурмен». Айдим: «Ул қайси сафардур?» Айди: «Форс гутурдини Чинга элтмоқчимен, зероки, эшитдимки ул жойда кўп қиммат эмиш. Ва ул жойдин Чин косасини тарафи Румга келтирмоқчимен ва Рум қумошини (матосини) Ҳиндга ва Ҳинд пўлодини Ҳалабга, ва Ҳалаб шишосини Яманга ва Яман қумошини Форсга келтирмоқчимен. Андин сўнгра сафарни тарк этармен ва бир даргоҳда ўлтирурмен». Ул қадар мунингдек фикри фосиддин сўзлардики, андин зиёда сўзламоққа қудрати қолмади. Айди: «Эй, Саъдий сен ҳам бир сўз сўзлагил, алардинки, кўрдунг ва эшитдинг». Айдим:

Қитъа:

Эшитгансенки, Ғўр даштида бир кун,

Ҳарис одам юки отдан йиқилди.

Дегу: Бойлар кўзин юмғай қаноат,

Ва ёким ўлдиғу кўзга тиқилди.

ҲИКОЯТ [23]

Бир бойни эшитдимки бахиллик ила андоғ машҳур эрдики, Ҳотам саховат ила машҳур бўлганидек. Анинг зоҳир ҳоли дунё неъматини ила музайян эрди. Хулқида бахиллик андоғ жойлашмиш эрдики, бир пора нонни бир жон муқобилига қўлдин бермас эрди. Ва ҳазрат Абу Ҳурайранинг пишагини бир луқма бирла навозиш айламас эрди. Асҳоби қаҳфнинг итига биргина сўнтак ташламас эрди. Ҳосили калом, бир кимса анинг уйининг эшигини очиб ва дастурхонининг устини ёзиқ кўрмас эрди.

درویش بجز بوی طعامش نشنیدی مرغ از پس نان خوردنِ اوریزه نجیدی
 شنیدم که باری به دریای مغرب نشسته بود و راه مصر برگرفته و خیالِ فرعونِ در
 سر؛ حَتَّى إِذَا أَذْرَكَهُ الْعَرْقُ، بادی مخالفِ کشتی برآمد.
 با طبعِ ملولت چه کند دل که نسازد؟ شُرطه همه وقتی نبود لایقِ کشتی
 [دستِ دعا برآورد و فریادِ بی فایده خواندن گرفت، فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلِكِ دَعَوْا
 اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ].

دستِ تضرع چه سود بنده محتاج را وقتِ دعا بر خدا، وقتِ گرمِ در بغل؟

*

از زر و سیم راحتی برسان خویشتن هم تمتعی برگیر
 وانگه این خانه کز تو خواهد ماند خشتی از سیم و خشتی از زرگیر
 [آورده اند که] در مصر اقاربِ درویش داشت، [بعد از هلاکِ او] به بقیتِ مالی
 او توانگر شدند و جامه [های] کهن به مرگِ او بدریدند و خز و دیماطی بیریدند. هم
 در آن هفته یکی را دیدم از ایشان: بر بادپایی روان و غلامی در پی دوان.
 وه که گر مرده باز گردیدی به میانِ قبیله و پیوند
 ردِ میراثِ سخت تر بودی وارشان را ز مرگِ خویشاوند
 به سابقه معرفتی که میانِ ما بود آستینش گرفتم و گفتم:
 بخور، ای نیک سیرت سره مرد کان نگو! [بخت گرد کرد و نخورد]

حکایت [۲۴]

شنیدم که صیادی ضعیف را ماهی قوی در دام افتاد. قوتِ ضبط آن نداشت.
 [ماهی بر او غالب آمد و] دام از گفش در ربود و برفت.
 شد غلامی که آبِ جوی آرد آبِ جوی آمد و غلام بُبرد
 دام هر بار ماهی آوردی ماهی این بار رفت و دام بُبرد
 دیگر صیادان دریغ خوردند و ملامتش کردند که چنین صیدی در دامت افتاد و
 نگاه نتوانستی داشتن! گفت: ای یاران، چه توان کردن؟ مرا آن ماهی روزی نبود و
 ماهی را همچنان روزی [مانده] بود.
 [صیاد بی روزی ماهی در دجله نگیرد و ماهی بی اجل بر خشک نمیرد.]

Байт:

*Оч гарвешлара бўйи таом бас эди,
Қушлара экмагининг резаси ҳам тегмас эди.*

Эшиттимки, Мағриб дарёсида Миср йўлини тутган эрди ва Фиръавний та-
каббур бошида эрди. **«Хатто анга ғарқ бўлмоқ етишганда»** (Юнус
сураси, 90-оят) онгсиздин бир муҳолиф шамол кеманинг атрофини ихота айлади,
андоғки айтибдурлар малоли табъинга далда на чора, шамол доим кемага лойиқ
ўлмас. Дуо қўлини кўтарди ва фойдасиз фиғон этмакка бошлади. Андоғки, вақти-
ки мушриклар кемага минганларида **«اللَّهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلِّ دَعَوْا اللَّهَ دَعْوًا يَكُونُ»** **«Аллоҳ**
таолоға дуо этарлар, динни холис айлаганлари ҳолда». (Анкабут сураси, 65-оят).

Байт:

*Тазарруъда очилгон қўлда не суг,
Карам вақтида қўлтуқда юмулғай.*

Қитъа:

*Молу дунёдин айлагил эҳсон, Билки бу уйлариң қолар сендин,
Сен ўзинг ҳам таматтуъ олғайсен. Гарчи олтин- кумушла солғайсен⁸¹.*

Нақл этарларки, Мисрда фақир ақраболари бор эрди. Бахил ўлгандан кейин
анинг молининг бақияси ила бой бўлдилар ва эски либосларни анинг вафотила
йиртдилар ва диметий пўстинларни анинг бадалиға бичдилар. Ул ғарқ бўлгон
ҳафта алардин бирини кўрдим. Бир чопқир от устида кегувчи ва парисифат бир
қул орқасида чоғувчи. Ўзимға ўзим дедим:

Қитъа:

*Тирилиб келса гар ўлиб кешган, Анга мерос қайтарурдин -
Уйға вориси ҳузуриға, Розидир вориси аввал, ўлурға.*
Бир ошнолиқ қадимийки орамизда бор эрди, анинг енгини тортим ва дедим:

Байт:

*Егил, эй некбахти хуш иқбол,
Ул ўзи емайин, йиғиб эди мол.*

ҲИКОЯТ [24]

Бир қувватсиз балиқчининг тўрига бир қувватли балиқ тушди. Балиқчи ани
сақламоққа қодир бўлмади. Балиқ балиқчидан голиб келди ва тўрни анинг қўли-
дин тортиб кетди.

Қитъа:

*Сув ариқдин кетирмоқчи эрди қул,
Сув келиб, қул ўзин олиб кетди.
Ҳар йўли тўр кетургай эрди балиқ,
Тўрни эмди балиқ олиб кетди.*

Бўлак балиқчилар афсус едилар ва анга итоб айладиларки: «Шундоқ бир ов
сенинг тўрингга тушти ва сен ани сақламоққа қодир бўлмадинг». Балиқчи деди:
«Эй биродарлар, на айлаб бўлур, зероки менга насиб бўлмагон эрди ва балиқнинг
яна ризқ насибаси боқий эрди».

Ҳикмат. Насибасиз балиқчи Бағдод ариғида балиқ тутолмас ва ажалсиз балиқ
ҳам қуруқликда ўлмас.

حکایت [۲۵]

دست و پائی بریده‌ای هزار پایی بگشت. صاحب‌دلی بر او بگذشت [و] گفت: سُبْحَانَ اللَّهِ! با هزار پای که داشت چون اجلش فرارسید از بی دست و پائی نتوانست گریخت.

چو آید ز پس دشمنِ جان‌ستان ببندد آجلِ پایِ مردِ دوان
در آن دم که دشمنِ پیایی رسید کمانِ کیانی شاید کشید

حکایت [۲۶]

ابلهی [را] دیدم سَمین، خلعتی ثَمین در بر و قَصَبی مصری بر سر و مرکبی تازی در زیرِ ران و غلامی از پیِ دوان. کسی گفت: [سعدی] چون می‌بینی این دیا [ی] مُعَلِّم بر این حیوانِ لَا یَعْلَم؟ [گفتم:] خطی زشت است که به آب زر نبشته است. [قَدْ شَابَهَ بِأَلْوَرَى جِمَارًا عَجَلًا جَسَدًا لَهُ خُورًا] [گفته‌اند که یک طلعتِ زیبا به از هزار خلعتِ دیا.]

به آدمی نتوان گفت مانند این حیوان
مگر دُراعه و دستار و نقشِ بیرونش
نگر تو در همه اسباب و ملک و هستی او
که هیچ چیز نبینی حلال جز خورش

*

شریف اگر مُتَضَعِّف شود خیالِ مبند
که پایگاهِ بلندش ضعیف خواهد شد
ور آستانهٔ سیمین به میخِ زر ببندد
گمانِ مبر که یهودی شریف خواهد شد

حکایت [۲۷]

دزدی گدایی را گفت: شرم نداری که از برای جوی سیم دست پیشِ هر لثیم دراز کنی؟ گفت:

دست [دراز] از پیِ یک حبهٔ سیم به که ببرند به دانگی و نیم

حکایت [۲۸]

مشت‌زنی را حکایت کنند که از دهرِ مخالف بفرغان آمده بود و حلقِ فراخش از

ҲИКОЯТ [25]

Қўл ва оёғи кесилган бир одам бир мингоёқни ўлдирди. Бир валий анинг ёнидан ўтди ва деди: «Ажаб ҳолдур, минг оёғи биланки бордур, вақтики анинг ажали етти, бир қўлсиз ва оёқсиздин қочмоққа муқтадир бўлмади».

Маснавий:.

*Етушса душман, этса қасди жонни,
Ажал банд айлағай пойи давонни.
Ҳужум этганда душманлар баякабор,
Тушар қўлдин камону, тиру тайёр.*

ҲИКОЯТ [26]

Бир семиз аҳмоқни кўрдим – қийматбаҳо либос устида ва арабий от остида ва Миср салласи бошида эрди. Бир одам айди: «Эй Саъдий, қайдоқ кўрарсен бу зар ёқа йифак тўнни бу идроксиз ҳайвон устида?» Айдим: «Бир ёмон хатдурки, тилло суви билан ёзилмишдур».

Байт:

*Эшакдурким, ажаб инсонға таҳқиқ ўхшаган,
Бир бузоғ билким, жасагдурким турар ул маъраган.**

Қитъа:

*Бу ҳайвон ўхшамас одамға ҳаргиз,
Магар малбусиву нақши беруни.
Тафаҳхус айлаган бирлан топилмас,
Ҳалол ашё анингга ғайри хуни.*

Қитъа:

*Улуғ зотлик киши гар нотаваондур,
Ҳамиша рутбаи болоси боло⁸².
Михи - олтун, кумуш - остона бўлса,
Азиз ўлмас жуҳуд асло ва қатъо.*

ҲИКОЯТ [26]

Бир ўғри бир гадоға айди: «Ўлмасмусенки, бир арфа миқдори кумуш учун қўлни ҳар паст олдиға узатурсен?» Гадо айди:

Байт:

*Бир пул учун қўл узатиш яхшидур,
Қўл кесилишдинки, олур гарчи дур.*

ҲИКОЯТ [27]

Бир паҳловонни ҳикоя қилурларки муҳолифи даҳридин жонға келгон эрди.

* Аъроф сураси, 148-оятга ишора.

دستِ تنگ بجان رسیده. شکایت پیشِ پدر برد و اجازت خواست که عزمِ سفر دارم، [مگر] به قوتِ بازو کفافی بدست آرم.

فضل و هنر ضایع است تا ننمایند عود بر آتش نهند و مُشک بسایند
پدر گفت: ای پسر، خیالی محال از سر بدرکن و پای قناعت در دامنِ سلامت
کش که بزرگان گفته اند: دولت نه به کوشیدن است، چاره کم جوشیدن است.
کس نتواند گرفت دامنِ دولت بزور
کوششِ بی فایده ست و سمه بر ابروی کور

•

چه کند زورمند و ارونِ بخت؟ بازوی بخت به که بازوی سخت
پسر گفت: ای پدر، فواید سفر بسیارست از نُزهِتِ خاطر و جرّ منافع و دیدنِ
عجایب و شنیدنِ غرایب و تفرّجِ بُلدان و مجاورتِ خُلان و تحصیلِ [جاه] و ادب و
مزید مال و مکتسب و معرفتِ یاران و تجربتِ روزگاران چنان که سالکانِ طریقت
گفته اند:

تا به دُگان و خانه درگروی هرگز، ای خام، آدمی نشوی
برواندر جهان تفرّج کن، پیش ازان روز کز جهان بروی
پدر گفت: ای پسر، فواید سفر این چنین که گفתי بسیارست ولیکن مسلم پنج
طایفه راست: نخستین بازرگانی که با وجودِ نعمت و مُکنت، غلامان و کنیزکانِ
دلاویز و شاگردانِ چابک دارد، هر روز به شهری و هر دم در کنارِ نهری و هر ساعت
به تفرّجگاهی و هر لحظه بر سر راهی، از نعیمِ دنیا متمتع.
مُنعم به کوه و دشت و بیابانِ غریب نیست

هر جا که رفت خیمه زد و خوابگاه ساخت

وان را که بر مرادِ جهان نیست دسترس

در زاذبومِ خویش غریب است و ناشناخت

دوم عالمی که به منطقِ شیرین و [مایه] بلاغت و قوتِ فصاحت هر جا که رَوَد به
خدمتش اقدام نمایند و اکرام کنند.

وجودِ مردمِ دانا مثالی زِ رِطلی است

به هر کجا که رَوَد قدر و قیمتش دانند

Кўп егувчилиги ва фақирлигидин фарёд бирла атосининг олдиға шикоят элтти ва изн сўрадики: «Сафарға қасд этармен, токим умиддурки билак қуввати билан мурод этагини қўлга келтирурмен. Зероки улуғлар айтибдурлар:

Байт:

*Фазлу ҳунар иккисидур мушку уг,
Ис берадур сурсаву қилдурса дуг.*

Атоси айди: «Эй ўғул, фикри маҳолни бошдин чиқаргил ва қаноат оёғини саломат этагининг остиға тортғил, зероки оқиллар айтибдурлар: «Давлат саъй ва тараддуд бирла эмасдур ва анинг чораси кам музтариб бўлмоқдур».

Шеър:

*Ушламағай домани давлатни зўр,
Вўсма қўйғон била кўргайму кўр⁸³.*

Байт:

*Ҳунар гар бўлса ҳар мўйи узра қат-қат,
Кифоя айламас ким бўлса бағбахт.**

Фард:

*Найлагай паҳловони ноиқбол,
Зўрғур, зўрбоздин зару мол.*

Ўғли айди: «Эй ато, сафарнинг фойдалари кўпдур сафойи қалбдин ва фойдаларни касбидин ва ғаройиб сўзларни эшитмоқдин ва шаҳарларни томошосидин ва дўстлар бирла мусоҳобадин ва мансаб ва одоб таҳсилидин ва мол ва касбни ортмоғидин ва ошноларни танимоқдин ва замонларни синамоқдин, андоғки сайёҳлар демишлар:

Назм:

*Борсан банди хонаву дўкон,
Ҳаргиз, эй хом, ўлмадинг инсон.
Борғил, энди жаҳонни сайр айла,
Чиқмасидин бурун таниндин жон.*

Атоси айди: «Эй ўғул, сафарнинг манфаатлари бу минвол узраки сўзладинг, ҳисобсиздур ва лекин беш синф одамға махсусдур. Биринчи, бир савдогарки неъмат ва иқтидорнинг вужуди бирла яхши маҳбуб кул ва чўрилари ва чаққон хизматкорлари бўлса, ҳар кун бир шаҳарда ва ҳар кеча бир мақомда ва ҳар вақт бир тамошогоҳда ва ҳар онда дунё неъматидин фойдаланур.

Қитъа:

*Ғариб ўлмас биёбонларда мунъим,
Қуруб хайма ўзин айлар намоён.
Ўшалким тутмаган мақсад этогин,
Мусофир ўз уйида зору нолон.*

Иккинчи, бир олимки, ширин нутқи бирла ва фасоҳати, қуввати бирла ва сармояи балоғати бирла ҳар жойғаки борур, анинг хизматиға иқдом кўрсатурлар ва икром этарлар.

Қитъа:

*Эрур олтун каби доно вужуди,
Ки ҳар ерга борур қадрин билурлар.*

* Бу байт «Т.» нусхасида йўқ.

بزرگ زاده نادان به شهر و ما ند

که در دیارِ غریبش بهیچ نستانند
سوم خوبرویی که درونِ صاحبِ دلان به مخالطتِ او میل نماید. که حکما گفته اند:
اندکی جمال به از بسیاری مال [و گویند:] روی زیبا مرهمِ دل [های] خسته [است]
و کلیدِ درهای بسته؛ [لاجرم] صحبتِ او را [همه جای] غنیمت شناسند و خدمتش
[را] مَث دانند.

شاهد آن جا که رود، عزّت و حرمت بیند
و برانند بقهرش پدر و مادرِ خویش
پرِ طاووس در اوراقِ مصاحف دیدم
گفتم: این منزلت از قدرِ تومی بینم بیش
گفت: خاموش که هرکس که جمالی دارد
هرکجا پای نهد، دست ندارندش پیش

چون در پسرِ موافقی و دلبری بود اندیشه نیست، گر پدر از وی بوی بود
او گهرست، گو صدفش در جهان مباح در یتیم را همه کس مشتری بود
چهارم خوش آوازی که به حنجره داودی آب از جریان و مرغ از طیران باز دارد.
پس بوسیلتِ این فضیلت دلِ مشتاقان صید کند و اربابِ معنی به منادمتِ او رغبت—
نمایند [و به انواع خدمت کنند].

[سَمْعِي إِلَى حُسْنِ الْأَغَانِي مَنْ ذَا الَّذِي جَسَّ الْمَثَانِي؟]

چه خوش باشد آوازِ نرمِ حزین به گوشِ حریفانِ مستِ صبح
به از روی خوب است آوازِ خوش که آن حظِ نفس است و این قوتِ روح
یا کمینه پیشه‌وری که به سعی بازو کفافی حاصل کند تا آبروی به تحصیلِ نان
ریخته نگردد، چنان که [بزرگان] گفته اند:

گر به غریبی رود از شهرِ خویش سختی و محنت نبرد پینه‌دوز
ور به خرابی فتد از مملکت گرسنه خفتد مَلِیکِ نیمروز
چنین صفتها که بیان کردم، [ای پسر، در سفر] موجبِ جمعیتِ [خاطر] است و

*Агарчи бўлса соҳибзода ногон,
Мусофирликда таҳҳирин қилурлар⁸⁴.*

Учинчи, бир соҳибжамолки, соҳибдилларнинг кўнгиллари анинг ихтилотига майл этар, зероки улуғлар айтибдурлар: «Озгина жамол яхшидур, кўп молдин». Ва айтурлар: «Яхши юз хаста кўнгилларнинг марҳамидур ва боғлиқ эшикларни очқувчидур. Ло илож анинг суҳбатини ҳамма ерда ганимат санарлар ва анга хизматни миннат биларлар».

Қитъа:

*На ерга борса хушу ҳурмати бор,
Ато безор эрур, ҳоҳ оқи модар.
Пари товусни Қуръонда кўрдим,
Дедим анга: «Бу рутба чун муяссар?»
Деди: «Дам урма, ҳар кимдир чиройлик,
Қаю ерга борур анга очиқ дар».*

Қитъа:

*Чун бир ўғилки, дилбару дилкашлик анда бор,
Лозим эмас бўлурға ани тарбиятгар.
Гавҳардур ул дегилки садаф ичра бўлмагил,
Дурри ятим⁸⁵ учун бўладур жумла муштарий.*

Тўртинчи, хушовозки садойи доводий билан сувни оқмоқдин ва қушни учмоқдин қайтарур. Бу суратда бу фазилат василаси ила мардумларнинг кўнглини сайд этар ва аҳли ҳақиқат анинг мусоҳабатиға майл кўрсатурлар. Ва не чанд навъ ила хизмат этарлар.

Шеър:

*Ким қулоғим майл этар истаб гўзал овозни,
Кимдир ул одамки машқ айлар дутори созни.*

Қитъа:

*Ажаб хуш бўлғай овози мулоийм,
Қулоғиға ҳарифи нотапонға.
Руҳи зебодин овози неку хуш,
Анингдин нафса, мундин баҳра жонға.*

Бешинчи, бир аҳли санъатки қўлнинг ёрдами ила ризқ ҳосил этар, токим обрўйи, нон учун тўкилмагай, андоғки оқиллар айтибдурлар:

Қитъа:

*Сахтиву меҳнат юзини кўрмағай,
Гурбат аро касб эгаси кўҳандўз.
Ажраса бо хайлу ҳашаму мулкидин
Оч ётадур подшоҳ Нимрўз⁸⁶.*

Ушбу сифатларки баён айладим, эй ўғлум, сафарда жамъияти хотир сабаби-

داعیه طیب عیش و آن که از این [جمله] بی بهره [است] به خیالِ باطل در جهان
برود و گشام و نشان نشود.

هر آن که گردشِ گیتی به کینِ او برخاست
به غیرِ مصلحتش رهبری کند ایام
کبوتری که دگر آشیان نخواهد دید

قضا همی بردش تا به سوی دانه و دام
پسر گفت: ای پدر، قولِ حکما را چگونه مخالفت کنم که گفته اند: رزق
اگرچه مقسوم است، به اسبابِ حصولِ آن [تعلق] شرط است و بلا اگرچه مقدورست
از ابوابِ دخولِ آن، احتراز واجب.

رزق هر چند بی گمان برسد شرطِ عقل است، جُستن از درها
ورچه کس بی آجل نخواهد مُرد تو مرو در دهانِ اژدها
در این صورت که منم با پیلِ دمانِ بزَنم و با شیرِ ژیان پنجه در افکنم. [پس]
مصلحت آن است، [ای پدر]، که سفر کنم که از این بیش طاقِتِ بینوایی ندارم.
چون مرد برفتاد ز جای و مقامِ خویش
دیگر چه غم خورد همه آفاق جای اوست
شب هر توانگری به سرایی همی روند

درویش هر کجا که شب آمد سرای اوست
این بگفت و پدر را وداع کرد و همت خواست و روان شد [و با خویشان همی -
گفت]:

هنرورِ چوبختش نباشد بکام به جایی رَوَد کش ندانند نام
تا برسید بر کنارِ آبی که سنگ از صلابتِ [او بر] سنگ می آمد و آواز [ش] به
فرسنگ می رفت.

سهمگینِ آبی که مرغابی در او ایمن نبود
کمترین موج آسیاسنگ از کنارش در ربودی
گروهی مردمان را دید هر کس به قراضه ای در معبر نشسته و رخِ سفر بسته.
جوان را دستِ عطا بسته بود زبانِ ثنا برگشاد؛ چندان که زاری کرد یاری نکردند.
ملاح بی مروت از او بخنده برگردید و گفت:

дур ва яхши тирикликга боисдур. Лекин ул кишики бу мазкурлардин бенасибдур, хаёли ботил илан мусофирликга кетса, иккинчи бор бир одам анинг ному нишонини эшитмас.

Қитъа:

*Кимиким қасдиға айланса гардун,
Ҳамиша зиддиға йўллар очилғай.
Кабутарни қазо қувса уйигин,
Йўлиға дом ила дона сочилғай.*

Ўғли айди: Эй ато, ҳукамонинг сўзиға қайдоғ (қандай) муҳолофат этармен, зероки айтибдурлар: «Ризқ агарчандики азалда таъйин этилгон бўлса ҳам, анинг асбоби ҳусулиға ташаббус шартдур. Ва бало ҳар на қадар муқаддар бўлса ҳам анинг кирадургон эшикларидин ижтиноб вожибдур».

Қитъа:

*Ризқ ҳар кимға бегумон етадур,
Ақл шарт айлаюр қудирмоқни.
Ҳар киши гарчи беажал ўлас,
Ким қилур ўзни ўтға урмоқни.*

Бу қувват ва зўрки менда бор, гуркурагон фил бирла урушурмен ва ғазабланган арслон бирла панжалашурмен. Эмди, эй ато, маслаҳат улдулки, сафар қилурмен, зероки мундин зиёда фақирликка тоқатим йўқдур⁸⁷.

Қитъа:

*Ҳар киши чиқса ўз мақомидин,
Ғам ема, ер юзи ангадур жой.
Бой ҳар кеча бир саройда,
Камбағал қайда бўлса кеча сарой,-*

деб сўзлаб, толиби дуо бўлди ва атосиға вадоеъ айлади ва кетди. Азиймати асносида ани эшиттиларки, дер эрди.

Байт:

*Ҳунар аҳли агар бўлса сияҳбахт,
Киши билмас ера кетсун олиб рахт.*

Ҳатто етти бир сувнинг лабиғаки, анинг шиддатидин тош, тош устиға келур эрди, анинг садоси бир тош ерға кетар эрди.

Байт:

*Сувида сув қуши қўрқиб безарди,
Тегирмон тошни мавжи оқизарди.*

Паҳлавон бир жамоа одамларни кўрдик, ҳар бири бир миқдор узра билан қайиқда ўлтургон ва сафар асбобини боғлагон. Йигитнинг иқтидор қўли боғланган эрди. Дуо оғзини очти. Ул қадар тазарруъ айлади, ёрдам бермадилар. Муруватсиз кемачи андин кулubroқ қайтди ва айди:

[زرننداری نتوان رفت بزور از دریا]

زورده مرده چه باشد؟ زریک مرده بیار
جوان را دل از این طعنه بهم برآمد، خواست که از او انتقام کشد، کشتی رفته-
بود. [آواز داد و] گفت: اگر بدین جامه که پوشیده‌ام قناعت کنی، دریغ نیست.
ملاح طمع کرد و باز آمد.

بدوزد شره دیده هوشمند درآرد طمع مرغ و ماهی به بند
چندان که ریش و گریانش به دست جوان افتاد، به خود درکشید و بی‌محبا
فرو کوفت. یارش از کشتی بدرآمد که پشتی کند همچنین درشتی دید پشت-
بگردانید. مصلحت آن دیدند که با او [به] مصلحت گیرانند و به اجرت کشتی
مسامحت نمایند.

چوپرخاش بینی تحمل بیار که سهلی ببندد در کارزار
لطف کن آن جا که بینی ستیز [نبرد قزِ نرم را تیغ تیز]
به شیرین‌زبانی و لطف و خوشی توانی که پیلی به مویی کشی
بعذر ماضی در قدمش فتانند و بوسه‌ای چند بنفاق بر سر و چشمش دادند و به
کشتی درآوردند و روان شدند تا برسیدند به ستونی از عمارت یونان در آب ایستاده.
ملاح گفت: کشتی را خللی هست؛ یکی از شما [که] دلاورترست و زورمندتر باید
که بر این ستون برود و خطام کشتی بگیرد تا عمارت کنیم. جوان بغرور دلاوری که
در سر داشت، از خصم دل آزاده اندیشه نکرد و قول حکما که گفته‌اند: هر-
که را رنجی به دل رسانیدی اگر در عقب آن صد راحت برسانی از پاداش آن [یک]
رنج ایمن مباش که پیکان از جراحت بدرآید و آزار در دل بماند.

مشو ایمن، که تنگدل گردی چون ز دست دلی بستنگ آید
سنگ بربراره حصار من که بود کز حصار سنگ آید
چندان که مقود کشتی به ساعد بر پیچید و به بالای ستون بر رفت، ملاح زمام از
گفتش درگسلانید و کشتی برانند. بیچاره متحیر بماند، روزی دوبلا [و] محنت کشید
[و سختی دید]، سوم روز خوابش گریبان گرفت و در آب انداخت. بعد از شبانروزی
بر کنار افتاد از حیاتش رمقی ماند [ه]. برگ درختان خوردن گرفت و بیخ گیاهان
برآوردن تا اندکی قوت یافت. سر در بیابان نهاد و همی رفت [تا] تشنه و بی طاق

Шеър:

*Пулуиғ йўқдур бировга қилмағил зўр,
Агар бўлса пулинг зўрлик на ҳожат?*

Байт:

*Йўқ пулинг, мумкин эмас дарёдин ўтмоқ зўр билан,
Ўн кишилиқ куч на бўлғай, бир кишилиқ пул кетур.*

Байт:

*Пулинг йўқ ўтғали сувдин қўтинг йўқ,
Ўзунгни бир мирудек қувватинг йўқ*.*

Паҳлавон кемачининг таъна ва мазамматидин дарғазаб бўлди, ҳоҳладики андин ўч олса. Кема кетган эрди. Овоз бердики, «Агар бу либоски, мен кийибмен, рози бўлсанг, аямасмен». Кемачи тамаъ айлади ва кемани қайтарди.

Байт:

*Тукар ҳирс донову оқил кўзин,
Тамаъ келтирур дома қушлар юзин.*

Ул қадарки, паҳлавоннинг қўли кемачининг соқоли ва ёқасига етти, ани ўзига тортти ва аямасдин урди. Анинг рафиқи кемадин ташқари чиқтики, ионат айлағай, анингдек шиддат кўрди. Арқосини ўгирди (яъни қочди). Ани маслаҳат кўрди-ларки, анинг билан мусолаҳа этарлар ва кеманинг кира ҳақини андин кечарлар.

Маснавий:

*Кўрарсен чу жанг ила сабру қарор, Совуқ сўз сўзлаганга сўзла иссиғ,
Мулоимлиғинг жанг эшигин ёпор. Мулоим пиллани ҳеч кесмағай тиг.
Силаб-сийпаб агар бўлсанг шириң тил,
Етақларға кифоя филға бир қил.*

Ўтган ҳолнинг маъзирати бирла анинг оёғига туштилар ва бир неча ўпуш нифоқ бирла анинг бош ва кўзига бердилар ва кемаға келтурдилар ва жўнадилар. Ҳатто егтилар бир жойғаки, Юнон иморатидин сувда туруб қолгон эрди. Кемачи айди: «Кемада бир бузуқлик бордур. Бир киши сиздинки баҳодирроқ ва қувват-лироқдур, лозимдурки бу яғочнинг устига чиқса ва кеманинг ипини тутса, токи кемани тузатурмиз. Йигит баҳодирлиқ ғурури бирлаки бошида бор эрди, кўнгли озурда бўлгон душмандин кўрқмади ва ҳукамонинг сўзига амал буюрмадики, айтибдурлар: «Ҳар кимнингки кўнглиға бир алам еткардинг, агар анинг орқасидин юз роҳат еткарсанг ҳам, у бир аламнинг жазосидин хавфсиз бўлмағил, зероки ўқнинг темири ярадин чиқар аммо ранж ва алами кўнглида қолур».

Байт:

*Деду Бектош⁸⁸ ўз аҳлиға зебо: «Қўярму гушмани ранжиди асло»**.*

Қитъа:

*Бўлма аминки, тангдил ўласен, Бир ҳисорға отмағайсан тош,
Тангдил ўлса ҳар киши сендин. Санга тошлар отилғуси андин.*

Ул қадарки, кеманинг ипини билагига боғлади, яғочнинг устига чиқти. Кемачи ишни анинг қўлидин узиб юборди ва кемани ҳайдади. Бечора паҳлавон ул жойда ҳайрон бўлиб қолди. Бир икки кун балову машаққат кўрди ва қаттиқлик тортти. Учинчи кун уйку анинг яқосини тутти ва сувға отти. Бир кеча кундуздин сўнгра бир канорға тушти. Анинг ҳаётидин бир миқдор қолгон эрди. Дарахтларнинг баргларини емоққа бошлади ва ўтларнинг илдизини чиқармоққа бошлади, токи бир оз қувват топти. Бошни саҳроға қўйди ва кетди, ҳатто сувсизлик ва тоқатсизлик билан бир

* Бу байтни мутаржим илова қилган.

** Бу байт «Т.» нусхада йўқ.

بر سر چاهی رسید، قومی بر او گرد آمده شربت [آب به پیشیزی] همی آشامیدند. جوان را [پیشیزی] نبود، [طلب کرد ابا کردند، بیچارگی نمود رحمت نیاوردند]، از بی طاقتی دست تعدی دراز کرد میسر نمی شد، تنی چند را فرو کوفت. [مردان] جمع آمدند و چندان بزدندش که مجروح شد.

پشه چو پُر شد، بزند پیل را با همه مردی و صلابت که اوست
مورچگان را چو بود اتفاق شیرِ ژیان را بدرانند پوست

بحکمِ ضرورت خسته و مجروح در پی کاروانی افتاد و برفت. شبانگه برسیدند به مقامی که از دزدان پر خطر بود. کاروا [نیا] را دید لرزه بر اندام افتاده و دل بر هلاک نهاده. گفت: اندیشه مدارید که یکی منم [در این میان] که [بتنها] پنجاه مرد را جواب گویم و دیگر جوانان [هم] یاری کنند. مردم کاروان را به گفتِ او تهوّر زیادت گشت و به صحبتِ او شادمانی کردند و به زاد و آبش دستگیری واجب دانستند. جوان را آتشِ معده بالا گرفته بود و عنانِ طاقت از دست رفته؛ لقمه ای چند از سرِ اشتها تناول کرد و دمی چند آب از پی آن بیاشامید تا دیو درونش بیارامید. خوابش در رُبود و بخفت. پسرِ مردی جهان ندیده در [آن] کاروان بود گفت: ای یاران، من از [این] بدرقه شما اندیشناکم نه چندان که از دزدان؛ چنان که حکایت کنند [که] اعرابی را درمی چند گرد آمده بود و به شب از تشویشِ لوریان [درخانه] تنها خوابش نمی بُرد. یکی را [از دوستان] بر خویش آورد تا وحشتِ تنهایی به دیدار او منصرف کند. شبی چند در صحبتِ او بود؛ چندان که بر درمهاش وقوف یافت، ببرد [و بخورد] و سفر کرد. بامدادان دیدندش غمگین و گریان. کسی گفتش: [حال چیست] مگر آن درمهای تو [را] دزد بُرد؟ گفت: لا وَاللّهِ بدرقه بُرد.

هرگز ایمن زمار نشستم که بدانستم آنچه خصلتِ اوست
زخمِ دندانِ دشمنی بترست که نماید به چشمِ مردم، دوست
چه دانید اگر این هم از جمله دزدان است که بعیاری در میانِ [ما] تبعیه شده-
است تا به وقتِ فرصت یاران را خبر دهد. مصلحت آن می بینم که او را خفته بمانیم و برانیم. یاران را نصیحتِ پیر استوار آمد و مهابتی از مشت زن در دل گرفتند. رخت برداشتند و جوان را خفته بگذاشتند. آنگه خبر یافت که آفتابش به سر تافت. سر بر آورد و کاروان رفته دید، بیچاره بسی بگردید [و] ره به جایی نبرد؛ تشنه و بینوا

қудуқнинг бошига етти. Бир қавми кўрди қудуқнинг бошига тўпланган эрдилар. Паҳлавоннинг пули йўқ эрди, сув талаб айлади. Имтиноъ айладилар. Паҳлавон зўрбозлиқ қўлини узатти. Муяссар бўлмади. Бир неча кишини урди. Одамлар паҳлавонга ғалаба айладилар, аямасдан урдилар ва мажруҳ айладилар.

Қитъа:

*Пашшалар кўп бўлса урар филни,
Гарчи анда улў салоҳият бор⁸⁹.
Чумоли штифоқига йўлбарс
Ўлагур, гарчи анда ғайрат бор⁹⁰.*

Мажбур ва ночор зарурат ҳукминча паҳлавон хаста ва мажруҳ бўлубон карвоннинг орқасига тушти ва жўнади. Кеч вақтида бир жойга еттиларки, ўғриллардин кўп хатарлик эрди. Паҳлавон карвондагиларни кўрдик вужудларига титроқ тушган ва кўнгилларини ўлмоққа қўйгон. Паҳлавон айди: «Қўрқмангиз, зероки бу орада бир мен ўзим ёлғиз элик одамга жавоб берурмен ва бўлак йигитлар ҳам ёрдам айласунлар». Карвондагиларнинг кўнгли анинг мусохабатиға масрур ва хуррам бўлдилар, ёмоқ-ичмоқда анча ионат айладилар. Паҳлавоннинг меъдасини ўти баланд бўлгон ва тоқатнинг тизгини қўлдин кетгон эрди. Камоли иштаҳадин бир қанча луқма еди ва таомдин сўнг бир неча дафъа сув ичди. Ҳатто ичининг шайтони роҳатланди ва уйқу элти. Карвоннинг ичида пишган ва кўпни кўрган бир қари одам бор эди. Карвондагиларга деди: «Эй рафиқлар, мен сизларнинг бу йўл бошлағувчингиздан кўрқаменки, ўғриллардин ул қадар кўрқмасмен. Андоғки, ҳикоя қилурларки бир мусофирга бир қанча танга йигилган эрди. Ўғрилларнинг кўрқинчидан уйига ёлғиз уйқуга келмас эрди. Дўстларидин бирини ўзининг ёнига келтирди, токи ёлғизлик вашҳатини ани кўрмоқ ила зойил айлағай. Бир неча кеча дўсти анинг суҳбатида эрди, ул вақт-тачаки, анинг тангалариға мутталеъ (огоҳ) бўлди. Дўсти ул тангаларни ўғирлади ва кетди. Эрталаб мусофирни кўрдиларки яланғоч ва йиғлағувчи. Айди: «Не бўлди? Магарам сенинг тангаларингни ўғри ўғриладими? Айди: «Йўқ, валлоҳи, йўл бошловчи ўғрилади».

Қитъа:

*Мордин кўрқмайин ўтирмадим,
Билганимдин бери анинг ҳўйини.
Етишти заҳмати ямон у душманнинг,
Кўрсатур элга ошно ўзини.*

Пир айди: «Нима билурсиз, эй менинг рафиқларимки бу йигит ҳам ўғриллар жумласидин бўлса ва ҳийлагарлик билан аромизда аралашган бўлса, ҳатто вақти фурсатда рафиқлариға хабар айлағай. Бу суратда ани маслаҳат кўрурменки, ани ухлаган қўярмиз ва йўлга тушармиз».

Ёшларга пирнинг тадбири мақбул келди ва бир қаттиқ кўрқинч паҳлавондин кўнгиллариға туттилар ва ашён сафарларини кўтардилар, паҳлавонни ухлаган ҳолда қўйдилар. Паҳлавон офтоб орқасини қиздирганда уйқудан бошини кўтарди ва карвонни кетганини кўрди. Бечора кўп айланди, йўлни бир жойга элтмади. Оч ва

روی بر خاک و دل بر هلاک نهاد و می‌گفت:
[مَنْ ذَا يُحَدِّثُنِي وَزَمَّ الْعَيْسُ مَا لِلْقَرِيبِ سِوَى الْقَرِيبِ أَيْسُ]

درشتی کند بر غریبان کسی که نابوده باشد به غُربت بسی
در این سخن بود که پادشاه‌زاده‌ای بصید از لشکریان دور افتاده بود و بر بالای
سرش ایستاده، می‌شنید و در هیأت او می‌نگرید. صورتِ ظاهرش پاکیزه دید و
صورتِ حالش پریشان. گفت: [از کجایی و] بدین جایگاه چون افتادی؟ برخی از
آنچه بر سرش گذشته بود اعادت کرد. [مَلِک زاده] بر [حالِ تباه] وی رحمت آورد؛
خلعت و نعمت دادش و معتمدی با وی روان کرد تا به شهر خویش باز بردند. پدر و
مادر به دیدنِ او شادمانی کردند [و] بر سلامتِ حالش [شکر] گفتند. شبانگه آنچه بر
سر او گذشته بود از حالِ کشتی و جورِ مَلّاح و جفای روستاییان بر سرِ چاه و غدرِ
کاروانیان با پدر می‌گفت. [پدر گفت:] ای پسر، نگفتمت [هنگامِ رفتن] که
تهیدستان را دستِ دلیری بسته است و پنجهٔ شیری شکسته؟

چه خوش گفت آن تهیدستِ سلحشور: جوی زر بهتر از پنجاه من زور
پسر گفت: [ای پدر هر آینه] تا رنجِ نبری گنجِ برنداری و تاجان بر خطر نهدی بر
دشمنِ ظفر نیابی و تا دانه پریشان نکنی خرمنِ برنگیری؛ نبینی به [اندک ماه]
رنجی که بر دم چه تحصیلِ راحت کردم و به نیشی که خوردم چه مایه عسل آورد [م]؟
گرچه بیرون ز رزق نتوان خورد در طلب کاهلی نشاید کرد

غَوَاص اگر اندیشه کند کایِ نهنگ هرگز نکند درِ گرانمایه به چنگ
آسیاسنگِ زیرین متحرک نیست لاجرمِ تحمّلِ بارِ گران می‌کند.
چه خورد شیرِ شرزه در بُنِ غار؟ بازِ افتاده را چه قوت بود؟
گر تو در خانه صید خواهی کرد دست و پایت چو عنکبوت بود
پدر گفت: ای پسر، در این نوبت، تو را فلکِ یآوری کرد و اقبالِ رهبری تا
صاحبِ دولتی به تو رسید و بر تو بیخشايد و کسرِ حالِ تو را به تفقّدی جبر کرد و
چنین اتفاقِ نادر افتد و بر تادر حکم نتوان کرد. زینهار! تا بدین طمع [دگر باره] گرد
وَلَمْ نَگردد.

сувсиз бўлиб юзини ерга ва кўнглини ҳалокга қўюб дер эди:

Шеър:

*Кимдур гапирса қофила кетган замон менга,
Йўқ муниси ғарибга, ғарибдин бўлак анга.*

Байт:

*Мусофирни қилиб ранжидга хотир,
Ўзи ҳеч бўлмаган бўлғай мусофир.*

Бечора паҳлавон бу сўзда эрдик, бир подшоҳзода бировнинг кетида аскарлардин узоқ тушган эрди ва анинг боши устида турган эрди. Бу сўзни эшитти ва анинг ҳайъатиға назар айлади ва анинг суврати зоҳирини покиза кўрди, ҳолини паришон кўрди. Анга савол айладики: «Қай ердинсен, бу жойга қайдоқ тушдинг?» Бир андак ул нимарсадинки, бошидин ўтган эрди (паҳлавон) такрор айлади. Шаҳзоданинг ҳам анинг ҳоли харобиға раҳми келиб, либоси фохира ва тилло танга эҳсон этди, ҳамда бир эътимоллик кишини анга рафиқ айлади, токим паҳлавон ўзининг шаҳрига қайтиб келди. Атосини кўрмоқ бирла хурсанд бўлди, анинг саломати ҳолиға шукр айлади. Кечаси ул нимарсадинки, бошидин ўтган эрди, кеманинг ҳолидан ва кемачининг жавридин, қудуқнинг бошида деҳқонларнинг жафосидин, йўлдаги карвонларнинг бевафолиғидин атосиға нақл этар эрди. Атоси айди: «Эй ўғул, сенга демадимму вақти азиматдаги камбағалларнинг шижоат қўли боғлангандур ва арслондек панжаси сингандур деб?»

Байт:

*Ажаб яхши дегди, пулсиз баҳодир,
Зигирдек зарки, милён зўрға арзир⁹¹.*

Паҳлавон айди: «Эй ато, албатта заҳмат чекмагунча хазинани топмассен ва токим жонни таҳликаға қўймагунча душманға зафар топмассен ва тухумни сочмагунча хирмонни кўтармассен. Кўрмасмусенки озгина миқдор заҳматни чектим, на миқдор хазина келтурдим ва бир нишки едим, на миқдор асал жамъ айладим».

Байт:

*Гарчи еб бўлмағай насибдин кўб,
Сустлик этмак талабга бўлмас хўб.*

Фард:

*Наҳанг комин агар ангиша айлар,
Ололмас ҳеч ғаввос илиғи(га) ғавҳар.*

Ҳикмат. Тегирмоннинг остки тоши мутаҳаррик эмасдур, ноилож оғир юкға бардош айлар.

Қитъа:

*Нима ер ғор ичига оч йўлбарс,
Бози ожизға етмағай рўзе.
Гар ўз уйингда сайд қилмоқсен,
Қил вужудингни тору танг кўзи».*

Атоси айди: «Эй ўғул, бу навбатда фалак сенга ионат айлади ва иқболинг йўл бошлағувчилик айлади то гулинг тикондин ва тиконинг аёгиндан чиқди ва бир давлат эгаси одам сенга етди ва сенга эҳсон ва марҳамат айлади, сенинг шикаста ҳолинга ғамхўрлик билан илож ва тадорик айлади. Мунингдек тасоуф нодир воқеъ бўлур. Ва нодирға ҳукм мумкин бўлмас». (Асло иккинчи марта саёҳатни орзу қилма!)

صیّاد نه هر بار شغالی ببرَد افتد که یکی روز پلنگش بدرد
چنان [که] حکایت کنند که یکی از ملوکِ پارس، حَرَسَهَا اللهُ تَعَالٰی، نگینی
گرانمایه در انگشتی داشت. باری بعزمِ تَفَرُّج [با تنی چند خاصان] به مصلای
شیراز بیرون رفت، فرمود تا انگشتی بر گنبدِ عضد نصب کردند تا هر کس که تیر از
حلقهٔ انگشتی بگذراند، خاتمِ او را باشد. اتفاقاً چهارصد حُکم انداز [که] در خدمتِ
وی بودند، [جمله] خطا کردند مگر کودکی که بر بامِ رباطی بیازیچه تیر از هر طرف
می انداخت؛ بادِ [صبا] تیر او از حلقهٔ انگشتی بگذرانید [و] خلعت و نعمت یافت و
خاتم به وی ارزانی داشت. پسر تیر و کمان بشکست. گفتند: چرا بشکستی؟ گفت:
تا رونقِ آن بر جای بماند.

گه بود کز حکیمِ روشن‌رای بر نیاید دُرستِ تدبیری
گاه باشد که کودکی نادان بغلط بر هدفِ زند تیری

حکایت [۲۹]

درویشی را شنیدم که در غاری نشسته بود و در به روی از مردم بسته و ملوک [و]
اعیان را در چشمِ هَمَّتِ او شوکت [و] هیبت شکسته.

هر که بر خود در سؤال گشاد تا بمیرد، نیازمند بود
آز بگذار و پادشاهی کن * گردنِ بی طمع، بلند بود
یکی از ملوکِ آن طرف اشارت کرد که تَوَقُّع به کرم و اخلاقِ عزیزان است که به
نمک با ما موافقت کند. شیخ رضاداد، بحکمِ آن که اجابتِ دعوتِ سنت است.
دیگر روز [مَلِک] بعذر قدمش رفت. عابد بر پای خاست و مَلِک را در کنار گرفت و
شکر و ثنا گفت و دعا و آفرین کرد. چون غایب شد، یکی از اصحاب گفت شیخ را
که چندین ملاطفت که امروز [با پادشاه] کردی خلافِ عادت بود؛ در این چه
سَرست؟ گفت: نشیدی که گفته‌اند:

هر که را بر بساطِ بنشستی واجب آمد به خدمتش برخاست

گوش تواند که همه عمرِ وی نشنود آوازِ دف و چنگ و نی
دیده شکبَد ز تماشای باغ بی گُل و عنبرِ بسرآردِ دِماغ
وَر نَبودِ بالَشِ آگنده‌پر خواب توان کرد، سَقَطِ زیرِ سر

Байт:

*Овчи ҳар кун уйиға ов обора,
Бир кун охир ани паланг ёрар.*

Тамсил. Андоғки форс подшоларидан бирининг узугида қимматбаҳолик кўз бор эрди. Бир дафъа сайру тамошо қасди ила хос одамларидин бир нечаси ила Шерознинг ийдоғига ташқари чиқди ва буюрдики, бир узукни Аздулдавланинг⁹² гумбази устига қўйдилар. То ҳар кимки ўқни узукнинг ҳалқасидин ўтқарар эса, узук анга бўлсун. Иттифоқо тўрт юз ўқ отгувчики, анинг хизматида эрдилар, отдилар, жумласи хато айладилар. Илло бир болаки бир иморатнинг томининг устида ўйин ила ҳар тарафқа ўқ отар эрди, сабо шамоли анинг ўқини узукнинг ҳалқасидан ўтқарди. Узукни анга лойиқ тутдилар, ҳисобсиз дунёни анга бердилар. Келтирубдиларки, мундин сўнгра ўқ ва ёйни куйдурди. Айдилар: «Нима учун мундоқ айладинг?» Бола айди: «Тоқим аввалги эътиборида қолсун».

Қитъа:

*Гоҳ бўлғайки ҳикмат аҳлигин,
Чиқмағай бир дурустроқ тағбир.
Гоҳ бўлғайки беақл гўдак,
Ёнглишиб ургуси нишонға тир.*

ҲИКОЯТ [29]

Бир дарвешни эшиттимки бир ғорда ўлтурган эрди. Ихтилот эшигини ўзининг юзига жаҳондин боғлаган эрди. Мулуқ ва ағниёнинг анинг назари ҳимматида шавкат ва ҳайбати қолмаган эрди.

Қитъа:

*Ким ўзига савол эшигин очар,
Бўйнида ўлғунча банд ўлғай⁹³.
Ташла ҳирсингни, подшоҳлиқ қил,
Бетамаъ гардани баланд ўлғай.*

Ул тараф подшоҳлардин бири ишорат айладики: «Азизларнинг ахлоқи карамидан умид улдурки, бир марта бизнинг билан таом емоқда мувофақат этсалар». Шайх рози бўлди, анинг учунки, даъватқа ижобат суннати санийядур.

Бўлак кун подшоҳ анинг келгонининг маъзирати учун борди. Шайх ўрнидан турди, подшоҳни кучоқлади ва илтифот айлади ва сано айди. Вақтики подшоҳ қайтди, асҳобидин бири шайхқа савол айладики: «Бу қадар илтифотки, бу кун подшоҳқа айладинг, одатинг хилофи эрди». Шайх айди: Эшитмадингмуки, дегандурлар:

Фард:

*Ҳар кимнинг суфрасиға ўлтурурсанг,
Керак анинг хизматиға турмоғинг.*

Маснавий:

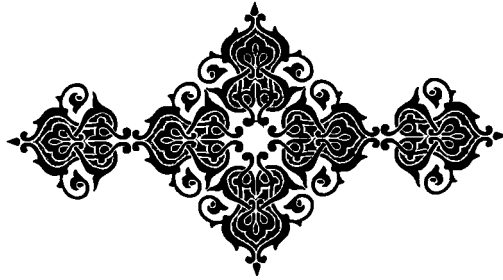
*Гўшға мумкинки, куну тунини,
Тингламаса нағма деган унини.
Боғ тамошосини кўз кўрмайин,
Гул иси ҳолини димоғ сурмайин.
Болиш пар ўлмаса бош остида,
Мумкин хоб ўлғуси тош остида.*

ورنبود دلبرِ همخوابه پیش دست توان کرد در آغوشِ خویش
وین شکم بی هنرِ پیچ پیچ صبر ندارد که بسازد به هیچ

*Бўлмаса ёр, ётмайин уйқу учуб
Мумкин эрур ухласа ўзни қучуб.
Бу қорин хабарсиз, бе ҳунар,
маса ҳеч сабрида бўлмас самар⁹⁴.*

باب چهارم [در فواید خاموشی]

حکایت [۱]

یکی را از دوستان گفتم: امتناع سخن گفتنم بعَلَّتِ آن اختیار افتاده است [که] غالب اوقات در سخن نیک و بد اتفاق افتد و دیده دشمنان جز بر بدی نمی آید. گفت: دشمن آن به که نیکی نبیند.

وَ أَخُو الْعَدَاوَةِ لَا يَمُرُّ بِصَالِحٍ إِلَّا وَيَلْمِزُهُ بِكَذَابٍ أَشْرَ

هنر به چشم عداوت بزرگتر عیب است

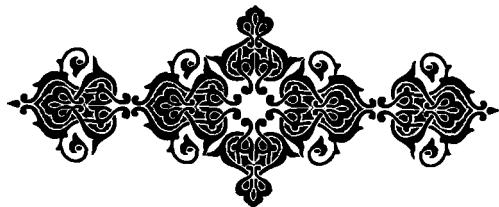
گل است سعدی و در چشم دشمنان خارست

نور گیتی فروز چشمه هور زشت باشد به چشم موشک کور

حکایت [۲]

بازرگانی را هزار دینار خسارت افتاد. پسر را گفت: باید که این سخن با هیچ کس در میان نهدی. گفت: [ای پدر،] فرمان تو راست ولیکن می خواهم که بدانم در این چه مصلحت است؟ گفت: تا مصیبت دو نشود: یکی نقصان مایه، و دیگر شماتِ همسایه.

مگوی انده خویش با دشمنان که لاحول گویند شادی کنان

ТҮРТҮНЧИ БОБ СУКУТНИНГ ФОЙДАЛАРИ БАЁНИДАДИР

ҲИКОЯТ [1]

Дўстларидин бирига айдим: «Сўз сўзамаслигим ул сабаб бирла ихтиёр воқеъ ўлмишдурки, кўп вақтларда сўзда яхши ва ямон тасодуф воқеъ бўлур ва душманларнинг назари ёмондин бўлакга тушмас». Айди: «Эй биродар, душманга ул яхшидурки, яхшиликни кўрмагай».

Шеър:

*Ўтмагай солиҳа аговатлу
Магар айтиб анга: «Ялончи, ямон»⁹⁵.*

Шеър:

*Ҳунар аговат эли кўзига буюкроқ айб,
Гул эди Саъдий, вале душман эли кўзига тухан.*

Фард:

*Кун кўзиким, жаҳонга нур берур,
Кўрсичқон кўзиға зишт эрур.*

ҲИКОЯТ [2]

Бир савдогарнинг минг тилласи зоеъ бўлди. Ўғлига айди: «Лозим эмасдурки, бир киши билан бу сўзни ўртага қўярсен». Ўғли айди: «Эй ато, амр сенингдур, айтмасмен. Ва лекин мени сўзамасликнинг фойдасига хабардор қилки, бу сирни беркитмоқда маслаҳат надур?» Атоси айди: «Токи мусибат икки бўлмагай. Бири - дастоянинг камаймоғи ва бошқаси — қўшнилариинг хурсандлиги».

Байт:

*Дема ўз ғаминг ҳеч душманлара,
Ки, «ло ҳавла» дебон хуш бўлғай ҳама.*

حکایت [۳]

جوانی خردمند از فنون فضایل حظّی وافر داشت و طبعی نافر، چندان که در محافل دانشمندان نشستی سخن نگفتی. [باری] پدرش گفت: [ای پسر،] تونیز آنچه دانی بگوی. گفت: [ترسم که] پیرسندم از آنچه ندانم و شرمساری برم.

آن شنیدی که صوفی می‌کوفت زیرِ نعلینِ خویش میخی چند؟
آستینش گرفت سرهنگی که: بیا نعل برستوری بند

حکایت [۴]

یکی از علما [ی معتبرا] مناظره افتاد با یکی از ملاحده، لَعَنَهُمُ اللَّهُ عَلَى جِدَّة، و به حُجَّت با او برنیامد؛ سپرینداخت و برگشت. کسی گفتش: تو را با چندین علم و فضل با بی‌دینی حُجَّت نماند؟ گفت: علم من قرآن است و حدیث و گفتارِ مشایخ و او بدینها معتقد نیست و نمی‌شنود؛ مرا به شنیدنِ کفرِ او چه حاجت؟

آن کس که به قرآن و خبر زو نرهی
آن است جوابش که: جوابش ندهی

حکایت [۵]

جالینوس ابلهی را دید دست در گریبانِ عالمی زده، و بی حرمتی همی کرد. گفت: اگر این دانا بودی کارِ او با نادان بدین جایگه نرسیدی.

نه دانایی ستیزد با سبکسار	دو عاقل را نباشد کین و پیکار
خردمندش بنرمی دل بجوید	اگر نادان بوحشت سخت گوید
همیدون سرکشی و آزرَم جویی	دو صاحب‌دل نگه دارند مویی
اگر زنجیر باشد بگسلانند	وگر برهر دو جانب جاهلانند
تحمل کرد و گفت: ای خوب فرجام	یکی را زشت‌خویی داد دشنام
که دانم عیب من چون من ندانی	بترزانم که خواهی گفتن آنی

حکایت [۶]

سحبانِ وائل [را] در فصاحت بی نظیر نهاده‌اند، بحکمِ آن که سالی بر سر جمع سخن گفتی لفظی مکرّر نکردی و اگر [همان] اتفاق افتادی به عبارتی دیگر بگفتی؛ و از جمله [آداب] ندمایِ حضرتِ پادشاهان یکی این است.

سخن گرچه دل‌بند و شیرین بود سزاوارِ تصدیق و تحسین بود

ҲИКОЯТ [3]

Бир ақллик йигитки, анвои фазоилдин маълумоти касираси бор эрди ва ҳусни табъи ҳам бор эрди. Ул қадарки мажлиси уламода ўлгурур эрди ҳеч сўз сўзламас эрди. Бир карра анинг атоси айди: «Эй ўғул, сен ҳам ул фанлардинки, билурсен, нима учун сўзламассен?» Ўғли айди: «Қўрқарменки, мендин билмаган нимарсадин сўрарлар ва шарманда бўлурмен».

Қитъа:

*Ул эшиттингму қоқти бир сўфи, Енгини тутти бир сипоҳий келиб,
Ўзи кафшин тагиға михни неча. Ки, «Келу наъл боғла отимға».*

Фард:

*Демасанг сенга йўқ кишининг иши,
Далилинг кетур, лек десанг сўзе.*

ҲИКОЯТ [4]

Уламои мўътабардин бирининг зиндиқлардин бири ила баҳс ва жидоли воқеъ бўлди. Зиндиқ билан муқобала этолмади, ожиз бўлди. Ва тарки мубоҳаса айлади. Бир киши олимға айди: «Сен бу қадар илму камол билан, фазлу ҳикмат билан бир динсизға ғалаба этолмадинг?». Олим айди: «Менинг илмим Қуръони Каримдур. Ҳадиси шарифдур ва каломи машойихдур. Раҳоланки, ул мулҳид бўларға мўътақид эмасдур ва тингламас. Менга эса анинг куфрини эшитмоқ нима ишга ярар».

Байт:

*Ул кимки эрур мункири ахбору китоб,
Анга жавоб улгурки, анга берма жавоб.*

ҲИКОЯТ [5]

Жолинуc ҳаким бир аҳмоқни кўрдик, қўлини бир олимнинг ёқасига урган ва риоятсиз айлаган. Жолинуc айдики: «Агар бу киши олим ва оқил бўлса эрди, анинг иши жоҳил билан бу мартабаға етмас эрди».

Маснавий:

<i>Ики оқилга бўлмас жангу кийна, На донолик, энгилликла ситеза. Агар вaшҳaтлa ногон қaттиғ aйтaр, Ақл бу лутф ила кўнғилни излар.</i>	<i>Ики оқил қил узмас ҳеч бир дам, Бири саркаш, бири сулҳ изласа ҳам. Агар икки тараф ногон ўларлар, Агар занжир бўлса ҳам узарлар⁹⁶.</i>

Маснавий:

*Бировға берди бир бағхўй дашном, Баттар андинки демак истаюрсан,
Таҳаммул қилди, деб: «Эй яхши фаржом, Ки билгум айбими, сен билмаюрсан».*

ҲИКОЯТ [6]

Саҳбони Воилни балоғатда амсолсиз таъйин этгандурлар. Ҳар йил бир жамиятнинг садринда сўз сўзлар эрди ва бир лафзни такрор айтмас эрди, агар ул маънода иттифоқ воқеъ бўлса эрди, бўлак бир иборат билан дер эрди. Нудамои мулукнинг жумлаи одобидин бири будур.

Маснавий:

*Сўзинг гарчи дилбанду ширин ўлур,
Ва гар лойиҳ жазму таҳсин ўлур.*

چویک بار گفتی، مگوباز پس که حلوا چویک بار خوردند، بس

حکایت [۷]

یکی از حکما شنیدم که می‌گفت: هرگز کسی به جهلِ خویش اقرار نکند مگر آن کس که چون دیگری در سخن باشد [همچنان] تمام نا گفته، سخن آغاز کند.

سخن را سرست، ای خردمند و بُنِ میاور سخن در میانِ سخن
خداوندِ تدبیر و فرهنگ و هوش نگوید سخن، تا نبیند خموش

حکایت [۸]

تنی چند از بندگانِ سلطان محمود گفتند حسنِ میمندی را که: سلطان امروز [تو را] چه گفت در فلان مصلحت؟ گفت: بر شما هم پوشیده نماند. گفتند: آنچه با تو گوید با امثالِ ما گفتن روا ندارد که تو ظهیرِ سریرِ سلطنت و مُشیرِ تدبیرِ مملکتی.

گفت: به اعتمادِ آن که داند که با کس نگویم، پس چرا می‌پرسید؟

نه هر سخن که برآید، بگوید اهلِ شناخت

به سرِ شاهِ سرِ خویشانِ شاید ساخت

حکایت [۹]

در عقدِ بیعِ سرایی مترّد بودم. جهودی گفت: بخر که من کدخدای قدیمِ این محلّتم و نیک و بدِ این خانه چنان که من دادم دیگری نداند. هیچ عیبی ندارد. [گفتم:] بجز آن که تو همسایه‌ی منی.

خانه‌ای را که چون تو همسایه‌ست ده درم سیمِ کم‌عیارِ ارز
لیکن اتیدوارِ بایسد بود که پس از مرگِ توهزارِ ارز

حکایت [۱۰]

یکی از شعرا پیشِ امیرِ دزدان رفت در قلبِ زمستان و او را ثنائی گفت. فرمود تا جامه از وی برکنند و از ده بدر کردند. [مسکین برهنه به سرما همی رفت.] سگان در قفای وی افتادند. خواست تا سنگی بردارد [و سگان را دفع کند] زمین یخ بسته بود. عاجز شد، گفت: این چه بد فعلِ مردمند! سگ را گشاده‌اند و سنگ را بسته! امیرِ [دزدان از غرغه بدید و] بشنید و بخندید و گفت: ای حکیم، [از من] چیزی بخواه. گفت: جامه‌ی خود می‌خواهم اگر [إنعام] فرمایی کرم باشد. [رَضِیْنَا مِنْ نَوَالِکَ بِالرَّحْلِ.]

*Дегинг бир сўзе, они қайтарма бас,
Егайларки, ҳалвони бир марра, бас.*

ҲИКОЯТ [7]

Ҳукамодин бирини эшиттимки, дер эрди: «Асло бир киши ўзининг жаҳолатини иқрор этмас, магар ул киши иқрор этарки, вақтики бир бўлак одам сўзда бўлса, «алъона» сўзини тамом этмаган бўлса, ул киши сўз бошласа».

Маснавий:

*Сўза бош ва охирдур, эй хирагманд,
Сўз ўртасида сўзни сен этма банг.
Кими фикрлик ва ҳунар бирла ҳуш,
Демас сўзини токи кўрмас хамуш.*

ҲИКОЯТ [8]

Султон Маҳмуднинг яқинларидин бир неча киши вазири Ҳасан Маймандийға айдиларки: «Подшоҳ бу кун сенга нима сўзлади фалон маслаҳат ҳақида?». Вазир айди: «Сизга ҳам хафий эмасдур». Айдилар: «Сен мамлакатнинг вазирисен, ул нимарсаки сенга сўзлар, бизнингдекларга сўзламакни тажвиз этмас». Вазир айди: «Ул эътиمود биланки, билурки кишига сўзламасмен, бу тақдирча нима учун сўрарсиз?»

Байт:

*На ҳар сўзики билур, сўзлаюр илмлик кас,
Ки шоҳ сариға ўз бошин ўйнамоқ ярамас.*

ҲИКОЯТ [9]

Бир уйни олмоқни муқаррар қилмоқда мутараддид эрдим. Бир яҳудий айди: «Мен бу маҳалланинг қадим уйликлариданман, бу уйнинг васфини андоғки бордур, мендин сўрғил. Олғилки асло айби йўқтур». Айдим: «Ул айбдин бўлакки, сен анинг қўшнисисен».

Қитъа:

*Уйғаким сендек ўлса ҳамсоя,
Қиймати ғишлик ўн дирам нуқра.
Лекин умид ила бўлиш лозим,
Ки сен ўлганда бўлса минг танга.*

ҲИКОЯТ [10]

Шоирлардан бири ўғриларнинг бошлиғининг олдиға борди ва уни мақтади. Ўғрибоши буюрдики, шоирнинг либосларини ечиб олдилар ва ташқари чиқардилар. Бечора совуқда яланғоч кетар эди. Итлар анинг орқасиға тушдилар. Шоир ҳоҳладикки, бир тошни кўтарса ва итларнинг дафъ қилса. Ер муз боғлаган эди, тошни олишдан олдин ожиз бўлди. Шоир айди: «Бу қандай ҳаромзада одамлардурки, итларни ечиб юбормишлар ва тошларни боғламишлар».

Ўғриларнинг бошлиғи даричадин шоирнинг сўзини эшитди ва кулди. Дедикки: «Эй ҳаким, мендин бир нимарса талаб қил». Шоир айди: «Ўз либосимни талаб қилурмен, агар эҳсон буюрсанг».

Мисра:

Атойинггин кетишға розидурмиз.

امیدوار بود آدمی به خیر کسان مرا به [خیر] تو امید نیست، بد مرسان
[سالار دزدان] بر حالت وی رحمت آورد [و جامه باز فرمود] و لباچه پوستینی و
درمی چند بر آن مزید کرد و بدادش و عذرخواست و لطف بسیار کرد.

حکایت [۱۱]

منجمی به خانه درآمد، مردی بیگانه دید با زن او [بهم] نشسته. دشنام داد و
سقط [گفت و درهم افتادند و فتنه و آشوب برخاست]. صاحب‌دلی بر آن واقف شد،
گفت:

تو بر اوج فلک چه دانی چیست؟ که ندانی که در سرای تو کیست

حکایت [۱۲]

خطیبی کریه الصوت خود را خوش آواز پنداشتی و فریاد بی فایده داشتی. گفتی
نَعِيبُ غُرَابٍ اَلْبَيْنِ در پرده الحان اوست یا آيَتِ اِنْ اَنْكَرَ اَلْاَصْوَاتِ در شان او.

[اِذَا نَهَقَ اَلْحَطِيبُ اَبْوَالَفَوَارِسَ لَهُ شَفَبَ يَهْدُ اَصْطَخَرَ فَارِسَ]

مردم قریه بعلت جاهی که داشت بلیتش می‌کشیدند و اذیتش مصلحت نمی‌دیدند؛
تا یکی از خطبای آن بوم که پنهان با وی عداوتی داشت [باری] به پرسیدن رفتش.
گفت: تو را خوابی دیده‌ام، خیر باد! گفت: چه دیده‌ای؟ گفت: چنان دیدمی که تو
را آوازی خوش بودی و خلق از نفست در آسایش بودند. گفت: این چه مبارک-
خواب است که [دیدنی که] مرا بر عیب خود واقف کردی. معلوم شد که آواز ناخوش
دارم و خلق از نفسم در رنجند؛ توبه کردم که از این پس خطبه نخوانم مگر با هستگی.

از صحبت دوستی به رنجم کاخلاقِ بَدَمِ حَسَنِ نماید

عیبم هنر و کمال بیند خارم گل و یاسمن نماید

کو دشمن شوخ چشم ناباک تا عیب مرا به من نماید

حکایت [۱۳]

یکی در مسجد سیجار بتطوع بانگ نماز گفתי به ادائی که مستمعان از او نفرت
گرفتندی و صاحب مسجد امیری [بود] عادل، نیکو سیرت، نمی‌خواستش که
دل آزرده شود. گفت: ای جوانمرد، این مسجد را مؤذنانند قدیم، هر یکی را پنج دینار
می‌دهم، تو را ده دینار بدهم تا جایی دیگر رو[ی]. بر این [سخن] اتفاق افتاد و
برفت. بعد از مدتی به گذری پیش امیر باز آمد و گفت: ای امیر بر من حیف کردی

Байт:

*Киши умидлик бўлур одам аҳли хайрига,
Умиди хайринга тутмам, шаррингни еткурма.*

Ўғриларнинг раиси анча тараххум айлади ва анга либосини қайтариб берди, бир парча пўстинни анга зам айлади ва бир қанча танга ҳам берди.

ҲИКОЯТ [11]

Бир мунажжим ўзининг уйига кирди, бир бегона одамни кўрдик хотуни билан жамъ бўлуб ўлтурмуш. Ани сўкти ва ямон сўзлади. Фаво ва жанжал турди. Бир соҳибдил бу ҳолга мутталеъ бўлди ва айди:

Байт:

Сен фалакда не борлигин биласан, Билмаюрсан уйингда ким ила сан.

ҲИКОЯТ [12]

Овози ёмон бир хатиб ўзини яхши овозлик гумон қилур эрди ва фойдасиз фарёдни кўтарур эрди.

*Дер эрдинг олақарғанинг овози,
Анинг нағмаси пардасидадур.*

Ёинки: *إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ*

«Албатта, овозларнинг энг ёмони эшаклар овозидир» (Луқмон сураси, 19-оят) анинг шаънидадур.

Шеър:

*Бул Фаворис хатиби ҳанги урса,
Форс Истахрини бузар товуши.*

Қишлоқ одамлари бир мансаб сабабилаки, молик эрди, анинг кулфатини тор-тарлар эрди ва анга жафони муносиб кўрмаслар эрди. Ҳатто ул иқлимнинг хатибларидан бирики анинг билан адовати пинҳонийси бор эрди, бир марта анинг ҳолини сўрамоққа келган эрди. Айди: «Сенинг ҳақингда бир туш кўрдим, Худо хайр айласун». Хатиб айди: «Нима кўрдинг?» Мусофир айди: «Андоғ кўраумки, сенинг овозинг яхши эмиш ва одамлар сенинг нафасингдан роҳатда эмишлар». Хатиб мунда бир миқдор тафаккур айлади ва айди: «Бу қандоқ муборақ тушдурки сен кўрдинг ва мени ўз айбимга мутталеъ айлади. Маълум бўлдики, овозим ёмон ва нофорамдур ва халқ менинг баланд ўкутонимдин изтиробдадурлар. Тавба айладимки, мундин сўнгра хутба ўқимасмен, магар оҳисталик билан ўқурмен».

Қитъа:

*Мен ранжуда дўст суҳбатидин, Айбимни ҳунари камол кўргай,
Бағҳўйларимни яхши ул дер. Тиканимни ёсмину гул дер.
Ул душмани беҳаёву бебок,
Қайда менга айбимни ўшул дер.*

ҲИКОЯТ [13]

Санжарийя масжидида бир киши рағбат билан азон айтар эрди, бир овози биланки, эшитганлар андин нафрат этардилар. Масжиднинг соҳиби бир амир эрди, одил ва хушхулық. Ҳоҳламас эрдик, анинг кўнгилини муқаддар айласа, айди: «Эй жавонмард, бу масжиднинг қадимги муаззинлари борки, ҳар бирининг беш тилла вазифаси бордур. Сенга ўн тилла берурмен, токим бўлак маҳаллага кетар-сен». Бу сўзга иттифоқ айладилар ва муаззин кетди. Бир муддатдин сўнгра аминининг ҳузурига қайтиб келди ва айди: «Эй амир, менга зулму ситам айладингки, ўн

که به ده دینارم [ازان بقعه] روان کردی که این جا که رفته ام بیست دینارم می دهند
[که جایی دیگر روم و قبول نمی‌کنم. امیر بخندید و] گفت: زینهار تا نستانی که
به پنجاه دینار راضی گردند.

به تیشه کس نخرشد ز روی خارا یگل

چنان که بانگِ درشتِ تومی خراشد دل

حکایت [۱۴]

ناخوش آوازی بیانگِ بلند [قرآن] همی خواند. صاحب‌دلی بر او بگذشت، گفت:
تورا مشاھرہ چندست؟ گفت: هیچ. گفت: پس چرا زحمتِ خود همی دهی؟
گفت: از بهر خدا می‌خوانم. گفت: از بهر خدا بخوان.
گر تو قرآن بدین نمط خوانی ببری رونقِ مسلمانی

тилло билан мени бу маҳалладин жўнатдинг. Ул маҳаллаки, мен бордим, менга йигирма тилло бердиларки, бўлак маҳаллаға кетсам қабул этаюрмен». Амир кулди ва айди: «Асло олмағайсен, зероки эллик тиллоға ҳам рози бўлурлар».

Байт:

*Қира олмас киши тошнинг юзидин теша билан лой,
Чунонки тирмалар қаттиғ унинг дилни десанг бир «ҳой».*

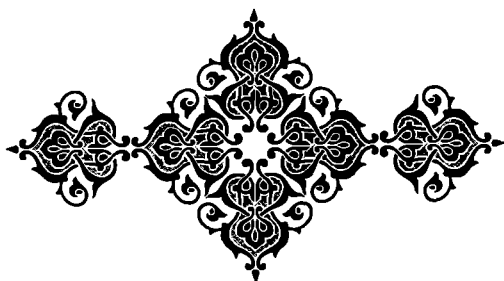
ҲИКОЯТ [14]

Бир ёмон овозлик киши баян овоз билан Қуръон ўқур эрди. Бир соҳибидил анинг олдидин ўтди ва айди: «Сенинг ойлигинг қанчадур?» Ул киши айди: «Йўқдур». Соҳибидил айди: «Ул сувратда бу заҳматни ўзинга нима учун берарсен?» Айди: «Худо ризоси учун ўқурмен». Соҳибидил айди: «Худо ризоси учун ўқума».

Байт:

*Ўқусанг бу равишда Қуръонни,
Элтасен равнақи мусулмонни.*

باب پنجم در عشق و جوانی

حکایت [۱]

حسنِ میمندی را گفتند سلطان [محمود] چندین بنده صاحب جمال دارد که هریکی بدیعِ جهانی اند، چون است که با هیچ یک [از ایشان] میل و محبتی ندارد چنان که با ایاز [که] زیادتِ حُسنی ندارد؟ گفت: هر چه در دل فرو آید در دیده نگو نماید.

هر که سلطان مریدِ او باشد	گر همه بد کند نکو باشد
وان که را پادشه بیندازد	کش از خیل خانه ننوازد
هر که در سایه عنایتِ اوست	گنهِش طاعت است و دشمن، دوست *

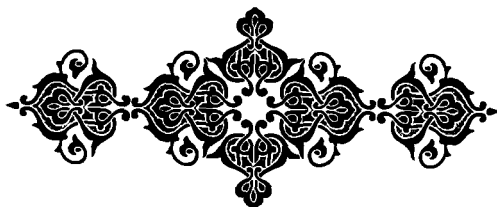
•

کسی به دیده انکار اگر نگاه کند	نشانِ صورتِ یوسف دهد به ناخوبی
و گربه چشمِ ارادت نگه کنی در دیو	فرشته ایت نماید به چشم، کز و بی

حکایت [۲]

گویند: خواجه ای را بنده ای نادر الحُسن بود و با وی بسبیلِ مودت [و دیانت] نظری داشت. با یکی از صاحبِ دلان گفت: دریغ اگر [این] بنده من با حُسن و شمایلِی که دارد زبانِ دراز و بی ادب نبودی. گفت: ای برادر، چون اقرارِ دوستی کردی توقعِ خدمتِ مدار که چون عاشق و معشوقی در میان آمد مالکی و مملوکی برخاست.

* Бу байт «Ш.Г.» нусхасида йўқ.

БЕШИНЧИ БОБ

ИШҚ ВА ЖАВОНЛИҚ БАЁНИДАДУР

ҲИКОЯТ [1]

Ҳасани Маймандийға айдилар: «Султон Маҳмуднинг бу қадар соҳибжамол бандаси бордурки, ҳар бири ажиб жаҳондурлар, нима сабабга мабнийдурки алардин ҳеч бирига майл ва муҳаббати йўқдур. Аёзга бўлгон майл ва муҳаббатидекки, анинг зиёда ҳусни йўқдур?»

Ҳасан Маймаңдий айди: «Ҳар нимарсаики кўнгулга тушса, кўзга яхши кўринур».

Маснавий:

*Кимки султон ани кўрур яхши,
Ҳар на бад қилса ҳам эрур яхши.
Кимки султон кўзидин ўлди йироғ,
Айламас ҳеч кимса ани сўроғ.*

Қитъа:

*Кимики, кимсая мункир кўз ила қилса назар,
Агарчи сурати Юсуф эрур қабиҳ дер.
Ва агар муҳаббат ила боқса дев оразиға,
Ани фаришта каби ҳусни кўп малиҳ дер.*

ҲИКОЯТ [2]

Айтурларки, бир бойнинг яхшилиқда бемисл бир қули бор эрди ва ул қулға муҳаббат ва диёнат тариқи узра назар айлар эрди. Дўстларидин бирига айди: «Афсуски, бу қулим шундоқ ҳусну авсоф бирлаки анда бордур, агар узун тиллик ва одобсиз бўлмаса эрди, қандоқ яхши бўлуру эрди». Ул дўсти айди: «Эй биродар, вақтики дўстлиқни иқрор айладинг, андин хизмат умидини тутмаки, вақтики ошиқлик ва маъшуқлик ароға келди, моликлик ва мамлуклик кўтарилади».

خواجه با بنده پری رخسار چون درآمد ببازی و خنده
نه عجب کو چو خواجه حکم کند وین کشد بارِ ناز چون بنده

حکایت [۳]

پارسایی را دیدم به محبت شخصی گرفتار، نه طاقت صبر و نه یارای گفتار.
چندان که ملامت دیدی و غرامت [کشیدی] ترک نگفتی و گفتی:

کوته نکنم ز دامنست دست و ر خود بزنی به تیغ تیزم
بعد از تو ملاذ و ملجای نیست هم در تو گریزم، ار گریزم
باری ملامتش کردم که عقلِ نفیست را چه رسید که نفسِ خسیس غالب آمد؟ گفت:
هر کجا سلطانِ عشق آمد نماند قوتِ بازوی تقوی را محل
پاکدامن چون زید بیچاره ای افتاده تا گریبان در و حل؟

حکایت [۴]

یکی را دل از دست رفته بود و ترکِ جان گفته و مطمحِ نظر او جایی خطرناک و
ورطه هلاک، نه لقمه ای که مصور شدی که به کام آید یا مرغی که به دام آید.
چو در چشم شاهد نیاید زرت زر و خاک یکسان نماید برت
یاران بنصیحتش گفتند که از این خیالِ محال تجنب کن که خلقی هم بدین هوس
که تو داری اسیرند و پای در زنجیر. بنالید و گفت:

دوستان گو، نصیحتم مکنید که مرا چشم بر ارادت اوست
جنگجویان به زور پنجه و کتف دشمنان را گُشند و خوبان دوست
شرطِ مودت نباشد به اندیشه جان دل از مهرِ جانان برگرفتن.

تو که در بند خویشتن باشی عشق باز [ی] دروغ زن باشی
گر نشاید به دوست ره بردن شرطِ یاری است در طلب مردن

•

گر دست دهد که آستینش گیرم ورنه بروم بر آستانش میرم
متعلقانش را که نظر در کار او بود و شفقت بر روزگار او، پندش داد [ند] و بندش
نهاد [ند] بی فایده بود.

دردا که طیب صبر می فرماید وین نفسِ حریص را شکر می باید

•

Қитъа:

*Хўбрў қулға хожа ошиқ ўлуб,
Қилса онинг била ўйун қулгу,*

*Тонг эмас ҳукм қилса хожа каби,
Хожа қулдек мутеъ, ул дилжў.*

Байт:

Қул ул ким эрур ходиму хиштсоз, Агар нозаниндур, урар мушти ноз.*

ҲИКОЯТ [3]

Бир обидни кўрдум бир одамнинг муҳаббатга тутулгон ва анинг сирри пардаи хафодин оламга фош бўлгон, ул қадарки, маломат ва жафо кўрар эрди ва машаққат тортар эрди. Лек муҳаббатни тарк этмас эрди ва дерди:

Қитъа:

*Мен узмаюрам қўлимни сендин, Гайринг менга йўқ паноҳ ҳаргиз,
Гар тийғ ила урсанг, эй паноҳим. Сен пушти паноҳу қиблагоҳим.*

Бир дафъа ани сарзаниш айладим ва айдим: «Ақли нафсингга нима бўлдики, паст нафсинг анга голиб келди?». Бир мuddат тафаккурга тушти ва деди:

Қитъа:

*Ишқ султони келурса қолмаюр, Покдомонлик нечук мумкин анга,
Лашкари тақво учун ҳаргиз маҳал. Бошиғача бўлди ажаб ғарқи ваҳал.*

ҲИКОЯТ [4]

Бир кишининг кўнгли қўлдан кетган эрди ва жонни таркини деган ва анинг матмаҳи назари жойи хатарнок ва гирдоби ҳалок эрди. Бир луқма эмас эрдик, оғзиға келиши тасаввур қилинса ва ё бир қуш эмас эрдик, тузоққа тушмоғи мумкин бўлса.

Байт:

Маҳбуб кўзиға кўринмади зар, Туфроқ ила заринг баробар.

Ва дўстлар анга насиҳат билан айдиларки: «Бу маҳол фикрдин парҳез айлагил, зероки қанча халқ бу сен гирифтор бўлгон дардға гирифтор ва асирдурлар ва аёғлари ишқ занжирида собитдур». Бечора йиғлади ва айтиди:

Қитъа:

*Дўстлар, менга қилмангизлар панд, Жангчилар қитоли душман эгар,
Мени қасдим ани иродасидур. Хўбрўлар қитоли дўст қилур.*

Муҳаббат шарти эмасдурки, жон хавфи билан кўнгулни маҳбублар муҳаббатидан қайтариб олмоқ, зероки улуғлар айтибдурлар:

Маснавий:

*Сенки фикринг ғами семизликдур, Гарчи дилдора йўқ етиб бўлмоқ,
Ишқи ёлғон бетамизликдур. Ишқ шарти талаб ила ўлмоқ,*

Байт:

*Гар мумкин эса қўлидин олсам,
Йўқса, борибон йўлида ўлсам.*

Тегишлик кишиларки, назари анинг ишиға эрди ва авҳолиға марҳаматлари бор эрди, анга насиҳат бердилар ва анга кишан солдилар, бир фойда бермади.

Байт:

*Эй вой, табиб сабру таҳаммул истар,
Бу нафси ҳарис шаққару мул истар.*

* Бу қитъа «Т.» нусхада йўқ.

آن شنیدی که شاهی بنهفت با دل از دست رفته ای می گفت:
تا تو را قدر خویشتن باشد پیش چشمت چه قدر من باشد؟
ملیک زاده ای [را] که ملموح نظر او بود خبر کردند که جوانی بر سر این میدان
مداومت می نماید خوش طبع [و] شیرین زبان [و] سخنهای لطیف می گوید و
نکته های غریب [از وی می شنوند] و چنین معلوم می شود که شیدا گونه ای است و
شوری در سر دارد. [پسر] دانست که [دل آویخته اوست و] این گردِ بلا انگیزه او.
مرکب به جانب او راند. چون دید که به نزدیک وی عزم آمدن دارد بگریست و
گفت:

آن کس که مرا بگشت، باز آمد پیش
مانا که دلش بسوخت بر گشته خویش
چندان که ملاطفت کرد و پرسیدش که از کجایی [و چه نامی] و چه صنعت
دانی، در قعر بحر مودت چنان غریق بود که مجال نفس کشیدن نداشت.
اگر خود هفت سُبُع از بر خوانی چو آشفستی الف بی تی ندانی
گفت: چرا با من سخنی نگویی که هم از حلقه درویشانم بلکه حلقه بگوش
ایشانم. آنگه به قوتِ استیناسِ محبوب از [میان] تلاطمِ امواجِ محبت سر بر آورد و
گفت:

عجب است با وجودت که وجود من بماند
توبه گفتن اندر آیی و مرا سخن بماند
این بگفت و نعره ای بزد و جان به حق تسلیم کرد.
عجب از گشته نباشد به در خیمه دوست
عجب از زنده که چون جان بدر آورد سلیم!

حکایت [۵]

یکی [را] از متعلمان کمال بهجتی بود و طیب لهجتی و معلّم ازان جا که حسی
بشریت است با حسنِ بشره او معاملتی داشت [و] زجر و توبیخی که بر کودکانش
[دیگر] کردی در حق وی روا نداشتی [و] وقتی که به خلوتش دریافتی گفتی:
نه آن چنان به تو مشغولم، ای بهشتی روی
که یادِ خویشتم در ضمیر می آید

Маснавий:

*Шоҳиде бор эди суҳангоне,
Деди, ўз ошиқиға пинҳоне:
«То сенга қарру қийматинг ҳосил,
Мени қадрим сенга йўқ, эй ғофил».*

Келтирубдурларки, ул подшоҳзодағаки йигитнинг назариға кўрулғон эрди, хабар айладиларки, бир йигит бу майдоннинг бошиға ҳамиша келмоқни айлар, хуштабъ ва ширин тил, яхши сўзлар ва ғариб нукталар андин эшитурмиз. Маълум бўлурки, бошида бир савдоси ва кўнглида бир сўзи гудози борки, шайдосифат кўринур. Шаҳзода билдики, анинг ошиғидур ва бало чанги анинг кўпорилмишидур, дарҳол отни анинг тарафиға сурди. Вақтики йигит кўрдик, шаҳзода анинг олдиға келмоқ қасдин тутар, йиғлади ва деди:

Байт:

*Шўхеки, мени ўлдурубон келди яна,
Гўёки дили куйди ўзи ўлдирганина.*

Шаҳзода ул қадарки мулотафат айлади ва сўрдик: «На ердинсен ва номинг надур ва нима санъат билурсен?» Йигит муҳаббат дарёсининг тағиға андоқ ғарқ бўлғон эрдик, ҳеч такаллумға қудрати йўқ эрди.

Байт:

*Ҳама Қуръонни гарчи ёд ўқурсен,
Кўнгул бердинг - алифни билмаюрсен.*

Шаҳзода айди: «Менга нима учун сўз сўзламассенки, мен ҳам дарвешлар жамоасиданман, балки аларнинг қулоғи ҳалқалик қулимен».

Сўнгра бечора ошиқ маҳбубнинг улфат ва унсияти билан муҳаббат дарёсининг тўлқинлари аросидан бошини кўтарди ва деди:

Байт:

*Ажаб улким суҳбатингда менга жон ҳануз қолса,
Сен агар такаллум этсанг, менга тобу сўз қолса.*

Йигит бу байтни сўзлади ва бир наъра урди ва жонини Ҳақға таслим айлади.

Байт:

*Ёрнинг эшиғида ўлса киши, қилма ажаб,
Ажаб улдурки, тирик жон басаломат келса.*

ҲИКОЯТ [5]

Шогирдлардин бирининг ҳусну жамоли бор эрди. Ва устоз ул мақомдинки, муқтазойи инсониятдур анинг ҳусни башарасиға майл ва илтифоти бор эрди. Вақтики ани танҳоликда топса эрди, дер эрди:

Қитъа:

*Не янглиғким, сенга машғулам, эй неку сийрат,
Ўзумни ёди ҳаёлимни ҳам унутти замир⁹⁷.*

ز دیدنت نتوانم که دیده در بندم

وگر مقابله بینم که تیر می آید
باری پسر گفتا: چنان که در آدابِ درسِ من نظری می فرمایی در آدابِ نَفَسِ
همچنین تأمل فرمای تا اگر در اخلاقِ من ناپسندی بینی که مرا آن پسندد همی نماید
بر آنم اطلاع فرمایی تا به تبدیلِ آن در سعی کنم. گفت: ای پسر، این سخن از
دیگری پرس که آن نظر که مرا با تو است جز هنر نمی بینم.

چشمِ بداندیش که برکنده باد عیب نماید هنرش در نظر
ور هنری داری و هفتاد عیب دوست نبیند بجز آن یک هنر

حکایت [۶]

شبی یاد دارم که یاری عزیز از در درآمد؛ چنان بی خود از جای برجستم که
چراغم به آستین کشته شد.

سَرِّ ظَیْفٍ مَنْ يَجْلُو بِظُلْمَتِهِ الدُّجَى

شگفت آمد از بختم که این دولت از کجا؟

بنشست و عتاب آغاز کرد که مرا در حال [که] بدیدی، چراغِ بگشتی به چه معنی؟
گفتم: به دو معنی: یکی آن که گمان بردم که آفتاب برآمد، و دیگر آن که این بیت
به خاطر بگذشت:

چون گرانی به پیشِ شمع آید خیزش اندر میانِ جمعِ بگش
ور شکر خنده ای است شیرین لب آستینش بگير و شمع بگش

حکایت [۷]

یکی، دوستی را [که] زمانها ندیده بود گفت: کجایی که مشتاق می بودم.
گفت: مشتاق به که ملول.

دیر آمدی، ای نگارِ سرمست زودت ندهیم دامن از دست
معشوقه که دیر دیر بینند آخر، کم ازان که سیر بینند؟
شاهد که با رفیقان آید به جفا کردن آمده است، بحکمِ آن که از غیر [ت] و
مُضَادَّتِ خالی نباشد.

إِذَا جِئْتَنِي فِي رُفْقَةٍ لِّتَزُورَنِي وَإِنْ جِئْتُ فِي صَلَاحٍ فَأَنْتَ مُحَارِبٌ

*Юзунгни кўрмакдин кўзни узмам ҳаргиз,
Агарчи кўз ила кўрсам келур муқобала тир.*

Бир даъфа бола домлаға айди: «Ул қадарки одоб дарсимда саъю ғайрат этарсен, одоби нафсимда ҳам анингдек тааммул ва мулоҳаза буюрсанг. Токи агар менинг ахлоқимда номақбул бир нимарсани кўрар эрсангки, менга ул мақбул кўринур, анга мени мутталеъ айлагил, токи анинг табдилиға саъй ва кўшиш этармен».

Муаллим айди: «Эй ўғул, бу сўзни бўлақдин сўргил, зероки ул назари муҳаббатимки, сенга бордур, сенда ҳунардин бўлакни кўрмасмен».

Қитъа:

*Бўлсун шлоҳо, кўзи кўр душманнинг,
Ҳар ҳунари айб деб этпи назар.
Ҳар ҳунаре бор санга етмиш уюб,
Дўст киши кўрмас магар ул бир ҳунар.*

ҲИКОЯТ [6]

Бир кеча хотиримдадурки, ёри азизим эшиқдин кириб келди. Андоғ беихтиёр ўтирган еримдин сачраб турдимки, шамъни енгим бирла ўчирдим.

Шеър:

*Чеҳра ила зулмат очар кимса хаёли келдигум,
Бас, дедим анга келинг: «Аҳлан ва саҳлан марҳабо!».*

Жонон ўлтурди ва итобға бошлади: «Нима учун ул вақтидаки, мени кўрдунг, шамъни сўндурдинг?»

Айдим: «Эй жонон, гумон айладимки, офтоб чиқти. Ва ҳам зарифлар айтиб-дурлар:

Қитъа:

*Чун гаронтабъ кирса базм ичра,
Ани сен боҳузури жамъ ўлдур.
Келса гар бир нигори ширин лаб,
Ани енгини олу шамъ ўлдур».*

ҲИКОЯТ [7]

Бир киши бир дўстиники, кўп муддатидин бери кўрмаган эрди, айди: «Қаёқда-сенки, сени кўрмоққа орзуда эрдим?» Айди: «Орзуда бўлмоқ яхшидур, малул бўлмоқдин».

Маснавий:

*Кеч келдинг, аё нигори хунрез,
Қўлдин этагингни қўймам тез.
Жононки, ани суюб кўрарлар,
Камдурму ани тўюб кўрарлар».*

Латифа. Маҳбубки, рафиқлар бирла келур, жафо этмакға келгандур, анинг учунки рашк ва зиддиятдин холи бўлмас.

Шеър:

*Менинг зиёратима келсанг ар рақиб ила,
Агарчи сулҳ учундур, вале муҳорибсен.*

به یک نَفَس که برآمیخت یار با اغیار
 بسی نمائند که غیرت وجود من بگُشد
 بخنده گفت که من شمعِ جمعم، ای سعدی
 مرا ازان چه که پروانه خویشتن بگُشد؟
حکایت [۸]

یاد دارم که در ایامِ پیشین من و دوستی، چون دو بادامِ مغز در پوستی، صحبت داشتیم. [ناگاه] اتفاق غیبت افتاد. [پس از مدتی] باز آمد و عتاب آغاز کرد که [در این مدت] قاصدی نفرستادی. گفتم: دریغ آمدم که دیده قاصد به جمالِ تو روشن [گردد] و من محروم.

یارِ دیرینه، مرا، گو، به زبان توبه مده
 که مرا توبه به شمشیر نخواهد بودن
 رشکم آید که کسی سیرنگه در تو کند
 باز گویم که کسی سیر نخواهد بودن

حکایت [۹]

دانشمندی را دیدم به کسی مبتلی شده و رازش برملا افتاده. جورِ فراوان بُردی و تحملِ بی‌کران کردی. باری بلطافتش گفتم: دانم که تورا در محبتِ این منظورِ علّتی و بنا [ی] مودّت برزگتی نیست؛ پس با وجودِ چنین معنی، لایقِ قدرِ علما نباشد خود را متهم گردانیدن و جورِ بی‌ادبان بردن. گفت: ای یارِ دستِ عتاب از دامنِ روزگارم بدار که بارها در این مصلحت که توبینی اندیشه کردم و صبر بر جفای او سهل تر آید همی که از نادیدن او و حکیمان گویند: دل بر مجاهده نهادن آسان ترست که چشم از مشاهده برگرفتن.

هر که دل پیشِ دلبری دارد	ریش در دستِ دیگری دارد
آهوی پالهننگ در گردن	ن تواند بخویشتن رفتن
آن که بی او بسر نشاید بُرد	گر جفائی کند ببااید بُرد
روزی، از دست، گفتمش، زنهار!	چند ازان روز گفتم استغفار
نکند دوست زینهار از دوست	دل نهادم بر آنچه خاطر اوست
گر بلطفم به نزد خود خواند	و رب قهرم برانند، او داند

Қитъа:

*Бирор замон ўтурушти нигор ғайр ила,
Дариг! Оташи ғайрат танимни кўйдурди.
Кулуб гедики: «Аё Саъдий, шамъи жамъим мен,
Недур зарар менга, парвона ўзни ўлдурди».*

ҲИКОЯТ [8]

Хотиримдадурки, аввалги вақтларда мен бир дўст билан бир пўст ичида бодомнинг икки мағзидек суҳбат тутар эрдик. Бирдан сафарга кетмоқ иттифоқ тушти. Бир муддатдин сўнграки, сафардин қайтиб келди, итобга шуруъ айладики: «Бу муддат ичида нима учун бир мухбир юбормадинг?» Айдим: «Менга қизғонмоқ келдики, мухбирнинг кўзи сенинг жамолинг билан равшан бўлса ва мен маҳрум бўлсам».

Қитъа:

*Бермасун тавба менга ёри қадимим тил ила,
Зарби шамшир ила тавба менга пайдо бўлмас.
Кимсаким сенга тўғиб қилса назар рашк эгарам,
Яна германки, киши тўймоғи асло бўлмас».*

ҲИКОЯТ [9]

Бир олимни кўрдумки, бир шахснинг муҳаббатига мубтало бўлган ва кўп жавру жафолар чекар ва сабр этар эрди. Бир дафъа насиҳат тариқи билан анга айдимки: «Билурменки, сенинг бу шахснинг муҳаббатида бир иллат ва ғаразинг йўқдур. Ва муҳаббатинг биноси бир гуноҳга эмасдур. Бу маънонинг вужуди билан уламнинг қадрига лойиқ бўлмаски, ўзини муттаҳам этмак ва беодоблар жаврини чекмак». Олим айди: «Эй рафиқ, озор қўлини замоним этагидин тортгил, зероки неча дафъа бу маслаҳатдаки, сен дерсан, фикр айладим. Анинг жафосига сабр айламоқ осонроқ кўринур ани кўрмаслиқдин. Ва ҳақимлар айтибдурларки «Қўнгулни машаққатга қўймоқ қулайроқдурки, кўзни назардин қолдирмоқдин».

Маснавий:

*Кимки кўнглида меҳри маҳвашдур,
Ихтиёр йўқ анга мушаввашдур.
Оҳудурки, гарданида каманг,
Ишқ занжирига эрур побанг.
Маҳваши гил анга мулозим эрур,
Ки жафо қилса сабр лозим эрур.
Бир кун қўлигин дедим зинҳор,
Неча кун сўнгра дедим истиғфор.
Қилмағай ёр, ёрдин зинҳор,
Мени кўнглум фидойи хошири ёр.
Лутф ила йўқласа дуоғўман,
Қилса раг, қаҳр ила ризоғўман.*

حکایت [۱۰]

در عنفوان جوانی، چنان که افتد ودانی، با شاهی سری و سری داشتیم، بحکمِ آن که حَلَقی [داشت] طَیِّبُ آلَاذَا وَخَلَقی کَالْبَدْرِ إِذَا بَدَا.

آن که نباتِ عارضش آبِ حیات می خورد

در شکرش نگه کند هر که نبات می خورد

اتفاقاً بخلافِ طبع از وی حرکتی بدیدم که نپسندیدم؛ دامن از وی درکشیدم و مُهرهٔ مهرش برچیدم و گفتم:

برو هر چه می بایدت پیش گیر سرِ ما نداری، سرِ خویش گیر
شنیدمش که همی رفت و می گفت:

شب پره گر وصلِ آفتاب نخواهد رونقِ بازارِ آفتاب نکاهد

این بگفت و سفر کرد و پریشانی او در من اثر کرد.

فَقَدْتُ زَمَانَ الْوَضَلِ وَالْمَرْءَ جَاهِلٌ

بِقَدْرِ لَذِيذِ الْعَيْشِ قَبْلَ الْمَصَائِبِ

•

باز آی و مرا بکش که پیشست مردن خوشتر که پس از تو زندگانی کردن
اما به شُکر [و مَنیت] باری، پس از مدتی باز آمد، آن حَلَقِ داودی متغیر شده و جمالی یوسفی به زیان آمده، بر سیبِ زنجانش چو به گردی نشسته و رونقِ بازارِ حُسنش شکسته، متوقع که در کنارش گیرم، کناره گرفتم [و گفتم]:

آن روز که خِطِّ شاهدت بود صاحبِ نظر از نظرِ براندی
و امروز بیامدی به صلحتش کش فتحه و ضمّه برنشاندی

•

تازه بهارا ورقست زرد شد دیگ منه کاتشِ ما سرد شد
چند خرامتی و تکبر کنی؟ دولتِ پارینه تصور کنی؟
پیش کسی رو که طلبگارِ تست ناز بر آن کن که خریدارِ تست

•

سبزه درباغ، گفته اند: خوش است داند آن کاین سخن همی گوید
یعنی از روی دلبران خطِ سبز دلی عشاقِ بیشتر جوید

ҲИКОЯТ [10]

Йигитликнинг аввалида, анингдек воқеъ бўлур ва билурсен, бир соҳибжамол болага муҳаббатим бор эрди. Анинг учунки форам ва яхши овози бор эрди ва сурати қоронғу кечада ўн тўрт кунлик ойдек эрди.

Байт:

*Сабзаи хатти маҳвашим оби ҳаётни ичур,
Боқса лабина ҳар киши шаҳди наботни ичур.*

Иттифоқо табъимнинг хилофида андин бир ҳаракатнинг кўрдимки, хушламас эрдим ва этакни андин тортдим. Ва анинг муҳаббати мунчоғини тердим ва айдим:

Байт:

*Бориб ҳарна кўнглинг деса ани ол,
Мувофиқ эмассан менга, кет, йўқол!*

Эшиттимки кетар эрди ва дер эрди:

Байт:

*Истамас ар шабпара гуйдори меҳр,
Кам уламаз равнақи бозори меҳр.*

Мунӣ сўзлади ва кетти ва анинг паришонлиғи менга таъсир этти.

Шеър:

*Васл вақти кетти қўлдин, одами жоҳил эрур,
Айшнинг қадрини билмас то мусибат кўрмаса.*

Байт:

*Келғил, мени ўлдурки, бу ўлмоқ хушдур,
Сенсиз қолибон тириклигим оташдур.*

Лекин шукр ва миннат Худойи талоғаки, бир муддатдин сўнгра қайтиб келди. Ул довудий овози мутағаййир бўлғон ва юсуфий жамоли дигар бўлғон ва олмадек чаккасиға беҳидек тук ғубори ўлтурғон ва ҳусни бозорининг равнақи ши-каст топғон. Умидворки ани оғушға олсам. Ўзимни четта тортдим ва айдим:

Қитъа:

*Ул кун хаттинг эрди равнақфзо, Бул кун ярашурга келдинг, афсус,
Ошиқларни хору зор қилдинг. Хатингни намадбозор қилдинг.*

Маснавий:

*Баргинг оё тоза баҳор ўлди зарғ,
Қўйма қозон, оташимиз бўлди сарғ.
Бу неча ноз ила такаббур нечук?
Кетдиги ҳуснингни тасаввур нечук?
Ул кишиға борки, харидордур,
Ноз анга қилғилки, талабгордур.*

Қитъа:

*Боғда сабза гедилар хушдур,
Билди бу сўзни ул сухангустар.
Хўбрўлар юзина сабзау хат,
Ошиқин кўнгли кўпроқ истар.*

بوستانِ تو گُندن‌آزاری است بس که برمی‌کنی و می‌روید

*

گر صبر کنی ورنکنی موی بنا گوش این دولتِ ایام نکویی بسر آید
گر دست به جان داشتی همچو تو بر ریش نگذاشتی تا به قیامت که بر آید

*

سؤال کردم و گفتم: جمالی روی تو را
چه شد که مورچه برگرد ماه جوشیده‌ست؟
جواب داد: ندانم چه بود رویم را
مگر به ماتم حُسنم سیاه پوشیده‌ست

حکایت [۱۱]

یکی [را] از علما پرسیدند که کسی با ماه‌رویی در خلوت نشسته و درها بسته و رفیقان خفته و نفس طالب و شهوت غالب [، چنان که عرب گوید: التَّمْرُ يَانِعُ وَالتَّائِبُونَ غَيْرُ مَانِعٍ]، هیچ باشد که به قوتِ پرهیزگاری از وی سلامت بماند؟ گفت: اگر از ماه‌رویان سلامت ماند از بدگویان نماند.

وَإِنْ سَلِمَ الْإِنْسَانُ مِنْ سُوءِ نَفْسِهِ
فَمِنْ سُوءِ ظَنِّ الْمُدَّعِي لَيْسَ يَسْلَمَ

*

شاید پس کار خویشتن بنشستن لیکن نتوان زبانِ مردم بستن

حکایت [۱۲]

طوطیی را با زاغی در قفس کردند و از قُبُح مشاهده او مجاهده همی بُرد و می‌گفت: این چه طلعتِ مکروه است و هیأتِ ممقوت و منظرِ ملعون و شمایلِ ناموزون؟ یا غُرَابُ الْبَیْنِ، یا لَيْتَ بَنِي وَبَيْتِكَ بُغْدَ الْمَشْرِقَيْنِ.

عَلَى الصَّبَاحِ به روی تو هر که برخیزد
صبحِ روزِ سلامت بر او مَسا باشد
بداختری چو تو در صحبتِ تو بایستی

ولی چنان که تویی، در جهان کجا باشد؟
عجب تر آن که غراب از مجاورتِ طوطی [هم] بجان آمده [بود] و ملول شده،

*Ганданозордур⁹⁸ сенинг боғинг,
Бирни узсанг, яна бириси етар.*

Қитъа:

*Сабр этсанг ва ё узсанг агар мўйи баногўш,
Бу яхшилик айёми битарга на нагомат.
Гар жонга қўлум бўлса эди сен каби решга,
Мен қўймас эдим чиққоли то явми қиёмат.*

Қитъа:

*Савол қилдим айдим жамоли рўйингга,
На бўлдикум, чумоли атрофига қайнамиш
Кулуб дегдики: «На бўлмиш зумга, билмаймен,
Магарки мотами ҳусним учун қаро киймиш».*

Ҳикоят: Боғдод арабларининг биридан сўрдиларки: «Навжувонлар ҳақида нима дерсан?». Айди: «Аларда хайр йўқдур. Модомики алардин бири яхши ва мулойимдур тўнғилиқ этар, навжувонлиғлари зойил бўлғонда мулоямат этар. Яъни то навжувонлиғлари қўлларида бордур, дуруштлиқ этарлар. Вақтики жавонлиғлари кетганида илтифот этарлар ва дўстлуқ кўрсатурлар».

Қитъа:

*Амраг ул дамки сучук ва гўзал, Бесақолики, чиқса саққоли
Сўзи аччиғ, хўйи ямон бўлғай. Кимсани кўрса меҳрибон бўлғай.**

ҲИКОЯТ [11]

Олимларнинг биридин сўрдиларки: «Бир киши бир ой юзлик билан бир хил-ватда ўлтурган ва эшиклар қулфланган ва рақиблар ухлаган ва нафси толиб, шаҳвати холиб, андоғки араб айтур: «Хурмо пишгандур ва боғбон манъ қилгучи эмас-дур», ҳеч бўлурмуки парҳезкорлиқ қуввати билан ул киши саломатда қолғай?»

Олим айди: «Агар ой юзликлардин саломатда қолса ҳам таън этгувчилардин маломатсиз қолмас».

Шеър:

*Агар саломат эса кимса ўз ямонлигидин,
Ки муддаиъйни ямон сўзидин халос эрмас.*

Байт:

*Ким ўз ишига бўлса пушаймони йўқ,
Мардум тилини боғламоқ имкони йўқ.*

ҲИКОЯТ [12]

Бир тўтини бир қарға билан қафасга солдилар. Тўти қарғанинг ёмон кўринишидин машаққат чекар эрди ва дер эрди: «Бу қандоқ макруҳ юздур ва қандоқ мабғуз қиёфатдур ва на малъун назаргоҳдур ва на ғайри мавзун ахлоқдур. Эй фироқ қарғаси, *يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بَعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ* «Кошки эрди менинг билан сенинг оранг мағриб билан машриқ қадар узоқ бўлса эрди!» (Зухруф сураси, 38-оят).

Қитъа:

*Сабоҳ вақти киши сенга рўбарў бўлса,
Ёруқ сабоҳи анинг қоп-қоронғу шом бўлар.
Сенга мусоҳиб учун сен каби ёмон лозим,
Валек жумла ёмонлик сенга томон бўлур».*

Ажаброқ ул нимарсаким, қарға ҳам тўтининг қўшнилигидан беқарор ва танг

* Ушбу қитъа ва юқоридаги ҳикоят «Т.» нусхада йўқ.

لا حول کنان از گردش گیتی همی نالید و دستها [ی] تغابن بر یکدیگر همی مالید که این چه بختِ نگون است و طالعِ دون و ایامِ بوقلمون! لایقِ قدرِ من آنستی که با زاغی به دیوارِ باغی [بر]، [خرامان] همی رفتی.

پارسا را بس این قدر زندان که بود هم طویله رندان
تا چه گنه کردم که روزگار [م] بعقوبتِ آن در سلکِ صحبتِ چنین ابلهی خود-
رای، ناجنس، خیره درای، به چنین بندِ بلا مبتلی گردانیده است؟
کس نیاید به پای دیواری که بر آن صورتِ نگار کنند
گر تو را در بهشت باشد جای دیگران دوزخ اختیار کنند
این ضرب المثل بدان آوردم تا بدانی که صد چندان که دانا [را] از نادان نفرت
است، نادان را از دانا وحشت [است].

زاهدی در سماع رندان بود زان میان گفت شاهی بلخی
گر ملولی ز ما، ترش منشین که تو هم در دهانِ ما تلخی

•

جمعی چو گل و لاله بهم پیوسته تو هیزم خشک در میانی رسته
چون باذ مخالف و چوسرما ناخوش چون برف نشسته ای و چون یخ بسته

حکایت [۱۳]

رفیقی داشتم که سالها با هم سفر کرده بودیم و نمک خورده و بی کران حقوق صحبت ثابت شده، آخر بسببِ نفعی اندک آزارِ خاطرِ من روا داشت و دوستی سپری-
شد و با این همه از هر دو طرف دل بستگی بود بحکمِ آن که شنیدم که روزی دو بیت از سخنانِ من در مجمعی همی گفتند که:

نگارِ من چو درآید بخنده نمکین نمک زیاده کند بر جراحِ ریشان
چه بودی ار سر زلفش به دستم افتادی چو آستینِ کریمان به دستِ درویشان
طایفهٔ دوستان بر لطفِ این سخن نه، که بر حُسنِ سیرتِ خویش گواهی داده-
بودند و آفرین کرده و آن دوست هم در آن جمله مبالغت نموده و بر فوقِ صحبتِ
دیرین تأسف خورده و به خطای خویش اعتراف کرده. معلوم شد که از طرفِ او هم
رغبتی هست؛ این بیتها فرستادم و صلح کردیم.

نه ما را در میان عهد و وفا بود؟ جفا کردی و بدعهدی نمودی

бўлгон эрди ва малул бўлуб «Ла ҳавла» дебон жаҳоннинг давридин нола айлар эрди ва таассуф қўлларини бир- бирига сурар эрди. Ва дер эрди: « Бу қандоқ ёмон толеъдур ва паст иқболдур ва қандоқ муталаввин кунлардир. Ва менинг қадримга ул эрдик, бир қарға билан бир боғнинг деворида сакраб-сакраб юрсам эрди.

Байт:

*Бас эрур порсоға бўйла азоб-
Бўлса ул ҳамнишини аҳли шароб.*

Ажабо! Нима гуноҳ қилган эканманки, замон мени анинг жазоси сабаби бир-ла мунигдек бир аҳмақнинг силки суҳбатиде ўз раъйила иш қилғувчи ва беҳуда сўзлик, бадасл, мунигдек бало занжирига мубтало айламишдур.

Қитъа:

*Келмағай кимса таҳти девора, Жаннат ичра сенга макон ўлсо,
Сенинг бу суратинг мусаввар анга. Бошқалар дўзахни қилур маъво».*

Бу зарбулмасални анинг учун келтурдум, токим биласанким, ул қадарки олимни жоҳилдин нафрати бордур, юз ул қадар жоҳилнинг олимдин вашҳати бордур.

Қитъа:

*Зоҳиде қолди риндлар ичра, «Ўртамизда малул ўлтурма,
Дегу бир ринд маҳвашу дилкаш: Табъимиз топти суҳбатингдин ғаш».*

Рубой:

*Жамъи гулу лоладек эдилар ҳамдўш,
Сен ўртада чун ёғочи бенам, хомуш.
Қор каби ўтургансану муздек боғлуқ,
Ел каби муҳолифу совуқдек нохуш.*

ҲИКОЯТ [13]

Бир йўлдошим бор эрдик, неча йиллар бирга сафар айлаган эрдук ва бирга таом еган эрдук ва ҳисобсиз ҳукуқи суҳбат собит бўлган эрди. Оқибатул амр жузъий бир манфаат билан кўнгилимнинг ранжимоғини муносиб кўрди ва дўст-лиқ зойил бўлди. Ва бовужуди ҳар икки тарафдин кўнгул боғлиқлиқ ҳосил эрди. Ул сабабга биноанки, эшитгимки бир кун икки байт менинг сўзларимдин бир мажлисда ўқурлар эди:

Қитъа:

*Чу кулғўи намгин бирла келса дилгорим,
Дилим жароҳатлариға намак зиёда этар⁹⁹.
Ажаб гўзал эди гисуси қўлима тушса,
Сахийни енги, фақир қўлига чунончи етар.*

Дўстлар гуруҳи бу сўзнинг латофатиға эмас, балки ўз ахлоқи ҳасаналариға шаҳодат берганлардур ва таҳсин этганлардур. Ва ул дўст ҳам аларнинг аросида муболага айламиш ва мусоҳабати қадийманинг заволиға таассуф емиш ва ўзининг хатосини иқрор айламиш. Маълум бўлдики, анинг тарафидин ҳам хейли рағбат бордур. Бу байтларни юбордум ва ярашдим:

Қитъа:

*Вафоу аҳд бизда йўқму эрди?
Жафо қилдингу ҳам бадмеҳр бўлдунг.*

به یک بار از جهان دل در تو بستم ندانستم که برگردی بزودی
هنوزت گرسرِ صلح است باز آیی کزان محبوب تر باشی که بودی

حکایت [۱۴]

یکی را زنی صاحب جمال درگذشت و مادر زنِ فرتوتِ بعلتِ کابین در خانه متمکن بماند. مرد از محاورتِ وی بجان رنجیدی و از مجاورتِ او چاره ندیدی؛ تا گروهی آشنایان به پرسیدن آمدندش. یکی گفتا: چگونه ای در مفارقتِ یارِ عزیز؟ گفت: نادیدنِ زن بر من چنان دشوار نمی نماید که دیدنِ مادر زن.

گلِ بتاراج رفت و خار بماند گنج برداشتند و مار بماند
دیده بر تارکِ سِنان دیدن خوشتر از رویِ دشمنان دیدن
واجب است از هزار دوست برید تا یکی دشمنت نباید دید

حکایت [۱۵]

یاد دارم که در ایامِ جوانی گذر داشتم به کویی و نظر با رویی. در تموزی که خَرورش دهان بخوشانیدی و سَمومش مغزِ استخوان بجوشانیدی، از ضعفِ بشریتِ تابِ آفتابِ هَجیرِ نیاوردم و التجا به سایه دیواری کردم، مترقب که کسی خَرِ تموز [از من] به برد آبی فرو نشانَد که همی ناگاه از ظلمتِ دهلیزِ خانه ای روشنایی بتافت یعنی جمالی که زبانِ فصاحت از بیانِ صباحتِ او عاجز آید، چنان که در شبِ تار [ی] صبح برآید یا آبِ حیات از ظلماتِ بدرآید، قدحی برفاب بردست و شکر در آن ریخته و به عرقِ برآمخته. ندانم به گلابش مُطیب کرده بود یا قطره ای چند از [گل]ِ رویش در آن چکیده. فی الجمله، شراب از دستِ نگارینش برگرفتم و بخوردم و عمر از سر گرفتم.

ظَمًا بِقَلْبِي لَا يَكَادُ يُسْفَعُهُ رَشْفُ الزَّلَالِ وَلَوْ شَرِبْتُ بُحُورًا

خرم آن فرخنده طالع را که چشم بر چنین روی اوفتد هر بامداد
مست می بیدار گردد نیمشب مستِ ساقی، روزِ محشر بامداد

حکایت [۱۶]

[سالی محمد خوارزمشاه، رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ، با ختا برای مصلحتی صلح اختیار کرد، به جامعِ کاشغر درآمد؛ پسری دیدم به خوبی بغایت اعتدال و نهایتِ جمال،

*Умид ила сенга қўнглумни бердим,
Қочибон сен адоватпеша ўлдунг.
Санга гар майли сулҳ эрса яна кел,
Ўзал маҳбубим, ул маъшуқим эрдунг.*

ҲИКОЯТ [14]

Бир кишининг бир соҳибжамол хотуни бор эрди, вафот айлади. Ва ҳайин онаси кўпга кирган кампир эрди. Маҳрнинг сабаби бирла уйда жой олиб қолди. Ул киши анинг билан сўзлашмоқдин жону дил билан ранжур эрди. Ва маҳр сабаби бирла анинг билан бир ҳовлида турмоқдин бўлак илож кўролмас эрди. Ҳатто ошнолардин бир жамоаси анинг ҳолини сўрамоққа келдилар. Бири айди: «Нима ҳолдасан ул ёри азизинг фироқида?» Ул киши айди: «Хотинимни кўрмаслик менга андоғ куч келмаски, қайин онамни кўрмоқ қадар».

Маснавий:

*Хор қолдиву гул талаф бўлди,
Ганжға чун йшлон халаф бўлди.
Яхшидур найза бирла кўр бўлиш,
Бўйлагинги адув юзини кўриш.
Дўстлар, ҳажр бурч ҳар кас учун
Биргина душманини кўрмас учун¹⁰⁰.*

ҲИКОЯТ [15]

Хотиримдадурки, кичиклик замонида бир маҳалладин ўтар эрдим ва бир маҳ-бубга назар айлар эрдим. Бир саратон ойидаки, анинг ҳарорати оғизнинг тупу-гини қуритар эрди ва анинг гарм ва сард шамоли устухоннинг мағзини қайнатур эрди. Заъфи башариятдин офтобнинг шиддати ҳароратиға тоқат келтуролмадим. Бир деворнинг кўланкасиға ўзумни олдим. Мунтазирлик ҳолимаки, бир одам тамузнинг ҳарорати заҳматини мендин бир совуқ сув билан сўндурса. Ногоҳ бир уйнинг эшиги ораси қоронғулиқдин бир ёруғлиқ кўрдим, яъни бир жамолки, фасоҳат тили анинг ҳусни баёнидин ожиз қолур, андоғки қоронғу кечада тонгму отти? Ёхуд оби ҳаёт зулумотдин зухурми айлади? Бир коса қорлик сув қўлиға олмиш ва анинг ичига шаккар тўкмиш ва гул суви билан аралаштиримиш ёки бир неча қатра гулдек жамолидин анинг ичига томмиш.

Ҳосили калом шарбатни анинг зебо қўлидин олдим ва ичтим ва ўттан умрни бошдин туттум.

Шеър:

*Кўнглумдадур ташналик, зойил қилолмас соф сув,
Гарчи гарёларни ичсам бипмаюр бу ташналик.*

Қитъа:

*Эй хуш ул фархунда толеъким кўзи,
Юз беҳ юз ҳар эрта бу юзни кўрар¹⁰¹.
Гар ярим оқшом турар ҳар масти май,
Масти соқий рўзи машҳарда турар.*

ҲИКОЯТ [16]

Бир йили Хоразм шоҳи Султон Муҳаммад Хито шоҳи билан маслаҳат учун сулҳни ихтиёр айлади. Кошғар шаҳрининг жомеъиға кирдим. Ул жомеъда бир болани кўрдим, яхшилиқда ғоят эътидолда ва ниҳоят жамолда эрди.

چنان که در امثال او گویند:

معلّم همه شوختی و دلبری آموخت جفا و ناز و عتاب و ستمگری آموخت
دگر نه عزم سیاحت کند نه یاد وطن کسی که بر سرِ کویت مجاوری آموخت
من آدمی به چنین شکل و خوی و قد و روش ندیده ام مگر این شیوه ازبری آموخت
مقدمه نحو ز مَحْشَری در دست و همی خواند: ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا وَ كَانَ الْمُتَعَدِّي
عَمْرًا. گفتم: ای پسر، خوارزم و ختا صلح کردند و زید و عمرو را همچنان خصومت
باقی است؟ بخندید و مولدم پرسید. گفتم: خاکِ شیراز. گفت: از سخنانِ سعدی چه
داری؟ گفتم:

بُلْبُلٌ يَنْخَوِيْ يُضِلُّ مُغَاضِبًا عَلَيَّ كَزَيْدٍ فِيْ مُقَابَلَةِ الْعَمْرُو
عَلَى جَرِّ ذَيْلٍ لَيْسَ يَرْفَعُ رَأْسَهُ وَ هَلْ يَسْتَقِيمُ الرِّفْعُ مِنْ عَامِلِ الْجَرِّ؟
لختی به اندیشه فرو رفت و گفت: غالب اشعار او در این زمین به زبان پارسی
است؛ اگر بگویی به فهم نزدیک تر باشد. کَلِمَ النَّاسِ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ. گفتم:
طبعِ تورا تا هوسِ نحو کرد صورتِ عقل از دلِ ما محو کرد
ای دلِ عشاق به دایم توصید ما به تو مشغول و تو با عمرو و زید
بامدادان که عزم سفر مضمّم شد، گفته بودندش که فلان سعدی است. دوان آمد و
تلفظ کرد و تأسّف خورد که چندین مدّت چرا نگفتی که منم تا شکر قدومِ بزرگان را
بخدمت میان بستمی. گفتم: با وجودت ز من آواز نیاید که منم. گفتا: چه شود اگر
در این خطّه روزی چند برآسایی تا بخدمت مستفید گردیم؟ گفتم: نتوانم بحکم این
حکایت:

بزرگی دیدم اندر کوهساری قناعت کرده از دنیا به غاری
چرا، گفتم، به شهر اندر نیایی؟ که باری، بندی از دل برگشایی
بگفت: آن جا پری رویانِ نغزند چو گِل بسیار شد، پیلان بلغزند
این بگفتم و بوسه بر روی هم دادیم و وداع کردیم.

بوسه دادن به روی دوست چه سود؟

هم در آن لحظه کردنش بدرود

سیب گویی وداعِ یاران کرد

روی از این نیمه سرخ و زان سوزرد

Андоғки анинг амсоли ҳақида айтибдурлар:

Назм:

*Муаллиминг сенга нозу карашма ўргатти,
Жафову қаҳру итоб ила ишва ўргатти.
Мен оғамийни бу хислат кўрмадим ҳаргиз,
Магар парий сенга бу тарз шева ўргатти.*

Замахшарийнинг наҳв муқаддимаси қўлида ва ўқур эрди: «Урди Зайд Амрни, ваҳоланки Амр ситам қилғувчи эрди». Айдим: «Эй ўғул, Хоразм шоҳи билан Хито шоҳи сулҳ айладилар ва Зайд билан Амрнинг адовати альона боқиймидур?» Кулди ва туғулмиш еримдин сўрди: Айдим: «Шерози муборак туфроғидур». Айди: «Саъдийнинг сўзларидан сенга нима бордур?» Айдим:

*Ошиғи бир наҳвий ўлдум, айлади менга ғазаб,
Мисли ул Зайдики доимдур муқобил Амр учун.
Чун этак кўрдум қуйи, бошни кўтармас, оҳким,
Рафъ этарми омил жар, вер жавоб, эй зуфунун.*

Бир миқдор фикрга тушти ва айди: «Саъдийнинг аксариян шеърлари бу диндорда форсий тили бирладур. Агар форсий айтсанг, фаҳмга қариброқ ўлур зероки: «Нос (одамлар)га ақллари миқдоринча сўзлагил». Айдим:

Маснавий:

*Табъ туро то ҳаваси наҳв кард, (То сени табъинга ҳавас қилди наҳв,
Сурати ақл аз гули мо маҳв кард. Бизни кўнгул расми хирад қилди маҳв.
Эй, гули ушшоқ бадоми ту сайд, Эй, гули ушшоқ камандингга сайд,
Мо ба ту машғулу ту бо Амру Зайд. Биз сенга машғулу сен Амр ила Зайд).*

Эрталабки йўлга чиқмоқ нияти муқаррар бўлди, магар карвонлардин бир киши анга дегон бўлсаки, «Фалон Саъдийдур». Кўрдумки югуриб келди ва илтифот айлади ва таассуф едики, шунча муддатдин бери нима учун демадинг Саъдиймен. Мен токим улуғларнинг келгонларнинг шукри учун хизматта бел боғлар эрдим.

Айдим:

Мисраъ:

Сен борки овоз чиқармам «Мен» деб.

Айди: «Нима бўлурки, бу шаҳарда бир неча кун истироҳат этсангиз? Токим жанобларига хизмат қиламоқ билан фойда ҳосил қилайин.

Айдим: «Бу ҳикоятнинг сабабила муқтадир эмасмен».

Маснавий:

*Азизе кўрмиш эрдим кўҳсора,
Ки дунёдин қаноат қилди ғора.
Дедим: «Шаҳр ичра нечун кирмаюрсан,
Кўнгул шаҳр ичра бўлғай эрди равшан».
Деди: «Анда гўзал бештиҳодур,
Қаерга лой кўп ўлса фил тоёғдур»¹⁰².*

Бу байтларни ўқудум ва бир-биримизнинг юз-кўзимиздан ўпишдик ва видоъ айладик.

Маснавий:

*Ўпмоқ ул ёрнинг юзини на суд,
Ҳам ўшал дамда айламоқ пағруд¹⁰³.
Олма этти видоъи ёр гариф,
Юзи ярми қизилу ярми сариф.*

إِنْ لَمْ أَمُتْ يَوْمَ الدَّاعِ تَأْسُفًا لَا تَخْسِبُونِي فِي الْمَوَدَّةِ مُنْصِفًا

حکایت [۱۷]

[خرقه پوشی در کاروانِ حجاز همراه ما بود؛ یکی از امرای عرب مرا و را صد دینار بخشیده بود تا نفقهٔ فرزندان کند. دزدانِ خفاجه ناگاه بر کاروان زدند و پاک بردند؛ بازرگانان گریه و زاری کردن گرفتند و فریاد بی فایده خواندن.

گر تضرع کنی و گریه فریاد دزد زرباز پس نخواهد داد
مگر آن درویش صالح که برقرار خویش مانده بود و تغییری در او نیامده. گفتم:
مگر آن معلومِ تورا دزد نبرد؟ گفت: بلی بردند ولیکن مرا با آن الفتی چنان نبود که به
وقتِ مفارقت خسته دلی باشد.

نیاید بستن اندر چیز و کس دل که دل برداشتن کاری است مشکل
گفتم: موافقِ حال من است آنچه گفتمی که مرا در عهدِ جوانی با جوانی اتفاق
مخالطت بود و صدقِ مودت، بمثابتی که قبلهٔ چشم جمالِ او بودی و سود و سرمایه
عمرم و صالی او.

مگر ملایکه بر آسمان و گرنه بشر به حُسنِ صورت او درزمی نخواهد بود
به دوستی که حرام است بعد از اوصحبت که هیچ نطفه چنو آدمی نخواهد بود
ناگهی پای وجودش به گلی عدم فرو رفت و دودِ فراق از دودمانش برآمد. روزها بر
سرِ خاکش مجاورت کردم و از جمله که در فراقِ او می گفتم این دو بیت بود:
کاش کان روز که در پای توشد خار اجل

دستِ گیتی بزدی تیغِ هلاکم بر سر
تا در این روز جهان بی تو ندیدی چشم
این منم بر سرِ خاکِ تو که خاکم بر سر!

آن که قرارش نگرفتی و خواب تا گل و نسرين نشانندی نخست
گردش گیتی گلی رویش بریخت خار بُنان بر سرِ خاکش برُست
بعد از مفارقتِ وی عزم کردم و نیتِ جزم که بقیهٔ زندگانی فرشِ هوس درنوردم
و گردِ مجالست نگردم.

Шеър:

*Гар ўлмасам видоъ куну ғам ила хароб,
Мунсиф, мени маваддат учун қилмангиз ҳисоб.*

ҲИКОЯТ [17]

Бир фақир киши Ҳижоз карвони билан бизга рафиқ бўлди. Араб амирларидин бири анга юз тилло эҳсон айлаган эрди. Иттифоқо Хуфоча¹⁰⁴ ўғрилари карвонни урдилар ва тамоман молларини олдилар. Савдогарлар йиғламоққа ва фиғон айтмоққа бошладилар ва фойдасиз фарёдни айладилар.

Байт:

*Минг агар нола айласанг чу жарас,
Қайтиб ўғри матоъни бермас.*

Магарки ул дарвеши солиҳки, ўз қарори узра қолғон эрди ва анга тағйир келмаган эрди. Айдим: «Магар ул сенинг тиллонгни ўғрилар олмадилар?» Айди: «Оре олдилар. Ва лекин менинг анинг билан ул қадар улфат ва унсиятим йўқ эрдик, андин ажрамоқ билан озурда хотир бўлсам».

Байт:

*Кишиву шайъа сен банг этмагил гул,
Кўнгални олмоқ андин амри мушқил»¹⁰⁵.*

Айдим: «Менинг ҳолимға мувофиқдур, ул нимарсаики сен сўзладинг. Зероки менинг жавонлиғ замонимда бир жувон билан улфат ва ошнолиққа иттифоқим бор эрди ва муҳаббатнинг садоқати бир мартабада эрдик, кўзимнинг қибласи анинг жамоли эрди ва умримнинг фойда ва сармояси анинг висоли эрди».

Қитъа:

*Анга фаришта магар бенгзаюрки, йўқса башар,
Бу ҳусни сурат ила ер юзига асло йўқ.
Қасам нигор учунким ҳаром усиз суҳбат,
Ки ҳеч нутфадин одам бу тарз пайдо йўқ.*

Ногоҳ анинг вужудининг оёғи ажал лойиға ботти ва ифтироқ тутуни анинг қавм ва қабиласидин турди. Ва неча кунлар анинг мозори бошида мужоварат айладим. Ва анинг фироқида айтган байтлар жумласидан бири бу эрди:

Қитъа:

*Кош ул кунки тикан урди оёғингга ажал,
Олам ул дам мени тийғ ила ҳалок этса эди.
Кўрмаюрди мени кўзум бу жаҳонни сенсиз,
Қабринг устига келмасдин мени хок этса эди.*

Қитъа:

*Ангаки йўқ эрди қарор ила жавоб,
То эдамазди гулу насрин фишон.
Тўкти гул оразини даври чарх,
Қабрининг туфроғи чиқарди тикон.*

Андин ажрагондин сўнгра қасд айладим ва қатъий ният айладимки, бақияи ҳаётимда ҳавас тўшагини йиғиштирурмен ва улфат мажлисларининг атрофида айланмасмен.

سود دریا نیک بودی گر نبودی بیم موج
 صحبت گل خوش بُدی گر نیستی تشویشِ خار
 دوش چون طاووس می نازیدم اندر باغ وصل
 دیگر امروز از فراق یار می پیچم چو مار

حکایت [۱۸]

یکی را از ملوکِ عرب حدیثِ مجنونِ لیلی و شورشِ حالِ وی بگفتند که با کمالِ فضل و بلاغت سر در بیابان نهاده است و زمامِ اختیار از دست داده. بفرمودش تا حاضر آوردند و ملامت کردن گرفت که در شرفِ انسان چه خلل دیدی که خوی بهایم گرفتی و ترکِ عشرتِ مردم گفتی؟ گفت:

[وَأَزَبَّ صَدِيقِي لِأَمْنِي فِي وِدَائِهَا أَلَمْ يَرَهَا يَوْمًا فَيُوضِحَ لِي عُذْرِي؟]

کاش کانان که عیبِ من جُستند رویت، ای دلستان، بدیدندی
 تا بجای ترنج در نظرت بی خبر دستها بریدندی
 تا حقیقتِ معنی بر صورتِ دعوی گواه آمدی که فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَنِي فیه. مَلِك
 را در دل آمد جمالِ لیلی مطالعه کردن تا چه صورت است موجبِ چندین فتنه؛ پس
 بفرمودش طلب کردن. در احیاءِ عرب بگردیدند و بدست آوردند [و] پِشِ مَلِك در
 صحنِ سراچه بداشتند. مَلِك در هیأتِ او تأمل کرد و در نظرش حقیر آمد، بحکمِ آن
 که کمترینِ خدمِ حَرَمِ او بجمال از وی در پِش بود و بزینت بیش. مجنون بفرست
 دریافت، گفت: از دریچهٔ چشمِ مجنون بایستی در جمالِ لیلی نظر کردن تا سرِ
 مشاهدهٔ او بر تو تجلی کند.

مَا مَرَّ مِنْ ذِكْرِ الْجَمِيِّ بِمَسْمَعِي لَوْ سَمِعْتَ وَرَقَ الْجَمِيِّ صَاحَتَ مَعِي
 يَا مَغْشَرَ الْخَلَّانِ قُولُوا لِلْمُعَا - فَيُ لَسْتَ تَذَرِي مَا بِقَلْبِ الْمَوْجِعِ

تندرستان را نباشد دردِ ریش جز به همدردی نگویم دردِ خویش
 گفتن از زنبور بی حاصل بود با یکی در عمرِ خود ناخورده نیش
 تا تو را حالی نباشد همچوما حالی ما باشد تو را افسانه پیش
 سوزِ من با دیگری نسبت مکن او نمک بر دست و من بر عضوِ ریش

Қитъа:

*Нафъи денгиз яхши эрди, гар йўқ эрди ваҳми мавж,
Сўҳбати гул ҳўб эди, гар йўқ эди озори хор.
Васл боғида тун-оқшом шог эдим товусдек,
Ёр ҳажрида бу кунда печу тоб эрдим чу мор.*

ҲИКОЯТ [18]

Араб подшоҳларидин бирига Лайли билан Мажнунинг қиссасини ва Мажнунинг шўриш ҳолини нақл айладиларки, ул (Мажнун) камоли фазл ва балогати билан бошини саҳрога қўймишдур ва ихтиёр тизгинини қўлдин бермушдур.

Подшоҳ амр айлади ҳатто Мажнунни ҳузурига келтурдилар. Подшоҳ ани маломат айламоққа бошладики, инсонлиқ шарафида нима нуқсон кўрдингки, ҳайвонлиқ табиатини тутдинг ва одамларни сўҳбатини тарк айладинг? Мажнун йиғлади ва деди:

Шеър:

*Неча дўстим мени қилди маломат ани ишқида,
Агар кўрса эди они эди узрим анга равшан.*

Қитъа:

*Ул кишиларки, айттилар айбим,
Кошки бу юзинг кўрарлар эди.
То турунж ўрнига ҳузурингга
Лол ўлуб қўлларни кесарлар эди.*

Токим сенинг ҳусну жамолинг менинг даъвойи муҳаббатимга шаҳодат берар эрди. Аллоҳ таоло буюрди:

فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ

«Ана бу қулдурки, анга муҳаббатим билан менинг билан маломат айладингиз» (Юсуф сураси, 32-оят).

Яна подшоҳнинг кўнглига келдики, Лайлининг жамолига назар айлағай, то билғайки, на сувратдадурки, бу қадар фитна ва фасодга сабабдур. Сўнгра подшоҳ Лайлини топмоққа амр айлади. Қабоили араб ичида ахтардилар ва қўлга келтурдилар. Ва подшоҳнинг ҳузурида сарой майдонида тутиб турдилар. Подшоҳ Лайлининг ҳайъатиға назар айлади: бир қиз кўрди қора ранглик, заиф вужудлик. Подшоҳнинг назарида ҳақир келди, ул сабабдинки, Ҳарамии подшоҳнинг энг адно хизматчиси жамолда Лайлидин аъло, зийнатда зийда эрди.

Мажнун фаросат билан англади ва деди: «Эй подшоҳ, Мажнуннинг кўзи дарчасидин Лайлининг жамолиға назар айламак лозимдур, токим анинг дилраболиги сенга зуҳур ва тажалли айлар».

Назм:

*Ончи ёди сабзасори дўст ўтти гўшима,
Гар эшитса ҳар қуши мендек бўлурди сайҳазан.
Эй гуруҳи дўст, айттинг ангаким бедардгур,
Билмаюрсен гарду ғамдин на чекур қалби ҳазан.*

Назм:

*Соғ кишилар дарга нечун қонадур,
Ғайри ҳамдгардим менга бегонадур¹⁰⁶.
Ҳосили йўқ қиссаи занбур анга,
Нешни бир умр кўрмай тонадур.
То сенга биздек муяссар ҳол йўқ,
Қолимиз сенга ажаб афсонадур.*

حکایت [۱۹]

قاضی همدان را حکایت کنند که با نعلبند پیری سرخوش بود و نعل دلش در آتش؛ روزگاری در طلبش متلّهف بود و پویان و مترصد و جویان [و] بر حَسَبِ واقعه گویان:

در چشم من آمد آن سهی سرو بلند بر بود دلم زدست و در پای افگند
این دیده شوخ می برد دل به کمند خواهی که به کس دل ندهی دیده بیند
شنیدم که درگذری پیش قاضی باز آمد برخی از این معامله به سمعش رسیده و زاید الوصف رنجیده؛ دشنام بی تحاشی داد و سَقَط گفت و سنگ برداشت و هیچ از بی حرمتی نگذاشت. قاضی یکی را گفت از علما [ی] معتبر که همعنان او بود:

آن شاهدهی و خشم گرفتن بینش وان عُقده بر ابروی تُرُش، شیریش
عرب گوید: ضَرْبُ الْحَبِيبِ زَبِيبٌ.

از دست تو مشت بر دهان خوردن خوشتر که به دست خویش نان خوردن
همانا که از وقاحت او بوی سماحت می آید.

انگور نوآورده تُرُش طعم بود روزی دوسه صبر کن که شیرین گردد
این بگفت و به مسند قضا باز آمد. تنی چند از بزرگانِ عدول که در مجلس حکم وی بودندی زمین خدمت ببوسیدند که باجاست سخنی در خدمت بگوییم، اگر چه ترکِ ادب است و بزرگان گفته اند:

نه در هر سخن بحث کردن رواست خطا بر بزرگان گرفتن خطاست
ولیکن بحکم آن که سوابقِ انعامِ خداوندی مُلازِمِ روزگارِ بندگان است، مصلحتی که بینند و اعلام نکنند نوعی از خیانت باشد. طریقِ صواب آن است که با این پسر گرد طمع نگردي و فرشِ ولع درنوردی که منصبِ قضا پایگاهی منبع است [تا] به گناهی شنیع ملوث نگردانی. حریف این است که دیدی و حدیث این که شنیدی.

یکی کرده بی آبرویی بسی چه غم دارد از آبروی کسی؟
بسا نامِ نیکوی پنجاه سال که یک نامِ زشتش کند پایمال
قاضی را نصیحتِ یارانِ یکدل پسند آمد و بر حسنِ رای قوم آفرین خواند و گفت:
نظرِ عزیزان در مصلحتِ حالِ من عینِ صواب است و مسأله بی جواب ولیکن

ҲИКОЯТ [19]

Ҳикоя этарларки, Ҳамадон шахрининг қозисининг бир наълчи болаға зиёда муҳаббати бор эрди. Ва анинг наъли кўнгли оташда эрди. Бир муддат анинг талабида ҳасрат ва афсусликда эрди ва югурувчи ва кўз тутувчи ва ахтаргувчи. Ва ўз воқеаи аҳволиға мувофиқ дер эрди:

Рубоий:

*Ул сарви сиҳи кўзима то қилди гаранг, Кўнгулни олурга гуйдаи шўх ила шанг,
Қўлдин гил олиб оёға отти чун санг. Кўз боғла агар кимсага гил бермас эсанг.*

Эшитгимки, наълчи бола бир йўл устида қозининг олдиға келди. Бу ишқ муомаласидин бир миқдор боланинг қулоғиға етти ва таърифдин ташқари ранжиб, қозини беҳаё сўқмоққа ва беҳуда сўзламоққа бошлади ва қозини урмоққа тош кўтарди ва ҳурматсизликдин ҳеч нимарсани қолдирмади. Қози уламои мўтабадин бир зотки, анинг бирла муҳосиб эрди, деди:

Байт:

*Ул шоҳидиyo хашм ила пархошини кўр,
Чини аччиғу сучук ила қошини кўр.*

Андоғи араб мамлакатади дерлар: «Маҳбубнинг урмоғи майиздек шириндур».

Байт:

*Қўлингдин мушт емак оғизға яхши,
Киши ўз қўли ила нон емакдин.*

Батаҳқиқки, анинг бешармлиғидин сахийлик бўйи келур, зероки подшоҳлар хасмға қаттиқлик бирла сўз сўзларлар ва эҳтимолдурки панадин сулҳ истарлар.

Фард:

*«Кўр ғўра узумни таъми аччиқ бўлагур,
Ширин бўлагур бир-икки кун сабр этсанг»,*

- муни сўзлади ва маҳкамаға келди. Бир неча киши одил улуглардинки, анинг мулозими эрдилар, таъзим тарийқи билан хизмат ерини ўпиб айдиларки: «Агар буюрсалар бир сўзни ҳузурингизда деюрмиз, агарчандики тарки адабдур ва улуглар айтибдурлар:

Байт:

*На ҳар сўзда баҳс қилмоқ раво,
Буюклар хатосини тутмоқ хато»¹⁰⁷.*

Аммо ул сабабға биноанки, жанобларнинг инъомати собиқаси бандаларнинг замониға мулозимдур, бу бандалар бир маслаҳатники кўрарлар ва билдурмаслар бир навъ хиёнат бўлур. Тарийқи савоб улдурки, бу тамаънинг атрофида айланмасангиз ва ҳирс гиламини йиғиштирсангиз, зероки қозилик мансаби бир мартабаи олийдур. Ҳаргиз ани ёмон бир гуноҳ билан олуда айламағайсиз. Ва алоқадорунгиз будурки, кўрдингиз ва сўз будурки, эшитдингиз.

Маснавий:

*Киши бўлса беобрў муттаҳам, Чу эллик сана номи неку шиор
Киши обрўсидин анга не ғам. Қилур они бир номи бағ тору мор».*

Қозиға ёрони содиқнинг насиҳати мақбул келди ва аларнинг ҳусни раъйиға ва тадбиру вафокорлиғиға таҳсин айлади ва айди: «Азизларнинг назари менинг маслаҳат ҳолимда айни савобдур ва жавобсиз бир масъаладур. Ва лекин:

نصیحت کن مرا، چندان که خواهی که نتوان شستن از زنگی سیاهی

•

از یاد تو غافل نتوان کرد به هیچم سرکوفته مارم نتوانم که نیچم
این بگفت و کسان را به تفحصِ حالِ وی برانگیخت و نعمتِ بی‌کران بریخت و
گفته‌اند: هر که را زر در ترازوست زور در بازوست [و آن که بر دینار دسترس ندارد در
همه دنیا کس ندارد].

هر که زردید سرفروود آرد و در ترازوی آهنین دوش است
فی الجمله، شبی خلوتی می‌ترشد و هم در آن شب شخه را خبر شد. قاضی همه
شب شراب در سر و شباب در بر، از تنعمِ نخفتی و بترنمِ بگفتی:

امشب مگر به وقت نمی‌خواند این خروس

عشاق بس نکرده هنوز از کنار و بوس

یک دم که دوست فتنه خفته‌ست، زینهار

بیدار باش تا نرود عمر بر فسوس

تا نشنوی ز مسجد آدینه بانگِ صبح

یا از درِ سرای اتابک غریبِ کوس

لب بر لبی چو چشمِ خروس ابلهی بود

برداشتن، به گفتنِ بیهوده خروس

قاضی در این حالت [بود که] یکی از خدمتگزاران درآمد و گفت: چه نشینی؟
خیز و تا پای داری گریز که حسودان بر تو دَقّی گرفته‌اند بلکه حقّی گفته‌اند تا مگر
آتش فتنه که هنوز اندک است به آبِ تدبیر فرو نشانیم؛ مبادا که فردا چوبالا گیرد
عالمی فرا گیرد. قاضی متبسم در او نظر کرد و گفت:

پنجه در صید برده ضیغم را چه تفاوت کند که سگ لاید

روی در روی دوست کن بگذار تا عدو پشتِ دست می‌خاید

ملک را هم در آن شب آگهی دادند که در مُلکِ تو چنین مُکری حادث شده-
است، چه فرمایی؟ ملک گفت: من او را از فضلا [ی] عصر می‌دانم و یگانۀ
روزگار، باشد که معاندان در حقِ وی خوضی کرده‌اند؛ پس این سخن در سمعِ قبول
من نیاید مگر آنکه که معاینه گردد که حکیمان گفته‌اند:

Шеър:

*Агар маломат ила зойил ўлса эрди муҳаббат,
Эшитур эрдим, дуруғики герди аҳли маломат*.*

Байт:

*Насиҳат менга қилмоқ кўп хатолиқ,
Ювмак мумкинму зангун қаролиқ?*

Байт:

*Гофил дегилам бир даме ёдингун аё ёр,
Ёнчилса йилон боши нечук қилғуси рафтор.*

Муни сўзлади ва бир неча кишини анинг ҳолини тафтиш айламоққа мусаллат айлади ва кўп моя сарф айлади, зероки айтибдурлар: «Ҳар кимнинг олтуни тарозусидадур, қуввати билагидадур». Ва ул кишики, молу давлатга молик эмасдур бутун оламда рафиқ ва ошноси йўқдур.

Фард:

*Кимки зар кўрди бош кўйи айлар,
Гар темир паллалик тарозидур¹⁰⁸.*

Ҳосили калом, бир кеча жувон билан хилват муяссар бўлди ва ҳам ул кечада миршабга хабар еттики, қози бутун кеча шароб бошида ва маҳбуб сийнасида айш ва ишратдин ухлмас ва тараннум билан дер эрди:

Назм:

*Қичқирмади бу кечаси вақтида ҳўрус,
Зеро ҳануз қўймади ошиқ канору бўс.
Бир дамки фитна кўзи дучор ўлди уйқуға,
Бедор бўл, чу кешмая бу умри пурфўрус.
Токим азони масжиди жомеъ эшитмасанг,
Ё урмаса саройи Отабекда табла кўс,
Лаб лабганики чашии хўрусдек қизил эрур,
Аблаҳлик, олмоғи эшитиб сайҳаи хўрус.*

Қози бу ҳолда эрдик, хизматкорлардин бири ичкари кириб келди ва деди: «Нима қилиб ўлтурурсен? Тургил ва ҳатто оёғинг бор қочғил, зероки ҳасудлар сенга эътирозни тутмишлар, балки ҳақни демишлардур. Токим шояд бу оташи фитнага альбона озгинадур. Бир тадбир суйи билан сўндурурмиз. Мабодо агар эртага вақтики аланга олса жаҳонни ихота этар». Қози табассум билан анга назар айлади ва деди:

Қитъа:

*«Сайдға неча урса шер ҳазбар,
На тафовут этар ит очса даҳан.
Юзни жонон юзига қил, қўйғил,
Чайнасуи қўлни орқасин душман.*

Подшоҳга ҳам ул кечада хабар бердиларки, мулкингизда шундоқ зўр ёмон иш воқеъ бўлмишдур. Нима буюрурсиз?»

Подшоҳ айди: «Мен ани асрнинг фузалосидин билурмен ва вақтнинг фарийди санарман. Эҳтимолки душманлар анинг ҳақида нафсониятга шуруъ қилгон бўлсалар. Бул тариқи номаъқул сўз менинг самъи қабулимга кирмас, магар ул вақтдаки кўз билан кўрулса, зероки ҳақимлар айтибдурлар:

* Асли арабча бўлган бу байт «Т.» нусхада йўқ.

بستندی سُبُک دست بردن به تیغ به دندان بَرَد پشِیِ دَسِیِ درِیغ
 شنیدم که سحرگاهی با تنی چند خاصان به بالینِ قاضی فراز آمد. شمع را دید
 ایستاده و شاهد نشسته و می ریخته و قلع شکسته و قاضی در خواب مستی، بی خبر از
 مُلِک هستی. بلطف اندک اندک بیدار کردش که خیز که آفتاب برآمد. قاضی
 دریافت که حال چیست، گفت: از کدام جانب برآمد؟ سلطان عجب داشت گفت
 از جانب مشرق چنان که معهودست. گفت: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ که در توبه همچنان بازست
 بحکم [این] حدیث: لَا یَغْلُقُ عَلَی الْعِبَادِ حَتّٰی تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا، اَسْتَغْفِرُکَ
 اَللّٰهُمَّ وَ اَتُوْبُ اِلَیْکَ.

این دو چیزم بر گناه انگیختند بختِ نافرجام و عقلِ ناتمام
 گر گرفتارم کنی، مستوجبم و بر بخشی عفو بهتر کانتقام
 مُلِک گفتا: توبه در این حالت که بر [گناه و] عقوبتِ خویش اطلاع یافتی
 سودی نکند؛ فَلَمْ یَکْ یَنْفَعُهُمْ اِیْمَانُهُمْ لَمَّا رَاَوْا بَاسَنَا.

چه سود از دزدی آنکه توبه کردن که نتوانی کمند انداخت بر کاخ؟
 بلند از میوه گو کوتاه کن دست که کوتاه خود ندارد دست بر شاخ
 تورا با وجود چنین مُنْکری که ظاهر شد سبیلِ خلاص صورت نبندد. این بگفت و
 موکلان [عقوبت] در وی آویختند. گفت: مرا در خدمتِ سلطان یکی سخن باقی
 است. مُلِک بشنید و گفت: آن چیست؟ گفت:

به آستینِ ملالی که بر من افشانی

طمع مدار که از دامنست بدارم دست

اگر خلاص مُحال است [از] این گنه که مراست

بدان کرم که تو داری امیدواری هست
 مُلِک گفت: این لطیفه بدیع آوردی و این نکته غریب گفתי ولیکن مُحالِ عقل
 است و خلافِ نقل که تورا فضل و بلاغت امروز از چنگِ عقوبتِ من رهایی دهد.
 مصلحت آن می بینم که تورا از قلعه به زیر اندازم تا دیگران نصیحت پذیرند و عبرت—
 گیرند. گفت: ای خداوندِ جهان، پروردهٔ نعمتِ این خاندانم و این جُرم نه تنها من
 کرده‌ام در جهان؛ دیگری را بینداز تا من عبرت گیرم. مُلِک را خنده گرفت و بعفوا
 سرِ جُرمِ او برخاست و متعنتان را که به کشتنِ او اشارت همی کردند گفت:

Байт:

*Киши олса таъжил ила қўлга тийғ,
Тишиға урар пушти даст, дариғ».*

Эшиттимки, подшоҳ вақти саҳарда хосидин бир неча киши билан қозининг боши устиға келди. Шамъни кўрди: ёқиглиқ турган ва маҳбуб ўлтурган ва шароб тўкулган ва пиёла синган. Қози мастлик уйқусида борлиқ оламдин беҳабар эрди. Подшоҳ ани оҳисталик билан бедор айлади ва деди: «Тургилки, офтоб чиқди».

Қози ҳол нима бўлғонини англади ва деди: «Офтоб қайси тарафдин чиқди?» Подшоҳ айди: «Машриқ тарафдин». Қози айди: «Алҳамду лиллоҳ, тавба эшиги альона очикдур бу ҳадиси шариф истидлоли бирлаки:

«Тавба эшиги боғланмас баңдаларға офтоб Мағрибдин тулуғ қилмағунча. Талаби мағфират қилурмен Сендин эй Худо ва Сенга тавба қилурмен».

Қитъа:

*Бу икки нарсам гуноҳға солдилар,
Бахти нофаржому ақли нотамом.
Гар уқубат айласанг, ҳаққим эрур,
Кеч гунаҳдин, афв қил, қўй интиқом.*

Подшоҳ айди: «Тавба бу ҳолатдаки, ўз ҳалокингға мутталиъ бўлдинг, ҳеч фойда бермас. Аллоҳ таоло буюрди:

فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَاسًا

«Мўшрикларға иймон келтурмоқ фойда бермас шиддати азобимни кўрган вақтларда». (Ғофир сураси, 85-оят)

Қитъа:

*На ҳосил ўғрилиқдин тавба қилмоқ,
Замонеким, камандинг етмади коҳ¹⁰⁹.
Узун қўлга дегилким: «Олма мева-
Ки қисқа қўл ололмас кундаси шох.*

Сенинг бу тариқа ёмон ишинг зоҳир бўлуб турғонида халосинг мумкин бўлмас».

Подшоҳ мунӣ сўзлади ва жазоға маъмур бўлғонлар қозиға ёпиштилар. Қози айди: «Менинг подшоҳнинг ҳузурида арз қилинадургон сўзум бордур». Подшоҳ эшитти ва айди: «Ул нимадур?». Қози айди:

Қитъа:

*Чу остини маломатни менга то урдинг,
Хаёл қилма, этакдин қўлини ул тортар.
Гуноҳларики менга бор, маҳол бўлса халос,
Карамларики сенга бор, умидворлик бор.*

Подшоҳ айди: «Бу латифаи бадитъани келтурдинг ва бу нуқтаи ғарибни сўзладинг ва лекин маҳоли ақл ва хилофи шаръдурки, сени бутун фазлу балоғат менинг уқубатим чангидин халос айласа. Маслаҳат ани кўрурменки, сени қалъадин пастга ташлармен, токим бўлақлар ибрат олағайлар». Қози айди: «Эй шоҳи жаҳон, бу хонадоннинг неъматин билан парвариш топганман. Бу гуноҳни ёлғиз мен қилган эмасман. Мендин бўлакни ташлағил, токим мен ибрат олайин».

Подшоҳға кулгу келди ва афв билан анинг хатоси савдосидин ўтти ва душманларғаки, қозини ўлдурмоққа ишорат айлаган эдилар, айди:

هر که حَمَالِ عیبِ خویشتیند طعنه بر عیبِ دیگران مزیند

حکایت [۲۰]

جوانی پاکبازِ پاک‌رو بود چنین خواندم که در دریای اعظم
چو ملاح آمدش تا دست گیرد همی گفت از میان موج و تشویر
در این گفتن جهان بر وی برآشف حدیثِ عشق از آن بَطال منیوش
چنین کردند یاران زندگانی که سعدی راه و رسمِ عشق‌بازی
دلارامی که داری دل در او بند [اگر مجنونِ لیلی زنده گشتی
که با پاکیزه رویی در کَر و بود به گردابی در افتادند با هم
مبادا کاندران حالت بمیرد مرا بگذار و دستِ یارِ من گیر
شنید[ند] ش که جان می داد و می گفت که در سختی کند یاری فراموش
ز کار افتاده بشنوتابدانی چنان داند که در بغداد تازی
دگر چشم از همه عالم فرو بند حدیثِ عشق از این دفترِ نبشتی]

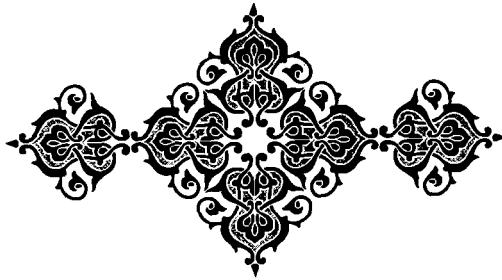
Байт:

Ҳамма ҳаммол эрур ўз айбиға,
Ўзга айбиға урмангиз таъна.

ҲИКОЯТИ МАНЗУМ [20]

Жавоне хушравиш фархунда эрди,
Ки бир покиза рўға банда эрди.
Эшиттим ўйла бир дарёи аъзам,
Анинг гирдобига тушти иков ҳам.
Қўлин олмоққа маллоҳ бўлди пайдо,
Ки ўлмасун бу ҳолатда мабого.
Деди мавж ўртасига ушбу минвол:
«Мени қўйғил, у ёримнинг қўлини ол».
Бу демакда жаҳон шўр ўлди анга,
Эшиттиларки деди жон чиқарға.
Эшитма ишқ сўзин ёлғончи тутти,
Ки қоттиғлиқда ёрени унутти.
Бу янглиғ қилди ёрон зиндагонлиқ,
Эшит пишган кишигин қадрдонлиқ.
Чу Саъдий расму фанни ишқибози,
Чунон билғайки Бағдог ичра този.
Дилоромингға дилни банд қилғил,
Кўзунгни жумлаи оламдин узғил.
Агар Лайли ва Мажнун бор ўларди,
Бу дафтардин ҳадиси ишқ ёзарди.

باب ششم در ضعف و پیری

حکایت [۱]

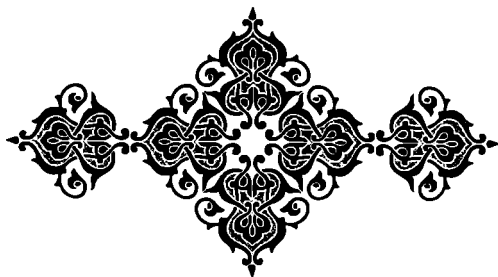
با طایفه دانشمندان در جامع دمشق بحثی همی کردم [که] جوانی درآمد و گفت: در این میان کسی هست که زبانِ پارسی بداند؟ غالب اشارت به من کردند. گفتمش: خیرست. گفت: پیری صد و پنجاه ساله در حالتِ نزع است [و] به زبانِ عجم چیزی همی گوید و مفهوم ما نمی‌گردد. اگر بگرم رنجه شوی مزد یابی، باشد که وصیتی همی کند. چون به بالینش فراز آمدم این می‌گفت:

دمی چند گفتم برآرم بکام دریغا که بگرفت راهِ نفس
دریغا که برخوانِ آلوانِ عمر دمی خورده بودیم، گفتند: بس
معانی این سخن را به عربی با شامیان همی گفتم و تعجب همی کردند از عمرِ دراز و تأسفِ او همچنان بر حیاتِ دنیا. گفتم: چگونه‌ای در این حالت؟ گفت: چه گویم؟

ندیده‌ای که چه سختی همی رسد به کسی
که از دهانش بدر می‌کنند دندانی؟

قیاس کن که چه حالش بود در آن ساعت

که از وجودِ عزیزش بدر رود جانی
گفتم: تصورِ مرگ از خیالِ بدر کن و وهم را بر طبیعتِ مستولی مگردان که
فیلسوفانِ یونان گفته‌اند: مزاج ار چه مستقیم بود، اعتمادِ بقا را نشاید و مرض گرچه

ОЛТИНЧИ БОБ

ЗАЪФ ВА ҚАРИЛИКНИНГ АҲВОЛИ БАЁНИДАДУР

ҲИКОЯТ [1]

Уламо тоифалари бирлан Шомда Бани Умайя жомеъида бир мубоҳаса айлар эрдим. Ногоҳ бир йигит эшиқдин кириб келди ва айди: «Сизнинг орангизда бир киши бормудирки форсий тилни билур?»

Менга ишорат айладилар. Дедим: «Хайр, бўлур». Айди: «Юз эллик ёшида бир қари киши ҳолати назъдадур ва форсий тили билан бир нимарса деюр ва бизга маълум бўлмас. Ва агар лутф билан азиматни ихтиёр айласанг, ажри касир топарсан. Эҳтимолки, бир васият айлар».

Вақтики беморнинг ёстиғи устиға еттим, мунӣ дер эрди:

Қитъа:

*Дедим бир неча гам чиқарсам баком,
Дариғоки ушланди йўли нафас.
Дариғ, умр неъматлари хонида
Неча гам еб эрдук, дегилар «Бас».*

Бу сўзнинг маъносини Шом аҳолисига арабча сўзладим. Тааажуб айладилар анинг узун умридин ва ҳаёти дунёға афсус емоғдин. Анга айдим: «Қандоқсан бу ҳолда?» Айди: «Нима деюрмен:

Қитъа:

*Кўрмадингму қанча қаттиғлиқ кишига етгуси,
Оғзидин тортиб чиқармоқ чоғи бир дандонини.
Қил қиёс андин на ҳолат ўлгуси ул соате,
Ким ўшал жисми азизидин чиқарса жонини».*

Пирға айдим: «Ўлим тассавуруни хаёлдин чиқаргил ва ваҳмни табиатға ғалаба этдурма, зероки ҳақимлар айтибдурларки: «Табиат агарчи мустақим бўлса ҳам бақойи ҳаётға эътимод лозим келмас ва иллат агарчи хавфнок бўлса

هایل، دلالت کلی بر هلاک نکند؛ اگر فرمایی طیبی را بخوانیم تا معالجت کند. دیده بر کرد و بخندید و گفت:

دست بر هم زند طبیبِ ظریف	چون خرف بیند اوفتاده حریف
خواجه در بندِ نقشِ ایوان است	خانه از پائی بست ویران است
پیرمردی ز نزع می نالید	پیرزن صندلش همی مالید
چون مخبط شد اعتدالِ مزاج	نه عزیمت اثر کند نه علاج

حکایت [۲]

پیری حکایت کند که دختری خواسته بودم و حجره به گل آراسته و به خلوت با او نشسته و دیده و دل در او بسته، شبها [ی] دراز نخفتمی و بذله‌ها و لطیفه‌ها گفتمی، باشد که مؤانست پذیرد و وحشت نگیرد. از جمله شبی همی گفتم: بختِ بلندت یار بود و چشمِ دولتت بیدار که به صحبتِ پیری افتادی پخته، پرورده، جهان‌دیده، آرمیده، گرم و سرد چشیده، نیک و بد آزموده که حقوقِ صحبت بداند و شروطِ مودت بجای آورد، مُشفق و مهربان و خوش طبع و شیرین زبان.

تا توانم دلت بدست آرم و بی‌آزاریم، نی‌آزارم
و ر چو طوطی شکر بود خورش جانِ شیرین فدای پرورش
نه گرفتار آمدی به دستِ جوانی مُعجب، خیره‌رای، سر تیز، سبک پای که هر دم
هوسی پزد و هر لحظه رایِ زند و هر شب جایی خسب و هر روز یاری گیرد.

جوانان خرمند و خوب رخسار ولیکن در وفا با کس نپایند
وفاداری مدار از بلبلان چشم که هر دم بر گلی دیگر سرایند
خلافِ پیران که به عقل و ادب زندگانی کنند نه بمقتضا [ی] جهل [و] جوانی.
ز خود بهتری جوی و فرصت شمار که با چون خودی گم کنی روزگار
گفت: چندان بر این نمط بگفتم که گمان بردم که دلش در قید من آمد و صید
من شد. ناگه نفسی سرد از درون [سینه] پردرد برآورد و گفت: چندین سخن که
بگفتمی در ترازوی عقل من وزن آن یک سخن ندارد که وقتی شنیده‌ام از قباله
خویش که گفت: زنِ جوان را اگر تیری در پهلوشیند به که پیری.

لَمَّا رَأَتْ بَيْنَ يَدَيِّهَا	شَيْئًا كَأَنَّهَا شَفَاةُ الْأَضَائِمِ
تَقُولُ هَذَا مَسْعَةٌ مَيِّتٌ	وَإِنَّمَا أَلْزَمِيَهُ لِلثَّائِمِ

ҳам, куллиян далолат ўлмоқға этмас. Агар буюрсанг бир ҳакимни чақирурмен, токим муолажа айлағайки, яхши бўлурсен». Пир кўзини очти ва кулди ва айди:

Маснавий:

*Хожа нақшу нигор этар айвон,
Уйи арқосидин бўлур вайрон.
Қўлни қўлга урар табиби зариф,
Қарини кўрса ул касалга ҳариф.*

*Бир қари жон берарда йиғларди,
Кампири сандал¹¹⁰ анга суртарди.
Айниса вақти эътидоли мизож,
На азимат асар қилур, на илож.*

ҲИКОЯТ [2]

Бир қари киши ҳикоя этарки: «Бир қизни никоҳимға олғон эрдим. Ва уйни гул билан зийнат берган ва хилватда анинг билан ўлтурган, кўзни ва кўнглини анга боғлаган. Ва узун кечаларда ухламас эрдим, базлалар ва латифалар сўзлар эрдим, шу умид биланки, ваҳшат олмаса ва унсиятни қабул қилса. Ул жумладин бир кеча дер эрдимки: «Сенинг балаңд бахтинг ёринг бўлди ва давлатингнинг кўзи бедор бўлдики, бир қарининг суҳбатига туштинг, пишган, жаҳон кўрган ва замоннинг иссиқ-совуғини тотган, яхши-ёмонни тажриба этган ва суҳбатнинг ҳаққини билур ва дўстлиқнинг шартини ериға келтирур, марҳаматлик, муҳаббатлик ва яхши хўйлиқ ва ширин сўз».

Маснавий:

*Кўнглунг олғум қўлумға, гулдорим,
Бермам озор, берсанг озорим.
Тўтидек бўлса гар шаққархуришинг,
Жони ширин фидойи парваришинг».*

Мубтало бўлмадинг бир йигит қўлиғаки, мутакаббир ва беандиша, ўйинчи ва кўчагард ва бесаботки, ҳар нафасда бир нимарсани орзу қилур ва ҳар онда бир раъйни урар ва ҳар кеча бир жойда ётар ва ҳар куни бир дўст тутар.

Қитъа:

*Жувонлар хуш гўзал рухсордурлар,
Вале ҳеч бир вафода турмаюрлар.
Умид этма вафони булбул андин,
Ки ҳар дам бошқа гулда сайраюрлар.*

Аммо қарилар тоифасики, ақл ва одоб билан тириклик этарлар, жаҳл ва йигитлик муқтазоси билан эмас.

Байт:

*Ўзингдин гўзал иста, фурсатки бор,
Ки ўз дангла қилғонсен рўзгор.*

Пир айди: «Қанча ушбу тариқа сўз сўзладим ва гумон айладимки, кўнгли инқиёдға келди ва менга сайд бўлди». Ногоҳ дардлик кўнглидин бир совуқ оҳ тортти ва айди: «Бу қадар сўзки сўзладинг менинг ақлимнинг тарозусида ул бир сўзнинг оғирлигидек оғирлиғи йўқдурки, ўз доямдин эшиттанманки: «Ёш хотуннинг агар ёниға ўқ ботиб турса яхшидур, бир пирнинг ўлтурганидин».

Шеър:

*Кўрди хотин эрининг олдидагин,
Рўза тутувчи лабидек нашъа пас.
Айтур эрди: «Бул ул илагур ўлуқ,
Афсус ўлур уйқуда бўлғонға бас».*

زن کز بر مرد بی رضا برخیزد بس فتنه و جنگ ازان سرا برخیزد
 پیری که ز جای خویش نتواند خاست الا به عصا، کیش عصا برخیزد
 فی الجمله امکانِ موافقت نبود به مفارقت انجامید. چون مدّتِ عِدّت برآمد، عقدِ
 نکاحش بستند با جوانی تند، ترش روی، تهیدست، بدخوی؛ جور و جفا می دید و
 رنج و غنا می کشید و شکرِ نعمتِ حق همچنان می گفت که اَلْحَمْدُ لِلّٰه که ازان عذابِ
 الیم برهیدم و بدین نعیّم مقیم برسیدم.
 [با این همه جور و تندخویی بارت بکشم که خوبرویی]

با تو مرا سوختن اندر عذاب به که شدن با دگری در بهشت
 بوی پیاز از دهنِ خوبروی به بحقیقت که گل از دست زشت

حکایت [۳]

مهمانِ پیری بودم در دیارِ بَکَر که مالِ فراوان داشت و فرزندِ خوبروی. شبی
 حکایت کرد که مرا در عمرِ [خویش] بجز این فرزند نبوده است. درختی در این وادی
 زیارتگاه است که مردمان به حاجتِ خواستن آن جا روند. شبها [ی] دراز در آن پای
 درخت به حق بنالیده ام تا مرا این فرزند بخشیده است. شنیدم که پسر با رفیقان آهسته
 همی گفت: چه بودی گر من آن درخت بدانستمی کجاست تا دعا کردمی و پدرم
 بمردی.

خواجه شادی کنان که پسرِ ماعقل است و پسر طعنه زنان که پدر [م] فرتوت.
 سالها بر تو بگذرد که گذار نکنی سوی تربیتِ پدرت
 تو بجای پدر چه کردی خیر؟ تا همان چشم داری از پسر

حکایت [۴]

روزی بغرورِ جوانی سخت را نده بودم و شبانگه به پای گریوه ای سست مانده.
 پیرمردی ضعیف از پس کاروان همی آمد و گفت: چه خُسبی که نه جای خفتن
 است؟ گفتم: چون رَوَم که نه پایِ رفتن است؟ گفت: این نشنیدی که صاحبِ دلان
 گفته اند: رفتن و نشستن به که دویدن و گسستن.
 ای که مشتاقِ منزلی مشتاب پند من کاربند و صبر آموز

Рубоий:

*Хотун эригин беризо қўзғолур,
Барўй фишнаву можаро қўзғолур¹¹¹.
Қариким, асосиз туролмас ўзи,
Асоси қачон беасо қўзғолур...*

Ҳосили калом, мувофақат имкони муяссар бўлмади. Муфорақатқа анжом тошти. Вақтики идданинг муддати чиқти, анинг ақди никоҳини бир йигитга боғладилар: ғазаблик, бадбуруш, қамабағал, бадтабиат. Жувон жавру жафо кўрар эрди, ранжу машаққатни чекар эрди ва Худонинг неъматига шукрини андоғ айтар эрдик: «Алҳамду лиллоҳки, ул азоби алимдин халос бўлдум ва бу неъматни муқимга етиштим».

Байт:

*Бу зулминг иланки, тундхўсан,
Нозинг чекаманки, хўбрўсан.*

Қитъа:

*Сен била қуймак менга, чекмак азоб,
Яхши, бўлак бирла бўлай ҳамбихишт¹¹².
Бўйи пиёз соҳиби ҳусн оғзидин,
Яхши гулдинки, берур илки зишт.*

Қитъа:

*Юзи зебо ила либоси ҳарир,
Сангалу уду рангу бўйу ҳавас.
Бул ҳама зийнати хотунлар эрур,
Эрга турмуқ, закарла зийнат бас*.*

ҲИКОЯТ [3]

Бир мамлакатда бир пирга меҳмон бўлдимки, кўп моли бор эрди ва бир чиройлик ўғли ҳам бор эрди. Бир кеча ҳикоя айладики: «Менинг муддати умримда мундин бўлак фарзандим бўлмагандур. Ва бу саҳрода бир зиёраттоҳ дарахт бор-дурки, одамлар ҳожат истамакга ул жойга борурлар. Неча кеча ул дарахт остида Аллоҳ талоға ёлбордим, токим Аллоҳ таоло менга бу болани эҳсон этмушдур».

Эшиттимки ул ўғул ўз ўртоқларига секин дер эрди: «Қандоқ яхши бўлур эрдик, мен ул дарахтни билсам эрдик, қаердадур. Токим бориб дуо айлар эрдимки, отам ўлур эрди».

Ҳикмат:

*Хожа шодлик айлаюрки, ўғлум оқилдур
Ўғул таъна урарки, отам алжирамишдур.*

Қитъа:

*Йиллар ўтгай сенгаки, ўтмассан,
Тарафи қабри атҳари падаринг.
Сен отанг ҳаққиға на қилдинг хайр,
Кўз тутарсанки, айлагай писаринг.*

ҲИКОЯТ [4]

Бир кун ёшлик ғурури билан қаттиқ ва тез юрган эрдим ва кеч вақти бир баланд тепаликда чарчаб қолгон эрдим. Бир заиф ва қари одам карвонинг орқасидин келур эрди ва менга деди: «Нега ётурсен? Тургил, ухлайдургон ер эмасдур». Айдим: «Қандоқ кетарманки, юрудургон оёқ қолмади». Айди: «Эшитмаганмусенки, оқиллар айтибдурлар, кетмоқ ва ўтурмоқ яхшидур – югурмоқ ва узулмоқдин».

Қитъа:

*Эйки, манзил тиларсен, этма шитоб,
Мени пандимни олу, сабр омуз.*

* Ушбу қитъа «Т.» нусхада йўқ.

اسب تازی دوتگ رود بشتاب واشتر آهسته می رود شب و روز

حکایت [۵]

جوانی چُست، لطیف، خندان، شیرین زبان در حلقهٔ عشرتِ ما بود که در دلش از هیچ نوع غم نیامدی و لب از خنده فراهم. روزگاری برآمد که اتفاق ملاقات نیفتاد، بعد ازان دیدمش زن خواسته و فرزندان خاسته و بیخ نشاطش بریده و گلِ هوس پژمرده. پرسیدمش چگونه ای و چه حالت است؟ گفت: تا کودکان بیاوردم دگر کودکِ کی نکردم.

مَاذَا الْيَبْسَى وَالشَّيْبُ غَيْرَ لَمْتَى وَ كَفَى بِتَغْيِيرِ الزَّمَانِ نَذِيرًا

چون پیر شدی ز کودکِ دستِ بدار بازی و ظرافت به جوانان بگذار

طربِ نوجوان ز پیرِ مجوی که دگر ناید آبِ رفته به جوی
زرع را چون رسید وقتِ درو نخرامد چنان که سبزه نو

دورِ جوانی بشد از دستِ من آه و دریغ آن زَمَنِ دلفروز!
قوتِ سرپنجهٔ شیرِ برفت راضیم اکنون به پنیری چویوز
پیرزنی موی سیه کرده بود گفتمش ای مامکِ دیرینه روز
موی بتلبیس سیه کرده، گیر راست نخواهد شدن این پشتِ کوز

حکایت [۶]

وقتی به جهل جوانی بانگ بر مادر زدم، دل آزرده به گنجی نشست و گریانِ همی گفت: مگر خُردی فراموش کردی که درشتی می کنی؟

چه خوش گفت زالی به فرزندِ خویش چو دیدش پلنگ افگن و پیلتن
گر از عهدِ خُردیت یاد آمدی که بیچاره بودی در آغوشِ من
نکردی در این روزِ مرمن جفا که تو شیرمردی و من پیرزن

حکایت [۷]

توانگری بخیل [را] پسری رنجور بود. نیک خواهانش گفتند: مصلحت آن است که ختمِ قرآن کنی از بهرِ وی یا بذلِ قربان. لختی به اندیشه فرو رفت و گفت:

*Арабий от шошиб юрар оз вақт,
Тева шошмай юрар кеча-кундуз.*

ҲИКОЯТ [5]

Бир йигит чаққон ва нозик ва кулиб турғон ва ширин тиллик, бизнинг ишрат мажлисимизда эрдик, анинг кўнглида ҳеч бир навъдин ғам келмас эрди ва лаби кулмоқдин бир-бирига қовушмас эрди. Бир муддат ўтдики мулоқот тасодиф айламади. Андин сўнгра ани кўрдум, уйланмиш ва фарзандлар бўлмиш ва хурсандлигининг илдизи кесилмиш ва гули ҳаваси сўлмиш. Анга савол айладимки, «Бу нима ҳолдур?» Айди: «Токим болаларим бўлди, эмди болалик этмасмен».

Шеър:

*Токай гўдаклигинг, сочинг ўзгартти қарилик,
Басгур замоннинг ўзгаротуви назир учун.*

Фард:

*Қаридинг, ташла гўдаклик шиорин,
Йигитга бир йигитлик кору борин.*

Маснавий:

*Истама пирдин жавон тарабин,
Кетса қайтиб ариқ кўрарму суйин.
Гар экинға етар ўрар вақти,
Бўлмаюр янги ўт у – тар вақти.*

Қитъа:

*Даври йигитлик кетибон илиқдин,
Вой гариф, ул замани дилфурўз.
Кетти кучи шерю сарпанжалик,
Розиман эмди панийра, мисли юз¹¹³.
Сочни қаро қилғон эди кампири,
Анга гедим: «Эй анои, дерина рўз,
Сочни фириб бирла қаро фараз қил,
Рост бўлмас сенга бу пўшткўз»¹¹⁴.*

ҲИКОЯТ [6]

Бир кун йигитлик жаҳолати билан волидамнинг юзига боқтим. Кўнгли оғрибон бир бурчақда ўлтурди. Йиғлабон дер эрди: «Магар кичиклигингни унутдинг-ки, дуруштлиқ этарсен?».

Қитъа:

*На яхши геди кампире ўғлиға,
Чу кўрди паланг йиқувчи филтан:
«Келур эрса гар ёшлигинг ёдинга,
Ки бечора эрдинг қучоғимда сан».
Букун қилмас эрдинг менга сен жафо,
Ки сен паҳлавону зўр ва кампир – ман.*

ҲИКОЯТ [7]

Бир бахил бойнинг ўғли касал эрди. Хайрихоҳлари анга айдилар: «Маслаҳат улдулки, анинг учун бир Хатми Қуръон этарсен ва ё бир жонивор тасаддуқ этарсен. Умид қилинурки, Аллоҳ таоло шифо берар». Бир андак вақт андишага

مُصْحَفِ مهجورِ اولی ترست که گله دور. صاحبِ دلی بشنید و گفت: ختمش بعلتِ آن
اختیار آمد که قرآن بر سرِ زبان است و زر در میانِ جان.

دریغاً گردنِ طاعت نهادن گرش همراه بودی دستِ دادن
به دیناری چو خر درِ گِل بمانند وَرِ اَلْحَمْدِ بخواهی صد بخوانند

حکایت [۸]

پیرمردی را گفتند: چرا زن نکنی؟ گفت: با پیرزنانم عیشی نباشد. گفتند:
جوانی بخواه، چون ممکنت داری. گفت: مرا که پیرم با پیرزنان الفت نیست پس او را
که جوان باشد با من که پیرم چه دوستی صورت بندد؟

پیرِ هَفْطائِلَه جَوّی می‌کند عُشغِ مُقَرّی وَاخَوِ بِنِی چِشِ رَوُشت
زور باید نه زر که بانورا گزری دوست تر که ده من گوشت

حکایت [۹]

شنیده‌ام که در این روزها کهن پیری

خیال بست به پیرانه سر که گیرد جفت

بخواست دخترکی خو بروی، گوهر نام

چو دُرُجِ گوهرش از چشمِ همگان بنهفت

چنان که رسمِ عروسی بود، تماشا بود

ولی به حملهٔ اوّل عصای شیخ بخت

کمان کشید و نزد بر هدف که نتوان [دوخت]

مگر به سوزنِ فولاد، جامهٔ هنگفت

به دوستان گله آغاز کرد و حجت ساخت

که خان و مانِ من، این شوخ دیده پاک برقت

میان شوهر و زن جنگ و فتنه خاست، چنان

که سر به شحنه و قاضی کشید و سعدی گفت:

پس از خلافت و شنعت، گناهِ دختر نیست

تورا که دست بلرزد، گهر چه دانی سُفت؟

тушти ва айди: «Ҳузурда воқеъ Мусҳафи шарифни хатми авлороқдур, зероки рамаҳ узоқдур». Бир валий анинг сўзини эшитди ва айди: «Хатми Қуръон ул сабабдин ихтиёр бўлдики, Қуръон тил учидадир ва тилло жон орасида».

Маснавий:

*Дариғо гардани тоат қўйишға,
Агар бермак қўли ҳамроҳ бўлса,
Эшакдек лой аро қолғай десанг: «Пул».
Десанг «Алҳамд» ўқуғул, юз ўқур ул¹¹⁵.*

ҲИКОЯТ [8]

Бир қари кишига айдилар: «Нима учун хотун олмассен?» Айди: «Қари хотунлар билан суҳбат этолмасман». Айдилар: «Ёш хотун олғил, зероки давлатинг бордур». Қари айди: «Менки қариман, қари хотунлар билан улфатни истамасам, ул хотунки ёш бўлса, менингдек қари билан қандоқ қилиб дўстлиги сувратпазир ўлур».

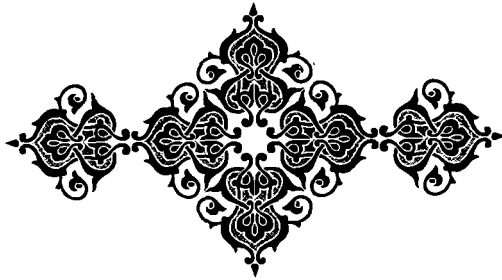
Қитъа:

*Пир етмиш яшар йигитлик этар,
Кўр қари ҳеч кўзини туш кўрмас.
Зар киролмас хотунга зўр керак,
Сабза топилса, гўшт хуш кўрмас...*

ҲИКОЯТИ МАНЗУМА [9]

*Бу асрда эшитибменки бир қари одам,
Хаёл боғлади олғай қариғонида хотун.
Тилади ул қари, хушрўй қиз, оти Гавҳар,
Ки дуржи гавҳардек эл кўзидин эрди масун.
Шулайки, тўй кечи расмидур орзу қилди,
Валек ибтидоан шайх асоси бўлди забун.
Ёйини тортди, нишонага урмади, бўлмас
Тиқиш, магар темур игна била қолин эса тўн.
Гилани бошлади аҳбобга қилиб ҳужжат,
Уйум матоини бу беҳаё супурди бу тун.
Хотуну эр ичида жангу фитна турди чунон,
Ки бошни тортти ҳукуматга Саъдий, айди кунун:
«Бас эт маломат ила таъна, қизда йўқ гуноҳе,
Сенгаки қўл титрар, дур тешиш нечук бўлсун?!».*

باب هفتم در تأثیر تربیت

حکایت [۱]

یکی [را] از وزرا پسرِ کودن بود؛ پیشِ یکی از دانشمندان فرستاد که مرا این را تربیتی می‌کن مگر عاقل شود. روزگاری تعلیم کرد [ش] و مؤثر نبود. پیشِ پدرش کس فرستاد که این عاقل نمی‌شود و مرا دیوانه کرد.

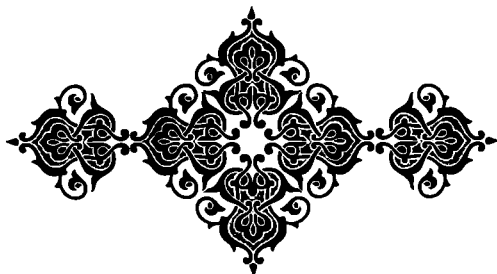
چون بود اصلِ گوهری قابل	تربیت را در او اثر باشد
هیچ صیقل نکونداند کرد	آهنی را که بدگهر باشد
سگ به دریای هفتگانه بشوی	که چو ترشد پلید تر باشد
خر عیسی گرش به مگه برند	چون بیاید هنوز خر باشد

حکایت [۲]

حکیمی پسر [ان] را پند همی داد که جانانِ پدر هنر آموزید که مُلک و دولتِ دنیا اعتماد را نشاید و سیم و زر در سفر به محلّ خطرست یا دزد به یک بار برد یا خواجه بتفاریق بخورد. اما هنر چشمه زاینده است و دولت پاینده و اگر هنرمند از دولت بیفتد غم نباشد که هنر در نفسِ خود دولت است؛ هر جا که رود قدر بیند و [بر] صدر نشیند و بی هنر لقمه چیند و سختی بیند.

سخت است پس از جاه، تحکم بردن خوکرده بنان، جورِ مردم بردن

وقتی افتاد فتنه‌ای در شام هر کس از گوشه‌ای فرا رفتند

ЕТТИНЧИ БОБ ТАРБИЯТНИНГ ТАЪСИРИ БАЁНИДАДУР

ҲИКОЯТ [1]

Вазирлардан бирининг аҳмоқ ўғли бор эрди. Олимлардин бирининг ҳузурига юбордики, бу болага тарбият айлагил, шоядки ақллик бўлса. Олим бир неча замон анга таълим айлади. Таъсир этмади. Боланинг атоси ёнига киши юбориб: «Бу бола ақллик бўлмас, ваҳоланки мени девона айлади», — деб айттирди.

Қитъа:

*Кимсанинг чун сиришти пок ўлса,
Тарбиятдин анга асар бўлғай.
Ҳеч сайқал силлиқ қилолмаским,
Темурниким, бадгуҳар бўлғай.
Етти дарёда гар ювсанг итти,
Чаҳ қадар ҳўл, палийду тар бўлғай.
Элпсалар Маккаға Ийсо эшагин,
Келғонига ҳануз хар бўлғай.*

ҲИКОЯТ [2]

Бир ҳаким ўғулларига насиҳат берар эрдик: «Эй атосининг жонпоралари, ҳунар ўрганинглarki, дунёнинг мулк ва давлатига эътимод дуруст бўлмас ва мансаб шаҳарнинг эшигининг ташқарии кетмас ва олтун ва кумуш мухотаралик маҳалладур — ё ўғри бирдан олур ва ё соҳиби андак-андак еюр. Ва лекин ҳунарлик киши давлатдин тушар эса, ғам йўқдурки, ҳунари ўз зотида давлатдур. Ҳунарлик киши ҳар қайға борар шараф кўрар ва юқорида ўлтирар. Ва ҳунарсиз киши ҳар қаерғаки борар, луқма терар ва машаққат кўрар».

Байт:

*Қаттиғ ул давлат кўруб, элдин таҳаккум элтадур,
Ноз бирлан оғат айлаб, жаври мардум элтадур¹¹⁶.*

Қитъа:

*Тушти вақтиқи фитна Шом ичра,
Гўшагин ҳар ким ўзга жога бориб,*

روستازادگان دانشمند به وزیرِ پادشا رفتند
 پسرانِ وزیرِ ناقص عقل به گدایی به روستا رفتند

حکایت [۳]

یکی از فضلا تعلیمِ ملّک زاده‌ای همی کرد و ضربِ بی محابا زدی و زجرِ بی قیاس کردی. باری، پسر از بی طاقتی شکایت پیش پدر برد و جامه از تنِ دردمند برداشت. پدر را دل بهم برآمد؛ استاد را بخواند و گفت: پسرانِ آحادِ رعیت را چندین جفا و توبیخ روا نمی داری که فرزند مرا؛ سبب چیست؟

[گفت:] سبب آن که سخن اندیشیده باید گفتن و حرکتِ پسندیده کردن همه خلق را عَلی العُوم و پادشاهان را عَلی الخُصوص، بموجبِ آن که بردست و زبانِ ایشان هر چه رفته شود، هر آینه به افواه بگویند و قول و فعلِ عوام الناس را چندان اعتباری نباشد.

اگر صد ناپسند آید زد و رویش رفیقانش یکی از صد ندانند
 و گریک بذله گوید پادشاهی از اقلیمی به اقلیمی رسانند
 پس واجب آمد معلّم پادشاه زاده [را] در تهذیب اخلاقِ خداوند زادگان، اَنْبَتَهُمُ
 اللَّهُ نَبَاتًا حَسَنًا، اجتهاد ازان بیش کردن که در حقِ عوام.

هر که در خُردیش ادب نکنند در بزرگی فلاح از او برخاست
 چوبِ تر را چنان که خواهی پیچ نشود خشک جز به آتش راست
 ملّک را حُسن تدبیر فقیه و تقریرِ جوابِ او موافق آمد، خلعت و نعمت بخشید و
 پایه [و] منصب بلند گردانید.

حکایت [۴]

معلّم کُتّابی را دیدم در دیارِ مغرب ترش روی، تلخ گفتار، بدخوی، مردم آزار، گدا-
 طبع، ناپرهیزگار که عیشِ مسلمانان به دیدنِ او تبه گشتی و خواندنِ قرآنش دلی مردم
 سیه کردی. جمعی پسرانِ پاکیزه و دخترانِ دوشیزه به دستِ جفای او گرفتار، نه زهره
 خنده و نه یارای گفتار؛ گه عارضِ سیمینِ یکی را تپانچه زدی و گه ساقِ بلورین
 دیگری را شکنجه کردی. القصه شنیدم که طرفی از خبائثِ نفسِ وی معلوم کردند،
 بزدند و برانندند. پس آنکه مکتبِ وی به مُصلحی دادند، پارسایی سلیم، نیکمرد،
 حلیم که سخن جز بحکمِ ضرورت نگفتی و موجبِ آزارِ کس بر زبانش نرفت.

*Қишлоқ зодағони соҳиби ақл,
Ул вазир ўлди подшога бориб.
Чун вазир ўғли ақли ноқис эди,
Ул гадо бўлди рустога бориб.*

ҲИКОЯТ [3]

Фозиллардан бири бир подшозодага таълим айлар эрди ва кўрқмасдин урар эрди ва ҳисобсиз сарзаниш айлар эрди. Бир дафъа шаҳзода бетоқатлиқдин шикоятни атосининг ҳузурига элти ва жомасини кўтариб, ёралиқ баданини кўрсатди.

Атосининг жони ачиди. Устозни чақирди ва айди: «Афроди фуқаронинг болалариға бу қадар жавру жафони лойиқ кўрмассенки, менинг боламға лойиқ кўрмоғиниға сабаб надур?».

Устоз айди: «Сўзни тафаккур билан сўзламоқ ва мақбул ҳаракат айламоқ жумла халқға ала сабийлил умум лозимдур. Ва подшоҳларға ала тариқил хусус. Ул сабабға биноанки, подшоҳларнинг қўлларидин ва тилларидин ҳар нимарсаики содир бўлса, албатта тилларда сўзланур. Авомнинг сўз ва феълиға ул қадар эътибор йўқдур».

Қитъа:

*Агар юз айб келса камбағалдин,
Юздин бирни йўлдошлари билмас.
Агарда бир ёмон иш келса шаҳдин,
Шаҳардин шухра топмай туролмас.*

Бу суратда подшоҳзодаларнинг ахлоқини тасҳиҳида: وَأَنْتَبِهْا نَبَاتًا حَسَنًا «Аллоҳ таоло аларнинг яхшилиқ бирла кўкартурсун» (Оли Имрон сураси, 37-оят), сатъй ва диққатини авом ҳақида бўлгон сатъйдин зиёда айламоқ лозимдур.

Қитъа:

*Кимга ёшликда бермасанг одобин,
Катталиқда салоҳ топа олмайдур.
Ҳўл бўлур гар ёғоч, эгиш осон,
Бўлмаса ўт, қуруқ тузолмайдур.*

Подшоҳға устоднинг ҳусни тадбири ва анинг тақрири каломи мақбул келди ва либоси фохира ва неъмат эҳсон айлади ва анинг мартабасини аввалғи мартабадин баланд айлади.

ҲИКОЯТ [4]

Бир мактаб домласини кўрдум диёри мағрибда турш юзлук, аччиқ сўзлук ва ямон ҳўйлук, халқни ранжитувчи, гадо табиатлик ва фосиқки, мусулмонларнинг айшгу сафоси ани кўрмоқ билан фосид бўлур эрди. Анинг Қуръон ўқиши халқнинг кўнглини сиёҳ айлар эрди. Покиза эркак болаларидин бир синф ва норасида қизлардин бир навъ қўлида тутулгон эрди. На кулмоққа журъатлари ва на сўзламоққа қудратлари бор эрди. Гоҳо бирининг кумушдек юзига шапалоқ урар эрди ва гоҳо бошқасининг биллурдек оёғини шиканжаға тортар эрди.

Алҳосил, эшиттимки, анинг хоинлигини бир миқдорға мутталеъ бўлдилар ва ани урдилар ва қувладилар. Андин сўнгра анинг мактабини бир солиҳ кишиға бердилар. Содда бир сўфий, ҳалим одам эрдик, сўзни зарурат иқтизо этмагунча сўзламас эрди. Кишининг ранжишиға мужиб бўлгон сўз тилидин воқеъ бўлмас

کودکان را هیبتِ استادِ نخستین از سر بدر رفت و معلّم دومین را اخلاقِ ملکى دیدند، دیویک یک شدند؛ به اعتمادِ حلیم او عِلْم فراموش کردند؛ همچنین اغلبِ اوقات به بازیچه فراهم نشستند و لوح درست ناکرده در [سر] هم شکستند.

استادِ معلّم چو بود بی آزار خرسک بازند کودکان در بازار
بعد از دو هفته در آن مسجد گذر کردم و معلّمِ اوّلین را دیدم که دلخوش کرده—
[بودند] و به مقامِ خویش آورده. انصاف برنجیدم و لاحول گفتم که دگر [باره] ابلیس را معلّم ملایکه چرا کردند! پیرمردی ظریف جهان‌دیده بشنید و بخندید و گفت:

پادشاهی پسر به مکتب داد لوح سیمینش بر کنار نهاد
بر سر لوحِ او نیشته به زر: جورِ اُستادِ به که مهرِ پدر

حکایت [۵]

پارسا زاده‌ای [را] نعمتِ بی کران از تَرکّه عَمّان بدست افتاد. فسق و فجور آغاز—
کرد و مبدّری پیشه گرفت. فی الجمله، نماند از سایرِ معاصی مُنگری که نکرد و
مُسکری که نخورد. باری، بنصیحتش گفتم: ای فرزند، دخلِ آبِ روان است و خرج
آسیای گردان [یعنی خرج فراوان کردن] مسلّم کسی راست که دخلِ معین دارد.
چو دخلت نیست خرج آهسته تر کن که می‌گویند ملاحان سرودی
اگر باران به کوهستان نیارد به سالی دجله گردد خشک رودی

عقل و ادب پیش گیر و لَهو و لعب بگذار که چون نعمت سپری شود سختی بری و
پشیمانی خوری. پسر از لذّتِ نای و نوش، این سخن در گوش نیاورد و بر قولِ من
اعتراض کرد و گفت: راحتِ عاجل به تشویشِ محنتِ آجل منقّص کردن خلافِ رأیِ
خردمندان است.

خداوندانِ کام و نیکبختی چرا سختی خورند از بیمِ سختی؟
برو شادی کن، ای یارِ دل افروز غمِ فردا نشاید خوردن امروز
فکیفِ مرا که در صدرِ مروت نشسته‌ام و عقدِ فتوت بسته و ذکرِ انعام در افواهِ عوام
افتاده.

هر که عِلْم شد به سخا و کرم بند نشاید که نهد بر دِرم
نامِ نکویی چو برون شد به کوی در نتوانی که ببندی به روی
دیدم که نصیحت نمی‌پذیرد و دمِ گرمِ من در آهنِ سرد وی اثر نمی‌کند، ترکِ

эрди. Болаларнинг аввалги устодининг маҳобати бошидин чиқти ва иккинчи устоднинг фариштадек ахлоқини кўрдилар. Ҳар бири бошқасининг ҳақида шайтон бўлдилар. Ва анинг ҳилимига эътиمود билан илми тарк этдилар. Аксар вақтларда ўйунга тўпланубон ўлтурдилар. Вал ҳосил тамом ёзмаган ёзув ва тахталарни бир-бирининг бошида синдирдилар.

Байт:

*Устод - муаллим чу бўлур беозор,
Гўдак эли бозорда хирсак ўйнор.*

Икки ҳафтадин сўнгра ул масжиднинг эшиги олдидан ўттум, аввалги домлани кўрдумки, масрур ва хурсанд айламишлар ва ўз ерига яна келтурмишлар. Аларнинг ноинсофлигидин ранжидим, «Ва ла ҳавла...» ўқубон дедимки: «Шайтонни иккинчи бор фаришталарга нима учун устод айладилар?»

Кўзни кўрган бир қари киши эшитти, кулди ва айди: «Эшитмаганмусанки, айтибдурлар».

Маснавий:

*Юборди шоҳ мактаб сори ўғли, Кумуш лавҳ узра олтундин бишиб ёғ:
Қуюб қўлтиғига бир лавҳи сиймин. «Ато меҳридин ортуқ жаври устод».*

ҲИКОЯТ [5]

Бир сўфизоданинг қўлига амакиларининг матрукасидин ҳисобсиз мол-дунё тушди. Фисқ ва фужурга шуруъ айлади, исрофни одат қилди. Ҳосили калом бирор нимарса қолмадики, исён ва манҳиётдин у қилмаган бўлсун ва мускиротдинки, ичмаган бўлсун.

Бир дафъа анга насиҳат тариқи билан дедим: «Эй ўғул, бу қўлунгга киргон мол оқгон сув кабидур, айш-ишрат эса айланган тегирмон кабидур. Яъни кўп сарф айламоқ бир кишига махсусдурки, ҳусули доимийси бўлса».

Қитъа:

*Даромад бўлмаса, харжингни қил оз, Агар тоғларга ёғмас бўлса ёмғур,
Ки дерлар бўйла маллоҳларни «вой!». Бўлур бир йилда Дажла бир қуруқ сой.*

Ақл ва одобни олдинда туттил, ҳавову ҳавасни қўйғил, зероки мол тамом бўлур, зиёда машаққат чекурсан ва кўп пушаймон ерсан».

Ўғул емак ва ичмакнинг лаззатидин бу насиҳатни қулоғига олмади. Менинг насиҳатимга эътироз айлади ва айди: «Ҳозирги роҳатни келадургон меҳнатнинг ташвиши билан бузмоқ ақл раъйининг хилофидур».

Маснавий:

*Чу соҳибмолу давлат некбахти,
Нечун қулфатда айлар ваҳми сахти.
Бор эмди дилбарим, хушлик қил афзун,
Ема эрта келар қайғуни бул кун.*

Хусусан менки мурувват гўшасида ўлтурмушмен ва жавонмардлик камарини белга боғламишмен, эҳсонимнинг зикри авомнинг оғзилариға тушмишдур.

Маснавий:

*Кимки сахо, жуғ ила машҳур ўлур,
Лойиқ эмас - тангани тутуб қўюр.
Кўчага вақтики чиқар ахши от,
Юзга эшик бекламагинггур, уёт.*

Кўрдумки насиҳат қабул этмас ва менинг иссиқ нафасим анинг совуқ таму-

مناصحت کردم و روی از مصاحبت بگردانیدم و قول حکما را کاربستم که گفته اند:
بَلِّغْ مَا عَلَيْكَ فَإِنْ لَمْ يَقْبَلُوا مَا عَلَيْكَ.

گرچه دانی که نشنوند، بگوی هرچه دانی ز نیک خواهی و پند
زود باشد که خیره سربینی به دو پای اوفتاده اندربند
دست بر دست می زند که دریغ! نشنیدم حدیث دانشمند
تا پس از مدتی آنچه اندیشه من بود [از] نکبتِ حالش، بصورت بدیدم [که]
پاره پاره بهم می دوخت و لقمه لقمه می اندوخت. دلم از ضعفِ حالش بهم برآمد و
مروت ندیدم] در چنان حالی ریش درونش را به ملامت خراشیدن و نمک پاشیدن،
پس با دل خود گفتم:

حریفِ سفله در پایانِ مستی نیندیشد ز روزِ تنگدستی
درخت اندر بهاران برفشانند زمستان، لاجرم، بی برگ ماند

حکایت [۶]

پادشاهی پسر را به ادیبی داد و گفت: این فرزند تو است، تربیتش همچنان کن
که یکی از فرزندانِ خویش. گفت: فرمانبردارم. سالی چند بر او سعی کرد و به جایی
نرسید و پسرانِ ادیب در فضل و بلاغت منتهی شدند. ملک دانشمند را مؤاخذت کرد و
معایت [فرمود] که وعده خلاف کردی و وفا بجای نیاوردی. گفت: بر رأی خداوند
روی زمین پوشیده نماند که تربیت یکسان است ولیکن طبایع مختلف.

گرچه سیم و زر ز سنگ آیدهمی در همه سنگی نباشد زروسیم
بر همه عالم همی تابد سهیل جایِ انبان می کند جایِ ادیم

حکایت [۷]

یکی را شنیدم از پسرانِ مرتبی که مریدی را همی گفت: چندان که تعلقِ خاطر
آدمی زادست به روزی اگر به روزی ده بودی بمقام از ملایکه درگذشتی.

فراموش نکرد اینزد در آن حال که بودی نطفه مدفونِ مدهوش
روانت داد و عقل و طبع و ادراک جمال و نطق و رای و فکرت و هوش
ده انگشت مرتب کرد بر کف دو بازویت مرگب ساخت بر دوش
کنون پنداری، ای ناچیز همت، که خواهد کردنت روزی فراموش

рига таъсир этмас. Насиҳатни тарк айладим ва юзумни анинг мусоҳабатидин ўгурдум. Ҳукамонинг қавлига амал айладимки, айтибдурлар: «Ўзунга лозим бўлгон нимарсани хабар бер. Агар қабул қилмасалар сенга бир нимарса лозим эмас».

Қитъа:

*Гарчи билсанг - эшитмас эл, дегил,
Қанча билсанг ўшал насихату панд.
Тез бўлғай эшитмаган пандинг,
Кўрасен тушгай они пойиға банг.
Қўлни-қўлга уруб дегайки, «Дариғ,
Тингламадим, деганини донишманд».*

Бир замондин сўнгра ул нимарсаики, тафаккур айлаган эрдим, анинг идбори ҳолидин зоҳирда кўрдумки, қитъа-қитъа латтани бир-бири устига тикар эрди ва парча- парча нон йиғар эрди. Кўнглум анинг фақир ҳолидан мукаддар бўлди. Инсоният биладим шундоқ ҳолда анинг кўнглининг ёрасини маломат бирла тирнамоқ ва тузни сепмоқ. Ўз кўнглимга хитобан дедим:

Маснавий:

*Ҳарифи сифла чун поёни мастлик,
Ки фикр этмаски, кўргай тангдаслик.
Баҳор ўлса дарахт мевани сочғай,
Қиш ўлса чорасиз бебарг қолғай.*

ҲИКОЯТ [6]

Бир подшоҳ бир ўғул болани бир домлаға берди ва айди: «Бу сенинг боланг-дур, тарбиятни андоғ айлагилки, ўз болангдин бириға айлаганингдек». Бир йил анга сатъй айлади. Бир жойға етмади. Домланинг ўғуллари фазлу балоғатда мунтаҳо бўлдилар. Подшоҳ олимға итоб айлади ва айди: «Ваъдани хилоф айладинг ва вафо шартини ериға келтирмадинг». Олим айди: «Эй подшоҳ, тарбият баробар-дур, лекин қобилият мухталифдур».

Қитъа:

*Чиқса ҳам олтун-кумушлар тошгин,
Бўлмағай ҳар тошда олтун бирла сийм.
Тобиш айлар жумла оламға Сухайл,
Жойида анбон этар, жойида адим.*

ҲИКОЯТ [7]

Тарбият қилувчи пирлардан бирини эшиттимки, бир муридиға дер эрди: «Ул қадарки, навъи башарнинг хотирининг таалуқи ризқадур, агар ризқ бергувчи Худоға бўлса эрди, малоикадин ўтар эрди».

Қитъа:

*Фаромуш этмади Эзид ўшал ҳол,
Эдинг нутфаи пўшида мағхуш.
Берибдур сенга жону ақлу идрок,
Жамолу нутқу раъйу фикру ҳуш.
Яна ўн панжа ботартиб берди,
Ики илжинг мураттаб қилди то дўш.
Гумон айларсан энди, ҳиммати наст,
Ки Ҳақ қилғай насибингни фаромуш¹¹⁷.*

حکایت [۸]

اعرابی را دیدم که پسر را همی گفت: **يَا بُتَيَّ إِنَّكَ مَسْئُولٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَاذَا أَكْتَسَبْتَ وَلَا يُقَالُ بَيْنَ آتَسَبْتُ،** یعنی تو را خواهند پرسیدن که هنرت چیست، نگویند که پدرت کیست.

جامهٔ کعبه را که می‌بوسند اونه از کرم پيله نامی شد
با عزیزی نشست روزی چند لاجرم همچو او گرامی شد

حکایت [۹]

در تصانیف حکما آورده‌اند که کژدم را ولادت معهود نیست چنان که دیگر حیوانات، بل احشای [ی] مادر را بخورند پس شکمش را بدرند و راه صحرا گیرند و آن پوستها که در خانهٔ کژدم بیند اثر آن است. باری این نکته پیش بزرگی همی گفتم. گفت: **دَلِيْ مِنْ بَرِّ صَدَقٍ** این سخن گواهی می‌دهد و جز چنین نتواند بودن، در حالت خردی با مادر و پدر چنین معاملت کرده‌اند **لَا جَرَمَ** در بزرگی چنین مقلند و محبوب! پسری را پدر وصیت کرد کای جوانمرد یاد گیر این پند
هر که با اهل خود وفا نکند نشود دوست روی و دولتمند
قتل: کژدم را گفتند: چرا به زمستان بیرون نمی‌آیی؟ گفت: به تابستان چه حرمت دارم که به زمستان نیز بیرون آیم.

حکایت [۱۰]

فقیرهٔ درویشی حامله بود مدت حمل بسرآورده؛ درویش را همه عمر فرزند نیامده بود، گفت: اگر خداوند تعالی مرا پسری بخشد جز این خرقه که پوشیده دارم هر چه در ملک من است ایثار درویشان کنم. اتفاقاً پسر آورد و سفرهٔ درویشان بموجب شرط بنهاد. پس از چند سال که از سفر شام بازآمدم به محلّی آن دوست برگزشتم و از چگونگی حالش خبر پرسیدم. گفتند: به زندان شهنه درست. سبب پرسیدم؛ کسی گفت: پسرش خمر خورده است و عریده کرده و خون کسی ریخته و از میان گریخته و پدر را بعلّی او سلسله در پای است و بند گران بردست. گفتم: این بلا را او بحاجت از خدای خواسته است.

زنان باردار، ای مرد هشیار، اگر وقت ولادت مار زایند
ازان بهتر به نزدیک خردمند که فرزندان ناهموار زایند

ҲИКОЯТ [8]

Бир саҳройи арабни кўрадумки, ўз ўғлига дер эрди: «Эй ўғулчам, албатта, сен сўралурсен Қиёмат кунида: «Нима нимарсани келтурдинг?», — деб, ва дейилмаски: «Кимга нисбатинг бор?». Яъни сенга савол этадурларки, амалинг надур, демасларки, сенинг атонг кимдур?».

Қитъа:

*Каъбанинг жомасин¹⁸ ўпарлар эл,
Эмас ул пиллагин улуғ бўлди.
Бир азиз ила турди ул неча кун,
Ложарам ул каби азиз бўлди.*

ҲИКОЯТ [9]

Кутуби ҳукамода келтурмишларки, чаённинг одати муайян узра туғуши йўқтур, андоғки бўлак ҳайвонлардек. Балки аносининг ичидаги нимарсаларни ерлар ва аносининг қорнини йиртарлар ва саҳро йўлини тутарлар. Ул пўстларки, чаённинг уясида кўрурлар, анинг асаридур.

Бир вақтда бу нуктани бир улуғ зотнинг ҳузурида дер эрдим: Айди: «Менинг кўнглум бу сўзнинг ростлиғига гувоҳлик берар ва мундин бўлак бўлмаса керакдурки, кичиклик ҳолида ано ва атосиға мундоғ муомала айламишлардур. Шунинг учун катталиқда мундоғ мақбул ва маҳбубдурлар».

Қитъа:

*Бир ўғулға васият эшти ато:
«Эй жувонмард, ёғ ол бу панд,
Кимки ўз аҳлиға вафо қилмас,
Бўлмағай бахтиёру давлатманд».*

Масал: Чаёнга дедилар: «Нима учун қишда ташқари чиқмассен?» Айди: «Ёзда менинг нима ҳурматим бордурки, қишда ҳам ташқари чиқармен».

ҲИКОЯТ [10]

Бир фақирнинг хотини ҳомила (дор) эрди. Анинг муддати ҳамли бўлди. Фақирнинг жумла умрида фарзанди бўлмаган эрди. Деди: «Агар Аллоҳ таоло менга бир ўғул берса, бу кийган жандамдин бўлак ҳар нимарсаики менинг тасарруфимдадур, фақирларға бахшиш айлармен».

Иттифоқо хотуни ўғул туғди. Хурсанд бўлди ва аҳди мужибига фақирларға дастурхон ёзиб, зиёфат айлади.

Бир неча йилдин сўнграки, Шом сафардин қайтиб келдим. Ул фақирнинг маҳалласидин ўтгум. Ва анинг кайфияти ҳолидин сўраум. Айдилар: «Ҳукуматнинг ҳибсидадур». Айдим: «Сабаб надур?». Айдилар: «Анинг ўғли арақ ичмушдур ва ғавғо айламишдур ва бир кишининг қонини тўкмишдур ва мамлакатдин қочмишдур. Атосини ул сабаб бирла занжир бўйниға ва оғир кишан оёғиға урмишлар».

Айдим: «Бу болани Худованди таоло жалла шаънуҳудин дуо бирла истаган эрди».

Қитъа:

*Бўғоз хотун - эшит эй марди оқил,
Туғар вақтида гар ул мор туғса.
Дегу оқил: «Илон яхшидур андин
Ким ул фарзанди ноҳамвор туғса».*

حکایت [۱۱]

طفل بودم که بزرگی را پرسیدم از بلوغ. گفت: در مسطور آمده [است] که سه نشان دارد: یکی پانزده سالگی و دوم احتلام و سوم برآمدن موی پیش؛ اما در حقیقت یک نشان دارد و بس: آن که در بند رضای حق، جَلَّ وَّعَلَّاء، بیش ازان باشی که در بند حِظِ نفسِ خویش و هر که در او این صفت موجود نیست به نزد محققان بالغ شمارندش.

بصورت آدمی شد قطره آب که چل روزش قرار اندر رجم ماند
وگر چل ساله را عقل و ادب نیست بتحقیقش نشاید آدمی خواند

*

جوانمردی و لطف است آدمیت همین نقش هیولانی میپندار
هنر باید، که صورت می توان کرد به ایوانها در، از شنگرف و زنگار
چو انسان را نباشد فضل و احسان چه فرق از آدمی تا نقش دیوار
بدست آوردن دنیا هنر نیست یکی را گر توانی دل بدست آر

حکایت [۱۲]

سالی نزاعی میان پیادگانِ حُجَّاج افتاده بود و داعی در آن سفر هم پیاده بود. انصاف در سر و روی هم فتادیم و داد فسوق و جدال بدادیم. کجاوه نشینی را دیدم که با عدیلِ خویش می گفت: يَا لِّلْعَجَب! پیاده عاج [چون] عرصه شطرنج بسر— می بَرَد فرزین می شود یعنی به ازان می شود که بود و پیادگانِ حاج بادیه بسر بردند و بتر شدند!

از من بگوی حاجی مردم گزای را کو پوستینِ خلق به آزار می درد
حاجی تونیستی شترست از برای آنک بیچاره خار می خورد و بار می برد

حکایت [۱۳]

هندویی نفظ اندازی همی آموخت. حکیمی گفت: تو را که خانه نبین است، بازی نه این است.

تا ندانی که سخن عینِ صواب است مگوی
وانچه دانی که نه نیکوش جواب است، مگوی

ҲИКОЯТ [11]

Ёш бола эрдим. Бир улуғ зотдин сўраумки: «Ҳадди булуғ надур?» Айди: «Китобларда ёзилмишдурки, уч аломат бордур. Бири ўн беш ёшқа кирмоқ, иккинчиси эҳтилом бўлмоқ ва учинчиси қовуқ туки чиқмоқ. Аммо ҳақиқатда бир аломати бордур ва ул шуддирки, Аллоҳ таолонинг ризоси қайдида андин зиёда бўлурсенки, ўз нафсингнинг хушлиғи қайдидин. Ва ҳар кимки, анда бу сифат мавжуд эмасдур, аҳли таҳқиқ ани болиғ санамаслар».

Қитъа:

*Бўлубдур қатра сув, сурагга одам,
Ки қирқ кун онасин қорнига ётқон.
Йўқ ўлса қирқ ёшига ақлу одоб,
Демак одам, ани албатта ёлғон.*

Қитъа:

*Мурувват бирла лутфдур оғамият,
Ушбу шаклу ҳўйла қилма пиндор.
Ҳунар лозимки, сураг қилса бўлғай,
Суруб айвонга нақшу сурху зангор.
Агар инсонға бўлмас фазлу эҳсон,
На фарқ ўлғай кишидин нақши девор.
Ҳунар андоқ эмас жамъ айласанг пул,
Агар қодирсан, эл кўнглун ол, эй ёр».*

ҲИКОЯТ [12]

Бир йил ҳожиларнинг пиёдалари орасида уруш воқеъ бўлғон эрди. Бу доъий ҳам ул сафарда пиёда эрди. Бир-биримизнинг бошимизга ва юзимизга урушдек, Фисқу жидол додини бердик. Бир кажавода ўлтургувчини кўрдимки, ўз рафиқиға дер эрди: «Эй рафиқим, бу амри ажибни кўр, фил суягидан ясалган пиёда шатранж майдонининг ниҳоятига етганда фарзин бўлур, яъни аввалғи ҳолидин яхши бўлур. Аммо ҳожиларнинг пиёдалари саҳройи Ҳижознинг ниҳоятига еттилар ва аввалғидин баттар бўлдилар.

Қитъа:

*Мендин дегилки ҳожийи мардумгазийғақим,
Ул пўстини халқ баозор йиртадур.
Сен йўқки, ҳожи тева эрурким шунинг учун
Бечора ул тиканни ебон бор элтадур»¹⁹.*

ҲИКОЯТ [13]

Бир ҳинду нафт отмоқни ўрганур эрди. Бир оқил киши анга айди: «Сенингки уйинг қамишдандур, ўйининг бу эмасдур».

Байт:

*Билмасанг токи сўзинг - айни савоб, айтма они,
Ҳарна билсангки жавоби ҳўб эмас, гема они.*

حکایت [۱۴]

مردکی را چشم درد خاست. پیشِ بیطار رفت تا دوا کند. بیطار از آنچه در چشم چهارپایان می‌کند در چشم وی کشید و کور شد. حکومت پیشِ داور بردند؛ گفت: بر او هیچ تاوان نیست، اگر این خر نبودی پیشِ بیطار نرفتی. مقصود از این سخن آن است تا بدانی که هر آن که ناآزموده [را] کارِ بزرگ فرماید، با آن که ندامت بَرَد، به نزدیکِ خردمندان به خَفَتِ رأی منسوب گردد.

ندهد هوشمندِ روشن‌رای به فرومایه کارهای خطیر
بوریا باف اگر چه بافنده‌ست نبرندش به کارگاهِ حریر

حکایت [۱۵]

یکی [را] از بزرگانِ ایمه پسری وفات یافت. پرسیدند که بر صندوقِ گورش چه نویسیم؟ گفت: آیاتِ کتابِ مجید را عزّت [و شرف] بیش از آن است که روا باشد بر چنین جایها نیستن که به روزگار سوده گردد و خلاق بر او گذرند و سگان بر او شاشند، اگر ضرورت چیزی [همی] نویسند این قدر بیت کفایت است:

وه که هرگه که سبزه در بُستان بدمیدی، چه خوش شدی دلِ من
بگذر، ای دوست، تا به وقتِ بهار سبزه بینی دمیده بر گِلِ من

حکایت [۱۶]

پارسایی بر یکی از خداوندانِ نعمت گذر کرد که بنده‌ای را دست و پای بسته عقوبت همی کرد. گفت: ای پسر، همچو تو مخلوقی را خدای، عَزَّوَجَلَّ، اسیرِ حکم تو گردانیده است و تو را بر وی فضیلت نهاده، شکرِ نعمتِ باری [تعالی] بجای آر و چندین جفا بَرِ وی می‌پسند شاید که فردای قیامت به از تو باشد و شرمساری بری.

بر بنده مگیر خشم بسیار جورش مکن و دلش میازار
او را توبه ده درم خریدی آخر نه به قدرت آفریدی
این حکم و غرور و خشم تا چند؟ هست از تو بزرگتر خداوند
ای خواجهٔ ارسلان و آغوش فرمانده خود مکن فراموش
در خیرست از سیدِ عالم، صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ، که گفت: بزرگترین حسرتی روزِ قیامت آن بود که بندهٔ صالح را به بهشت برند و خداوند گارِ فاسق به دوزخ.
بر غلامی که ظوعِ خدمتِ تست خشم بی حدِ مران و طیره مگیر

ҲИКОЯТ [14]

Бир аҳмоқнинг кўзи оғриди. Бир ўтарчининг олдиға бордики, даво айласа. Ўтарчи ул дорудинки, тўрт оёқлиларнинг кўзиға қўяр эрди, анинг кўзиға тортти. Кўр бўлди. Даъвони ҳокимнинг ҳузуриға элтти. Ҳоким айди: «Ўтарчиға асло то-
вон лозим келмас. Агар бу эшак бўлмаса эрди, ўтарчининг олдиға бормас эрди».

Бу сўздин мақсуд улдурки, ҳар кимки тажриба қилинмагон кишиға улуг ишни буюрса, пушаймон бўлур ва оқиллар наздида ақли пастликға мансуб бўлур.

Қитъа:

*Бермағай ҳушманг - равшан фикр,
Таги паст кишиға катта ишларни.
Бурё тўқувчи ҳам - тўқувчи, вале,
Элтмаюрлар шпак тўқурга они.*

ҲИКОЯТ [15]

Улуг олимлардин бирининг бир ақллик ўғли бор эрди. Вафот айлади. Атоси-
дан сўрдиларки: «Анинг гўрининг сағанасига нима оят ёзармиз?». Олим айди:
«Қуръон оятларининг иззат ва шарафи андин зиёдадурки, бул тариқа жойларға
ёзарлар. Зероки, мурури замон бирла суда бўлур ва одамлар анинг устидин
юрарлар, итлар анга сиярлар. Агар биззарурат бир нарсани ёзсангиз, бу икки
байт кифоя қилур».

Қитъа:

*Ваҳки, ҳар вақт сабза бўстонда,
Битар эрса на хуш бўлурди дилим.
Ўтгил, эй дўст, бу баҳор чоғи,
Кўрасан сабзаким, чиқарди гилим*

ҲИКОЯТ [16]

Бир обид ағниёдин бирининг олдидан ўтти. Кўрдики, бир қулнинг қўл ва
аёғини маҳкам боғлаб азоб берур. Обид айди: «Эй ўғул, сенингдек бир махлуқни
Худойи азза ва жалла сенинг ҳукмингга асир айламушдур ва сени анинг узриға
таржиҳ айламишдур. Ҳақ таолонинг неъматига шукрни жойиға келтургил ва бу
қадар жафони анга раво кўрмагил. Эҳтимолки Қиёмат кунида бу қул сендин
яхши бўлғай ва шармисорлиқ элтарсен».

Маснавий:

*Сен қулға ғазаб кўп этма, эй ёр,
Жавр этма, дилиға берма озор.
Олдинг сотиб, ўзга этганинг йўқ,
Қудрат палласини яратганинг йўқ.
Бу ҳукму ғуруру хашм то чанд,
Бор сендин улугроқ Худованд.
Эй саййиғи арслону оғуш,
Ўз ҳокиминг этмагил фаромуш.*

Жаноби расули кибриёдин марвийдурки: «**Зиёда улуг ҳасратлик Қиёмат
кунида ул бўлурки, солиҳ бандани жаннатға элтарлар ва фосиқ бойни жа-
ҳаннамға**».

Қитъа:

*Хизматинг қилса ходиминг жон ила,
Хашм этиб қилма кўнглини вайрон.*

که فضیحت بود به روز شمار بنده آزاد و خواجه در زنجیر

حکایت [۱۷]

سالی از بلخ با میانم سفر بود و [راه] از حرامیان پر خطر؛ جوانی بیدرقه همراه ما شد سپر باز، چرخ انداز، سلحشور، بیش زور که به ده مرد توانا کمان او را زه کردند و زور آوران روی زمین پشت او بر زمین نیاوردند اما چنان که دانی متنعم [بود] و سایه پرورده نه جهان دیده و سفر کرده، رعید کوس دلاوران به گوشش نرسیده و برق شمشیر سواران ندیده.

نیفتاده در دست دشمن اسیر به گردش نباریده باران تیر
اتفاقاً من و این جوان، در پی هم دوان، هر آن دیوار قدیمش که پیش آمدی به قوت بازو بیفکندی و هر درخت عظیم که دیدی به زور سر پنجه برکندی و تفاخر کنان گفتی:

پیل کوتا گتف و بازوی گردان بیند

شیر کوتا کف و سر پنجه مردان بیند
ما در این حالت که دو هندو از پس سنگی سر بر آوردند و آهنگ قتال ما کردند، به دست یکی چوبی و در بغل آن دیگر کلوخ کوبی. جوان را گفتم: چه پایی؟
بیار آنچه داری ز مردتی و زور که دشمن به پای خود آمد به گور
تیر و کمان را دیدم از دست جوان افتاده و لرزه بر استخوان.

نه هر که موی شکافد به تیر جوشن خای

به روز حمله جنگاوران بدارد پای
چاره جز آن ندیدیم که رخت و سلاح و جامه رها کردیم و جان بسلامت بیاوردیم.
به کارهای گران مرد کار دیده فرست

که شیر شرز درآرد به زیر خیم کمند
جوان اگر چه قوی یال و پیلتن باشد

به جنگ دشمنش از هول بگسلد پیوند
نبرد پیش مصاف آزموده معلوم است

چنان که مآله شرع پیش دانشمند

*Тонгла рўзи жазо келур шарминг,
Банда - озоғ ва сенда банди гарон.*

ҲИКОЯТ [17]

Бир сана Балҳдин Бомиён деган мамлакатга менинг сафарим воқеъ бўлди. Ўғрилардин таҳликалик эрди. Бир йигит йўлбошловчилик тариқи билан бизга йўлдош бўлдики, қалқон ўйнагувчи, ўқ отгувчи, мусаллаҳ ва зиёда қувватлики, қувватлик ўн одам анинг ёйининг ипини тортолмас эрди. Ер юзининг паҳловонлари анинг арқосини ерга келтуролмаслар эрди. Ва лекин неъмат билан парвариш топган, ноз билан ўсган, на саёҳат айлаган ва на сафар қилган эрди. Баҳодирларнинг ногорасининг овози ҳали қулоғига етмаган, отлиқ аскарларнинг қиличининг ярқиллашини кўрмаган эрди.

Байт:

*На душман қўлига тушубдур асир,
На ёғди боши узра борони тир.*

Тасодуфан мен ва бу йигит бир-биримизнинг орқасида юрткан. Ҳар кўҳна деворки, анинг олдиға келур эрди, билагининг қуввати билан йиқар эрди ва ҳар улуғ дарахтки, кўрар эрди нечасини зўр бирла суғурар эрди ва ифтихор қилиброқ дер эрди.

Байт:

*Фил қани, паҳлавон бозуву китфин кўрса?
Шер қани, эрлар сарпанжаи кафин кўрса?*

Биз бу ҳолда эрдук, ногоҳ икки ҳиндлик бир тош орасидин бош кўрсатдилар ва бизни ўлдурмоққа қасд айладилар. Бирининг қўлида бир сўйил ва бошқасининг қўлиғида бир тўқмоқ. Йигитга дедим: «Нега турарсен?»

Байт:

*Кетур қанчадур сенда мардию зўр,
Келур душман ўз пойи ула сўйи гўр.*

Йигитнинг қўлидин ўқ ва ёйи ерга тушти, вужудиға титрамоқ пайдо бўлди.

Байт:

*Ҳар кишиким тешса қилни тийри жавшанхой ула,
Лозим эрмас ҳамлада майдонда турса пой ула.*

Чорани андин бўлак кўрмадимки, матоъни, салоҳни ва либосни ечдик ва жонни саломатга элтдик.

Қитъа:

*Оғир ишинглара иш кўрган оғамени юбор,
Ки шерни кетурар таҳти печу тоби каманг.
Йигит агарчи қавийдасту филтан бўлсун,
Узар у душманни жангида хавфдин пайванг.
Уруш сафин синаганлар қошидадур маълум,
Чунончи, ким биладур илми шаръу донишманг.*

حکایت [۱۸]

توانگر زاده‌ای را دیدم بر سرِ گورِ پدر نشسته و با درویش بچه‌ای مناظره [در]—
پیوسته که صندوقِ [تربیت] پدرم سنگین است و کتابه رنگین و فرش رُخام انداخته و
خشتِ زرین در او ساخته، به گورِ پدرت چه ماند: خشتی دو فراهم آورده و مشتی دو
خاک بر او پاشیده؟

درویش پسر این بشنید و گفت: تا پدرت زیرِ آن سنگها [ی] گران بر خود بجنیده—
باشد، پدر من به بهشت رسیده باشد.

خر که کمتر نهند بر وی بار بی شک آسوده‌تر کند رفتار

*

مرد درویش که بارِستم فاقه کشید
به درِ مرگ همانا که سبکبار آید
وان که در دولت و در نعمت و آسانی زیست
مردنش زین همه، شک نیست که دشوار آید
به همه حال اسیری که زبندی برهد
بهنراز حالِ امیری که گرفتار آید

حکایت [۱۹]

بزرگی را پرسیدم در معنیِ این حدیث که: أَغْدَى عَذْوُكَ نَفْسُكَ أَلْتَبَى بَيْنَ
جَنَّتَيْكَ. گفت: بحکمِ آن که هر آن دشمنی که با وی احسان کنی دوست گردد
مگر نفس را که چندان که مدارا بیش کنی [مخالفت] زیادت کند.

فرشته خوی شود آدمی به کم خوردن
وگر خورد چو بهایم، بیوفتد چو جماد
مرادِ هر که برآری مطیعِ امرِ تو گشت
خلافِ نفس که فرمان دهد چو یافت مراد

جدالِ سعدی با مدعی در [بیان] توانگری و درویشی

یکی در صورتِ درویشان نه بر صفتِ ایشان در محفلی دیدم نشسته و شُنعی
در پیوسته و دفترِ شکایت باز کرده و ذمِ توانگران آغاز کرده، سخن بدین جا رسانیده
که درویش را دستِ قدرت بسته است و توانگر را پای ارادت شکسته.

ҲИКОЯТ [18]

Бир бойбаччани кўрдум, атосининг гўрининг бошида ўлтурмуш ва бир кам-бағалбачча билан мунозарага тушмишки, атомнинг гўрининг сағанаси тошдан-дур ва гуногун ёзув билан мунаққашдур ва мармар тошни фарш этилмушдур ва феруза гиштлар била ул қабр ёпилмушдур. Сенинг атонг қабрига нима ўхшар, бир-икки гишт тўпламишлар ва бир-икки ҳовуч тупроқни устига сочишлар?

Камбағалнинг ўғли муни эшитти ва деди: «Сукут айлагилки, то сенинг атонг бу оғир тошларнинг остидан қимирлагунга қадар менинг отам жаннатга восил бўлур».

Ҳадиси шарифда келмушдурки: **«Фуқаронинг мавти роҳатдур».**

Байт:

*Ортсалар чун эшакга юк камроқ,
Юрушин бегумон қилур чўлтоқ*

Қитъа:

*Тортса фоқаи ситами борини бечора киши,
Марг эшигига ҳамон келса сабукбор келур.
Қимки давлат ила неъматда яшар осони,
Айрилиб ўлмаги бешак анга душвор келур.
Бил баҳарҳол асири бўшалур бандигин,
Хуш бўлур подшоҳдинки, гирифтор келур.*

ҲИКОЯТ [19]

Бир улуг зотга бу ҳадиси шарифнинг маъносидин савол айладимки:

«Сенинг зиёда душманинг ўз нафсингдурки, икки китфнинг аросидадур».

Ул зот айди: **«Анинг учунки, ҳар қайси душманки, анга эҳсон этар эсанг дўст бўлур, илло нафски, қанчаки илтифотни зиёда айлар эсанг, ул ҳам мухолафатни зиёда айлар».**

Қитъа:

*Фариштахўй бўлур одами агар еса кам,
Ва гар еса чу баҳоим, жамогдек йиқилур.
Қимнинг муродини берсанг мутиъи амринг ўлур,
Хилофи нафски, топса мурог - амр қилур.*

**Саъдийнинг бир муддаъий билан бойлиқ ва фақирлик баёнида
мужодаласидур**

Бир одам дарвишлар суратида ва дарвишларнинг равишида эмас бир маж-лисда ўлтурмиш ва ёмонлиқни бир-бирига улаштурмиш ва шикоят дафтарини очмиш ва бойларни мазамматини бошламиш. Сўзни шундай мартабага еткар-мишки, гўё фақирларнинг қудрат қўли боғлангандур ва бойларнинг ҳоҳишининг оёғи сингандур:

کریمان را به دست اندر، دَرَم نیست

خداوندانِ نعمت را کرم نیست

ما که پروردهٔ نعمتِ بزرگانم این سخن سخت آمد؛ گفتم: ای یار، توانگران دخلِ مسکینانند و ذخیرهٔ گوشه نشینان و مقصدِ زایران و کھفِ مسافران و مُحتمَلِ بارِ گران از بهرِ راحتِ دگران؛ دستِ تناول به طعامِ آنکه برند که متعلقان و زیردستان بخورند [و] فضلِ مکارمِ ایشان به آرایم و پیران و اقارب و جیران [ر]سیده.

توانگران را وقف است و نذر و مهمانی

زکوة و فطره و اعتاق و هدی و قربانی

تو کی به دولتِ ایشان رسی که نتوانی

جز این دو رکعت و آن هم بصد پریشانی

اگر قدرتِ جودست و گر قوتِ سجود توانگران را به میسر می شود که مالِ مُرکی دارند و جامهٔ پاک و عریضِ مصون و دلِ فارغ؛ و قوتِ طاعت در لقمهٔ لطیف است و صحتِ عبادت در کیوتِ نظیف. پیداست که از معدۀ خالی چه قوت آید و از دستِ تهی چه مروت و از پای بسته چه سیر آید و از دستِ گرسنه چه خیر.

شب پراکنده خُسبد آن که پدید نبود وجهِ بامدادانش

مور گرد آورد به تابستان تا فراغت نبود زمستانش

فراغت با فاقه نپیوندد و جمعیت در تنگدستی صورت نیندد؛ یکی تَحْرِمَةُ عِشَا بسته و دیگری منتظرِ عِشَا نشسته، هرگز این بدان کی ماند؟

خداوندِ مُکنت به حق مُشغَلِ پراکنده روزی، پراکنده دل

پس عبادتِ اینان به قبول نزدیک ترست که جمعند و حاضر نه پریشان و پراکنده خاطر، اسبابِ معیشت ساخته و به اورادِ عبادت پرداخته؛ عرب گوید: **أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْفَقْرِ [الْمُكِب] وَجَوَارِ مَنْ لَا أُحِبُّ؛** و در خبرست: **الْفَقْرُ سَوَادُ الْوَجْهِ** فی الدّارین. گفت: این شنیدی و آن شنیدی که [فرمود]: **الْفَقْرُ فُخْرِي**. گفتم: خاموش که اشارتِ [خواجه]، **عَلَيْهِ السَّلَام**، به فقرِ طایفه ای است که مرد میدانِ رضایند و تسلیم تیرِ قضا، نه اینان که خرقة ابرار پوشند و لقمه ادرار فروشند.

ای طبلِ بلندبانگِ در باطن هیچ بی توشه چه تدبیر کنی وقتِ بسیج؟

رویِ طمع از خلقِ بیج، ار مردی تسبیحِ هزار دانه بر دست مپیچ

Байт:

*Сахийлар қўлларида ҳеч гурам йўқ,
Ғанийлар таъбига асло қарам йўқ.*

Менгаки, давлатмандларнинг неъматлари билан тарбияланмишмен, бу сўз мақбул келмади. Дедим: «Эй рафиқ, бойлар бечораларнинг даромади ва гўшанишларнинг захираси ва зиёрат этгувчиларнинг маҳалли қасдидурлар ва мусофирларнинг жойи паноҳи ва оғир юкларни кўтаргувчидурлар. Бўлақларнинг роҳати учун тановул қўлини таомга ул вақт узатурларки, мутаъллиқлари ва хизматкорлари еюрлар. Ва аларнинг макраматларнинг мазодаси бева хотунларга, қариларга, ақробога ва қўшниларга восил бўлур».

Назм:

*Қим ўлса бой, бўлур вақфу назру меҳмонлиқ,
Закоту фитр ила озоғу ҳаёу қурбонлиқ.
Қачон топарсен, алар давлатин қилолмассен сен,
Намоздин ўзгани ҳам, анда юз паришонлиқ.*

Ва агар саховатга қудрат, саждага қувват эрса бойларга яхшироқ муяссар бўлур. Зероки закоти берилган молга молиқдурлар ва албисалари (кийимлари) покдур. Ва ҳаромдин маҳфуз матоъ ва фориф кўнгил ва ибодатга қувват ҳалол луқмададур. Ибодатнинг сиҳҳати пок либосда зоҳирдур, зероки холи меъдадин нима қувват ҳосил бўлур ва қуруқ кўлдин нима мурувват келур ва боғлиқ оёғдин нима сайр келур ва оч қориндин на хайр келур?

Қитъа:

*Тун паришон ётарки, йўқ бўлса, Чумоли вақти ёзда гона йиғар,
Эрталик они — нонушта нони. То фароғат бўлур зимистони.*

Ҳузури қалб фақирлик билан ҳосил бўлмас ва хотиржамлик камбағилликда сурат боғламас. Бири хуфтон намозиға ният боғлаган ва бошқаси оқшом таомиға мунтазир ўлтургон, асло бу анга қачон ўхшар.

Байт:

*Неъмат соҳиби Ҳақгадур муштағил,
Киши(ки) неъматини йўқ - пароканда гул.*

Бу суратда ағниёнинг ибодати мақоми қабулга қариброқдур. Зероки хоотири жамъ ва ташвишсиздурлар, паришон ва музтарибул - қалб эмасдурлар чунки, асбоби маишатни тузатмишлар. Авродға ва ибодатга машғулдурлар. Араб айтур: «Паноҳ истармен Худоға фақирликдинки, у юз тубан этгувчидур ва ул кишиға қўшни бўлмоқдинки, дўст тутмасмен».

Ва ҳадиси шарифда келмишдурки: «**Фақирлик юз қаролиғидур икки жаҳонда**».

Муддаий айтди: «Эшитмадингму Пайғамбар алайҳис-салоту вассалом буюрмишларки: **«Фақирлик ифтихоримдур ва мен анинг билан ифтихор этармен»**».

Айдим: «Сукут айлагил, зероки Пайғамбар алайҳиссаломнинг бу ишоратлари бир тоифанинг фақриға махсусдирки, алар ризо майдонининг мардларидур ва қазо ўқиға таслим бўлмишдурлар. Булар алардин эмасдурки, валийлар либосини киярлар ва вазифа ва хайрот луқмасини сотарлар».

Рубоий:

*Эй наққора каби қуруқ қарру фар, Халқдин сен тамаъ юзини ёшур,
Тўшасиз на илож вақти сафар. Субҳа домин қурардун айла ҳазар.*

درویش بی معرفت نیارآمد تا فقرش به کفر انجامد، کَاذَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا، که شاید جز به وجود نعمت برهنه ای پوشیدن یا در استخلاص گرفتاری کوشیدن، و ابنا [ی] جنس ما را به مرتبه ایشان که رساند و يَدِ غُلْيَا به يَدِ سُفْلَى چه ماند؟ نبینی که حق، عَزَّوَعَلَّ، در محکم تنزیل از نعیم اهل بهشت خبر می دهد که: اُولَئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَّعْلُومٌ، تا بدانی که مشغول کفاف از دولتی عفاف محروم است و مُلْکِ فراغت زیر نگین رزق معلوم.

تشنگان را نماید اندر خواب همه عالم به چشم، چشمه آب حالی که من این سخن بگفتم عنانِ طاقتِ درویش از دستِ تحملِ برفت؛ تیغ زبان برکشید و اسبِ فصاحت در میدانِ وقاحت جهانید و گفت: چندان مبالغه در وصف ایشان بکردی و سخنهای پریشان بگفتی که وهم تصور کند که تریاقت یا کلید خزانه ارزاق؛ مشتی متکبر، مغرور، مُعْجَب، نفور، مُشْتَغِلِ مال و نعمت، مُفْتَنِّ جاه و ثروت که سخن نگویند الا بسفاهت و نظر نکنند الا بکراحت؛ علما را به گدایی منسوب کنند و فقرا را به بی سروپایی طعنه زنند؛ به غرّت مالی که دارند و عزّت جاهی که پندارند برتر از همه نشینند و خود را بهتر از همه بینند؛ نه آن در سر دارند که سربه کسی بردارند، بی خبر از قولِ حکیمان که گفته اند: هر که به طاعت از دیگران کم است و به نعمت بیش، بصورت توانگرس و بمعنی درویش.

گر بی هنر به مال کند فخر بر حکیم کونِ خرش شمار و گر گاوِ عنبرست گفتم: مذمتِ اینان روا مدار که خداوند کرمند. گفت: غلط گفستی که بنده درمند؛ چه فایده؟ چون ابرِ آزارند و نمی بارند و چشمه آفتابند و بر کس نمی تابند؛ بر مرکبِ استطاعت سوارند و نمی رانند؛ قدمی بهر خدا نهند و درمی بی من و اذی ندهند؛ مالی بمشقت فراهم آرند و بخت نگاه دارند و بحسرت بگذارند؛ چنان که بزرگان گفته اند: سیمِ بخیل از خاک وقتی برآید که وی در خاک رود.

به رنج و سعی کسی نعمتی بدست آرد دگر کس آید و بی رنج و سعی بردارد گفتمش بر بخیل خداوندانِ نعمت و قوف نیافته ای الا بعلتِ گدایی و گرنه هر که طمع یک سونهد کریم و بخیلش یکی نماید؛ محک داند که زر چیست و گدا داند که مُسِیک کیست. گفتا بتجربتِ آن می گویم که متعلقان بر در بردارند و غلیظانِ شدید برگمارند تا بار عزیزان ندهند و دستِ جفا بر سینه صاحب تمیزان نهند و گویند:

Маърифатсиз дарвеш ором ва қарор этмас, то анинг фақри куфрға анжом топмагунчаки, «қариб бўлди фақирлик куфрни интож этмоққа». Ва мумкин эмасдур неъмат дунё вужудин билан бўлак бир яланғочни кийдурмак ё бир балоға мубтало бўлгон кишини қутқармоққа саъй айламоқ. Ва бизнинг амсолимизни аларнинг мартасиға ким етқурарки ва садақа бергувчи қўл, садақа олгувчи қўлға қачон ўхшар?! Кўрмасмусенки, Аллоҳ таоло Қуръони Каримда аҳли жаннатнинг неъматидин хабар берурки:

أُولَئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَّعْلُومٌ

«Ул мухлис бандалар учун ҳосилдур ризқи муайян». (Соффот сураси, 41-оят).

То маълуминг бўлсинки, ризқға машғул бўлгонлар муттақийлик давлатидин маҳрумдур. Ва сафойи қалб ҳукумати ризқи муайяннинг узуги остидадур.

Байт:

Ташналик вақти, ким қилур уйқу, Кўринур кўзиға жаҳон тўла сув.

Вақтики мен бу сўзни сўзладим, дарвешнинг қудрат тизгини таҳаммули қўлидин кетди ва тил қиличини тортди ва суханворлик отини беҳаёлик майдониға сурди ва менинг устумға югуртирди ва айди: «Ул қадар ағниёнинг васфида муболаға айладинг ва бир қанча паришон сўз сўзладинки, қувваи ваҳима тасаввур айларки, бу тоифа фақирлиқ заҳриға тарёқи фориқдурлар ва ё ризқларнинг казинасининг калидидурлар, бир ҳовуч мутакаббир ва мағрурдурлар, худбин ва мутанаффирдурлар. Мол ва неъмат билан машғулдурлар, мансаб ва бойликнинг мафтунидурларки, сўз сўзламаслар, магар беҳирдлик билан сўзларлар ва назар этмаслар, магар нохушлик билан назар этарлар. Уламони гадоликға нисбат этарлар, фақирларни касб ва корсизлиқ билан айбларлар, бир молнинг ғурурияти биланки, гумон этарлар ҳаммадин юқориға ўлтурарлар ва ўзларини жумладин яхши кўрарлар. На они бошларида тутарларки, бир кишиға бош кўтаргайлар. Ҳукамонинг ўзидин беҳабардурларки айтибдурлар: «Ҳар кимки ибодатда бўлаклардин камдур ва давлатда зиёдадур - зоҳирда бойдур ва ботинда фақир».

Байт:

*Гар беҳунар кибр айласа илм аҳлиға моли билан,
Эшак кўти фараз айлагил гар бўлса гови анбар ул¹²¹.*

Айдим: «Бойларнинг мазамматини тажвиз айламагил, зероки асҳоби карамдурлар». Айди: «Ғалат дединки, алар ақча қулларидур нима фойдаки, ҳамл булутидурлар ва киши устиға ёғмаслар. Ва офтоб чашмасидурларки, кишиға партав солмаслар. Иқтидор ва бойлиқ отиға минмишдурлар ва чопмаслар, бир қадам Худо учун қўймаслар, бир тангани миннатсиз ва изосиз бермаслар. Мол ва дунёни машаққат билан жамъ этарлар ва ҳасилик билан сақларлар ва ҳасрат билан ташлаб кетарлар. Андоғки азизлар айтибдурлар: «Мумсикнинг кумуши тупроқдин ул вақтда чиқарки, ўзи тупроққа киргач».

Байт:

Бир киши йиғар ранж ила неъмат, Бир киши олур ани бемеҳнат».

Айдим: «Давлат соҳибларининг хиссатиға воқиф бўлмадинг, магар гадолик сабаби билан воқиф бўлдинг. Йўқ эрса ҳар кимки тамаъни бир тарафға қўйса, анга карим билан бахил баробар кўринур. Маҳак тоши билурки, олтун надур ва гадо билурки ҳасис кимдур».

Дарвеш айди: «Ул тажриба билан дерманки, хизматкорларни эшиклариға қўярлар ва кўнгли қаттиқ жафокорларни таъйин этарлар, токим азизларға йўл бермаслар ва жафо қўлини асҳоби диroyатнинг кўксиға қўярлар. Ва дерларки:

کس این جا نیست و بحقیقت راست گفته باشند.

آن را که عقل و همت و تدبیر و رای نیست

خوش گفت پرده دار که کس در سرای نیست

گفتم: بعد از آن که از دست متوقعان بجان آمده اند و از رقعۀ گدایان
بفغان؛ و محال عقل است که اگر [رایگ بیابان دُر شود چشم گدایان پُر
شود.

دیده اهل طمع به نعمت دنیا پُر نشود همچنان که چاه به شبنم
هر کجا سختی کشیده ای تلخی دیده ای را بینی خود را بشره در کارها [ی]
مخوف اندازد و از توابع آن نپرهیزد و از عقوبت ایزد نهراسد و حلال از حرام نشناسد.
سگی را گر کلونخی بر سر آید ز شادی بر جهد کاین استخوانی است
و گر نعشی دو کس بر دوش گیرند لئیم الطبع پندارد که خوانی است
اما صاحب دنیا به عین عنایت حق ملحوظ [است] و به حلال از حرام محفوظ.
من همانا که خود تقریر این سخن نکردم و برهان و بیان نیاوردم، انصاف از توقع -
دارم؛ هرگز دیدی دست دغایی بر کتف بسته یا بینوایی به زندان در نشسته یا پرده
معصومی دریده یا کفی از میقضم بریده الا بعلت درویشی؟ شیر مردان را بحکم
ضرورت در نقبها گرفته اند و گنجهها سُفته و محتمل است این که یکی [را] از
درویشان نفس اماره مرادی طلب کند، چون قوت احصانش نباشد به عصیان مبتلی -
گردد که بطن و فرج توأمند یعنی دو فرزند یک شکمند، مادام که این یکی برجای
است آن دگر بر پای است. شنیده ام که درویشی را با حدّثی بر خبثی بدیدند. با آن
که شرمساری بُرد، بیم سنگساری بود. گفت: ای مسلمانان قوت ندارم که زن کنم و
طاقت نه که صبر [کنم]؛ چه کنم؟ لا رُهبانیة فی الاسلام. و از جمله مواجب سکون
و جمعیت درون که توانگر را میسر می شود یکی آن که هر شب صنمی در بر گیرد
[که] هر روز بدو جوانی از سر گیرد، صبح تابان [را] دست از صباحت او بردل و
سرو خرامان را پای از خجالت او در گِل.

به خون عزیزان فرو برده چنگ سرانگشته ها کرده عتاب رنگ

محال است که با حسن طلعیت او گرد مناهی گردد یا رای تباهی زند.

دلی که حور بهشتی ربود و یغما کرد کی التفات کند بر بُتانی یغمایی؟

«Уйда одам йўқдур». Ва ҳақиқатда тўғри сўзлаган бўларлар.

Байт:

*Ул кимсанинг ҳиммат ва донишла иши йўқ,
Дарбон на хуш гедуки: «Сарой ичига киши йўқ».*

Айдим: «Ул узр биландурки, умидликларнинг қўлидин ожиз бўлиб қочгандурлар ва гадоларнинг арзи ҳолларидин безор бўлгандурлар. Ва маҳоли ақлдурки, агар чўлларнинг қуми лаъл бўлса гадоларнинг кўзи тўйгай.

Байт:

*Аҳли тамаънинг кўзлари бу неъматни дунё ила,
Тўлган эконин кўрди ким шабнам суви билан қудуқ».*

Ҳар ердаки қаттиқлик тортган ва аччиғлик тоттани кўрарсен ўзини ҳирс ва тамаъ билан қўрқинчлик ишларга отар ва андин пайдо бўладургон ёмонлиқлардин сақланмас ва охират азобидан қўрқмас, ҳалолни ҳаромдин ажратмас.

Қитъа:

*Агар ит бошига келса кулухе ,
Чопар хурсандликдин устухон деб.
Кишилар кафтига тобутни олса,
Лаийми қилгай гумон гастурхон деб.*

Аммо бойлар назари инояти Ҳақ таоло билан манзурдирлар ва ҳалолга етмак билан ҳаромдин масундирлар. Мен гўёки бу сўзни тақрир этмадим ва бу баёнга далил келтирмадим. Ҳақни сендин умид этарменки, асло кўрдингму бир хийлагарнинг қўли орқасига боғланган ё бир бечора зиндонда ўлтургон ё бир бегуноҳнинг пардаси йиртилган ё бир қўлни билагидин кесилган, магар фақирлик сабаби билан. Арслондек одамларни эҳтиёж сабаби билан девор тешмақда тутгандурлар ва тўпуқларини тешгандурлар. Ва эҳтимолдурки, фақирнинг нафси аммороси жимоъни истаса, ани хотун олмоққа иқтидори бўлмаса, исёнга мубтало бўлур. Зероки қорин билан фарж бир тушгандурлар, яъни иккиси бир қорин болаларидур. Модомики бу тўқлик ҳолидадур, нафс оёқдадур.

Эшитдимки, бир фақирни бир гўдак билан ёмон ишда ушладилар. Қанча шарманда бўлганидан ташқари тошбўрон қилиниш хавфи ҳам бор эрди. Айди: «Эй, мусулмонлар! Ақчам йўқки, хотун олсам, тоқатим йўқки сабр айласам. қандоқ қилурменки исломиятда пўплар одати йўқдур».

Бу жумла асбоби ором олмоқдин ва хотири жамъликдинки, бойларга муясар бўлур. Бири улдурки, ҳар кеча бир чиройлик канизакни сийнага тортарлар ва ҳар кун йигитликни бошидин касб этарларки, субҳи содиқнинг қўли анинг ҳусни жамолидин кўнгли устидадур ва сарви хирмоннинг оёғи анинг хижолатидин лойдадур.

Байт:

*Азизларни қониға ким урди чанг,
Ки сарпанжасини қилди уннотбранг!¹²⁰*

Маҳолдурки, ул канизакнинг ҳусни жамолининг вужуди билан манҳиёт атрофида айлансалар ва зинони қасд айласалар.

Байт:

*Дилеки, ҳури беҳиштий олиб талон қилди,
Қачон бир бути яғмочиға қиё боқадур?*

مَنْ كَانَ بَيْنَ يَدَيْهِ مَا أَشْتَهَى رَطْبٌ يُغْنِيهِ ذَلِكَ عَنْ رَجْمِ الْأَعْنَاقِ
اغلب تهیدستان دامن عصمت به معصیت آایند و گرسنگان نان ربایند.
چون سگِ درنده گوشت یافت، نپرسد

کاین شترِ صالح است یا خرِ دجال
چه مایه مستوران بعالتِ درویشی در عینِ فساد افتاده اند و عریضِ گرامی به بادِ
زشت نامی برداده.

با گرسنگی قوتِ پرهیز نماند افلاسِ عنان از کفِ تقویٰ بستاند
و آنچه گفتی در به روی مسکینان ببندند حاتمِ طائی [که] بیابان نشین بود اگر
شهری بودی از جوشِ گدایان بیچاره شدی و جامه بر او پاره کردند چنان که در
طبیّات آمده است:

در من منگرتا دگران چشم ندارند

کز دستِ گدایان نتوان کرد ثوابی
گفتا: نه، که من بر حالِ ایشان رحمت می برم. گفتم: نه، که بر مالِ ایشان
حسرت می خوری. ما در این گفتار و هر دو بهم گرفتار؛ هر بیدقی که براندی به دفع
آن بکوشیدی و هر شاهی که بخواندی به فرزین بپوشیدی تا نقدِ کیسه همت در—
باخت و تیرِ جبهه حجت همه ببنداخت.

هان تا سپر نیفگنی از حمله فصیح

کورا جز این مبالغه مستعار نیست

دین ورز و معرفت که سخندانِ سجع گوی

بر در سلاح دارد و کس در حصار نیست

تا عاقبة الامر دلیلش نماند و ذلیلش کردم. دستِ تعدی دراز کرد و بیهوده گفتن
آغاز؛ و سنتِ جاهلان است که چون به دلیل از خصم فرومانند سلسلهٔ خصومت
بجانبانند، [چون] آزر بت تراش که به حجت با پسر برنیامد به جنگ برخاست که:
لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَا رَجْمَتُكَ. دشنام داد سقطش گفتم، گریبانم درید ز زخمدانش گرفتم.
او در من و من در او افتاده خلق از پی ما دوان و خندان
انگشتِ تعجب جهانی از گفت و شنید ما به دندان

Шеър:

*Бўлса илгида истамиш хурмо,
Нега уртай рутабни бошига тош?*

Фақир ва бечораларнинг кўпи исмат этагини маъсият билан олуца этганлар ва очларнинг аксариси нонни олиб қочганлар.

Байт:

*Топса бир гарранга ё иш гўшт, ҳаргиз сўрмағай,
Ушбу Солиҳ теваси ё эшаги Дажжол деб.*

Кўп покдомонлар фақирлик сабаби билан айна фасодга тушгандурлар ва улуғ обрў ва муаззаз динларини бадномлик шамолига совургандурлар.

Фард:

*Очлиқ вақтида дема: «Қути парҳез бор»,
Элтагур ифлослиқ тақво қўлигин иштиёр.*

Ва ҳар нимарсаики сен айтдинг эшикларин дарвешлар юзига ёпмишлар.

Ҳотам Тоййки, чўлда ўлтурғувчи эрди, агар шаҳарда бўлса эрди гадоларнинг ҳужумидин бечора бўлур эрди ва жома анинг танида пора-пора бўлур эрди. Андоғки, «Тоййибот» китобида келмишдур:

Фард:

*Боқма менга, ўзгалар кўз тутмасун,
Қилғоли бўлмас гадолардин савоб».*

Айди: «Мен бойларнинг ҳолига ачинурмен». Айдим: «Ачинмаюрсен, бойларнинг молига ҳасрат еюрсен». Биз бу каломда ва ҳар иккимиз мужодалада эрдук, ҳар пиёдаики сурар эрди, анинг дафъига саъй этар эрдим ва ҳар вақтки шоҳга кишт берар эрди, фарзин билан ёпар эрдим, то ҳиммат киссасининг нақдини тамоман сарф айлади ва далил ўқдонининг ўқларини жумласини отди.

Қитъа:

*Қалқон кўтарма ҳамла сенга айласа фасиҳ,
Анда бажуз муболағай мустаор йўқ.
Сен машқи дину маърифат эт, чунки нуктасанж,
Дарвозаси мусаллаҳ ва ғайр аз ҳисор йўқ.*

Оқибатул- амр, муддаийнинг далили қолмади, ани хор айладим ва у зулм қўлини узатди. Ва ҳазён сўзламакка бошлади. Ва жоҳиллар одатидиндурки, вақтики далилда ҳасм (душман)дин ожиз қолсалар адоват занжирини қимирлатурлар. Бут йўнгувчи Озардекки, далилда ўғлига ғолиб келолмади ва урушмоққа турди. Зероки Аллоҳ таоло буюрди:

لَئِنْ لَّمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ

«Агар асном (бутлар)ни тақбиҳидин мунтаҳий бўлмас эсанг, сени ражм айларам» (Марям сураси, 46-оят).

Дарвеш мени сўқди. Анга қаттиқ сўзладим. Ул менинг яқомни йиртди, мен унинг соқолини тутдим.

Қитъа:

*Ул менгаву мен анга ёпушган,
Эл кулгу чопишда орқамиздан.
Қўл учлари эл таажжубидин,
Тишларда шунийду гуфтамиздан.*

الْقَصَّة مَرافعةُ این سخن پیشِ قاضی بردیم و به حکومتِ [عدل] راضی شدیم تا حاکمِ مسلمانان مصلحتی بجوید و میانِ توانگران و درویشان فرقی بگوید. قاضی چو حیلَتِ ما بدید و منطقِ ما بشنید، سربه جیبِ تفکر فرو برد و پس از تأملِ بسیار سر برآورد و گفت: ای که توانگران را ثنا گفتی و بر درویشان جفا روا داشتی بدان که هر جا که گل است خارست و با خمر خمارست و بر سر گنج مارست و آن جا که دُر شاهوارست نهنگِ مردم خوارست؛ لذتِ عیشِ دنیا را لَدَغَةُ اجل در پس است و نعيمِ بهشت را دیوارِ مکاره در پیش.

جورِ دشمن چه کند گر نکشد طالبِ دوست؟

گنج و مار و گل و خار و غم و شادی بهمند
نظر نکنی در بُستان که بیدمشک است و چوبِ خشک؟ [همچنین] در زمره
توانگران شاگرد و کفور و در حلقه درویشان صابرنده و ضجور.

اگر ژاله هر قطره‌ای دُر شدی چو خر مهره بازار از او پُر شدی
مقربانِ حضرتِ حق، جَلَّ وَ عَلَا، توانگرانند درویش سیرت و درویشانند
توانگر همت و مهین توانگران آن است که غمِ درویش خورد و بهین درویشان آن
است که کمِ توانگر گیرد، وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ. پس روی عتاب [ازمن]
به جانب درویش کرد و گفت: ای که گفتی توانگران مُشتغلند و ساهی و مسِ
مَلاهی؛ نَعَمْ، طایفه‌ای هستند بر این صفت که بیان کردی: قاصر همت، کافر نعمت
که بیزند و بنهند و نخورند و ندهند و اگر بمثل باران نبارد یا طوفان جهان بردارد، به
اعتمادِ مُکنتِ خویش از محنتِ درویش نپرسند و از خدای، [عَزَّ وَ جَلَّ]، نترسند و
گویند:

گر از نیستی دیگری شد هلاک مرا هست، بط را ز طوفان چه باک؟

وَ رَاكِبَاتٌ نِيَاقًا فِي هَوَادِجِهَا * لَمْ يَلْتَفِتْنَ إِلَى مَنْ غَاصَ فِي الْكُتُبِ

دوانان چو گلیمِ خویش بیرون بردند گویند: چه غم گر همه عالم مُردند
قومی بر این نمط [که] شنیدی و طایفه‌ای خوانِ نعم نهاده و دستِ کرم گشاده،
طالبِ نامند و مغفرت و صاحبِ دنیا و آخرت، چون بندگانِ حضرتِ پادشاهِ عالم

Ҳосили калом, бу даъвонинг мурофаъасини қозининг ҳузурига элтидик ва қозийи одилнинг ҳукуматиға рози бўлдики, токим мусулмонларнинг ҳоқими бир маслаҳат топар ва бойлар билан фақирларнинг орасида бир фарқни сўзлар. Қози вақтики, бизнинг ҳайъатимизни кўрди ва бизнинг сўзимизни эшитти, бошини тафаккур яқосига эгди ва айди: «Эй ул кишики, бойларни маҳд айладинг, фақир ва бечораларға жафони раво тутдинг, билгилки ҳар ердаки гул бордур анинг тикони ҳам бордур ва на ердаки шароб бор кейнидин кулфати бордур. Ва ҳар дафинанинг бошида йилон бордур ва ул жойдаки, подшоҳқа лойиқ инжу бордур, одам ютгувчи балиқ бордур. Дунё лаззати сафосининг чақғувчи ажал орқасидадур ва жаннат неъматининг мавонеъи шадидаси олдидадур.

Байт:

*Тортмаса толиб дўсту душман жаврин на қилур,
Ганжу йилон, гул-ла тикан, ғам-ла фараҳ бирга бўлур.*

Кўрмасмусен бўстондаки, яхши бўйлик тол дарахти бордур ва қуруқ яғоч бордур. Анингдек бойларнинг гуруҳида шокирлар ва куфрони неъмат айлаганлар бордур. Дарвешларнинг ҳалқасида ҳам сабр этганлар ва этмаганлар бордур.

Байт:

*Ҳар қатра жолаларки, агар бўлса эрди дур,
Бўлғай эшакни мунчоғидек раста дурга пур».*

Ҳақ субҳонуху ва таолонинг муқарриблари фақир сийратида бўлгон бойлар-дур ва бой ҳимматлик фақирлардур. Бойларнинг олий қадри улдулки, фақирларнинг ғамини ер. Фақирларнинг маҳбули ул кишидирки, бойларнинг энгини тутмас. Аллоҳ таоло буюрди:

وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ

«Ҳар кимки Аллоҳ таолога таваккул айласа, Аллоҳ таоло анга кофийдур» (Талоқ сураси, 3-оят).

Сўнгра қози итоб юзини меңдин муддаийға ўтурди ва деди: «Эйки сен, сўзла-дингки бойлар маъсиятға машғулдурлар деб, ўйунлар билан маст бўлмишлар деб, оре, бир тоифа шундоқдур. Ҳиммати қосир ва Аллоҳ таолонинг неъматига ғайри шокирки, йиғарлар ва сақларлар, емаслар ва бермаслар. Агар фаразан ёмғир ёғмаса ва ё оламни тўфон қопласа ўзларининг қудратлариға эътимод билан фақирнинг машаққатидин сўрмаслар ва Аллоҳ таолодин кўрқмаслар. Ва айтулар:

Байт:

*Агар ўзга йўқлиқдин ўлса ҳалок,
Менга бордур, ўрдакка сувдин на бок.*

Шеър:

*Муҳмал ичра теваларга мингувчи маҳбубалар,
Қилмағайлар илтифот ул кимға ботди қумлара.*

Байт:

*Пастларки, ўз гилимин элтар бўлса,
Дерларки: «На ғам гар ҳама олам ўлса».*

Бир тоифа бу сифатдадурки, баён айладим. Ва бўлак бир жамоасики, неъмат дастурхонини қўюб, карам қўлини очган, яхши ном билан маърифатға толиб-дурлар, дунё ва охираат соҳибидурлар, подшоҳи жаҳоннинг бандаларидек.

عادل، مؤید، [مظفر] منصور، مالکِ آزَمَهٗ آنام، حامیِ ثُغورِ اسلام، وارثِ مُلکِ سلیمان، اعدلِ ملوکِ زمان، مظفرِ الدنیا والدینِ اتابکِ ابوبکر بن سعد [بن] زنگی، اَدَامَ اللّٰهُ اَیَّامَهُ وَ نَصَرَ اَعْلَامَهُ.

پدر بجای پسر هرگز این کرم نکند

که دستِ جودِ تو با خاندانِ آدم کرد

خدای خواست که بر عالمی ببخشاید

تو را به رحمتِ خود پادشاهِ عالم کرد

قاضی چون سخن بدین غایت رسانید و از حدِ قیاسِ ما اسبِ مبالغه درگذرانید بمقتضای حکمِ قضا رضا دادیم و از ما مَضی درگذشتیم و بعد از مجارا طریقِ مدارا گرفتیم و سر بتدارک بر قدمِ یکدیگر نهادیم و بوسه بر سر و روی [هم] دادیم و ختم سخن بر این بود:

مکن ز گردشِ گیتی شکایتِ ای درویش

که تیره بختی اگر هم بر این نسق مُردی

توانگرا، چو دل و دستِ کامرانت هست

بخور، ببخش که دنیا و آخرت بردی

Тарафи самадонийдин муайяд, зафар ва нусрат топган душманлари узра жумла халқ анга мутеъдур.

Мамолики исломийя сарҳадларининг ҳофизидур, ҳазрати Сулаймоннинг мулкига ворис, замон подшоҳларининг одилроғидур.

Музаффариддин Зангийнинг ўғли Саъд ва Саъднинг ўғли Абу Бакрдир. Аллоҳ таоло доим қилсун анинг айёмини ва мансур айласин санжоқларини.

Қитъа:

*Ато ўғул ҳақиға ҳаргиз этмади бу карам,
Ки епти илқинг ато хонадони одамға.
Худо истади бахшиш қилурни оламға,
Ки раҳматла сени шоҳ этти оламға.*

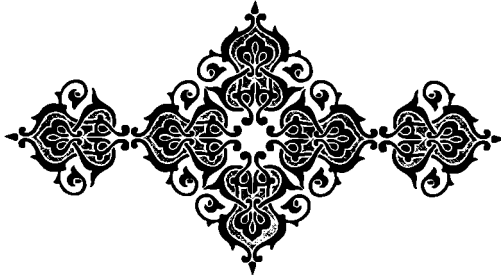
Қози вақтики сўзни бу маротобаға еткарди ва бизнинг ҳадду қиёсимиздин муболаға отини ўткарди, қозининг ҳукмининг муқтазосига рози бўлди ва ўтган нимарсадин кечдик. Бир-биримизга сазо бергандин сўнгра мувосо йўлини тутдик ва бошини тадорук билан бир-биримизнинг оёғимизга қўйдик, бир-биримизнинг юз кўзимизни ўпуштук. Ва сўзнинг хотимасини бу икки байт билан дедик:

Қитъа:

*Жаҳонни гардишидин шиква қилма, эй дарвиш,
Ки бахти қап-қаросен гар бу тарз ила ўлдунг.
Товонгаро, сенга мақсуд сўрар дилу қўли бор,
Егилу ҳам карам этким, икки жаҳони бўлдинг.*

* * *

باب هشتم در آدابِ صحبت

مال از بهر آسایشِ عمرست نه عمر از بهرِ گرد کردنِ مال. عاقلی را پرسیدند:
نیکبخت کیست و بدبخت چیست؟ گفت: نیکبخت آن که خورد و کشت و بدبخت
آن که مُرد و هِشت.

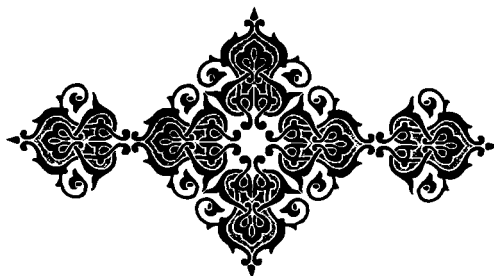
مکن نماز بر آن هیچ کس که هیچ نکرد
که عمر در سرِ تحصیلِ مال کرد و نخورد

موسی علیه السلام قارون را نصیحت کرد که آخینِ کما آخسنَ اللَّهُ إِلَیک؛
نشنید و عاقبتش شنیدی.

آن کس که به دینار و درم خیر نیندوخت
سر عاقبت اندر سرِ دینار و درم کرد
خواهی که ممتع شوی از دنیوی و عقبی

با خلقِ کرم کن چو خدا با تو کرم کرد
عرب گوید: جُدْ وَلَا تَمْنُنْ لِأَنَّ الْفَأَيِّدَةَ إِلَیکْ عَائِدَةٌ، یعنی ببخش و منت منه
که نفعِ آن به تو باز گردد.

درختِ کرم هر کجا بیخ کرد
گر امیدواری کز او برخوری
گذشت از فلک شاخ و بالای او
به منت منه آره بر پای او

САККИЗИНЧИ БОБ

СУҲБАТНИНГ ОДОБИ БАЁНИДАДУР

Мол-роҳати умр учундир. Умр мол жамъ айламак учун эмасдур. Бир оқил кишига савол айладилар: «Яхши толеълик кимдур ва ямон толеълик кимдур?»

Айди: «Яхши толеълук ул кишидирки, еди ва экти. Ва ёмон толеълик ул кишидирки, ўлди ва ташлади».

Шеър:

*Намоз қилма у нокасга, чунки қилмади хайр,
Ки мол йиғмоққа сарф этди умрини, емади».*

Ҳазрат Мусо алайҳиссалом Қорунга насиҳат айладиларки:

أَحْسِنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ

«Эҳсон айлагил, андоғки эҳсон айлади Худойи таоло сенга». (Қасас су-раси, 77-оят).

Қорун тингламади, ва анинг оқибатини эшитдинг.

Қитъа:

*Динору дирамдин кишиким айламади хайр,
Динору дирам ишқиға бошин ағам этди.
Дунёни неъамидин тиласанг фойдаланмоқ
Халқға қарам эт, сенга Худо чун қарам этти.*

Араб айтур:

جُدْ وَلَا تَمُنْ لِأَنَّ الْفَائِدَةَ إِلَيْكَ عَائِدَةٌ

«Эҳсон айлагил ва миннат этмагил, зероки фойда сенга қайтадур». Яъни бах-шиш қилгил ва миннат қўймагил, зероки анинг манфаати ўзингга қайтар.

Қитъа:

*Дарахти қарам қўйса ҳар ерга бех¹²²,
Фалакдин ўтар шох ила қомати.
Агар истасангким есанг мевасин,
Анга урмагил аррадек миннати.*

شکرِ خدای کن که موفق شدی به خیر
 ز انعام و فضلِ او نه معطل گذاشت
 مَنّت منه که خدمتِ سلطان همی کنی
 مَنّت شناس از او که به خدمت بداشت

دو کس رنج بیهوده بردند و سعی بی فایده کردند: یکی آن که اندوخت و نخورد،
 و دیگر آن که آموخت و نکرد.

علم چندان که بیشتر خوانی چون عمل در تو نیست نادانی
 نه محقق بود، نه دانشمند چار پایبی بر او کتابی چند
 آن تهی مغز را چه علم و خبر که بر او هیزم است یا دفتر

علم از بهر دین پروردن است نه از بهر دنیا خوردن.
 هر که پرهیز و زهد و علم فروخت خرمنی گرد کرد و پاک بسوخت

عالمِ ناپرهیزگار کورِ مشعله دارست، یُهدی به و [هُوَ] لَا یَهْتَدِی.
 بی فایده هر که عمر در باخت چیزی نخرید و زر بینداخت

مُلک از خردمندان جمال گیرد و دین از پرهیزگاران کمال یابد. پادشاهان به
 نصیحتِ خردمندان ازان محتاج ترند که خردمندان به قربتِ پادشاهان.

پندی اگر بشنوی، ای پادشاه در همه عالم به از این پند نیست
 جز به خردمند مفرما عمل گر چه عمل کارِ خردمند نیست

سه چیز پایدار نماند: مال بی تجارت و علم بی بحث و مُلک بی سیاست.

*

وقتی بلطف گوی و مدارا و مردمی باشد که در کمندِ قبول آوری دلی
 وقتی بقهر گوی که صد کوزه نبات گه گه چنان بکار نیاید که حظلی

Қитъа:

*Шукри Худо қилки, эриштирди хайрга,
Инъому фазлдин сени қўймай атолата.
Султонни хизматин қиласан, миннат айлама,
Билгил бу миннатки, сени қўйди хидмата.*

Ҳикмат. Икки киши беҳуда меҳнат чектилар ва фойдасиз саъй айладилар. Бири ул кишидурки, мол жамъ айлади ва емади. Яна бошқаси ул кишидурки, илм ўрганди ва амал қилмади.

Маснавий:

*Илм гарчанг кўп ўқуғонсан,
Йўқ амал сенга турфа ногонсан.
На муҳаққиқ бўлар, на донишманд,
Бир эшакким анга китобе чанг.
Ул тиҳи мағзга¹²³ на илму на хабар,
Анга бордур ўтун ва ё дафтар.*

Ҳикмат. Илм- динни қавий қилмоқ учундир, дунёни таҳсили учун эмасдур.

Шеър:

*Кимки парҳезу илму зуҳд сотар,
Гўё хирмон йиғару ўтга отар.*

Илми билан омил бўлмагон парҳезсиз олим машғала тутувчи кўрдур, анинг билан ҳидоят топилур ва анинг ўзи ҳидоят топмас.

Байт:

*Бефойда умр зоеъ этти ҳар ким,
Бир нарсани олмаюб бироқти зару сим.*

Мамлакат оқил кишилардин зийнат олур ва дин аҳли тақводин камол топар. Подишоҳлар оқилларнинг насиҳатиға муҳтожроқдурлар, оқиллар подшоҳларға яқин бўлмоққа эҳтиёжлардин.

Қитъа:

*Пандим эштсанг агар, эй подшоҳ,
Ҳеч китобға бу каби панд йўқ.
Ғайри хирадмандға берма амал,
Гарчи амалкор хирадманд йўқ.*

Ҳикмат. Уч нимарса (уч нарсасиз) собит ва пойдор қоламас: Бириси - тижоратсиз мол, ва дигари (иккинчиси) мубоҳасасиз илм ва (учинчиси) - сиёсатсиз мамлакат ҳам.

Қитъа:

*Вақти камол лутфу мурувватла сўзлагил,
Шоянки тушса домӣ қабул ичра бир гиле.
Вақти ғазабла сўзлаки юз-кўзаи набот,
Қилмас ишни ким қиладур таъми ҳанзалий¹²⁴.*

رحم آوردن بر بدان ستم است بر نیکان و عفو کردن از ظالمان جورست بر درویشان.

خبیث را چو تعهد کنی و بنوازی به دولت تو گنه می‌کند به انبازی

بر دوستی پادشاهان اعتماد نتوان کردن و بر آواز خوشِ کودکان که آن به خیالی مبدل شود و این به خوابی متغیر گردد.

معشوقِ هزار دوست را دل ندهی

و رمی دهی آن دل به جدایی بنهی

هر آن سَرّی که داری با دوست در میان منه چه دانی که وقتی دشمن گردد و هر بدی که توانی به دشمن مرسان که باشد که وقتی دوست گردد.

رازی که پنهان خواهی با کس در میان منه و گر چه دوستِ مخلص باشد که مرآن دوست را نیز دوستانِ مخلص باشند همچنین مسلسل.

خامشی به که ضمیر دلِ خویش با کسی گفتن و گفتن که مگوی

ای سلیم، آب ز سرچشمه ببند که چو پُرشد نتوان بستن جوی

*

سخنی در نهان نباید گفت که بر انجمن شاید گفت

دشمنی ضعیف که در طاعت آید و دوستی نماید مقصود وی جز این نیست که دشمنی قوی گردد و گفته اند که: بر دوستی دوستان اعتماد نیست تا به تملّقی دشمنان چه رسد؛ و هر که دشمنِ کوچک را حقیر می‌شمارد بدان ماند که آتش اندک را مُهمل می‌گذارد.

امروز بگش، چو می‌توان کشت

کآتش چو بلند شد، جهان سوخت

مگذار که زه کند کمان را

دشمن که به تیر می‌توان د[و]خت

Ҳикмат. Ёмонларга тарахжум айламоқ-яхшиларга зулмдир. Ва золимлардин зулмни афв айламоқ фақирларга жавру жафодур.

Байт:

*Ямонга яхшилиқ айлаб муҳофазат қилсанг,
У давлатингга гуноҳлар қилур бағоят кўп.*

Панд. Подшоҳларнинг дўстлиғига эътиمود қилиб бўлмас ва болаларнинг яхши овозига мағрур бўлмасқа керак, зероки подшоҳларнинг дўстлиғи бир хаёл бирла мутабаддил бўлур ва болаларнинг овози эҳтилом бирла мутағаййир бўлур.

Байт:

*Маъшуқи ҳазор ошиқа гил боғламағайсен,
Ва илоки, жудоликка кўнгул бергайсен.*

Панд. Ҳар бир сирингки бордур, дўст билан ўртага қўймағил, нима билурсенки, бир вақт душман бўлур ва ҳар бир зарарғаки қодирсен, душманга еткармағил, ажаб эмаски, бир замон дўст бўлур.

Панд. Бир сирники махфий қолмоғин истар эсанг ҳеч бир киши билан ўртага қўймағил, агарчи эътимодли бўлса ҳам, зероки ҳеч бир киши сенинг сирингга сендин зиёда ачингувчи бўлмас.

Қитъа:

*Рози кўнгил гўзалки самт андин,
Деб кишига, «дема» деб анга доғи.
Боғла чашма бошидин сувни, эй салим
Тўлса чун мумкин эмас боғламоғи,*

Фард:

*Суханиким ниҳон демак бўлмас,
Ул суханни аён демак бўлмас¹²⁵.*

Ҳикмат. Бир заиф душманки, итоатга келса, дўстлиқ кўрсатса, анинг мақсуди андин бўлак нимарса эмасдурки, бир қавий душман бўлғай. Оқиллар айтибдурларки: «Дўстларнинг дўстлиғига эътиمود йўқдур. Ажабо! Душманнинг та-маллуқидин нима ҳосил бўлур. Ҳар кимки кичкина душманни заиф ва ҳақир санар эса, анга ўхшарки, озгина ўтни парвосиз тарк айлар».

Қитъа:

*Сўндириш мумкин эса сўндир бутун,
Чунки ўт юсак ўлур - олам ёқар.
Қўймағил, ёйга кириш ўткармасун,
Ёв чу мумкин ўлса ўқ урким, ўлар¹²⁶.*

سخن در میانِ دو دشمن چنان گوی که اگر دوست گردند شرم زده نباشی .
 میانِ دو کس جنگ چون آتش است
 سخن چینی بدبخت هیزم کش است
 کنند این و آن خوش دگر باره دل
 وی اندر میان کسور بخت و خجل
 میانِ دو تن آتش افروختن
 نه عقل است و خود در میان سوختن

* * *

در سخن با دوستان آهسته باش
 تا ندارد دشمنِ خونخوار گوش
 پیشِ دیوار آنچه گویی هوش دار
 تا نباشد در پسِ دیوار گوش

* * *

هر که با دشمنان صلح می کند، سرِ آزارِ دوستان دارد.
 بشوی، ای خردمند، ازان دوست دست
 که با دشمنانت بود هم نشست

* * *

چون در امضای کاری متردد باشی، آن طرف اختیار کن که بی آزارتر برآید.
 بامردم سهل خوی دشوار مگوی با آن که در صلح زند جنگ مجوی
 تا کار به زر برمی آید، جان در خطر افگندن نشاید؛ عرب گوید: **أَخِرُ الْجَيْلِ**
الْكَافِ.

چو دست از همه حیلتی درگست حلال است بردن به شمشیر دست

* * *

بر عجزِ دشمن رحمت مکن که اگر قادر شود بر تو نبخاشد.
 دشمن چو بینی ناتوان، لاف از برویِ خود مزن
 مغزی است در هراستخوان، مردی است در هر پیرهن

* * *

Панд. Икки душманнинг орасида сўзни андоғ сўзлагилки, агар дўст бўлурлар эса шарманда бўлмағайсан.

Маснавий:.

*Уруш икки кас байнида ўт эрур,
Суҳанчин бағбапт ўтун келтирур.
Иков бўлсалар сўнгриси соф гул,
Ул ўртададур шўрбахту хижил.
Икки кас орасиға ўт ташламоқ,
Хираддин эмас ўзни оташламоқ.*

Қитъа:

*Дўстлар-ла сўзласанг паст айла сўз,
Билмасун душман агар солса қулоқ,
Сўзла ҳуш бирла чу девор олдиға,
Тонг эмас орқасида бўлса қулоқ.*

Ҳикмат. Ҳар кимки ўз дўстларининг душманлари билан ярашса, дўстларини ранжитмак ҳавасини тутар.

Байт:

*У дўстдин ювгил, эй хирадманд, гасп,
Ки душманларингга бўлур ҳамнишаст.*

Ҳикмат. Вақтики бир ишни қилмоқда мутараддид бўлсанг, ул жонибни ихтиёр қилгилки, назарингда озорсиз ҳосил бўлса.

Байт:

*Сўз мулойим кимсаға қаттиғ дема,
Кимсаким сулҳ истаса, жанг истама.*

Насиҳат. Модомики иш ақча билан ҳосил бўлур, жонни ҳалокатга ташламоқ лойиқ эмас. Араб айтур: «Ҳамма ҳийлаларнинг мунтаҳоси тийғдур».

Байт:

*Қўлинг ҳийлалардан чу топти завол,
Қиличға қўлингни узатсанг ҳалол.*

Ҳикмат. Душманнинг ажзиға тараҳхум айламагил, зероки, агар қодир бўлур эса сенга тараҳхум айламас.

Байт:

*Душманни чун кўрдинг заиф сен, қувватингдан урма дам,
Ҳар устухонда мағз бор, ҳар пираҳанда мард ҳам.*

هر که بدی را بکشد خلق را از بلای او برهاند و وی را از عذابِ خدای.

پسندیده‌ست بخشایش ولیکن منه بر ریشِ خلق آزار مرهم
ندانست آن که رحمت کرد بر مار که آن ظلم است بر فرزندی آدم

نصیحت از دشمن پذیرفتن خطاست ولیکن شنیدن رواست تا بخلاف آن کار-
کنی که عینِ صواب است.

حذر کن ز آنچه دشمن گوید آن کن که بر زانو زنی دستِ تغابن
گرت راهی نماید راست چون تیر از او برگرد و راهِ دستِ چپ گیر

خشم بیش از حد گرفتن وحشت آرد و لطف بی وقت هیبت ببرد؛ نه چندان
درشتی کن که از توسیر گردند و نه چندان نرمی که بر تودلیر شوند.

درشتی و نرمی بهم در به است چو فایده که جراح و مرهم نه است
درشتی نگیرد خردمند پیش نه سستی که نازل کند قدر خویش
نه مرخویشتن را فزونی نهد نه یک باره تن در مذلت دهد

*

جوانی با پدر گفت: ای خردمند مرا تعلیم ده پیرانه یک پند
بگفتا نیکمردی کن نه چندان که گردد خیره گرگ تیز دندان

دو کس دشمنِ مُلک و دینند: پادشاهِ بی حلم و زاهد بی علم.
بر سرِ مُلک مباد آن مَلِک فرمانده که خدا را نبود بنده فرمانبردار

پادشاه باید که تا بحدی خشم بر دشمنان نراند که دوستان را اعتماد نماند. آتشِ
خشم اول در خداوند خشم افتد، پس آنگه زبانه به خصم رسد [یا نرسد].

نشاید بنی آدم خاک زاد که در سر کنند کبر و تندت و باد
تورا با چنین تندت و سرکشی نپندارم از خاکی، از آتشی

*

Ҳикмат. Ҳар кимки бир золимни ўлдурса, халқни анинг балойи азиймидин халос айлар ва ани азоби Худойи таолодин.

Қитъа:

*Агарчи яхшидур бахшиш ва лекин,
Ки золим ёрасиға қўйма марҳам.
Йилонға билмадиву қилди раҳмат,
Эрур фарзанди одамға буюк ғам.*

Ҳикмат. Насиҳатни душмандин қабул айламак хатодур, аммо эшитмак жоиз-дур, токим анинг хилофини амал этарсан ва ул хилоф аини савобдур.

Маснавий:

*Адувни айтганини қилма зинҳор,
Урарсен дасти ҳасрат тезға ночор.
Агар кўрсатса ўқдек туз йўлингни,
Ани тарк айла, қил йўл чап қўлунгни.*

Панд. Ҳаддин зиёда ғазаб нафрат келтирур ва вақтсиз эҳсон салобатни элтар. Ул қадар дуруштлиқ айламагилки, сендин тўярлар ва ул қадар мулоямат ҳам айламагилки, сенга баҳодирлиқ этарлар.

Маснавий:

*Аччиғла сучух иккиси яхшидур,
Қилиб журҳ ништарчи марҳам қўяр.
Дуруштлиқ на чандон қилур аҳли ҳуш,
На пастликки, паст айлағай қадри бўш.
На кибра ўзин дучор айлағай,
На бир бора ўзини хор айлағай.*

Маснавий:

*Деди чўпон атоға: «Эй хирагманд,
Менга таълим бер, пирона бир панд».
Дедиким: «Яхшилиқ қилғил на чандон,
Ки ғолиб бўлса гурги тез гандон».*

Ҳикмат. Икки киши мамлакат ва диннинг душманидурлар: бири қилмсиз подшоҳ ва яна бири илмсиз зоҳид.

Байт:

*Бўлмасин молики мулк - ул малики фармондеҳ,
Ки Худоға эмас, ар банди фармонбардор.*

Панд. Подшоҳға лозимдурки, бир ҳудудда ва бир мартабада душманларға ғазаб этмағайки, дўстларнинг анга эътимоди қолмағай. Зероки ғазаб ўти аввал ўз эгасиға тушар. Сўнгра аланга душманға етар ё етмас.

Маснавий:

*Бани Огама йўқ сазо хок эрур,
Қилур бошиға боду кибру ғурур.
Ажаб бўйла кўп тунду саркашано,
Эмас боварим хок, оташано.*

در خاکِ بیلقان برسیدم به عابدی
گفتم: مرا به تربیت از جهل پاک کن
گفتا: برو چو خاک تحمل کن ای فقیه
یا هر چه خوانده‌ای همه در زیرِ خاک کن

* * *

بدخوی به دستِ دشمنی گرفتارست که هر جا رود از چنگِ عقوبتِ وی خلاص
نیابد.

اگر ز دستِ بلا بر فلک رود بدخوی
ز دستِ خوی بدِ خویش در بلا باشد

* * *

چوبینی که در سپاهِ دشمن تفرقه افتاد تو جمع باش، و اگر جمع شوند از پریشانی
اندیشه کن.

برو با دوستانِ آسوده بنشین چوبینی در میانِ دشمنان جنگ
وگر بینی که با هم یک زبانند کمان رازه کن و بر باره بر سنگ

* * *

دشمن چو از همه حیلتي فرو ماند سلسلهٔ دوستی جنباند و انگه بدوستی کارهایی
کند که هیچ دشمن نتواند.

* * *

سر مار به دستِ دشمن بکوب که از اِخْدَى الْحُسْنَيْنِ خالی نباشد؛ اگر این
غالب آمد مار گشتی و اگر آن، از دشمن رستی.
به روزِ معرکه ایمن مشوز خصمِ ضعیف
که مغزِ شیر برآرد چودل ز جان برداشت

* * *

خبری که دانی که دلی بیازارد تو خاموش تا دیگری بیارد.
بلبلا، مژدهٔ بهار بیار خبر بد به بوم بازگذار

* * *

پادشه را بر خیانتِ کسی واقف مگردان مگر آنکه که بر قبولِ کَلّی واثق باشی

Қитъа:

*Туфроғи Байлақонда етишдим бир обига,
Дедимки: «Жаҳлдин мени жаҳд ила пок қил».
Дегу: «Бор, эй фақиҳ, чу туфроғ айла сабр,
Ёхудки қанча ўқуғонинг зери хок қил».*

Ҳикмат. Ёмон хулқлик киши бир душман қўлига гирифтордурки, ҳар қаер-ғаки борса анинг уқубати панжасидин халос тополмас.

Байт:

*Агар боло қўлидин чарха чиқса ҳам бағхўй,
Ўзини хўйи бағидин балодадур доим.*

Панд. Вақтики кўрарсенки душманининг аскарига паришонлиқ ва парокан-далиқ тушги, сен жамъ бўл. Ва агар алар жамъ бўлсалар, паришонлиқдин ҳазар айлагил.

Қитъа:

*Бориб аҳбоб ила роҳат-ла ўлтур,
Чу аъдо ўртасига жанг кўрсанг.
Ва гар билсанги онлар тиллари бир,
Камонинг зиҳ қилиб онларга урсанг.*

Танбеҳ. Душман, вақтики улуғ ҳийлалардин ожиз қолди, дўстлиқ занжирини қимирлатар. Андин сўнгра дўстлиқ сурати билан ишлар қилурки, ҳеч душман қилмоққа қодир бўлмас.

Панд. Йилоннинг бошини душман қўли билан эзки, икки яхшилиқнинг биридан холи бўлмас. Агар душман голиб келар эса йилонни ўлдурарсен ва агар йилон голиб келар эса душмандин қутуларсен.

Байт:

*Бўлма амийн гар заифдур хасм рўзи маърака,
Шер мағзини чиқарур кўнглун узса жонидин.*

Панд. Бир хабарники билурсен, бир кўнглини ранжитар, сен сукут айлагил, токим бўлак киши сўзласун.

Байт:

*Булбуло, муждаи баҳор кетур,
Бойқуш, қўй хабарки, нохушдур.*

Таҳзир. Подшоҳни бир кишининг хиёнатига мутталеъ айламагил, магар ул вақт мутталеъ айлагилки, сўзинг тамомила қабул бўлмоғига муътамад бўлсанг.

وگر نه در هلاکِ خود همی کوشی.

بسیجِ سخن گفتن آنگاه کن که دانی که در کار گیرد سخن

هر که نصیحتِ خود رای می‌کند [او خود] به نصیحتگری محتاج است.

فریبِ دشمن [مخور] و غرورِ مدّاح مخر که این دامِ زرق [نهاده] است و آن دامنِ طمع گشاده. احمق را ستایش خوش آید، چون لاشه که در کعبش دمی فربه نماید.

آلا تا نشنوی مدحِ سخنگوی که اندک مایه نفعی از تو دارد
که گر روزی مرادش بر نیاری دو صد چندان عیوبت بر شمارد

متکلم را تا کسی عیب نگیرد سخنش صلاح نپذیرد.

مشو غره بر حُسنِ گفتارِ خویش به تحسینِ نادان و پندارِ خویش

همه کس را عقلِ خود بکمال نماید و فرزندِ خود بجمال.

یکی جهود و مسلمان مناظرت کردند

چنان که خنده گرفت از حدیثِ ایشانم

بطیره گفت مسلمان گر این قبالة من

درست نیست، خدایا، جهود میرانم

جهود گفت: به تورات می‌خورم سوگند

وگر خلاف کنم همچو تو مسلمانم

گر از بسیطِ زمین عقل منعدم گردد

بخود گمان نبرد هیچ کس که نادانم

ده آدمی بر سفره‌ای بخورند و دوسگ بر مُرداری بهم بسر نبرند. حریص با

جهانی گرسنه است و قانع به نانی سیر. حکما گفته‌اند: توانگری به قناعت به از توانگری به بضاعت.

روده تنگ به یک نانِ تهی پر گردد نعمتِ روی زمین پُر نکند دیده تنگ

Йўқса, ўз ҳалокингга сазй ва кўшиш этарсан.

Қитъа:

*Сен азми сухан демак ул вақт қил,
Чу билсанг суханники, таъсир этар.
Сухан зоти инсонга бўлғай камол,
Ўзинг ноқис этма сўз ила ҳадар.*

Панд. Ҳар кимки бир худбинга насиҳат этар, ул кишининг ўзи бир насиҳат-чига муҳтождур.

Панд. Душманинг ҳийласига алданма ва маддоҳнинг мақташини бир пулға олма, зероки ул душман ҳийла тузоғини қўймишдур ва бу маддоҳ тамаъ оғзини очмишдур. Зероки, аҳмоққа мақтамоқ хуш келур, сўйулғон ҳайвондекки, почасига пуфларсен семиз кўринур.

Қитъа:

*Эшитма ҳаргиз ул маддоҳи сухангўй,
Ки сендин нафъни ул кўз тутадур.
Агар бир кун муродин берсанг сен,
Икки юз ҳадар айбингни санодур.*

Тарбият. Мутакаллим модомики бир киши айбини тутмаса, анинг сўзи салоҳ қабул айламас.

Байт:

*Ғарра бўлма ҳусни гуфторингга сен,
Мидҳати ногону пиндорингга сен.*

Ҳикмат. Жумла кишига ўз ақли камолда кўринур ва ўз ўғли жамолда кўринур.

Назм:

*Чу бир жуҳуду мусулмон мунозира қилди,
Аларни жангидин ўлдум баҳадди хандон ман.
Ғазаб-ла геди мусулмонки: «Ушбу бурҳоним,
Дуруст эмас-са бўлай бир жуҳуду сарсон ман».
Жуҳуд гер эрдики: «Таврот ила ичурмен онг,
Хилоф бўлса сўзум, сен каби мусулмонман».
Агарчи ер юзидан ақл йўқ бўлиб кетса,
Ўзини бир киши қилмас гумонки, «нодонман».*

Ҳикмат. Ўн одам бир дастурхонда таом ерлар, аммо икки ит бир ўлимтик устида чиқишмаслар. Ҳарис киши жаҳон мулки билан очдур. Аммо қонеъ киши бир нон билан тўқдур.

Байт:

*Тор ичак албатта тўлғай нонхурушсиз нон ила,
Неъматин рўйи заминдин тўймаюр чашми ҳарис.*

پدر چون دور عمرش منقضی گشت مرا این یک نصیحت کرد و بگذشت
که شهوت آتش است از وی پرهیز به خود بر، آتش دوزخ مکن نیز
در آن آتش نداری طاقست سوز به صبر آبی بر این آتش زن امروز

هر که در حال توانایی نکویی نکند در وقت ناتوانی سختی بیند.
بداخترتر از مردم آزار نیست که روز مصیبت کشش یار نیست

هر چه زود برآید دیر نپاید.
خاک مشرق شنیده ام که کنند به چهل سال کاسه ای چینی
صد به روزی کنند در مردهشت لاجرم قیمتش همی بینی

*

مرغک از بیضه برون آید و روزی طلبد
و آدمی زاده ندارد خبر و عقل و تمیز
آن که ناگاه کسی گشت، به چیزی نرسید
وین به تمکین و فضیلت بگذشت از همه چیز
آبگینه همه جا یابی، ازان بی محل است
لعل دشخوار بدست آید، ازان است عزیز

کارها به صبر برآید و مُستعجل بسر درآید.
به چشم خویش دیدم در بیابان که آهسته سَبَق بُرد از شتابان
سمند بادپای از تگ فروماند شتریان همچنان آهسته می راند

نادان را به از خاموشی نیست و اگر این مصلحت بدانستی نادان نبودی.
چون نداری کمال و فضل آن به که زبان در دهان نگه داری
آدمی را زبان فزیه کند جو زبسی مغز را سبکساری

*

Маснавий:

*Атомнинг даври умри чунки битти,
Менга ушбу насиҳат қилди-кетти:
Эрур ўт - шаҳват, андин айла тақво,
Ки ўтқир қилма дўзах ўтин ўзго.
Ул ўт куйдурмагига тоқатинг йўқ,
Бутун бу ўтқа сув ур, сабр айла чўқ.*

Ҳикмат. Ҳар ким муқтадирлик замонида яхшилик этмаса, қудратсизлик вақтида машаққат кўрар.

Байт:

*Дилозордин кимса бағбахт эмас,
Йўқ анга мусибат кун и ёр кас.*

Ҳикмат. Ҳар нимарсайки тез ҳосил бўлур, кўп сабот этмас.

Қитъа:

*Эталар Шарқ туфроғин билдим,
Қирқ йила чиннийи коса – қадри гарон.
Қилалар кунда юзни саффолар,
Ложарам қийматин кўринг – арзон.*

Қитъа:

*Тухумдин жўжа чиқибон талаб айлар рўзе,
Йўқдур одам жужуқиға хабару ақлу тамийз.
Улки ногаҳ кас ўлуб бир шайға восил ўлмас,
Бунга тамкину фазилат-ла эришди ҳама чиз.
Шиша ҳар ерда ушбу сабабдин бўлур беқадр,
Лаъл зўрға топилур, ушбу жиҳатдиндур азиз.*

Ҳикмат. Ҳар иш сабр илан ҳосил бўлур ва шитоб этгувчи сарнигун йиқилур.

Маснавий:.

*Биёбон узра кўрдум чўқ гуруҳ ман,
Ки оҳистарав ўтти тезравдин.
Қолур юрмакдин от гар бодподур,
Тевачи шўйла оҳиста сурадур.*

Панд. Жоҳила учун сукут этмақдин яхши нимарса йўқдур. Ва агар бу маслаҳатни билса эрди, жоҳил бўлмас эрди.

Қитъа:

*Бўлмаса фазл сенга бу яхши,
Сақласа бу тилингни бу оғзинг.
Одамийни тил айлаюр расво,
Енгил ўлмоқ чу жавзи бемағзинг.*

خری را ابله‌ی تعلیم می‌داد بر او بر، صرف کرده سعی دایم
حکیمی گفتش: ای نادان، چه کوشی؟ در این سودا بتسرس از لوم لایم
نیاموزد بهایم از تو گفتار تو خاموشی بیاموز از بهایم

* * *

هر که با داناتر از خود جدل کند تا بداند که داناست بداند که نادان است.
چون درآید مه از تویی بسخن گرچه به دانی، اعتراض مکن

* * *

هر که با بدان نشیند نیکی نبیند.
گر نشیند فرشته‌ای با دیو وحشت آموزد و خیانت و ریو
از بدان جز بدی نیاموزی نکند گرگ پوستین دوزی

* * *

مردمان [را] عیبِ نهانی پیدا مکن که مرایشان را رسوا کنی و خود را بی اعتماد.

* * *

هر که علم خواند و عمل نکرد بدان ماند که گاو راند و تخم نیفشاند.

* * *

از تنِ بی دل طاعت نیاید و پوستِ بی مغز بضاعت را نشاید.

* * *

نه هر که در مجادله چُست، در معامله دُرُست.
بس قامتِ خوش که زیرِ چادر باشد چون بازکنی مادرِ مادر باشد

* * *

اگر شبها همه قدر بودی شبِ قدر بی قدر بودی.
گر سنگ همه لعلِ بدخشان بودی پس قیمتِ لعل و سنگ یکسان بودی

* * *

نه هر چه بصورت نکوست سیرتِ زیبا در اوست؛ کار اندرون دارد نه پوست.
توان شناخت به یک روز در شمایلِ مرد
که تا کجاش رسیده‌ست پایگاهِ علوم

Қитъа:

Эшакга аблаҳе таълим этарди,
 Ҳамиша саъй ила бўлсун суҳанзан.
 Ҳакиме деди: «Бўйла қилма кўшиш,
 Ки лоим лавмидин хавф эт бу ишдин.
 Баҳойим сендин ўрганмас демакни,
 Баҳойимдин хамуш ўлмоқни ўрган».

Маснавий:

Кимки тааммул била бермас жавоб,
 Ани сўзин кўпроғидур носавоб.
 Ёки дегил сўзни чу мардуми баҳуш,
 Ёки ўтур мисли баҳойим хамуш*.

Панд. Ҳар кимки ўзидин олимроқ киши бирлан ўзини «олим десинлар», – деб мубоҳаса айлар, ул жоҳилдур.

Байт:

Яхши сендин киши чу қилса суҳан,
 Яхши билсангким эътироз этма.

Ҳикмат. Ҳар кимки ёмонлар бирла ўлтурур эса, яхшилик кўрмас.

Маснавий:

Гар фаришта ўтурса дев ила,
 Ўрганур ваҳшийликни рев ила²⁷.
 Жуз ёмонлик ёмондин ўрганмас,
 Бўри пўстин тиқишни ҳеч қилмас.

Панд. Одамларнинг махфий айбини ифшо қилмагил, зероки таҳқиқ аларни расво этарсен ва ўзунгни эътимоҳсиз этарсен.

Ташбеҳ. Ҳар кимки илмни таҳсил айлади ва амал қилмади, анга ўхшарки, қўш ҳайдади ва тухум сочмади.

Ибрат. Ҳимматсиз кишидин тоат келмас ва мағзсиз пўст сармояга лойиқ эмас.

Танбеҳ. Лозим эмас ҳар кимки сўзлашмоқда чаққон бўлса, муомалада дуруст бўлғай.

Байт:

Кўп яхши қадик, чодир остида эрур,
 Чун очсанг ани қари ажузе кўринур.

Ҳикмат. Агар жамиги кечалар Лайлатул Қадр бўлса эрди, Лайлатул Қадр, қадрсиз бўлур эрди.

Байт:

Гар тош ҳаммаси лаъли Бадахшон эрди,
 Бил қиймати лаълу тош яксон эрди.

Ҳикмат. Андоқ эмаски, ҳар кимки суратда яхшидур, ҳусни сийрат андадур. Иш- кўнгилдадур, вужудда эмасдур.

Қитъа:

Кишини ахлоқини бир кунига билса бўлур,
 Ки қанча мартабадур анда пойгоҳи улум.

* Ушбу маснавий «Т.» нусхада учрамади.

ولی ز باطنش ایمن مباش و غره مشو
که خبیث نفس نگرده به سالها معلوم

هر که با بزرگان ستیزد خون خود ریزد.
خویشتن را بزرگ پسنداری راست گفتند: یگ دو بیند لوچ
زود بینی شکسته، پیشانی تو که بازی کنی بسر با غوچ

پنجه با شیر انداختن و مشت با شمشیر زدن کار خردمندان نیست.
جنگ و زورآوری مکن با مست پیش سر پنجه در بغل نه دست

ضعیفی که با قوی دلاوری کند یار دشمن است در هلاک خویش.
سایه پرورده را چه طاقب آن که رود با مبارزان به قتال
سست بازو بجهل می فگند پنجه با مرد آهنین چنگال

بی هنر [ان] هنرمند را نتوانند که بینند، همچنان که سگان بازاری سگ صید را
مشغله برآرند و پیش آمدن نیارند، یعنی سفله چون به هنر با کسی بر نیاید به خبش در
پوستین افتد.

کند هر آینه غیبت حسود کوتاه دست
که در مقابله گنگش بود زبان مقال

گر جور شکم نیستی هیچ مرغ در دام صیاد نیفتادی بلکه صیاد خود دام ننهادی.
حکیمان دیر دیر خورند و عابدان نیم سیر و زاهدان سیر و رمق و جوانان تا طبق بگیرند و
پیران تا عرق [بکنند] اما قلندریان چندان بخورند که [در] معده جای نفس نماند و بر
سفره روزی کس.

اسیر بند شکم را دو شب نگیرد خواب:
شبى ز معده سنگى، شبى ز دل تنگى

*Валек ботинигин амин бўлма, ема фириб,
Ки хубси нафс неча йилда бўлмайор маълум.*

Панд. Ҳар кимки улуғлар билан инод айласа ўз қонини тўкар.

Қитъа:

*Ўзгинанги улуғ кўрарсен, ажаб,
Рост дер, бирини икки кўргай луж¹²⁸.
Бошни ёрилганин кўрарсен тез,
Сенки бош бирла ўйнасанг боқуж¹²⁹.*

Панд. Арслон билан панжалашмоқ ва қиличга юрмуқ урмоқ оқилларнинг иши эмасдур.

Байт:

*Маст ила қилма жангу бўлма малул,
Зўрнинг олдида қўйнингта қўй қўл.*

Таҳриз. Бир ожиз кишики бир зўр кишига паҳлавонлик кўрсатса, душманига дўстдур ўзининг ҳалокида.

Қитъа:

*Сояпарвардага на тоқат бор,
Ки паҳлавонлар ила борса қитол.
Жаҳл ила сустбозу панжа урар,
Зўр марғ илаким, темир чангол.*

Ҳикмат. Ҳар кимки насиҳат тингламас эса, маломат эшитмоқ савдосини тутар.

Байт:

*Чун насиҳат эшитмадинг, эй гўл,
Гар маломат эгарсам, хомуш ўл*.*

Ҳикмат. Ҳунарсизлар ҳунарлиларни ҳасаддин кўра олмаслар, андоғки кўча итлари вақтики овчи итларни кўрсалар ғавғо кўтарурлар ва олдиға келмоққа қодир бўлмаслар.

Таҳзир. Нокас, вақтики ҳунарда бир кишиға ғолиб келмаса, ёмонлиқ билан ғийбатға тушар.

Байт:

*Қилур ҳар оина ғийбат ҳасуди ожизким,
Муқобил ўлса бўлур гунг ул мақол тили.*

ҲИКОЯТ. Агар очлиқ балоси бўлмаса эрди, ҳеч бир қуш тузоққа тушмас эрди, балки овчи тузоқ қўймас эрди.

Байт:

*Қорин қўлға банд, поға занжир эрур,
Қорин бандаси — бандалик кам қилур.*

Ибрат. Ҳақимлар кеч-кеч ерлар ва обидлар бироз тўйгунга қадар ерлар ва зоҳидлар ўлмагудек даражада ерлар ва йигитлар табақда бир нимарса қолмагунча ерлар ва қарилар терлагунга қадар ерлар. Аммо қаландарлар шул қадар ерларки, меъдада нафас оладургон ер ва дастурхонда кишининг ризқи қолмағай.

Байт:

*Асиру банди қоринға йўқ уйқу икки кеча,
Бири камоли тўйишдин, бириси очлиқдин.*

* «Т.» нусхада ушбу байт ва юқоридаги ҳикмат йўқ.

مشورت با زنان تباه است و سخاوت با مفسدان گناه.
[ترحم بر پلنگ تیزدندان ستمگاری بود بر گوسفندان]

هر که را دشمن پیش است [۱] گر نکشد دشمن خویش است.
سنگ بر دست و مار سر بر سنگ خیره رای بی بود قیاس و درنگ

*

و گروهی بخلاف این مصلحت دیده اند و گفته اند که در کشتن بندگان تأمل
اولی ترست بحکم آن که اختیار باقی است توان کُشت و توان بخشید اما اگر بی تأمل
کشته شود محتمل است که مصلحتی فوت شود که تدارکِ مثلِ آن ممتنع باشد.
نیک سهل است زنده بی جان کرد کُشته را باز زنده نتوان کرد
شرط عقل است صبرِ تیرانداز که چورفت از کمان، نیاید باز

حکیمی که با جُهل در افتد باید که توقعِ عزّت ندارد و اگر جاهلی به زبان آوری
بر حکیمی غالب آید عجب نیست که سنگی است که گوهری همی شکند.
نه عجب گر فرورود نَفَس عندلیبی غراب همقفش

*

گر هنرمندی از او باش جفائی بیند
تا دلِ خویش نیازارد و درهم نشود
سنگِ بد گوهر اگر کاسه زرین بشکست
قیمتِ سنگ نیفزاید و زر کم نشود

خردمندی را که در زمرهٔ اجلاف سخن ببندد شگفت مدار که آوازِ بربط با [غلبه]
دُهل بر نیاید و بوی عبیر از گندِ سیر فرو ماند.
بلند آواز نادان گردن افراخت که دانا را به بی شرمی بینداخت
نمی داند که آهنگِ حجازی فروماند زبانی طبلِ غازی

جوهر اگر در خلاب افتد همچنان نفیس است و غبار اگر به فلک رسد همان

Ҳикмат. Хотунлар билан машварат айламоқ фосиддур ва муфсидларга инъом этмак гуноҳдур.

Байт:

*Паланчи тезтишга меҳрибонлиқ
Эрур қўйларга зулму хунфишонлиқ.*

Панд. Ҳар кимнингки душмани олдидадур, агар ўлдирмаса ўзи-ўзиға душмандур.

Байт:

*Тош бошига йилону қўлда тош,
Ақлсизлик эрур бу дам кенгош.*

Ва оқиллардин бир жамоаси мунинг хилофини маслаҳат кўрмишдурлар ва айтибдурларки, маҳбусларни ўлдирмоқда мулоҳаза авлороқдур, анинг учунки, ихтиёр боқийдур. Ўлдирмоқ ҳам мумкиндуру ва қўйиб юбормоқ ҳам мумкиндуру. Зероки мулоҳазасиз ўлдирилса, эҳтимолдурки бир маслаҳат фавт бўлғайки, ул маслаҳатдек анинг тадоруки фавт бўлғай.

Маснавий:

*Саҳлдур бир тирикни ўлдурмак,
Йўқдур имкон ўлуки тиргузмок.
Тийр учун сабр шарти ақл эрур,
Чу камондинки чиқди, келмайдур.*

Насиҳат. Бир ҳақимки, жоҳиллар билан баҳсу жидол қилса, лозимдурки ҳурмат умидини тутмағай. Ва бир жоҳилки сўз қуввати билан бир ҳақимға ғолиб келар эрса таажжуб қилинмас, зероки тош, дуру гавҳарни синдирур.

Байт:

*Тонг эмас чиқмаса агар нафаси,
Булбул бўлса ғуроб ила ҳамқафаси.*

Қитъа:

*Ҳунар аҳли чу ёмондинки жафое кўрса,
Ҳаргиз озурдагилу ул била дарҳам бўлмас.
Тоши бад асл била косаи заррин синса,
Тошнинг қиймати кўпу, қиймати зар кам бўлмас.*

Ҳикмат. Бир оқил кишининг ёмонлар орасида сўзи ўрунламас эса, таажжуб этмагил, зероки танбурнинг овози товул (ноғора)нинг овозининг ғалабаси бирла зоҳир бўлмас ва анбарнинг ҳиди сассиқ алафнинг ҳидидин ожиз қолур.

Маснавий:

*Баланг овоз ногон чунки тошти,
Ҳаёсизлик била донодин ошти.
У билмайдурки оҳанги ҳижозий
Буюк андин садои табли ғозий.*

Ҳикмат. Гавҳар агар балчиққа тушар эса, аввалғидек яна қийматбаҳодир ва чанг агар осмонға чиқса ҳам аввалғидек пастдур.

خسیس است. استعداد بی تربیت دریغ است و تربیت نامستعد، ضایع. خاکستر
نسبی عالی دارد که آتش جوهری علوی است ولیکن چون بنفس خود هنری ندارد با
خاک برابریست و قیمتِ شکر نه از نی است که آن خود خاصیتِ وی است.

چو کنعان را طبیعت بی هنر بود پیمبرزادگی قدرش نیفزود
هنر بنمای اگر داری نه گوهر گل از خارست و ابراهیم از آزر

* * *

مُشک آن است که ببوید نه آن که عطار بگوید؛ دانا چو طبله عطارست خاموش و
هنرنمای و نادان چو طبلِ غازی بلند آواز [و] میان تهی.

عالم اندر میانِ جاهل را مثلی گفته اند صدیقان
شاهدی در میانِ کوران است مُصحفی در سرای زندیقان

* * *

دوستی را که به عمری فراچنگ آرند شاید که به یک دم بیازارند.

سنگی به چند سال شود لعل پاره ای
ز نهار تا به یک نَفَس نشکنی به سنگ

* * *

عقل در دستِ نفس چنان گرفتارست که مرد عاجز در دستِ زنِ گریز.
در خرمی بر سرایی ببند که بانگِ زن از وی برآید بلند

* * *

رای بی قوت مکر و فسون است و قوت بی رای، جهل و جنون.
تمیز باید و تدبیر و عقل و انگه مُلک
که مُلک و دولتِ نادان سلاحِ جنگِ خداست

* * *

جوانمرد که بخورد و بدهد به از عابدی که نخورد و بنهد. هر که ترکِ شهوات از بهرِ
قبولِ خلق داده است از شهوتی حلال در شهوتی حرام افتاده است.
عابد که نه از بهرِ خدا گوشه نشیند
بیچاره در آیینۀ تاریک چه بیند؟

* * *

Тарбиятсизга истеъдод эссиздир ва қобиятсизга тарбият айламоқ бежо (но-раво)дур. Қул гарчи олий насабдур, зероки оташ жавҳари улвийдур ва лекин кулнинг вақтики ўз зотида бир ҳунари бўлмақондин тупроқ билан баробардур. Шакарнинг қиймати қамишдан эмасдур, балки ул қиймат ўз хоссасидандур.

Маснавий:

*Чу Нуҳ ўғли Канъон аҳмақ эрди,
Расул ўғли эди, беравнақ эрди.
Ҳунар кўрсат, насабни қўй баёндин,
Ки Озардин - Халилу, гул - тикондин.*

Ҳикмат. Мушк улдурки, ўзи бўйланур, мушкул эмаски, аттор сўзлаюр. Олим аттор дўкони кабидур ҳам хомуш, ҳам ҳунар кўрсаттувчидур. Аммо жоҳил, ғозий товули (ноғораси) кабидур - баланд овозлик ва ичи бўшдур.

Қитъа:

*Неча жоҳил орасида олим -
Мислин бўйла деди аҳли салаф:
«Кўрларнинг орасида маҳбуб,
Зиндиқлар орасида Мусҳаф».*

Панд. Бир дўстники, бир умрда қўлга келтурарлар, лойиқ эмасдурки, бир нафасда ранжитарлар.

Байт:

*Бир тош неча йилдаки бир пора лаълдур,
Сақлан, ушатма тез ани беҳуда тош ила.*

Ташбеҳ. Ақл нафси амморанинг қўлида андоғ тутулгандурки, ожиз эр мак-кора хотин қўлида тутулгандек.

Шеър:

*У уйдин фараҳ эшигин айла банг,
Ки чиқса хотун сўзи андин баланд.*

Ҳикмат. Қувватсиз фикр ва андиша - фойдасиз ва натижасиздур. Фикр ва андишасиз қувват - жунун ва жаҳолатдур.

Байт:

*Тамйиз лозиму тадбиру ақл, сўнграси мулк,
Салоҳи қаҳри Худо - мулку жоҳи ногондур.*

Тарбият. Бир сахий кишики еса ва бўлакға эҳсон айласа, яхшидур бир обид-динки, рўза тутса ва мол жамъ айласа.

Панд. Ҳар кимки халқнинг мақбули бўлмоқ учун лаззати дунёвийни тарк айламишдур, лаззати ҳалолдин лаззати ҳаромға тушмишдур.

Байт:

*Обид чу бўлур халқ учун гўшага мақрун,
Кўзгўйи қоронғуда у бечора на кўрсун?*

اندک اندک خیلی شود و قطره قطره سیلی گردد یعنی آنان که دستِ قوت ندارند
 سنگ خرده نگه می دارند تا به وقتِ فرصتِ دَمار از دماغِ خصم برآرند.
 وَقَطَّرَ عَلَيَّ قَطْرًا إِذَا اتَّفَقْتُ نَهْرٌ
 وَنَهْرٌ إِلَيَّ نَهْرًا إِذَا [أ] جُتِمَعَتْ بَخْرٌ

*

اندک اندک بهم شود بسیار دانه دانه ست غله در انبار

عالم را شاید که سفاهت از عامی به حلم درگذارد که هر دو طرف را زیان
 دارد: هیبتِ این کم شود و جهلِ آن مستحکم.
 چو با سفله گویی بلطف و خوشی فزون گرددش کبر و گردن کشی

معصیت از هر که در وجود آید ناپسندیده است و از علما ناخوب تر که علم سلاحِ
 جنگِ شیطان است و خداوند سلاح را چون به اسیری برند شرمساری [بیشتر] برد.
 عام نادان پریشان روزگار به ز دانشمندِ ناپرهیزگار
 کان به نابینایی از راه افتاد وین دو چشمش بود در چاه افتاد

جان در حمایتِ یک دم است و دنیا وجودی میانِ دو عدم؛ دین به دنیا فروشان
 خرنده، [یوسف بفروشد تا چه خرنده؟] أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا
 الشَّيْطَانَ.

به قولِ دشمنِ پیمانِ دوست بشکستی
 ببین که از که بریدی و با که پیوستی؟

شیطان با مُخلصان بر نمی آید و سلطان با مُفلسان.
 و امش مده آن که بی نمازست گرچه دهندش ز فاقه بازست
 کو فرضِ خدا نمی گزارد از قرضِ تو نیز غم ندارد

*

امروز دو مرده پیش گیرد میرگن فردا گوید تُربی از این جا برکن

Ҳикмат. Оз-оз бир нимарса кўп бўлур ва тома-тома сел бўлур. Яъни ул кишиларки, қудрат қўлига молик бўлмасалар, майда тошни сақласунлар, токим фурсат замонида интиқомни золим думоғидин чиқарурлар.

Шеър:

*«Қатра-қатра устига зам бўлса, билгил, наҳр бўлур,
Наҳр-наҳр устига бўлса жамъ, бешак баҳр бўлур».*

Байт:

*Озга оз гар қўшулса кўп бўлур,
Галла омбора - дона-дона эрур.*

Ҳикмат. Олимга лойиқ эмасдурки, риоятсизликни омидин ҳилм билан кечурса. Зероки ҳар икки тарафга зиёни бордур: Олимнинг ҳайъати зое бўлур ва омининг жаҳли қавий бўлур.

Байт:

*Навозишни сендинки сифла кўрур,
Анинг кибриву ужби зиёда бўлур.*

Насиҳат. Гуноҳ ҳар кимданки содир бўлур эса номақбулдур ва олимлардин зиёда номақбулдур, зероки илм Шайтон жангининг силоҳидур. Ва силоҳлик кишини вақтики асирлик билан элтсалар, шармандалиги кўпроқ бўлур.

Маснавий:

*Омийи беилму аҳволи ўсал,
Яхши, ул олимдинки бордур беамал.
Кирмади кўрликдин ул туз роҳға,
Тушти очуқ кўз билан бу чоҳға.*

Ҳикмат. Жон бир нафаснинг ҳимоясидадур. Ва дунё бир вужуддир икки одам орасида. Динни дунёга сотганлар эшақдурлар - Ҳазрати Юсуфни сотарлар. Ажабо, нима олурлар? Вожиб Таоло буюрди:

أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَّا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ

«Сизга вожиб айламадимму, эй Одам ўғуллари, Шайтонга ибодат айламанглар деб, зероки, Шайтон сизга душмани қавийдур». (Ёсин сураси, 60-оят).

Байт:

*Адув сўзила синдурдинг аҳди дўст, эй кўр,
Кума етуштингу кимдин кесилдигингни кўр.*

Ҳикмат. Шайтон мухлислар билан чиқишмас ва султон камбағаллар билан.

Маснавий:

*Қарз берма ангаки, йўқ намози,
Гар фақирга қолса, очуқ оғзи.
Ул фарзи Худони ўқумайдур,
Қарзинг учун ул ғаме емайдур.*

Фард:

*Икки кишилик олур бутун қарзи таом,
Эртаси жавобға деюр фаҳш калом.*

* * *

هر که در زندگی نانش نخورند چون بمیرد نامش نبرند. لذتِ انگور بیوه داند نه خداوندِ میوه. یوسفِ صدیق، علیه السلام، در خشک سالی مصر سیر نخوردی تا گرسنگان فرامش نکند.

آن که در راحت و تنعم زیست او چه داند که حالِ گرسنه چیست
حالِ درماندگان کسی داند که به احوالِ خویش درماند

*

ای که بر مرکبِ تازنده سواری، مشتاب
که خیرِ خارکش مسکین در آب و گل است
آتش از خانهٔ همسایهٔ درویش مخواه
کانچه بر روزی او می‌گذرد دود دل است

* * *

درویشِ ضعیف حال را در خشک سالی می‌پرس که چونی الا بشرطِ آن که مرهم
ریش بنهی و معلومی پیشش.

خری که بینی و باری به گل در افتاده
به دل بر او شفقت کن ولی مروبّه سرش
کنون که رفتی و پرسیدیش که چون افتاد
میان ببند و چو مردان بگیر دُنبِ خرش

* * *

دو چیز مُحالِ عقل است: خوردنِ بیش از رزقِ مقسوم و مردنِ پیش از وقتِ معلوم.
قضا دگر نشود گر هزار ناله و آه

بگُفِریا بشکایت برآید از دهنی
فرشته‌ای که وکیل است بر خزاینِ باد
چه غم خورد که بمیرد چراغِ پیرزنی؟

* * *

ای طالبِ روزی بنشین که بخوری و ای مطلوبِ اجل مرو که جان نبری.
جهدِ رزق ارکنی و گرنکنی برساند خدای عزّ و جَلّ

Ҳикмат. Ҳар кишинингки, тириклигида нонини емасалар, ўлгач номини зикр этмаслар.

Ҳикмат. Ҳазрат Юсуф алайҳиссалом Мисрнинг қаҳат йилида тўйгунга қадар емас эрди, токим очларни унутмагай.

Узумнинг лаззатини бева хотун билур, узум эгаси билмас.

Маснавий:

*Кимки неъмат илан тириклигидур,
Ул на билсунки, ҳоли оч на эрур.
Биладур ҳоли ожизни ул инсон
Ки, ўз аҳволига эрур ҳайрон.*

Қитъа:

*Эйки сен маркаби тозандага миндинг, билғил,
Харкашнинг эшаги доҳили обу гилдур.
Истама ўтни сен ҳамсою дарвешингдин,
Ки онинг туйнугидин чиқғувчи дуди гилдур¹³⁰.*

Панд. Заиф ҳолик бўлгон фақирдин қаҳат йилининг танглиғида сўрмагилки «Ҳолинг не?» - деб, магар ул шарт билан сўргилки, бир марҳам онинг ёрасига қўярсен ва бир миқдор нақдина олдиға қўярсен.

Қитъа:

*Эшак кўриндики, юк ила лойға тушгандур,
Кўнғил-ла раҳм қил ангаву олдидин қоч сен.
Агарки бордингу сўрдинг не қилиб тушти,
Белингни боғлаву эрлар каби кўтар ердин.*

Насиҳат. Икки нарса ақлга маҳолдур бири ризқи мақсум (тақсимланган ризқ)дан зиёда емоқ ва яна бири вақти муайяндин аввал ўлмоқ.

Қитъа:

*Ажал дигар эгамаз минг фиғону нолаву оҳ,
Ки шукр ёки шикоятла на айлар они.
Фариштаки эрур ел хазоиниға вакил,
Анга на ғамки ўчадур чироғи бева зани.*

Ваъз. Эй ризқ толиби, ўтиргилки, еурсан! Ва эй ажалнинг матлуби, қочмагилки, жонингни қутқаролмассан!

Қитъа:

*Истасанг ризқ ёки истамасанг,
Етқарадур Худойи азза ва жалл.*

ور روی در دهان شیر و پلنگ نخوردند مگر به روز اجل

به نانهاده دست نرسد و نهاده هر کجا که هست برسد.

شنیده‌ای که سکندر برفت تا ظلمات

به چند محنت و خورد آن که خورد آب حیات

صیاد بی روزی [ماهی] در دجله نگیرد و ماهی بی اجل در خشک نمیرد.

مسکین حریص در همه عالم همی رود او در قفای رزق و اجل در قفای او

توانگر فاسق کلوخ ز رانددست و درویش صالح شاهد خاک آلود. این دلق
موسی است مرقع و آن ریش فرعون مرضع.

شدت نیکان روی در قرح دارد و دولت بدان سر در نشیب.

هر که را جاه و دولت است [و] بدان

خاطری خسته در نخواهد یافت

خبرش ده که هیچ دولت و جاه

به سرای دگر نخواهد یافت

حسود از نعمت حق بخیل است و بنده بی گناه را دشمن دارد.

مرد کی خشک مغز را دیدم رفته در پوستین صاحب جاه

گفتم: ای خواجه، گر تو بدبختی مردم نیکبخت را چه گناه؟

*

آلا تا نخواهی بلا بر حسود که آن بخت برگشته خود در بلاست

چه حاجت که با وی کنی دشمنی که وی را چنان دشمن اندر قفاست

تلمیذ بی ارادت، عاشق [بی] از رست و رونده بی معرفت، مرغ بی پروا عالم

بی عمل، درخت بی پروا هید بی علم، خانه بی در.

*Шер ёки паланг оғзидасан,
Емаюрлар, магарки рўзи ажал.*

Ҳикмат. Азалда тақдир бўлмағон нимарса қўлга етушмас. Ва ул нимарсаики, тақдир бўлинмишдур, ҳар қаердаки бўлса етишур.

Байт:

*Эшитдингки, Скандар борурди то зулумот,
Ичолмади у, вале ичди Хизр оби ҳаёт.*

Ҳикмат. Насибсиз овчи Бағдод ариғида балиқ тутолмас ва ажалсиз балиқ, қуруқликда ўлмас.

Байт:

*Мускин ҳарис жумла жаҳонни елиб кезар,
Ул ризқнинг кетида, ажал орқасидадур.*

Ташбеҳ. Фосиқ бой олтин билан сувалғон кесак кабидур. Ва солиҳ фақир тупроққа беланган маҳбубдур. Фақир солиҳ ҳазрат Мусонинг ёмоғлиқ абосидур. Ва бой фосиқ Фиръавннинг олтин қопланган сақолидур. Ва лекин яхшиларнинг изтироби юзни хурсандликга тутар ва ёмонларнинг давлати бошни тубанга элтар.

Қитъа:

*Кимниким, жоҳу давлати бордур,
Кўнгли мажруҳни қилмас эрса ёғ.
Бер хабар анга: Ушбу давлату жоҳ,
Хонаи охиратдадур барбод.*

Латифа. Ҳасадчи киши Худонинг давлатидин бахилдур ва гуноҳсиз одамнинг душманидур.

Қитъа:

*Беақл бир ҳасадчини кўрдум,
Санаюр айбу нуҳси соҳиби жоҳ.
Дедим ангаки: «Бахти бағдурсан,
Мардуми бахти яхшига на гуноҳ».*

Қитъа:

*Огоҳ ўл, сен токи ҳосидға балони истама,
Чунки ул бағбахтнинг ўзи болоға асир.
Ҳосида душманлиқ этмоқ на ҳожат санга ким,
Они кейнида ҳасад бир душманедурким кабир.*

Ташбеҳ. Талабсиз шогирд ақчасиз ошиқ кабидур. Ва сайёҳи бемаърифат қаноатсиз қуш кабидур ва амалсиз олим мевасиз дарахт кабидур ва илмсиз зоҳид эшиксиз уй кабидур.

* * *

مراد از نزولِ قرآن، تحصیلِ سیرتِ خوب است نه ترتیلِ سورتِ مکتوب. عامی
متعبدِ پیاده رفته [است] و عالمِ متهاونِ سوارِ خفته. عاصی که دست بردارد به از عابد
که در سر دارد.

سرهنگِ لطیف خوی دلدار بهتر ز فقیه مردم آزار

* * *

یکی را گفتند: عالم بی عمل به چه ماند؟ گفت: [به] زنبور بی عسل.
زنبورِ درشت بی مروت را گوی باری، چو عسل نمی دهی نیش مزین

* * *

مرد بی مروت زن است و عابد با طمع رهن.
ای بناموس کرده جامه سفید بهر پندارِ خلق و نامه سیاه
دست کوتاه باید از دنیا آستین خواه دراز و خواه کوتاه

* * *

دو کس را حسرت از دل نرود و پای تغابن از گیل بر نیاید: تاجرِ کشتی شکسته و
وارث با قلندریان نشسته.

پیش درویشان بود خونت مباح گر نباشد در میان مالت سبیل
یا مرو با یار ازرق پسرهن یا بکش بر خان و مان انگشت نیل
دوستی با پیلبانان یا مکن یا طلب کن خانه ای در خورد پیل

* * *

خلعتِ سلطان اگر چه عزیزست جامهٔ خلقانِ خود ازان بعزت تر و خوانِ بزرگان
اگر چه لذیذ، خردهٔ انبانِ خویش ازان بلدت تر.
سرکه از دسترنجِ خویش و تره بهتر از نانِ دهخدا و بره

* * *

خلافِ راهِ صواب است و عکسِ رایِ اولوالالباب دار و بگمان خوردن و راه نادیده
بی کاروان رفتن. امامِ مُرشد محمد غزالی را، رَحْمَةُ اللَّهِ [عَلَيْهِ]، پرسیدند که چگونه
رسیدی بدین منزلت در علوم؟ گفت: بدان که هر چه ندانستم از پرسیدنِ آن ننگ
نداشتم.

Насиҳат. Қуръони Каримнинг нузулидан мурод ахлоқи ҳамийдани таҳсил айламоқдур, фақат ёзилган сурани ўқимоқ эмасдур. Ибодат этувчи омиё - пиёда кетувчи кабидур. Ва сустлик этувчи олим - от устида ухлаган кабидур. Даргоҳи Худога ниёз қўлини кўтарган осий - бошида кибру гурури бўлгон обиддин яхшидур.

Байт:

*Сарбозки, хулқидур гўзал кўп,
Халқ инжатажак фақиҳдан ҳўб.*

Ҳикмат. Бир кишига айдилар: «Амалсиз олим нимага ўхшар?» Ул айди: «Бол-сиз ариға ўхшар».

Байт:

*Занбури гурушти бемуруватга дегил:
«Вақтики асал бермас эсанг ниш урма».*

Ташбеҳ. Муруватсиз эркак, хотин кабидур. Ва тамаъгир обид, қароқчи кабидур.

Қитъа:

*Эй, ки макр ила тунни қилдинг оқ,
Нома вайрон фириби халқ учун.
Қўлни кутуқ айла дунёдин,
Ҳоҳ энг қисқа, ҳоҳ бўлсун узун.*

Ҳикмат. Икки кишининг кўнглидан ҳасрат ташқари кетмас ва зиён оёғи на-домат лойидан чиқмас: Бири бир савдогардурки, кемаси синган ва бошқаси бир меросхўрдирки, қаландарлар билан ихтилот айлаган.

Қитъа:

*Жумла дарвеш олдида қонинг мубоҳ,
Бўлмаса гар ўртада молинг сабил.
Ёки борма ёри қўк кўйлак ила,
Хонумонга ёки чек ангушти нил.
Филбонга ёки қилма дўстлиқ,
Ё бино қил бир уйшим, кирса фил.*

Панд. Султон хилъати агарчандки азиздур, аммо кишининг ўз кўҳна либоси андин иззатликроқдур. Улуғларнинг таоми ҳам агарчандики лазиздур, аммо кишининг ўз кўлборини майдаси андин лазизроқдур.

Байт:

*Ўзни сирка бирла тараҳ¹³¹ яхшидур,
Нони бировдинки, касдин муфт эрур.*

Ҳикмат. Роҳи мустақимнинг хилофидур ва асҳоби уқулнинг қавволиға мано-фийдур - доруни шубҳа билан ичмоқ ва кўрмаган йўлга қарвонсиз кетмоқ.

Имоми муршид Муҳаммад Ғазоллийдан сўрдиларки, «Улумда бу мартабаға қандоқ етишдинг?» Айдилар: «Билғилки, ҳар нимарсаики билмадим, ани сўр-моқдин ор этмадим».

امیدِ عافیت آنکه بود موافقِ عقل
 که نبض را به طبیعت شناس بنمایی
 بپرس هر چه ندانی که دَلّی پرسیدن
 دلیلِ راو تو باشد به عزّ دانایی

* * *

هر آنچه دانی که هر آینه معلوم تو خواهد شد به پرسیدن آن تعجیل مکن که هیبت
 سلطنت را زیان دارد.

چو لقمان دید کاندِر دستِ داود همی آهن به معجز موم گردد
 نپرسیدش چه می سازی که دانست که بی پرسیدنش معلوم گردد

* * *

یکی از لوازمِ صحبت آن است که خانه پردازی یا با خانه خدای در سازی.
 حکایت بر مزاج مستمع گوی اگر دانی که دارد با تو میلی
 هر آن عاقل که با مجنون نشیند نباید کردنش جز ذکرِ لیلی

* * *

هر که با بدان نشیند اگر نیز طبیعتِ ایشان در او اثر نکند به فعلِ ایشان
 متهم گردد تا اگر به خراباتی رود به نماز کردن، منسوب شود به خمر خوردن.
 رقم بر خود به نادانی کشیدی که نادان را به صحبت برگزیدی
 طلب کردم ز دانیان یکی پند مرا گفتند: با نادان مپیوند
 که گر دانی دهری خرباشی و گر نادانی، ابله تر باشی

* * *

حلمِ شتر چنان که معلوم است اگر طفلی مهارش گیرد و صد فرسنگ برد گردن از
 متابعتش نیچد اما اگر دره ای هولناک [پیش] آید که موجبِ هلاک باشد و طفل آن
 جا بنادانی خواهد رفتن زمام از گفش درگسلاند و بیش مطاوعت نکند که هنگام
 درشتی ملاطفت مذموم است و گویند: دشمن به ملاطفت دوست نگردد بلکه طمع
 زیادت کند.

کسی که لطف کند با تو، خاکِ پایش باش
 و گر خلاف کند در دو چشمش آگنِ خاک

Қитъа:

Умиди офият ўлдум - бўлур мувофиқи ақл,
Тамурни гўстарасан ангаким ҳазоқати жоҳ¹³².
Сўра, на нарсани билмас эсангки зулли савол,
Ки илм изшигадур сенга хуш далили роҳ¹³³.

Ҳикмат. Ҳар ул нимарсаи билурсенки, албатта сенинг маълуминг бўладур-гондур, ани сўрмоқда шошмағил, зероки ҳикматга зиёни бордур.

Қитъа:

Чу Луҳмон кўрди Довуднинг қўлида,
Ки мўъжиза бирла темур мум бўлди.
Сўрмади ишини, баски - билди,
Ки сўрмасдин иши маълум бўлди¹³⁴.

Одоб. Лавозими суҳбатдин бири улдурки, уйдин чиқасен, ё уй эгаси билан чиқишасен.

Қитъа:

Эшитгувчи, мижозингча сўз айғил,
Агар билсанги сенга бордур майли.
Ҳар ул оқилки Мажнун бирла бўлса,
Демас илло ҳадиси рўйи Лайли.

Мутояба. Ҳар кимки ёмонлар билан ўлтурар эса агарчандики аларнинг табиатларин олмаса ҳам аларнинг тариқи ила муттаҳам бўлур. Андоғки агар бир киши намоз ўтамоқ учун майхонага борса, шароб ичмоққа нисбат берилур.

Маснавий:

Ўзингни билки ногонликга ёздунг,
Ки ногон бирла суҳбат қилдунг - оздунг.
Бир олимдин чу кўргач истадим панд,
Дедиким: «Қилма ногон бирла пайванд.
Ки гар доно эурсан, хар бўлурсан,
Ва гар ногонсан, аблаҳтар бўлурсан».

Ибрат. Теванинг ҳилми андоғки маълумдур. Агар бир бола анинг тизгинини тутар эса ва юз тош ерға элтар эса, бўйинини ул болаға таъбият (бўйсунитиш)дан товламас. Аммо агар ҳалокга сабаб бўладиган бир қўрқинчлик йўл олдиға келур эса ва бола ногонлик билан ул ерға бормоқни истар эса, тизгинни анинг қўлидан тортиб узар ва иккинчи итоат этмас, зероки дурушлук (қўполлик) этадургон маҳалда мулоямат (мулойимлик) мазмумдур.

Ва айтибдурларки, душман лутф ва мулоямат билан дўст бўлмас, балки тамаъни зиёда этар.

Қитъа:

Кишики лутф қилур - бўл оёғи туфроғи,
Хилоф қалса гар ур икки кўзлариға хок.

سخن بلطف و کرم با درشت خوی مگوی
که زنگ خورده نگردد مگر به سوهان پاک

هر که در پیش سخن دیگران افتد تا مایه فضلش بدانند، پایه جهلش بشناسند.
ندهد مرد هوشمند جواب مگر آنگه کز او سؤال کنند
گرچه بر حق بود فراخ سخن حمل دعویش بر محال کنند

ریشی درون جامه داشتم و شیخ، رَجَمَةُ اللَّهِ، هر روز پی رسیدی که چون است و
نپرسیدی که بر کجاست. دانستم که ازان احتراز می کند که ذکر همه عضو [ی] روا
نباشد کردن و خردمندان گفته اند: هر که سخن نسنجد از جواب سخن برنجد.

تا نیک ندانی که سخن عین صواب است
باید که به گفتن دهن از هم نگشایی
گر راست سخن گویی و در بند بمانی
به زان که دروغت دهد از بند رهایی

دروغ گفتن به ضربت لازم ماند [که] اگر نیز جراحت درست شود نشان بماند،
چون برادر [ان] یوسف، عَلَيْهِ السَّلام، که به دروغی موسوم شدند نیز به راست گفتن
ایشان اعتماد نماند؛ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً.

یکی را که عادت بود راستی خطائی رود، در گذارند از او
و گر نامور شد به قول دروغ دگر راست باور ندارند از او

اجل کاینات از روی ظاهر آدمی است و اذلی موجودات سگ، و به اتفاق
خردمندان سگ حق شناس به از آدمی ناسپاس.

سگی را لقمه ای هرگز فراموش نگردد و رزنی صد نوبتش سنگ
و گر عمری نوازی سفله ای را به کمتر چیزی آید با تو در جنگ

از نفس پرور هنروری نیاید و بی هنر سروری را نشاید.

*Сўзингни лутфу карамла дуруштхўға дема,
Темурни зангини суҳонди¹³⁵ ўзга қилмас пок.*

Ҳикмат. Ҳар кимки бўлақларнинг сўзининг аросига тушса, анинг мояи фазлини билсунлар учун, анинг даражаи жаҳлини англарлар.

Қитъа:

*Бермаюр марди хушманг жавоб,
Магар андин ул дам савол эгалар.
Кўп дегувчини сўзи гар ҳақдур,
Ҳамл даъвийсиға маҳол эгалар.*

Одоб. Кийимим ичида бир ёра бор эрди. Ҳазрат Шайх Шаҳобиддин Сухравардий ҳар кун сўрар эрдик: «Ёранг нечуқдур?», - деб. Аммо сўрамас эрдик на ерададур. Билдимки андин эҳтироз айларки, ҳар аъзони зикри жоиз эмас. Ва оқил кишилар айтибдурлар: «Ҳар кимки сўзини мувозана этмас эса, анинг жавобидин ранжиюр».

Қитъа:

*То айни савоб билмас эсанг сўзингни яхши,
Оғзингни очиб қилма суҳан ҳарза сағолик.
Агар чин сўз ила банд ўласан яхшидур андин
Ким, кизб ила бандгин топасен фатҳу раҳолик.*

Ташбеҳ. Ёлғон сўзламоқ қиличнинг ёрасига ўхшарки, ёра ҳар на қадар яхши бўлса ҳам нишони қолур. Кўрмасмусенки, Ҳазрат Юсуф алайҳиссаломнинг биродарлари ёлғон сўзламоқ билан маъруф бўлдилар, аларнинг тўғри сўзлаганларига ҳам эътиمود қолмади. Аллоҳ таоло буюрди:

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبْرٌ جَمِيلٌ

«Балки сизга осон кўрсатди нафсингиз ҳалоки Юсуфни. Энди менинг ишим сабри жамилдур». (Юсуф сураси, 18-оят).

Қитъа:

*Кима одат ўлса агар ростлик,
Этарлар хатосини, айбини сатр.
Ва гар бўлса ёлғончилик анга ном,
Инонмаслар андин агар ростдур.*

Ҳикмат. Махлуқотнинг улуғ мартабалиги сурати зоҳирда одамдур. Мавжудотнинг энг ҳақири итдур. Ва иттифоқи ақл билан ҳақ билгувчи ит яхшидур, шукр этмаган одамдан.

Қитъа:

*Фаромуш айламас ит луқмаини,
Агар отсанг анга юз мартаба санг.
Ва гар бир умр боқсанг сифлини,
Бир оз шайъ ила айлар сен ила жанг.*

Латифа. Танпарвардин бир ҳунарлик киши чиқмас ва ҳунарсиз киши улуғликға муносиб эмас.

مکن رحم بر گاوِ بسیاربار که بسیار خُسب است و بسیار خوار
چو گاوِ ار همی بایدت فربهی چو خر تن به جورِ کسان دردهی

در انجیل آمده است که ای فرزندِ آدم، گر توانگری دهمت مُشْتَعِل شوی به مال از
من و گر درویش کنمت تنگدل نشینی؛ پس حلاوتِ ذکرِ من کجا [در] یابی و به
عبادتِ [من] کی شتابی؟

گه اندر نعمتی، مغرور و غافل گه اندر تنگدستی، خسته و ریش
چو در سزا و ضرا، حالت این است ندانم کی به حق پردازی از خویش

ارادتِ بی چون یکی را از تختِ پادشاهی فرود آرد و دیگری در شکمِ [ماهی]
نکو دارد.

وقتی است خوش آن را که بود ذکرِ تو مونس
ور خود بود اندر شکمِ حوتِ چویونس

گر تیغِ قهر برکشد نبی و ولی سردر کشد و گر غمزهٔ لطف بجنابند بدان [به] نیکان
[در] رساند.

گر به محشر خطابِ قهر کند انبیا را چه جای معذرت است؟
پرده از روی لطفِ گو بردار کاشقی را امیدِ مغفرت است

هر که به تادیبِ دنیا راهِ صواب نگیرد به تعذیبِ عُقبی گرفتار آید، وَ لَنَذِقَنَّهُمْ مِنَ
الْعَذَابِ الْآذِنِ دُونَ الْعَذَابِ [الْآكْبَرِ].
پندست خطابِ مهتران، آنگه بند چون پند دهند و نشنوی، بند نهند

نیکبختان به حکایت و امثالِ پیشینیان پند گیرند ازان پیش که پسینیان به واقعهٔ
ایشان مثلِ زندقه و دزدان دست کوتاه نکنند تا دستشان کوتاه کنند.

نرود مرغِ سوی دانه فراز چو [ان] دگر مرغِ بیند اندر بند
پند گیر از مصایبِ دگران تا نگیرند دیگران به تو پند

Маснавий:

Карам қилма ҳўхузғаким, кўп еюр,
Ки кўп егувчи, кўп беқадр бўлур.
Ҳўхиздек семиз бўлмоқ этсанг шиор,
Эшакдек кишиларни жаврин кўтор.

Тарбият. Инжили шарифда келмишдурки: «Эй Одам ўғли, агар сенга бойлик-ни берар эсам мендин ғофил бўлурсен мол сабаби билан. Агар сени фақир қилар эрсам паришонҳол ўлтурарсен. Эмди менинг зикримни ҳаловатини қачон топарсен. Ва менинг ибодатимга қачон суръат этарсен?!».

Қитъа:

Гаҳи давлатда сен мағруру ғофил,
Гаҳи бечораликдин ришу малул.
Хушу нохушда будур чунки ҳолинг,
Қачон тоат қилурсен билмам, эй гул.

Ибрат. Худонинг иродаси бировни тахту салтанатдин туширар ва бировни балиқнинг қорнида саломат сақлар.

Байт:

Вақти хуш эрур ониким, зикринг анга мунис,
Гарчанг балиқ қорнидадур жойи чу Юнус.

Ҳикмат. Агар Худо қаҳр қиличини тортар эса, набий ва валий қўрқинчидан бошин ўзиға чекар. Ва агар лутф ва ғамзасини ҳаракатга келтирур эса, ёмонларни яхшилар мартабасига еткарар.

Қитъа:

Тонгла Машҳарда қаҳр қилса Худо,
Анбиёга на жойи уэр қолур.
Парда кўтарса лутфни юзидин,
Ашқиде мағфират умиди қилур.

Ваъз. Ҳар кимки дунё таъдиби (одоби) билан савоб йўлини тутмас, охират азобиға дучор бўлур. Ҳақ таоло буюрди:

وَلَنَذِيقَنَّهُمُ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ

«Албатта, биз аларға дунё азобидан тотдируرمىз, охират азобидан аввал» (Сажда сураси, 21-оят).

Байт:

Улуғларнинг хитоби сенга аввал панд, сони банг,
Эшитмассен чу бергач панд, сўнгра қилғайлар банг.

Ибрат. Бахтлик одамлар ўтганларнинг мисолу ҳикояти билан насиҳат олурлар, андин аввалки, кейин келгонлар аларнинг воқеалари билан мисол келтирурлар.

Қитъа:

Дона олдиға бормас асло қуш,
Бошқа қушни чу кўрса бўлгон банг.
Панд ол бошқалар мусибатидин,
Олмасун бошқа токи сендин панд.

آن را که گوشِ ارادت [گران] آفریده اند چون کند که بشنود و آن را که کمندِ
سعادت کشان می برد چه کند که نرود؟

شبِ تاریکِ دوستانِ خدای می بتابد چو روزِ رخشنده
وین سعادت به زورِ بازو نیست تا نبخشد خدای بخشنده

*

از توبه که نالم که دگر داور نیست وز دستِ توهیچ دست بالا تر نیست
آن را که توره دهی کسی گم نکند وان را که تو گم کنی کسی رهبر نیست

گدای نیک انجام به از پادشاه بدفرجام.
غمی کز پیشِ شادمانی بری به از شادی کز پیشِ غم خوری

زمین را از آسمان نثارست و آسمان را از زمین غبار، کُلُّ اِنَاءٍ يَتَرَخُّ بِمَا فِيهِ.
گرت خوی من آمد ناسزاوار تو خوی نیک خویش از دست مگذار

خداوند تعالی می بیند و می پوشد و همسایه نمی بیند و می خروشد.
نَعُوذُ بِاللّٰه، اگر خلقِ غیب دان بودی
کسی به حالِ خود از دستِ کس نیاسودی

زر از معدن به کان کندن بدرآید و از دستِ بخیل به جان کندن.
دنوان نخورند و گوش دارند گویند: امید به که خورده
روزی [بینی] بکام دشمن زر مانده و خاکسار مرده

هر که بر زیردستان نبخشد به جورِ زبردستان گرفتار آید.
نه هر بازو که در وی قوتی هست به مردی عاجزان را بشکند دست
ضعیفان را مکن بردل گزندی که درمانی به جورِ زورمندی

Ҳикмат. Ул кишининг истеъдод қулоғини оғир яратмишлардур, қандоқ айла-гайки, эшиттай ва ул кишинингки, саодат каманди билан тортмишлардур, қандоқ айлағай, кетмағай.

Қитъа:

*Ҳақни ғўстин қоронғу кечалари,
Яшнаюр кун кабики рахшанда.
Зўр бозула бўлмаюр бу шараф,
Бермаса то Худойи бахшанда.*

Рубойи:

*Сендин кима йиғлайин дигар довар йўқ,
Бир қўлки, қўлингдин ўлса болотар йўқ.
Сен раҳбар эсанг кимға, киши оздурмас,
Оздурсанг агар кимни, киши раҳбар йўқ.*

Иброт. Оқибати хайрлик бўлгон гадо яхшидур охири ёмон бўлгон подшоҳдин.

Байт:

*Ғамким қафосига шодлик эрур,
Гўзалдур, шодликдинки, ғам келтирур.*

Латифа. Ерға осмондин раҳмат ёғар, осмонға ердин чанг чиқар.
«Ҳар бир идиш ўз ичида бўлган нарсани сизар».

Байт:

*Менинг хўйим сенга гар носазодур,
Қўлингдин яхши хўйинг айламадур.*

Худованд таборака ва таоло бандаларнинг айбини кўрар ва беркитар, аммо кўшни кўрмас ва ҳайқирар.

Байт:

*Наузу биллаҳ, одам гар ўлсайди ғайбдин огоҳ,
Киши зоти дастиндан киши роҳат этмасди.*

Мутояба:

*Олтин, кондан кон ковламоқ билан чиқар.
Ва хасиснинг қўлидан жон суғуриш билан.*

Қитъа:

*Хасислар емаюрлар, сақлаюрлар,
Умид этмак емакдин дерлар беҳроқ.
Душманни муродидек кўрарсен,
Зар қолди, у кетди зери туфроқ.*

Одоб. Ҳар кимки қўли остида бўлгонларни афв этмаса, устида бўлгонларнинг жавриға мубтало бўлур.

Маснавий:

*На ҳар бозуки, бордур қуввати мўл,
Заифни эрлик айлаб синдирур қўл.
Заифлар кўнглиға қилма газанди,
Сенга жавр айлағай бир зўрманди.*

عاقل چون خلاف اندر میان آید بجهد و چون صلح بیند لنگر بنهد که آن جا سلامت بر کران است و این جا حلاوت در میان.

مُقامِ را سه شش می باید ولیکن سه یک می آید.
هزار بار چراگاه خوشتر از میدان ولیک اسب ندارد به دستِ خویش عنان

درویشی به مناجات در می گفت: یا رب بر بدان رحمت کن که بر نیکان خود رحمت کرده ای که مر ایشان را نیک آفرید [ه ای].
اول کسی که غلم بر جامه کرد و انگشتی در دست جمشید بود. گفتندش: چرا همه زینت به چپ داری و فضیلت راست راست؟ گفت: راست را زینتِ راستی تمام است.

فریدون گفت نقاشانِ چین را که پیرامونِ خرگاهش بدوزند
بدان را نیک دار، ای مردِ هشیار که نیکان خود بزرگ و نیکروزند

بزرگی را پرسیدند: با چندین فضیلت که دستِ راست راست خاتم در انگشتِ چپ چرا می کنند؟ گفت: ندانی که اهلِ فضیلت همیشه محروم باشند؟
آن که حظ آفرید و روزی سخت یا فضیلت همی دهد یا بخت

نصیحتِ پادشاهان گفتن کسی را [مسلم] است که بیمِ سر ندارد یا امیدِ زر.
موخند چه در پای ریزی زرش چه شمشیرِ هندی نهی بر سرش
امید و هراسش نباشد ز کس بر این است بنیادِ توحید و بس

شاه از بهر دفعِ ستمگاران است و شحنه برای خونخواران [و] قاضی مصلحت—
جویِ طرّاران. هرگز دو خصم به حقِ راضی پیشِ قاضی نروند.
چو حقِ معاینه دانی که می بپاید داد
بلطف به که به جنگاوری و دلتنگی

Ҳикмат. Оқил киши, вақтики халқ орасида хилофни кўрса, ул жойдин қочар. Аммо вақтики сулҳни кўрса, истиқомат айлар. Зероки анда саломат канордадур ва мунда ҳаловат ва лаззат ўртададур.

Ҳикмат. Қиморбозга «се шам»¹³⁶ керакдур ва лекин «се як» келур.

Байт:

*Чарогоҳ яхшидур майдондин минг йўл, эй жонон,
Ва лекин олқи, анинг қўлида эмасдур инон.*

Тазарруъ. Бир дарвеш муножотда дер эрди: «Ё Раб, ёмонларга марҳамат айлагилки, яхшиларга ўзинг марҳамат айланишсан, зероки аларни саъид (бахтли) яратмишсан».

Ҳикмат. Ибтидоан бир ишики, жомага нишон таққан ва бармоққа узук таққан Жамшид шоҳ эрди. Анга айдилар: «Нима учун ҳамма оройиш ва зийнатни сўл тарафга бердинг, ваҳоланки фазилат ўнг тарафдадур?»

Айди: «Ўнг тарафга ўнглик зийнати кифоя қилур».

Қитъа:

*Фаригун гегу Чин хайётлариға
Ки, тикғай мун хиргоҳиға атроф:
«Ямонларни гўзал тут, эй хирагманг,
Ки яхшилар ўзигур бийик, чўқ ашроф».*

Ҳикмат. Бир улуғ зотга айдилар: «Бу қадар улуғ фазилатки, ўнг қўлга бордур, узукни нима учун сўл қўлга тақарлар?»

Айди: «Билмасмусенки, доимо аҳли илм, зийнати дунёдин маҳрумдирлар».

Байт:

*Фақр ила фазлни яратти Илоҳ,
Ё фазилат берур, ёҳуд жоҳ.*

Мулотафа. Подшоҳларга насиҳат айламоқ бир кишига мусалламдурки, анда бош қайғуси ва ақча умиди бўлмаса.

Маснавий:

*Муваҳҳидки, тўксанг оёғиға зар,
Ва гар бошиға тийғ урсанг агар,
Йўқ анга кишидин умиду ҳарос,
Ки они эрур жазми тавҳид асос.*

Ҳикмат. Подшоҳ золимларнинг зулмини дафъ айламоқ учундир ва миршаб ўғрилар дафъи учундир ва қози шариатга мутааллиқ ишларни кўрмоқ учундир. Ҳаққиға рози икки хасм асло қози олдиға бормаслар.

Қитъа:

*Киши ҳаққики, сенга жазмдур бериш лозим,
Урушма, лутф ила бер, яхшилиқ бугур, қил соз.*

خراج اگر نگزارد کسی بطیبتِ نفس
بقهر از او بستانند و مزد سرهنگی

* * *

همه کس را دندان به تُرشی کُند گردد مگر قاضیان [را] که به شیرینی.
قاضی که به رشوت بخورد پنج خیار
ثابت کند از بهر توده خربزه زار

* * *

قبحه پیر از نابکاری چه کند که توبه نکند و شحنه معزول از مردم آزاری؟
جوانِ گوشه نشین، شیرمرد را [و] خداست
که پیر خود نتواند ز گوشه ای برخاست

* * *

حکیمی را پرسیدند: چندین درخت نامور که خدای، عَزَّوَجَلَّ، آفریده است و
برومند، هیچ یکی [را] آزاد نخوانند مگر سرو را که ثمره ای ندارد، گویی در این چه
حکمت است؟ گفت: هریکی را دخلی معین است به وقتی معلوم، گاهی به وجود
آن تازه اند و گاهی به عدم آن پژمریده و سرو را هیچ از این نیست و همه وقتی خوش
است [و] این است صفتِ آزادگان.

بر اینچه می گذرد دل منه که دجله بسی
پس از خلیفه بخواهد گذشت در بغداد
گرت زدست برآید، چون نخل باش کریم
ورت بدست نیاید، چو سرو باش آزاد

* * *

دو کس مُردند و تحسّر بردند: یکی آن که داشت و نخورد و دیگر آن که دانست و
نکرد.

کس نبیند بخیلِ فاضل را که نه در عیب گفتنش کوشد
ور کریمی دو صد گنه دارد کرمش عیبها فرو پوشد

*Хирожни яхши сўз ила кимики бермайдур,
Олулар қаҳр ила ониву узраи сарбоз.*

Мутояба. Одамларнинг тиши турш (нордон)ни емоқ билан қамашур. Аммо қозиларнинг тиши ширинлик билан қамашур.

Байт:

*Қози еса ришват била бир бих хиёр,
Зиммасига собит эда ўн харбузозор¹³⁷*

Латифа. Қари фоҳиша зинодан тавба айламай нима қилсин ва ўрнидин қолгон миршаб ҳам мардумозорлиқдин.

Байт:

*Жувони гўшанишин роҳи ҳақдадур — эр шер,
Ки гўшагин ўзи қарри чиқолмаюр эй эр.*

Фард:

*Жувонеким қавийдур айласун парҳез шаҳватдин,
Ки турмас олати пири заифнинг ўзи рағбатдин*.*

Ҳикмат. Бир ҳакимга савол айладиларки: «Қанча номдор дарахтки Аллоҳ таоло халқ айламишдур балан ва мевалик, ҳеч бирига озод номини бермайдурлар, илло мевасиз сарвга берибдурлар, мунда ҳикмат надур?»

Айди: «Дарахтларнинг ҳар бирининг махсус ҳосили ва вақти маълуми бордурки, гоҳо ул ҳосил вужуди билан тозадур ва гоҳо анинг йўқлиғи билан сўлгандур. Сарвнинг мундин ҳеч бир нимарсаси йўқдур ва жамити вақтда тозадур. Бу ҳол озодаларнинг сифатидур».

Қитъа:

*Ҳар улки ўтса кўнгул қўйма, Дажла чўқ марра,
Халифа сўнгига ани муруригур Бағдог.
Қўлингдин келса агар бўл қарим нахл каби,
Қўлингдин келмаса бўлғил мисоли сарви озод.*

Ҳикмат. Икки киши ўддилар ва ҳасрат билан кеттилар. Бири ул кишидурки мол жамъ айлади ва емади, яна бирови ул кишидурки, илм ўқиди ва анга амал қилмади.

Қитъа:

*Киши боқмас бахил фозилга
Ки, айбин декорға кўшиш этар.
Вар қаримнинг гуноҳи бор икки юз,
Қарами айбини хўжаста ёпар.*

* Ушбу фард «Т.» нусхасида йўқ.

خاتمه الكتاب

تمام شد کتاب گلستان، وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ، و به توفیق باری، غَرَّ اَسْمُهُ، در این جمله چنان که رسم مؤلفان است از شعر متقدّمان بطریق استعارت تلفیقی نرفت.

کهن خرقه خویش پیراستن به از جامه عاریست خواستن

غالب گفتار سعدی طرب انگیزست و طیبیت آمیز و کوته نظران را بدین علت زبانِ طعن دراز گردد که مغزِ دماغِ بیهوده بردن و دود چراغِ بی فایده خوردن کارِ خردمندان نیست ولیکن بر رایِ روشنِ صاحبِ دلان که روی سخن در ایشان است پوشیده نماند که دُرِ موعظه [های] شافی را در سلکِ عبارت کشیده است و داروی تلخ نصیحت به شهدِ ظرافت برآمخته تا طبعِ ملولِ ایشان از دولتِ قبول محروم نماند وَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ وَ صَلَوَاتُهُ عَلٰی خَیْرِ خَلْقِهِ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ [أَجْمَعِیْنَ].

ما نصیحت به جای خود کردیم روزگاری در این بسر بردیم
گر نیاید به گوشِ رغبتِ کس بر رسولان پیام باشد و بس

یا نَاطِرًا فِیهِ سَلِّ بِاللّٰهِ مَرَحْمَةً * عَلٰی الْمُصْیَفِ وَ اسْتَغْفِرْ لِصَاحِبِهِ
وَ اَظْلُبْ لِتَفْسِکِ مِنْ خَیْرِ تُرْبٍ بِهَا مِنْ بَعْدِ ذٰلِکَ غُفْرَانًا لِّکَاتِبِهِ

لَوْ اَنَّ لِّیْ یَوْمَ السَّلَاقِ مَکَانَةً * عِنْدَ الرَّؤُوفِ لَقُلْتُ بِاِ مَوْلَانَا
اِنِّیْ اَلْمُهْسِیءُ وَ اَنْتَ مَوْلٰی مُحْسِنٍ هَا قَدْ اَسَأْتُ وَ اَظْلُبُ الْاِخْسَانَا

ХОТИМА

Тамом бўлди «Гулистон» китоби Аллоҳнинг инояти билан. Муаллифларнинг одатларидурки, шуаройи мутақаддимининг шеърларидин орият тариқи билан олулар. Аммо бу китобда андоғ воқеъ бўлмади:

*Кий ўз хирқангни гарчи ул эскидур,
Ки тўн истамакдин ўшал яхшидур.*

Саъдийнинг аксар каломи масаррат бергувчидур, фасиҳ ва балиғдур. Басий-ратсизларнинг бу сабаб билан лисони эътирозлари узун бўлурки, беҳуда фикри фосидда бўлунмоқ ва фойдасиз вақт зоеъ этмоқ оқилларнинг иши эмасдур. Ва лекин соҳибдилларнинг раъйи возиҳлариғаки, сўзнинг зоҳири аларғадур, махфий қолмағайки, шифо бергувчи насиҳатлар гавҳарни силки иборатга тортмишдур ва насиҳатнинг ачимсиқ дорусини балоғат асали билан қориштирмишдур, токим мухотобнинг таъби маҳзун бўлмағай ва қабул давлатидин маҳрум қолмағай.

Маснавий:

*Биз насиҳатни ўз учун қилдук, Гар эшитмас қулоғи рағбати кас,
Урмимизни мунга охир этдук. Мурсалинга хабар етурмаку бас.*

Қитъа:

*Эй нозир, иста марҳамат Аллоҳ зотидин,
Тасниф қилғувчи, яна ғуфрон эгасина.
Ўз нафсинг учун иста на хайрикидур мурод,
Сўнгра талаб эт мағфирати котиба яна.*

Қитъа:

*Агар явмул жазода бўлса эрди менга ҳам жой,
Дер эрдим ҳазрати Тангридин мен: «Эй Рабби мавлоно,
Мен ул шахси бақирдору Сен эҳсончи эгамдурсан,
Ёмонлиқ айладим эмди, тиларман сендин эҳсоно!».*

Муножот дар итмоми китоб бадаргоҳи Қозиял Ҳожот.

*Ё Раб, айла бу шарҳни мақбул, Уламо ани эътибор этсун,
Токи боқсун анга гуруҳи фуҳул. Фузало яхши ёдгор этсун.
Мактаб ичра ўҳуса ҳар авлод, На машаққатки, чекти Хўжа Мурод,
Ҳар насиҳатга они қил мўътод. Муни наشري учун ани қил шог.*

*«Баъда мо тамма қулту зока ана,
Робби ҳассин лано хавотимано»*.*

Катабаҳул аҳқар Сирожиддун маҳдум бинни Мулло Мирзоҳид Охунд марҳум.

* Арабий байтнинг маъноси: «Ушбу китобни тугатиб: «Раббим, бизга оқибатимизни хайрлик қил», — дея дуо қилдим».

Қутбу асрихи ва баҳжати даҳрихи, афсаҳул фусаҳо ва амлаҳуш-шуаро, мавлоно Юсуф Сарёмий Байзовий ҳазратларидин, адомаллоҳу вужудаҳу:

Муродхўжа толеъи жавону дониши пир,
Кезиб ҳағойиқи Саъдий камоли ирфондин.
Бу бир муҳити маоний эдики чун ғаввос,
Кетурди ғўта уруб неча гури ғалтондин.
Сўзики бўлса балоғат сипеҳридин юқори,
Фасоҳат авжиги ул офтоби тобондин.
Очиб бу нодира гулшан фазоси лолаи турк,
Мурод истамади ўзга боғу бўстондин.
Баҳори табъ учун Юсуфий геди таърих:
«Жавоби тоза очиб бир гули «Гулистон»дин».

علامہ قابل و جید کمال محمد السیدین الدائم فذہ الحقیقین عظام شاعر الفصیح صاحب الیوان شرح عقائد غیر منقطرہ وغیرہا من الرسائل السید ولی عرفت جناب الی بن اطلال اللہ عشرہ	بامراد خویش هر کس و بر و شد و مبدع گشت هر یک بگ گل بر و با چون جام جم یافت نه بربت جملہ کلک آن الا شیم شگلستان گلشن معنی ازان صاحب علم آواز گلبنی کلش گلستان شد اتم شکر جان را به شیر روح گویا کرد هم در نظر تصویر هیش چون بت صین محترم هر کسی نمی سازد سازد با و صرف دم (وہ عجیب شرح گلستان الیانی) زرد فرم
شکر لہ جوشن در دین مان بکرم کرم در گلستان مقاصد غنچہ ہا گل گل شگفت چون گلستان جناب مدی شیرین سخن آنکہ او سید مراد خان خواجہ عالی نسب بوی جان ز ماغ ہوش از خامہ اش سر بہ عرف گلستان کا بر ترکی کرد شرح صورت هر یک حکایت کشید اندر بیان الغرض شدیک کتابست تطاب لغریب از سر ادراک وصلہ ہر سال ترجمہ	

Алломаи замон, ҳоирӣ қасабус-сабақи ирфон, фозили муҳаққиқ ва комили мудаққиқ, жомеъул-маъқули вал-манқул ва мушаййиди аркони-фуруъи вал-усул, соҳиби «Мифтоҳул-адаб» ва «Жавоҳирул ийқон», ҳожийул-Ҳарамайн **домулло Абдулқодир Кошгарий Олортужий** жанобларидин, адомаллоҳу вуҷуда амсолиҳи:

Зиҳи муждаки, ғил оинасини
Мусаффо қилди бу «Шарҳи Гулистон».
Димоғи аҳли маъно бўлди андин,
Саросар атрзори сунбулистон.
Маориф маплаъи авроқи онинг,
Келиб алфози гўё булбулистон
Саводи хатлари чун зулфи ғилдор,
Қилур толиб хаёлини шабистон.
Нуқоти дастгоҳи зеби зийнат,
Мазомийни саропо шажкаристон.

Ажаб гулшанки, доимгур баҳори,
Тамуз ўлсун, куз ўлсун ё зимистон.
Таажжуб қилма бу гулшан муроди,
Иложи гарди махмурону мастон.
Агар шаҳбози фикри қилса жавлон,
Бўлур шарроҳлар тифли дабистон.
Муроди булбулон десам сазодур,
Боле, лойиқ анга «Шавқи Гулистон».
Вале мадҳида қосирдур иборат,
Гули тарихини қил матлабистон.

Бу мисра ғунчадан очилди таърих:
«Муроди булбулон «Шавқи Гулистон»».

Соҳиби фазилат ва ифзол, ва маъдини маорифи камол Мавлонал ҳумом муфтийал - аном **домулло Турсун Муҳаммад Аълам ҳазрати Султоний** жанобларидин, салламаллоҳу таоло:

Жаҳона келди бу «Туркий «Гулистон»,
Алифлар анда гўё сарви бўстон.
Хати мушкину холи нуқта бирлан,
Табиатларға гўё анбаристон.
Баҳористон эрур байнис - сутури,
Қаю кўнчилгаким бўлмиш зимистон
Очилғай нақҳатидин ғунчаи ғил,
Агарчи бўлса монанди шабистон.
Бўлуб бу таржима соқий масаллиқ,
Майи маъниға ул гўё хумистон.
Гулистон ичра бу туркий париваш,
Хутути зулфидин бир сунбулистон.
Гулистона назорат қилди ҳосил,
Нуқотидин бўлуб бир шабнамистон.
Тамоша қилғучиларнинг кўзидин
Гулистон ўлди гўё нарғизистон.
Хирод таърихин айди Фурбатийға:
Дегилки: «Таржима ҳусни «Гулистон»».

ЛУҒАТ ВА ИЗОҲЛАР

¹ Миннати Худоро - демишдурулар. Бу таркиб агарчи сароҳатан (очиқ) ҳамда муштамил бўлмаса ҳам, маънан ҳамда муҳтавидур. Зероки, ҳақиқати ҳамд лафзи ҳамд ва муштаққотини зикри билан бўлмасдин, хоҳ арабий ва хоҳ ғайри тил билан сифоти камолиййга муштамил алфозни келтурмоқ билан бўлур. Нечунки, «Ҳошияи матолеъ»да Жунайд Бағдодийдан нақлан:

حَقِيقَةُ الْحَمْدِ إِظْهَارُ الصِّفَاتِ الْكَامِلِيَّةِ

««Ҳамд»нинг ҳақиқати - камолийй (комил, мукаммал) сифатларни изҳор қилишдир», дейилмиш.

Миннат - «мим»нинг касри ва нуни мушаддаданинг фатҳи бирла неъмат бермоқ ва бир кишига ўзининг қилғон яхшилигини баён қилмоқдур. Казо «Фис-суроҳ» шориҳи акрам демишки: «Миннат таҳқиқ юзасидан бир кишига неъматни санамоқ маъносида(дур). Агар бу санамоқ мунъимдин (неъмат берувчидин) ато тариқи бирла бўлса, «неъмат бермоқ» маъносида бўлур. Ва баъзи шориҳ «Миннат икки қисмдур» демиш. Биринчиси тавбихий, яъни қилғон эҳсонни заҳр билан изҳор айламоқдур. Ва миннатнинг бу қисми шаръан:

لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى

«... берган садақаларингизни миннат ва озор билан йўққа чиқарманг!» (Бақара сураси, 264-оят)и жалиласи билан маънйдур. Икинчиси танбеҳий, яъни изҳори маваддат (дўстликни изҳор қилиш) учун қилғон яхшилигин баён айламоқдур. Бу қисмнинг мақбулиятига:

بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ

«...Аллоҳ сизларни иймонга ҳидоят қилганини миннат қилур», (Ҳужурот сураси, 17-оят)и далолат қилур.

«Мадорул афозил» (Фозиллар асоси)да миннат - сипос ва ситойиш, яъни шукр ва ҳамд маъносида келтирилмиш. Бу суврат сароҳатан ҳам ҳамд бўлур. Ҳамд ва шукр ўрнига «Миннат» калимасини келтурмоғи тажаддуди унвон учундур.

² Вазифа - инсон учун ҳар кун тайин бўлинган ризқ ва таомдур.

³ Фаррош - ёзгувчи маъносида. Муболаға бирла исми фоилдур.

⁴ Бешик - маҳд.

⁵ أَفْعَالٌ - أَطْفَالٌ вазнида طِفْلٌ нинг жамъи. Етти ёшга қадар бўлгон болаларни дерлар. Андин сўнгра «сабий» итлоқ қилинур («сабий» дейилади).

⁶ Ҳаё - айб ва замм хавфидин инсонга ориз бўлгон тағйир ва инкисор (синиқлик)дур. Эмди Худо ҳақида ҳаё - бандани ноумид айламакни тарқ айламақдин мажоздур.

⁷ Ҳосили байт шулки: агар бир кимса Худонинг васфини меъдин савол айласа, яъни менга «Ҳақиқати билан Худони васф айлагил», - деса анинг жавобида дерман: «Банда қудратсиздур ва Худойи таоло нишонсиздур, ва зоҳирдулки, қудратсиз нишонсиздин нимани баён айлар?»

⁸ Муруқаба - кўнглини Худога мутаважжих қилиб (қаратиб), толиби файз бўлмоқни дерлар.

⁹ Муддаий - اِفْتَعَالٌ бобидин исми фоилдулки, даъвосида содиқ бўлмагонни дерлар. Маҳсули байт: «Эй ҳаёлу қиёсу гумондин муназзаҳ Худо!

¹⁰ Сенинг шаънингда ҳар нимарсаики деганлар, андин ва эшпитганимиздин ва ўқиганимиздин муназзаҳсен (поксен)!» демақдур.

¹¹ Маҳсули байт: «Ё Раб, Сенинг зот ва сифотингда бўлгон баҳс ва гуфтигў ва қилу қол мажлиси тамом бўлди ва бу баҳсу қилу қолда умр охирига етти ва биз ҳануз ибтидои мажлисдагидек сенинг васфинг ибтидосида қолибмиз. Ҳосили: аввалда «Ла илаҳа илаллоҳ» дер

эдик, охирда ҳам «Ла илаҳа иллаллоҳ» дермиз, ва аввалда «Қул ҳуваллоҳу аҳад» дер эдик, охирда ҳам «Қул ҳуваллоҳу аҳад» дермиз!».

¹² «Отабек» - сақлагувчи ва одоб бергувчи маъносида ва Шерознинг подшоҳларининг лақабидур.

¹³ Бу ҳикоят батариқи тамсидур, муининг келтурмоқдин мусаннифнинг мақсуди шулки, мен бир ҳақир киши эрдим, султонга ҳамнишинликдин номим атроф оламга кетди ва суҳанварлик билан шуҳрат топтим. «Гил» - лойға итлоқ қилинур. Баъзи вилоятларда гулоб тортган вақтларида қозоннинг оғзини лой била маҳкам этарлар эмиш ва ул лойким, гулобнинг асаридин хушбўй бўлур ҳаммомларда бошни ва сақолни ювмоқ учун сақлар эмишлар.

¹⁴ Ҳар замон, ҳар дам - «дам»дин бу жойда ҳар нафас урганда ўтган вақт муроддур. Яъни ҳар он ва ҳар замон умрдин кетар бир нафас, чунки қолғон умримга боқтим кўп қолмаиш.

¹⁵ «Бомдоди раҳил» - деб субҳни дерларки, анда кўчарлар, бу жойда дунёдин иборатдурки, мавжудотнинг кўчгоҳидур. «Боз дорад» - «монёе бўлур» демақдур, яъни кўч эрталабининг ширин уйқуси пиёдани йўлдин қолдирур.

¹⁶ Мафҳуми байт шулки: охиратга лозим бўлгон хойрот ва ҳасанотни ва аъмоли солиҳани илгари ўз қўлинг била юборгил, зероки кимса сендин сўнгра хойротни гўринга келтурмоқ истамас.

¹⁷ «Салла келтурмаслик», муродифи - бош кўтармаслик, яъни, Қиёмат бозориға амалсиз борган киши, кўрқаманки хижолатдин бош кўтаролмассен, демак.

¹⁸ Буқаламун - бир навъи қумошдурки (газламадурки), бу ерларда «Кабутар бўйин шоҳи» ва Румда «Мавсийим кимхо» дерларки, ҳар тарафдин назар айласанг бир турлук кўринур. Ҳазрат Саъдий бу жойда шамол ҳаракатидин чаманлар узасига тўкулгон шукуфа ва баргларни ҳар лаҳзада турланадугон жома (тўн, чопон, либос)га ташбеҳ айламишлар.

¹⁹ Подшоҳи жаҳонпаноҳ - «Кирдикор», кофи арабий бирла «кардан»дин муштаққ исмдур. «Ре»нинг ва «дол»нинг сукуни бирла. «Кор» адооти фоилидур «-чи» маъносида, «ситамкор» ва «жафокор» каби. Бунинг каби ерларда «Кирдикор» «Фаъоли мутлақ» (хоҳлаганини қилувчи) маъносида, яъни Худо демақдур.

²⁰ كُؤل - қўл ва бозу (билак) маъносидадур. Давлатнинг бозуси (билаги), яъни муини (ёрдамчиси) ва зоҳири (кўмакчиси)дурки, давлат ва салтанат анинг била мустаҳкамдур.

²¹ Мулки Сулаймон - Шероздур. Аммо бу жойда салтанати Сулаймонга ворис демақдур, галаба тариқи бирла. Баъзи шориҳ «ворис олгувчи» маъносида деб, «Мулки Сулаймон»дин таъйинди ислом (исломнинг кучайиши) сабаблик дунё ва охиратни ирода айламишлар.

²² Аржангий - бир тасвирномадурки, Моний тасмия ўлунгон наққош (Моний исмли наққош) анга нақш айламишдур, яъни агар китоби «Гулистон»ни шахзодаи олийшоннинг назари шоҳонасидин музайян этуб, ҳусни қабули ила мақбули ва зевари илтифотила ва айни иноятила манзури ўлур эса, Чин нақшхонаси каби машҳур ва «Аржанг» ном тасвирнома, яъни нуқуш (нақшлар) каби тамом оламда мусаллам ва мақбул ўлур.

²³ Риё - «такаллуф», ўзини ранжга ташламоқ ва кўнгулда бўлмагон маънони изҳор айламоқдур.

²⁴ Ҳазрати Шайх мамдуҳ вазираининг мулозаматидин мунқатеъ бўлуб, ихтиёри узлат айлагониға боис қасрати мулозамат, яъни саломга кўп бормоқ сабаби итноби калом (кўп гапириб юбориш) ва иксори мақол бўлур, шунинг учун السَّلَامَةُ فِي الْوَحْدَةِ («Елғизликда саломатлик бор») деб, гўшаи инзивоға чекилмоқ авлодур ва ҳам бу калом вазираининг азамати шаъниға ва мажлисиға дохил бўлгон аҳли фазлнинг таъзимига муҳтавийдур.

²⁵ Суҳандон, яъни сўз билгувчи мураббий ва иш кўрган эски пир фикр этар, андин сўнгра сўз сўзлар, фикр ва мулоҳаза этмагунча сўзламас.

²⁶ **أَلْوَدُ** - Алванд - Ҳамадон тоғларидин бир баланд тоғнинг исмидур ва ул вилоятда ирти-
фозъ (баландлиги) билан машҳур бўлғонидин таъйин этилди.

²⁷ **Канъон** - Ҳазрат Юсуф алайҳиссаломнинг туғулғон ва напғу намо топқон шаҳарлари-
нинг исмидур, Қуддус билан Дамашқ орасидадур.

²⁸ **Равзаи ғалбо** - «Ҳамроу» вазнида, дарахтларининг шохлари бир-бирига етушгон (кири-
шиб кетган) боғ демақдур.

²⁹ Бу байтнинг маъноси шуки: «Бизнинг бу китобни ёзмоқдин муродимиз ва мамдуҳимиз
подшоҳ ва шахзодани ва бу китобни ўқутган ва ёзгани Худога топшурдук ва кетдук, яъни
бизни дуодин унутмасулар», демақдур.

³⁰ **Жаҳон** - бу жойда дунёнинг моли ва асбобидан иборатдур. **Жаҳонофарин** - жаҳон
яратгучиси маъносида. Байтнинг мазмуни: «Жаҳоннинг (яъни дунёнинг) бақоси йўқдур,
бас, шундоқ экан, жаҳондан кўнглингни узиб, жаҳоннинг Яратувчисига кўнглинги боғла».

³¹ **Тур** - сурён тилида «тоғ» демақдур. Аммо бу жойда мурод Тури Сийнодурки, Мадянда
бир тоғнинг исмидурки, анда Мусо алайҳиссалом Аллоҳу таоло каломини истимоъ этарлар
(эшитарлар) эрди.

³² **Ий** - яхши, авло.

³³ **Қурс** - хуршид (қуёш)дан мурод - жирми офтобдур, зероки «қурс» «қоф»нинг замми
бирла бир чизи (нарсаси) мудаввар (айлана, доира)ни дерлар ва кулчани ҳам дерлар. Бу
иккиси тамсилдур ўғриларни уйқуга борғонлигига, яъни улар уйқуга кетдилар офтоб ботга-
нидек, Ҳазрат Юнус алайҳиссалом болиқ қорнига кирганларидек (яъни «қуёшнинг кулчаси
қорайди» демоқчи).

³⁴ «Булул ҳар қанча ёмғир ёғдиргани билан тол дарахти мева қилмайди» демоқчи.

³⁵ **Зол** - Рустам паҳлавоннинг отасидур.

³⁶ **Насил** - қаңдай.

³⁷ **Кескин қилични** яхши темурки, фўлод ва жавҳардор бўлур, андин қилурлар, ямон
темурдин қилиб бўлмас.

³⁸ **Ўғлумиш** - Чингизхон наслидан бир подшоҳнинг исмидур.

³⁹ **Зишт** - хунук, ёмон, бадбашара.

⁴⁰ **Аъроф** - дўзах бирла беҳишт ўртасида бир девор исмидур. Соҳиби «Ғиёсул луғот» ва
«Мадорул афозил»дин нақл қилиб демишдурки: «Аъроф» беҳишт билан дўзах орасида бир
ернинг исмидур ва ул мақомни ул жиҳатдин Аъроф дерларки, ул жойда турғувчилар беҳиш-
тий билан дўзахийларнинг аҳволига аъроф (أَعْرَفُ) яъни кўрадургонроқ бўлурлар.

⁴¹ **Ҳурмуз** - Нўширвоннинг ўғлидур. «Тождор» лақаби мурассаъ (зийнатланган) олгун тож
кийгани учундур.

⁴² Байтнинг ҳосили маъноси шулки: «Эй ҳаким ва доно киши, қўрқил сен ул кимсадинки,
ул сендин қўрқар, ва агар юз анингдек киши бирла жангда чиқиурсен, яъни анингдек юз
кимса бирла урушмоққа қодир бўлсанг ҳам, қўрқил. Ҳосили: юз урушда юз анингдек киши-
га ғолиб бўлсанг ҳам, сендин хавф этгандин қўрқил, зероки жоиздурки, қуввати етмаса ҳам
ҳийла бирла зафар топса».

⁴³ **Кўс деб улуг** (катта) ноғорани дерлар.

⁴⁴ **Қорақулоқ** - арслоннинг мулозаматида бўлғувчи, яъни арслоннинг кетидан ажрамагў-
чи бир ҳайвондур. Исми туркийда «қорақулоқ», арабийда «иноқ» (إِنَاق) дерлар.

⁴⁵ Яъни: «Амални (мансабни) ихтиёр қилма ва ташвиш ва ғуссани ихтиёр қил» демақдур.
Жигарбанд - мажмуи дил ва жигар ва ўпка ва талог нойи гулу (томоқ)га осилғон бўлур ва

жигарбандни қарға олдиға қўймоқ танни ҳалокат ва таҳликаға бермоқдин киноядурки, қабули хизмат қилмоқ ва сарҳанглар қўлиға гирифтор бўлмоқдин киноядур. Баъзилар «жигарбанд» фарзанддин иборатдур демишлар.

⁴⁶ Яъни, албатта андуҳгин бўлма, эй бало ва мусибат ва меҳнатта мубтало бўлгон зот! Шунинг учунки, Ҳазрат Ҳақ таолонинг мардум кўзидин пинҳон лутфлари бордур. Ажаб эрмаски, бу мусибат ва балонинг зимнида бир маслаҳат (фойда) бор бўлса.

⁴⁷ Мазмуни байт машом (димоғ) уд табласидин, яъни димоғ уд зарфидин (идишидин) осойиш топиб муаттар ўлмас, яъни уд зарфида турғонида ҳид бермас, бас, ани ўт устиға қўйилки, анбардек бўйи чиқар. Ушбунингдек мол ҳам то бахшиш қилмагунча фойда бермас.

⁴⁸ Камоли ҳавлоклиги (қўркунчилиги) учун, зероки ҳақимлар демишларки, баъзи иллат суҳбати мариб бирла, ё сарқутини емак бирла, ё ани зикри бирла гайрга тажовуз қиладур.

⁴⁹ Улуғлиқ, давлат ва саодат буйруқ қабул айламақдур, яъни амрға имтисол этуб, убудият шартини (ўз) ериға келтурмоқдадур. Аммо буйруқни тарк айламоқ, яъни амрға итоат айламаюб тарки фармон - далили ҳирмон (маҳрумлик белгиси) ва нишони хусрон (зиённинг нишони) ва сабаби хизлон (мағлубият сабаби)дур.

⁵⁰ Кимса мендин ўқ илмини ўрганмади, яъни тийрандозлиқ илмини таълим олмадики, оқибат мени нишони тир айламади, яъни ҳар кимгаким тийрандозлиқ фанини таълим берган бўлсам, оқибат мени нишони тир ва ҳадафи сиҳом айламакға қасд айлади. Қиссадан ҳисса: яъни ҳар кимгаким бир лутф ва карам ва эҳсон айлаган бўлсам, андин менга исоат (ёвузлик) ва шарр ва зарар етушти, демақдур.

⁵¹ Яъни замони ҳаёти бесабот боди саҳродек суръат билан ўтти, яъни боқий қолмади. Ҳосили: умр ҳар на қадарки дароз ва узун бўлса ҳам тутанмоғи муқаррардур, бас, ўтган ҳукмидадур. Эмди дунёда лаззат ва лаззатсизлик ва яхши ва ямон ҳар нимаики бўлса ўттикетти, боқий қолмади.

⁵² Ҳуркар - бир юлдузнинг исмидурки, узум хўшаси сувратида осмонда кўринур, арабча «Сурайё» дейилур, туркийда «Улкар» (Ҳулкар) ё «Ҳуркар» дерлар. Асҳоби луғат ҳайъати мажмуасин олти юлдуздин мураккаб демишлар. Маҳсули байт шўлки: агар подшоҳ фаразан рўзи равшани бу кечадур, кундуз эмасдур, дер эса анга мувофақат айлаб каломини тасдиқ ва таъйид этиб, «ростдур, деганингиздекдур, мана Ой ва мана Ҳуркар кўриниб опшор турар, демак керак». Зоҳири будурки: Ҳазрати Шайхнинг буйруғлари зулмга ва жаврга мутааллиқ бўлмаган ердадур, илло зулмға мутааллиқ сўзда тасдиқи зулм сариҳдир (зулмға тааллуқи бор ишларда подшоҳни тасдиқ этмаслик керак).

⁵³ Дуғ - айрон, яъни сув қўшулгон қатиқ. Яъни бир мусофир ҳузурингға қатиқ келтирса, (унинг) икки паймонаси (икки ҳиссаси) сув ва бир қошиги айрондур. Яъни келтургон қатиги ёлгон, балки анга хиёнат ва макр аралашгандур, соф қатиқ эмасдур. Ҳосили: келтургон нимарсаси зотида сув билан айрондур. Бас, қатиқ келтурдум деб ёлгон айтмиш.

⁵⁴ Ҳорун ар-Рашид ибн Муҳаммад ал-Маҳдий ибн Жаъфар ал-Мансур. Хулафои Аббосий-янинг бешинчиси эрди. 148- (ҳижрий) тарихда туғулмиш ва 170-йилда улуғ биродари Мусо Ҳодийнинг ериға (ўрнига) Бағдодда мақоми ҳукуматға қуъуд этмишдур (ўтирди). Қабулалқуъуди (тахтта ўтиришидан олдин) падари замонинда Румларға қарши Онадўлда этдиги муҳорабада ибрози шижоат ва диюлгала (зўр шижоати ва ақли билан) касби шўҳрат этмиш, ва Ускудорға қадар келмиш ўлдиғи каби, замони ҳукуматинда дахи (яна) уч дафъа Рум императори Никифурға қарши ҳарб ва ғазо этиб, улуғ музаффар тиларға нойил бўлмоғ-ла Ирақлий қадаринча мамоликни забт этди ва Рум императорини санавийи муқаннан жизя таъдиясина (жизя тўлашга) мажбур этмиш эрди ва тўққуз дафъа ийфои ҳаж айламиш эрди.

⁵⁵ Хийрақорин - паст ва забун маъносиди.

⁵⁶ Яъни оч динсиз ва бебок ва фосиқ холи уйда, яъни танҳо хонадаки, кимса ҳолиға мутталиғ бўлмас ва уй неъмат ва таомдин тўла бўлса, ақл тасдиқ айламаски, рамазон фикрин этиб таомға қўл сўнмаса, яъни рамазон фикрин этиб таом емасина ақл инонмас. Албатта оч бўлгонда ер.

⁵⁷ Кўл - арабча «ҳавз» ва «ғадир» дур.

⁵⁸ Бу байтда мағрурга хитобан дейилур: «Ажабо, эй мағрур, ожизлик кунида (яъни Қиёматда) бу қалбаки кумуш билан нима сотиб олмоқ истаяурсен?». Ҳосили: Риё билан бўлгон амал фосид ва мардуддур, яъни риё билан бўлгон амалга Аллоҳ таоло адданмас. Эмди мундоқ амалга эътиمود этиб, жаннат умид айламағил.

⁵⁹ Лубнан - عُنْبَانُ - вазнида, Шоми Шариф тарафида бир тоғнинг исмидур.

⁶⁰ Маҳсули байт: Бириси ўғлини йўқотгандан, яъни Ҳазрат Яъқуб алайҳиссаломданки, Юсуфни йўқотган эрдилар, савол айладики: «Эй ақлу қариймун-насаб ва шарифул ҳасаб, яъни эй набийи покиза асл ва насаб, Мисрдин Юсуфнинг кўнглаги ҳидин олдинг, нима учун Канъондалиғида ани кўрмадинг, яъни Канъондин Миср ўн беш кунлик йўл йироғ бўлуб туруб қуввати шомма (ҳид билиш қуввати) билан кўнглагини бўйини ихсос айладинг (ҳидини сездинг) ва қуввати басира билан бу қадар кўруб (яқин) масофада ани нечун кўрмадинг?».

⁶¹ Торам - ташбеҳ тариқи ила фалак муроддур, яъни гоҳ бўлурки, фалаки аълода, фавқи самода ўлтурурмен, яъни замони тажаллида ўзумни аълоий иллийинда топармен ва гоҳо бўлурки, оёғимнинг орқасини кўрмасмен, яъни асфала софилийнға тушармен.

⁶² Яъни ҳар жонибға елар ва югурар, яъни беқарор ва беором бўлуб, ҳар тарафға такупў этар, ул кимсаки Худо ани ўз даргоҳи лутфи ва боби қарамидин тард айлаб қовласа (ҳайдаб қувласа). Аммо ул кимсаники, Худо ўзига қақирса, кимсанинг эшиғига ани елдурмас, яъни кишининг эшиғига бормоққа муҳтож айламас.

⁶³ Барағий кулоҳи (қўзи териси ва юнгидан бўлган кулоҳ). Фуқаро жинси ул кулоҳни кийганлари учун бу жойда тахсис биззикр айламишдур (маҳсус зикр қилибди).

⁶⁴ Барбатсаро - қопуз билан ирлағувчи (қўбиз билан қўшиқ айтувчи).

⁶⁵ Яъни, яхши овоз ва ширин думоғдин ва ширин оғиздин ва ширин лабдин хоҳ тағанний айласун ва хоҳ айламасун, кўнгулни ўзига майл этадур. Яъни овоз яхши бўлгандин сўнгра нағамотсиз ҳам кўнгулни жазб айлар.

⁶⁶ Яъни латифа ва мизоҳ жиҳатидин бир сўз ва бир ҳарф сўзламасларки, соҳиби ақл андин, яъни ул ҳарфдин бир панда ва насиҳат олмаса. Ҳосили: ўйунчуқ тариқила ҳам бир сўзни сўзларлар эса, ақли идрок бўлгон киши андин мунтасиҳ бўлур (насиҳат олур) демақдур.

⁶⁷ Маҳсули байт шулки: ичингни таомдин бўш тутқил, яъни ўзунгни оч тутғил, токим дарунингда - яъни қалбингда маърифат нурини кўрасан. Ҳосили: токим сенга маърифатуллоҳ ҳосил ва муяссар бўлғай, демақдур. Аммо шайхнинг муроди мутлақ таомнинг вужудидин холи қилмоқ эмас.

⁶⁸ Баҳром - Ироқ подшоҳларидин бир подшоҳнинг исмидур. «Гўр» - қулонни дерлар, яъни ёввойи эшшақни. Мазкур подшоҳ шикорни анга тахсис айлагани учун аднойи мулобаса бирла «Баҳромгўр» дедилар, яъни «Агар Баҳромгўр бир қулонни кабоб этиб фақирларга эҳсон этар эса Худонинг наздида бир чумолидин чугуртка оёғи миқдори эҳсон этганча эмас. Зероки чумолига нисбатан чугуртка оёғи катта эҳсондур. Аммо Баҳромга назаран минг қулон зиёда базл эмасдур. Ҳосили: Худо қатинда эътибор фақр ва сабрға, ғино (бойлик) ва тақаббурға эмасдур».

⁶⁹ Барди ажуз - қишнинг энг совуқ кунлари.

⁷⁰ Мустасқий - истисқо (сарик сув) касалига мубтало бўлган кишини дерларки, ҳар қанча сув ичса ҳам тўймас. Мазмуни байт шулки, кўз ул ғуломи нозанинини кўрмақдин, яъни сайру тамошо айламақдин тўймас эрди, истисқо бўлгон киши ширин сувдин тўймаганидек.

⁷¹ Яъни (обид) ўз зотини (ўзини) залолат мавжидан қутқарадур ва ақли илм ғайрининг залолатининг ҳаёлида. Яъни обид ўзини нафъи ва нажоти учундур ва олимнинг феъли ғайрининг нафъи ва гумроҳларни ҳидоятги учундур.

⁷² Ориф озурдахотир бўлса бир суведурки, аълона (ҳозирда) чуқурлиги йўқдур. Ҳосили шулки: орифи комил дарёи чуқур кабидур ва бўлаги паст сувадур.

⁷³ Яъни мўъминлар ва муттақийлар ҳақида буюрмушки:

وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

«Ўзингга ранжу осиб еткурғувчилардин интиқом олмағайсен ва афв қилғайсен, токим Ҳақ субҳонаҳу ва таоло сени ҳам гуноҳларингни афв қилур ва сени дўст тутар» (Оли Имрон сураси, 134-оят), зероки Аллоҳ таоло:

عَفْوٌ يُحِبُّ الْعَفْوَ

«Аллоҳ таоло афв қилувчидир, афв қилувчини дўст тутадир».

Бас, маълум бўлдики, афв боиси - тақводир. Баъзи уламо буюрмишларки, уч нимарса афъоли абрордур: Бири муҳтожларга ийсор ва инфоқ, иккинчиси зуафои мусулмонга (заиф мусулмонларга) афв ва учунчи жамий ҳалойиқга мадуро ва тавозуъ.

⁷⁴ Яъни, эй биродар, оқибат туфроқдур, яъни ўлмоқдур. Мавти ихтиёрий бирла туфроқ бўл, яъни мардумнинг кулфатиға собир ва мутаҳаммил бўл, андин аввалки, мавти изтирорий бирла туфроқ бўлурсен. Чунончи хабарда келмишки:

مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا яъни «Ўлинглар, ўлмоқдин аввал».

⁷⁵ Санжоқ - байроқ. Парда - деразага осилгон ўртукни (матони) дерлар.

⁷⁶ Тотор - мурод Ҳалоку (Чингизхоннинг невараси) тоторидурки, ғайри муслим эрдилар.

⁷⁷ Яъни толеингдин юзингни буриштириб, азиз ёринг (дўстинг)нинг олдиға бормагил, зероки анга ҳам тирикликни ва сафони талх этарсен, яъни сенинг беҳузурлигингдин ул ҳам беҳузур бўлур.

⁷⁸ Бул ерда тоторни қатлға таъйин айлашлиги анинг учундурки, ул замонда араб ва ажамнинг подшоҳи Ҳалоку эрди ва ул жамийи аскарлари билан кофир тоторлар эрди ва зиёда бераҳм ва хунхўрлар эрди. Мафоди шеър (шеърнинг фойдаси) шулки, агар ул муҳаннасни ўлдурур эса тоторни ҳам анинг учун қатл айламаслик керак. Яъни ул муҳаннасининг даноати (пасткашлиги) шул мартабаға етган ва бадкорлиғи баҳаддийдурки, агар татарики ҳарбий ва вожибул-қатладур, анинг эвазига қасаси учун ўлдурмақ лозим эмас, демақдур.

⁷⁹ Фақир ва камбағал бўлгон кишиға пишган шалғам ҳамон пишган товукдур, яъни пишган товукдек бўлур, зероки камбағал очлиқ мапаққатини кўргандур.

⁸⁰ Яъни, ҳар кимки лутф ва мулоямат бирла иш қилмаса ҳоким зажр ва тавбих бирла иш қилдурса лойиқ ва сазовордур.

⁸¹ Билғилки, бу дунё уйи агарчандики бир хиштни олтундин ва бир хиштни кумушдин бино қилгон бўлсанг ҳам, ё фараз қилурсенки «олтун ва кумуш бирла бино қилдим» (деб), охирул амр ўзинг бирла ҳамроҳ элтмассен. Бу сувратда илож шулдурки, ўзинг ҳам мол ва олтун ва кумушдин фойда ҳосил қил ва ҳожоти мубоҳларға харж айла ва бўлақларға ҳам роҳат еткурғул ва карам ва саховат пеша айла. Вақтики, карам айладинг - ўзинг бирла ҳамроҳ (қилиб) элттинг.

⁸² Яъни, улуг зотлик киши агар заиф ҳам бўлур эса, хаёл элтма, яъни хаёл айламагилки, анинг баланд мартабаси ва олий мансаби эмди заиф бўладур, деб, яъни шарифнинг вужуди ва ё амри дунёвийи заиф бўлмоғи билан шарифлик заъфу нуҳсон келмас, ҳамон шариф шарифлур.

⁸³ Маҳсули байт шулки: киши давлат этагини зўр билан тутмоққа қодир эмасдур, яъни қуввати бозу (билак кучи) билан давлат қўлға келмас, зероки туксиз қопшға ёки кўрнинг қопшиға вўсма қўймоқ каби бефойдадур.

⁸⁴ Мафҳуми байт шулки: олим кишининг вужуди холис олтунга ўхшашдурки, ҳар қаерғаки борса қадр-қийматини билурлар, яъни холис ва софий олтун қанчаки ҳар ерда муаззаз ва мукаррам бўлса, аҳли илм ҳам анингдек мўътабардур.

⁸⁵ Дурри ятим шул инжуни дерларки, бир садафда ёлғиз бўлса. Аммо инсонда отаси бўлмагани, ҳайвонда онаси бўлмагани ва жамод (жонсиз нарсалар)да назири (ўхшаши, тенги) бўлмагани дерлар.

⁸⁶ Нимрӯз баъзи шориҳ Туркистонда бир шаҳарнинг исмидур, демиш. Баъзи шориҳ демишк: «Нимрӯз - Сейистон вилоятида бир шаҳарнинг исмидурки, Сулаймон алайҳиссалом ани ярим кунда бино айламиш эрдилар, анинг учун ушбу ном билан мавсум бўлди (номланди)». Ва баъзиси нисфи дунёдин киноядур, демиш.

Маҳсули байт: «Ямоқчининг ҳоли маълум бўлди, аммо ўз мамлакат ва салтанатидин бир хароб жойга тушар бўлса Нимрӯз шаҳрининг подшоҳи ҳам қўлида бир камол ва ҳунари бўлмаган тақдирда оч ётур, яъни оч қолур, демақдур».

⁸⁷ Яъни вақтики эр киши ўз ватанидин ва мақомидин тушти, яъни муфорақат этиб айрилди, бўлак нима ғам ер, зероки жамиғи атрофи олам анинг мақом ва маконидур.

⁸⁸ Бектош ва Хайлатош «Шоҳнома»да мазкур бўлгон икки паҳлавон диловарнинг исмидур.

⁸⁹ Фил билан пашшанинг ашғорда жамъ айлашлари анинг учундурки, пашшанинг (ҳам) филдек хартуми бор ва бириси филнинг хартумига кирса ғоятда мўтааллим (оғритувчи, алам берувчи) бўлур. (Филнинг) аксар заволи пашшадиндур, дерлар. Ҳосили, бу қадар жасомат (улуғ гавдалик) ва салобат ва қувват соҳиби бўлуб туруб пашшанинг кўплигидин ожиз ва забундур.

⁹⁰ Мафоди байт шулки: вақтики чумолиларнинг иттифоқи бўлса, яъни иттифоқ айлалар гуркураган арслоннинг терисини йиртарлар, яъни арслон йиртгучи ҳайвонларнинг шоҳи бўлуб туруб, чумоли кўплигидин ожиз ва забундур. Ҳосили: арслон чумолидан зиёда ожиздур, фил пашшадин ожиз бўлгондек. Арслон билан чумолини ашғорда жамъ айлашлари анинг учундурки, арслон болалари ёшлигида қип-қизил гўшт бўлурлар эмиш, ани чумоли босиб ўлдурар эмиш, аксар ҳалокига сабаб бўлур эмиш. Арслонларнинг тўқайда ватан қилгонларига боис ул эмиш.

⁹¹ Байтнинг мазмуни шулки: қандоқ яхши сўзлади ул қўли қуруқ камбағал баҳодирки: «Бир арпача олгун яхшироқдур элик ботмон қувватдин, яъни элик ботмон юкни кўтармоққа қодир бўлган кучга молик бўлишдан бир арпа миқдори ақчага молик бўлгон яхшироқдур, зероки камбағалликни ақча билан дафъ айлалса бўлур, аммо куч билан фақирлик кетмас». Ҳосили, зар билан бўлгон маслаҳат зўр билан бўлмас, демақдур.

⁹² Аздулдава - ҳулафои Аббосиядан бирининг вазирининг исмидурки, Шерозда мутаваффо бўлимиш (вафот этмиш). Бу ерда «гунбаз»дин мурод турбаси (мақбараси)дур. Аммо соҳиби «Хиёбон» демишк: «Мадорул афозил»дин маълум бўлурки, Азду Шерозда бир подшоҳнинг исмидур, ва дерки: «Шояд китоби «Гулистон»да мазкур бўлгон гунбаз ул шоҳнинг гунбази бўлса».

⁹³ Ҳар кимки кишидан бир нимарса сўрамоқни одат қилса, токим ўлғонича кишига муҳтож бўлур.

⁹⁴ Мафҳуми байт шулки: юқорида зикр қилинмишсиз нимарсаларсиз умр ўткарса бўлур, аммо бу ҳунарсиз, яъни сабрсиз мазмун қорин сабри йўқдурки ҳеч билан қонеъ бўлса. Яъни йўқликга қаноат айлалса, албатта ичига бир луқма кирмоғи керак. Зероки, баданнинг қиёми емак ва ичмак биландур, усиз бўлмас, албатта.

⁹⁵ Бир кишинингки бир солиҳ кишига адоват ва буғзи бўлса ёнидан ўтганида анга сўз отарки «муройдур» (риёкордур) ва худбиндур деб. Ҳазрат Солиҳ алайҳиссалом қиссаларига талмеҳдур.

⁹⁶ Яъни агар икки жоҳилнинг ўртасида дўстлик робитаси занжир миқдорида маҳкам бўлса ҳам мунозаат вақтида ул робита занжирини узарлар ва ҳам ҳақим ёзмишк, икки дўсти доноки иттиҳод вақтида бир-бирларини уюблариға (айблариға) воқиф бўлсалар, вақтики ўрталарида бир низоъ воқеъ бўлса, ҳақ улдурки, ҳеч бир-бирларини айбларини тилга келтурмағайлар, токим мусолаҳат вақтида бир-бирларидин хижил бўлмаслар ва ҳам дўстлик ва ошнолик робитаси ўрталарида боқий қолур.

⁹⁷ Яъни сенга шундоғ муқайяд ва машғулменки, ўзумни унутмишмен, зероки камоли ишқ ғайри маъшукни нисёнидур.

⁹⁸ Гандано - саримсоққа ўхшаш бир сабаздурки, пиёз ва турп миёнасиға (ўртасиға) экарлар. Янги чиққан пиёз кўкидек майса бўлур. Вақтики ани юларлар, яна кўкара.

⁹⁹ Яъни менинг жононим вақтики малиҳ ва мақбул ва ширин кулгу билан келса, ёки кулгуға келса, ёралик юракларнинг ёрасиға тузни зиёда этар, яъни туз сепиб, ёраларини янги ва тоза айлар.

Ҳосили: дилреш ушшоқларнинг муҳаббатларини зиёда этар.

¹⁰⁰ Яъни агар минг дўстнинг алоқасини узмоқ бирла бир душманни кўрмаслик қўлга келса, бу сувратда минг дўстдин кесилмоқ вожибдур. Зероки дўстларни кўрмаслик душманни кўришдек музирр (зарарли) эмасдур.

¹⁰¹ Байтнинг мафҳуми: Саодат ва сурур ул муборак толелик кишинингдурки, кўзи мунингдек юзга тушар ҳар эрталаб. Яъни давлат ва сурур ҳар эрталаб юзини кўрганнингдур ва жамолиға боққаннингдур.

¹⁰² «Нима учун шаҳарға келмассен?», деганимда деди: «Анда чиройлик пари юзлук маҳбублар бордурки, бизни йўлимиздин чиқорурлар».

¹⁰³ Падруд - вадое (хайрлашмоқ) ва хайрбод маъносида. Байтнинг мафоди шулки, дўстнинг ва маҳбубнинг кетадургон замонда оғушга олмоқ ва ўпмак нима фойда ва ҳам ул вақтда ани хушвошлик айламак (яъни у билан хайрлашмоқ), зероки таъсири алам ва меҳнати фироқ яна боқийдур.

¹⁰⁴ Хуфоча - Макка йўлида бир қароқчи тоифадур.

¹⁰⁵ Яъни нимарсаға ва кишиға кўнгул боғламоқ жойиз эмасдур, зероки андин кўнгул қолдурмоқ мушкул ишдур.

¹⁰⁶ Яъни соғ ва саломат кишиларнинг ёра оғриси (оғриғи) бўлмас, яъни бедард бўлур. Бас, ўз дардимни ҳамдард бўлгон кишидан ғайриға демасмен, демақдур.

¹⁰⁷ Зероки улуғларнинг хатоси ноқиснинг фаҳмида хатодур ва илло (аслида) хато бўлмас.

¹⁰⁸ Яъни, ҳар кимсаки олтун кўрди, анга бошин эгди, яъни беихтиёр майл айлади, (агар) темир кафчалик (темир паллалик) тарозу бўлса ҳам. Ҳосили: олтунда бир мартаба қуввати жозиба бордурки, инсондин бўлак жамод (жонсиз нарсалар) ҳам анга майл этар.

Нўширавон хизматида бир кун ҳукамо айтдилар: «Собуни ғам (ғамни кетказувчи, ювувчи) дунёда нимадур?». Баъзиси дедик: «Мансабдур», ва баъзиси дедик: «Маҳбублар юзиға боқмоқдур». Бузуржмеҳр дедик: «Бодадур». Жамъиси мунга қойил бўлдилар. Нўширвон айдик: «Ҳақиқатда собуни ғам олтундурки, бу деганларингизнинг куллиси анинг билан ҳосилдур». Жамиъ ҳукамо бу сўзга бошин тубан айладилар.

¹⁰⁹ Кох - қасрни дерлар. Байтнинг маъноси: «Ўғрилиқдан нима фойда ул вақтда тавба айламакки, том устиға каманд отмоққа қодир бўлмағайсан, яъни қасрға чиқмоққа қодир бўлмағаниқдан ўғрилиқдан тавба айламак нима фойда. Эмди сен ҳам, эй қози, уқубатимдин халос бўлолмаслигинг билурсенки, тавба этарсен».

¹¹⁰ Сандал - Ҳинд диёридин келур бир хушбўй дарахтдур. Ани тегирмонда ва ё дигар нимарса билан ун этарлар ва ани гулоб билан аралаштуруб, бош оғригин дафъи учун бошқа ва дигар ерға дафъи ҳарорат учун сурарлар.

¹¹¹ Байтнинг маъноси шулки: хотунки эрининг ёнидин яъни тўшагидин ризосиз турса, яъни ватий қилингон (ҳолда) турмаса, кўп фитна ва ғавғо ул уйдин турар, яъни хотун очликқа ва яланғочликқа сабр этар, аммо кечаси тўшакнинг хизмати бўлмагунча сабр айламас.

¹¹² Яъни қиз жавонға (ёш эрга) дерки: «Менга сенинг билан жаҳаннамда ёнмоқ яхшироқдурки, ғайр билан, яъни пир (кекса) билан жаннатда бўлмоқдин».

¹¹³ Панийра - сутдин чиқорилган ва бир моя билан аралаштурулгон моддаки, ҳар ерда бир

турлук қилиниб анвои касираси бордур (пишлоққа ўхшаш сутдан тайёрланган юмшоқ таом). Юз - қоплон навидан порс (барс) дейдургон йиртгувчи ҳайвондурки, панийрага зиёда мойилдур. Арабийда «фаҳд» дерлар.

Байтнинг мафоди (фойдаси) шулки: арслонга мансуб сарпанжа қуввати кетди, яъни йигитлик зўри кетди. Пир бўлуб тишларим қолмаганда порсдек панийрага розиман.

¹¹⁴ Пушткўз - букри демақдур. Мафоди байт шулки: қари кампирга дедим: «Мўйингни талбис ва ҳийла билан қаро айлаганни фараз ва қиёс айлагил, аммо букулгон орқа ва мунҳаний бўлган (эгилган) қомат рост бўлса андоғ эмасдур». Ҳосили: соч қаро бўлишлиги билан букулган орқа туғриланмас»

¹¹⁵ Яъни садақага ва ё закотга ва ё бир атиийяга бир олтун бермак таклиф ўлунса эшак болчиқда қолғонидек қолур, яъни бермақда ожизлик чекар, эшак ботқоқда қолиб ожиз бўлганидек. Агар бир «Алҳамд», яъни сураи «Фотиҳа» талаб айласанг, юз марта ўқур, балки зиёдароқ ўқур, зероки ҳамёнидин чиқмас, тил учидан чиқар, демақдур.

¹¹⁶ Ҳосили маъно шулки: мансабдин айрилгондин сўнгра ҳукм остига кирмоқ ва ғайрининг амрини кўтармоқ қаттиқдур, яъни мушкулдур. Ноз неъматқа ё нозу неъмат билан маънус (дўст бўлган) ва одатланган киши халқнинг жавру жафосини чекмаги куч (машаққат)дур.

¹¹⁷ Байтнинг мафҳуми шулки: эмди андоғму гумон этарсен, эй беҳимматки, сени бир кун унутуладур ва ёки сенинг ризқинг фаромуш этиладур (деб). Ҳосили: Сенга бу қадар ашё ато айлаган (Зот) ҳеч бир кун вазифаи рўзингни (кунлик ризқингни) фаромуш айламас.

¹¹⁸ Каъбанинг жомаси - қаро атласдин иборатки, ҳожилар келтирурлар ва ул бир парчае бўлур эски ғилофдинки, ҳар йил султони Рум юборур. Вақтики янги ғилоф кийдирурлар эса, эскини ҳожилар табаррукан пора-пора олуб атрофларга элтарлар.

¹¹⁹ Яъни, эй мардумозар, сен ҳожи эмассан, балки тева ҳожидур, зероки бечора тева тикан ер ва юк элтар, яъни юк тортар. Ҳосили ҳикоя: ҳожики зиёрати Байтуллоҳ ва Равзаи мунавараи Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васалламга мушарраф бўлса, ахлоқи замимадин мубарро бўлсун, зероки ахлоқи замима ҳожининг ҳолига муносиб эмасдур.

¹²⁰ Унноб - бир навъ мева, чилонжийда.

¹²¹ Анбар - баъзилар денгиз сигирининг тезагидур, демишлар ва «Баҳори борон»да қайъи (қусуғи) демиш ва «Шарҳи Судий»да анинг терисидин ҳосил бўлур, дейилимиш. «Мадорул афозил»да келтурулмушки, анбар - дарё ичида бир дарахтнинг пўкагидур ва баъзи бир булоқнинг кўпиги демиш, ҳаказо ихтилоф кўлдур.

¹²² Бех - илдиз. Ҳосили байт шулки: қарам дарахти ҳар кимдаки собит бўлди, ул дарахтнинг қадду қомати яъни асари - савоби Аршгача етар.

¹²³ Тиҳи мағз - ақлсиз демакки, ул ҳомили кутуб бўлгон тўрт оёқлик ҳайвондур.

¹²⁴ Ҳанзал - бир ўтнинг мевасидурки, ғоятда хушранг, ниҳоятда талх бўлур. «Итқовун» деган мевадур.

Байтнинг самараи муфийдаси шулки: бир замон қаҳр ва ғазаб билан сўзлагил, зероки юз кўза набот гоҳ-гоҳ андоғ ишга келмаски, бир итқовундин келар. Яъни бир вақт бўлурки юз кўза ширин набот бир аччиғ итқовунни қилгон ишин қилмас ва берган фойдасин бермас.

¹²⁵ Яъни, бир сўзни пинҳонда демак керак эмас (бир сўзни хилватда айтиш керак бўлмаса), ул сўзни ҳар мажлисда сўзламак лойиқ эмас. Яъни бир каломки, ҳар мажлисда ошкоро сўзламак лойиқ ва жоиз бўлмаса, ул каломни хафиятан яъни махфий ҳам сўзламак керак эмас.

¹²⁶ Маҳсули байт шулки: қўймаки душман ёйиға кириш (ўқ) кечураб (киргизар), яъни ёйини қуруб, жангга омода бўлар. Вақтики ани ўқ билан михламоқ, яъни ўқга тикиб ҳалок айламак мумкиндур. Ҳосили: душманга фурсат ва амон бермаслик керак, демак.

¹²⁷ Рев - ҳийла ва макр маъносиди. Маҳсули байт шулки: агар бир фаришта дев, яъни шайтон билан ўтирар эса, ул девдин ҳийла ва хиёнат ўрганурки, маҳзи шаррдир, хайр эмасдур.

¹²⁸ Луж - ғилай, бир нарсани иккита кўрувчи.

¹²⁹ Қуж - қўчқор. Яъни агар қўчқор билан калла уриштириш ўйнасанг, тезда бошинг ёрилганини кўрасан.

¹³⁰ Яъни сен камбағал қўшнингдан олов сўрама. Унинг уйидин чиқаётган тутун ошқонасидан эмас, балки дилидан чиқаётган оҳининг тутунидир.

¹³¹ Тараҳ - таом билан қўшуб ейиладургон кўк ўтни дерлар.

¹³² Яъни сихҳат ва офият умидин айламак ул вақтда ақлга мувофиқ бўлурки, томурунгни урмоқлигин табиат билғувчи, яъни табиби ҳозикқа кўрсатасан, зероки ихмол айламак (бепарволик қилмоқ) ақлга мувофиқ эмас. Қиссадин ҳисса будурки, аҳли илм ва аҳли фазл бўлмоқ умиди ул вақтда ақлга мувофиқ ва мутобиқ бўлурки, мушқилот ва пубҳотингни аҳли илмга арз айламакга ор айламағайсан.

¹³³ Маҳсули байт шулки, ҳар нимарсаники билмассен, сўрагил, зероки сўрмоқ зиллати олимлик ва донолик иззат ва шарафига етмоққа сенга йўл бошлағувчи бўлур. Яъни агарчандики саволда бир навъ хорлиқ бор бўлса ҳам охири иззат ва ҳурматдир.

¹³⁴ Ҳазрати Луқмон Ҳазрати Довуд алайҳиссаломнинг ёнларига бир ой миқдори келиб-кетиб юрдилар. Ҳазрати Довуд эса ҳеч турмаюб совут тўқур эрдилар. Ҳазрати Луқмон эса «Бу қилаётганингиз надур?», - деб савол қилмаслар эрди. Бир кун тамом бўлгондин сўнгра Ҳазрати Довуд совутни киюбон «На хуш муҳораба қўйлағидур!» деганларидин сўнгра Ҳазрати Луқмон: «Сукут ҳикматдур ва фоили (қилувчиси) оздур», - дедилар.

¹³⁵ Суҳон деб эговни дерлар. Байтнинг мазмуни шулки: дурушт (қўпол) ва ёмон хўйлик (бадахлоқ) ва ғализ табиатлик кишига сўзни лутф ва карам билан сўзламагил, яъни анга сўзда мулоямат кўргазмагил, зероки занг еган темур пок бўлмас, магар эгов билан пок бўлур, демақдур.

¹³⁶ «Се шам» - «уч карра олти» дегани, «се як» - «уч карра бир» дегани. Бу ерда қиморбоз ҳар учала шашқолга олтилик рақамлар тупишини ҳоҳлайди, лекин учта бирлик тушаверади, дейиляпти. Яъни ҳаётда ҳамма иш киши ҳоҳлагандек бўлмайди, деган фикр образли ифода-ланган.

¹³⁷ Бих деб иллизни дерлар. Хиёр бодрингдур. Харбуззор - қовун полизидур. Мафоди байт: қозики ришват тариқила бир бодринг иллизини еса, сенинг учун ўн қовун полиз собит этиб берар, демақдур. Бихи хиёрдин мурод - андак миқдор молдур. Бир бодринг иллизини еса, демак - қозига таъриздур, зероки бодринг иллизини емак инсон одати эмасдур, магарам тўрт оёғлиқ ҳайвонлар еюрлар. Бас, ришват егувчи қози давоб манзиласидадур (ҳайвон қаторидадур).

«Шавқи Гулистон»нинг
1909 йил Тошкентда чоп этилган
тошбосма нусхасидан намуналар:

[illegible][illegible]

بسم الله الرحمن الرحيم

دیا چہ
 منّت خدا ی راعز وجل کہ طاعتش موجب قربت است
 منّت عزیز وجل بولغان خدا غمخصوص دور کہ انکا اطاعت یقین یک غم سبب دور
 و بشکر اندر شش منّت نفسی کہ فرو میرود و محمد جیات است
 و انک شکرہ نعمت نیک از وادی بر میرد ہر نفس تو بان غم خوشتر یک یک طاعت ای شکر دور
 و چون برمی آید منّت ذات پس دہر نفسی و نعمت
 و تنیک یو قاری چہار وجود غم غم سنیک بر کوچہ دور بوصولند ہر غم بدہ ایکی نعمت
 موجود است و ہر ہر نعمت شکر واجب دہیت
 ظا ہر دور دہر ہر نعمت غم شکر واجب دور

از دست و زبان که بر آید
بکم ادغاس که کیکای تیل ابکیه یں

از عہدہ شکرش بدر آید
کہ چیف اینک عہدہ شکر یں

312

МУНДАРИЖА فہرست

Пешгуфтор. (Аббосали Вафоий)	3
Ҳамиша покнафас Гулистон. (Раҳматулло Баракаев)	5
Тақдим. (Сайфиддин Сайфуллоҳ)	9
ГУЛИСТОН (форсий ва таржима матн)	11
МУҚАДДИМА	12
БИРИНЧИ БОБ.	
Подшоҳларнинг одати баёнидадур.	30
ИККИНЧИ БОБ.	
Дарвешларнинг ахлоқи баёнидадур.	86
УЧУНЧИ БОБ.	
Қаноатда бўлгон фазилат баёнидадур.	132
ТЎРТУНЧИ БОБ.	
Сукутда бўлгон фавонд баёнидадур.	170
БЕШИНЧИ БОБ.	
Ишқ ва жавонлиқ баёнидадур.	180
ОЛТИНЧИ БОБ.	
Заъф ва қарилик баёнидадур.	212
ЕТТИНЧИ БОБ.	
Тарбиятнинг таъсири баёнидадур.	222
САККИЗИНЧИ БОБ.	
Суҳбатнинг одоби баёнидадур.	252
ХОТИМА	296
ЛУҒАТ ВА ИЗОҲЛАР	300
«Шавқи Гулистон» асаридан намуна суратлар	310

انتشارات بین‌المللی الهدی
تهران - صندوق پستی ۴۳۶۳-۱۳۱۵۵
تلفن: ۶۲۰۶۲۶۱ فاکس: ۶۲۰۶۲۲۰

گلستان سعدی (ترجمه ازبکی)

مترجم: ملا مراد خواجه

تدوین: دکتر سیف الدین سیف الله

ناشر: رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران در تاشکند

نوبت چاپ: اول

تعداد: ۱۰۰۰ نسخه

تاریخ انتشار: پاییز ۱۳۸۴ هجری شمسی

چاپ: انتشارات بین‌المللی الهدی و فن

شابک: ۹ - ۱۰۳ - ۴۳۹ - ۹۶۴

Техник муҳаррир:
Камолиддин КОМИЛЖОН ўғли

Нашриёт рақами: М-162. Босишга рухсат этилди 11.12.05.
Бичими 60x84 1/8. Офсет босма усули. Офсет қоғози.
Нашриёт ҳисоб табағи 10,0. Шартли босма табағи 19,75.
260-буюртма. Баҳоси келишилган нарҳда.

ЎзР ФА «Фан» нашриёти: 700047, Тошкент,
акад. Я.Фулотов кўчаси, 70.

«КО'НИ-NUR» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Муқимий кўчаси, 178.

کاشانی سعدی

ترجمہ از بکی

مترجم: ملا مراد خواجہ
تدوین: دکتر سیف الدین سیف اللہ

پیشکش

وزارت تعلیم
سکونت جمہوری اسلامی ایران
ازبکستان - تاشکند